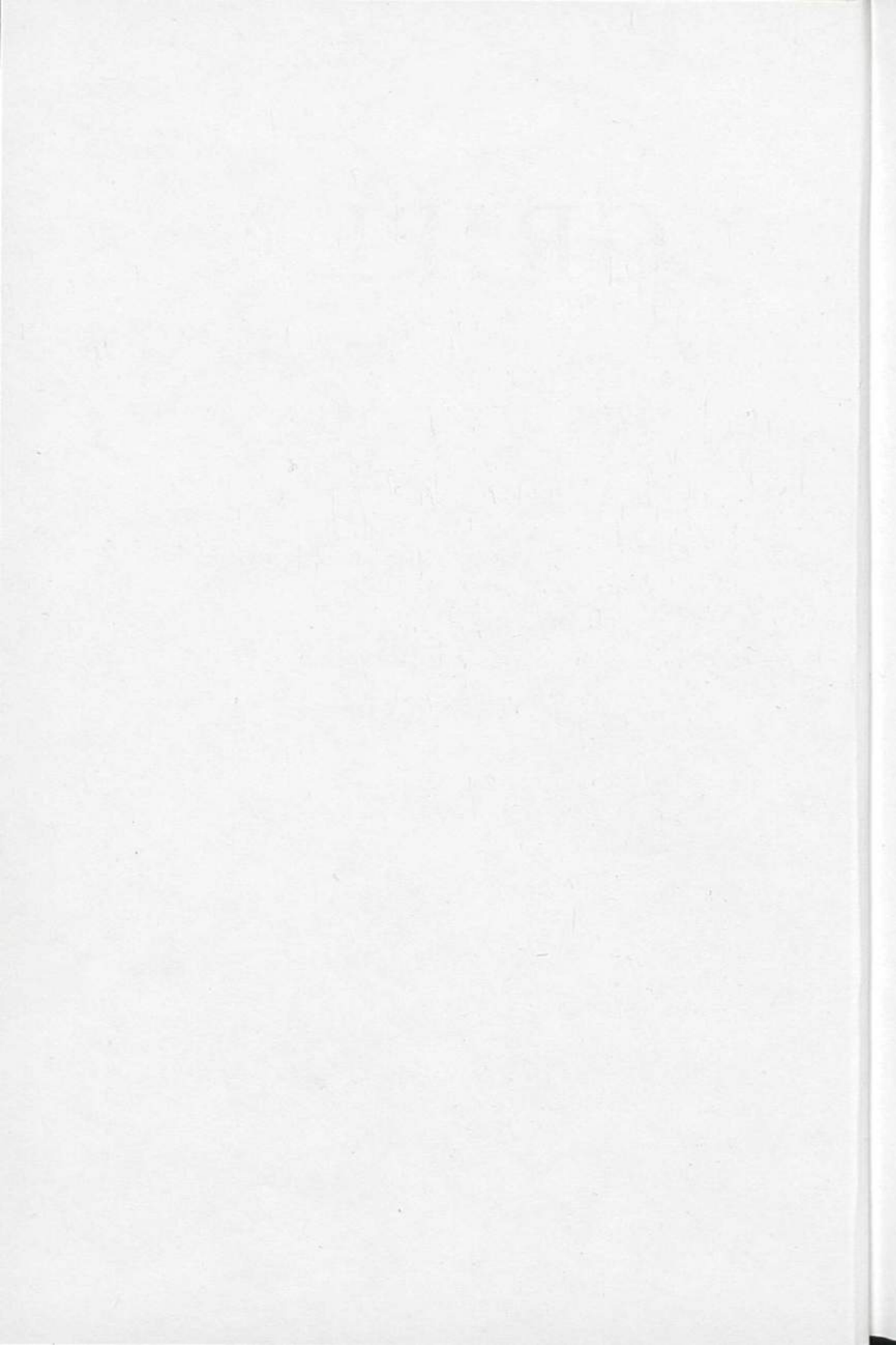

GRIPLA

GRIPLA

RITSTJÓRAR

GUÐVARÐUR MÁR GUNNLAUGSSON • MARGRÉT
EGGERTSDÓTTIR • SVERRIR TÓMASSON

X

REYKJAVÍK

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

1998

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Á ÍSLANDI

RIT 47

Prófarkalestur og skrár
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

© Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 1998
Öll réttindi áskilin

Setning
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

Umbrot
HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Filmuvinnsla, prentun og bókband
STEINDÓRSPRENT - GUTENBERG

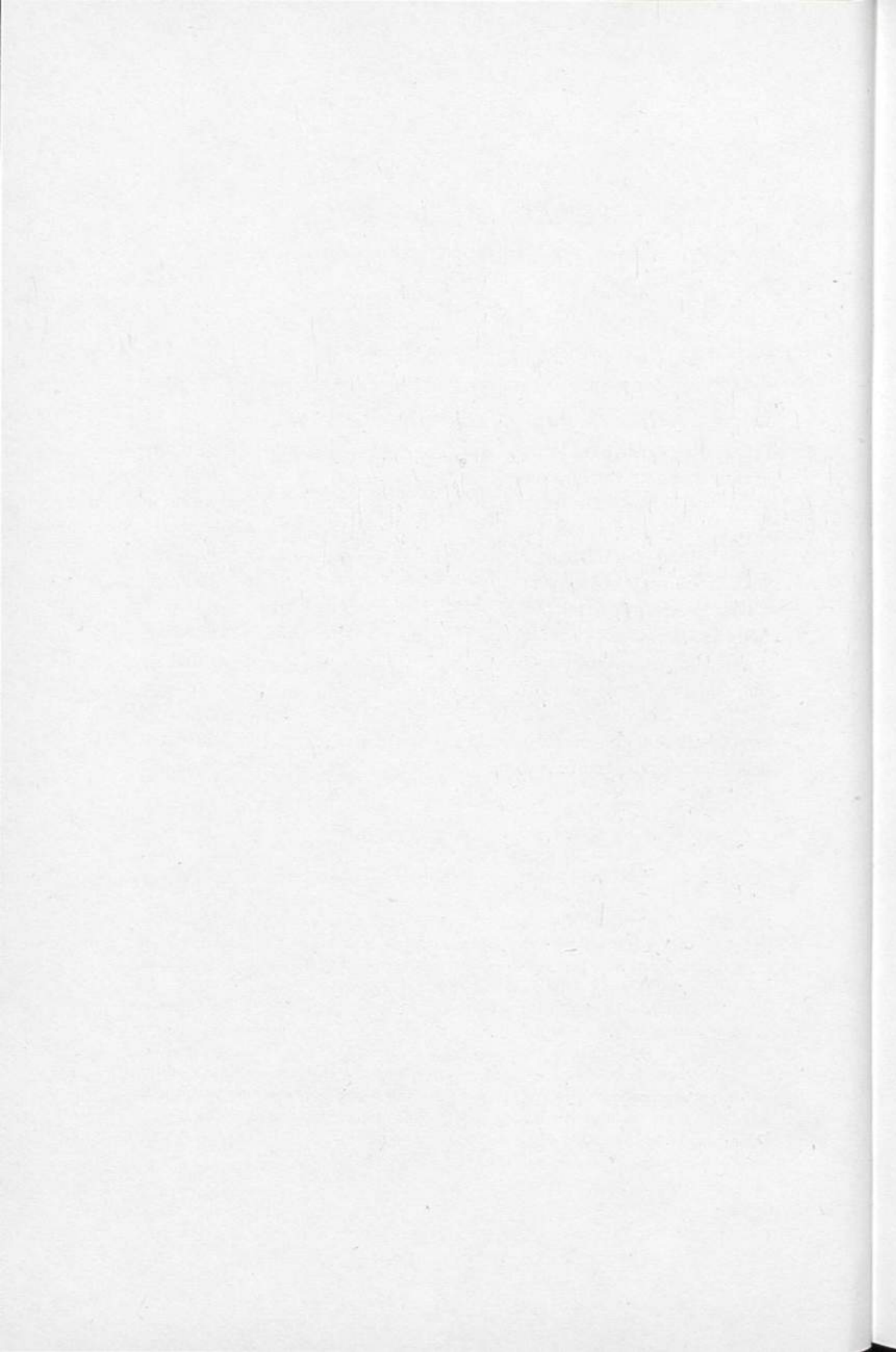
Meginmál þessarar bókar er sett með 10 punkta Times letri á 12 punkta fæti
og bókin er prentuð á 115 gr. Partner Offset pappír

PRINTED IN ICELAND
STEINDÓRSPRENT - GUTENBERG

ISSN 1018-5011
ISBN 9979-819-64-2

EFNI

Sverrir Tómasson: „Ei skal haltr ganga“. Um Gunnlaugs sögu orrmstungu	7
Jón Samsonarson: Ókindarkvæði	23
Guðrún Ása Grímsdóttir: Brot úr fornum annál	35
Davíð Erlingsson: Manneskja er dýr og henni er hætt. Um nykrað	49
Hermann Pálsson: Hrørnar þöll. Þrjár myndir úr Hávamálum	63
†Hallvard Magerøy: Vergil-páverknad på norrøn litteratur	75
Jón Ólafsson úr Grunnavík: Animadversiones aliquot & paulo fusiore præsentis materiæ explanatio. Hugleiðingar um sótt og dauða íslenskunnar. Birt hafa Gunnlaugur Ingólfsson og Savar Sigmundsson	137
Elizabeth Ashman Rowe: Folktale and Parable. The Unity of <i>Gautreks Saga</i>	155
Jón Samsonarson: Byltingasinnað skáld í þjóðfræðaham	167
Hallfreður Örn Eiríksson: Skáldin þrjú og þjóðin	197
SAMTÍNINGUR:	
Guðrún Ása Grímsdóttir: Enn um Pálsbók	265
Leiðrétting	268
<i>Leiðbeiningar um frágang greina</i> (Guðvarður Már Gunnlaugsson)	269
<i>Handrit</i>	279
<i>Upphöf kvæða og vísna</i>	280
<i>Nafnaskrá</i>	281

SVERRIR TÓMASSON

„EI SKAL HALTR GANGA“

Um Gunnlaugs sögu ormstungu

1

VIÐ GREININGU íslenskra fornsagna í flokka hefur oftast verið farið eftir efni þeirra: sögum af veraldlegum höfðingjum sem gerast á ákveðnu tímabili hefur verið skipað niður í einn flokk og kallaðar Íslendinga sögur; sögur af samlandum biskupum hafa verið nefndar biskupasögur, enda þótt þær væru ólíkrar gerðar, og frásögur af norskum konungum konungasögur. Þessi flokkun bókmennta er ævagömul og á rætur sínar að rekja til miðaldamanna. Á svipaðan hátt greinir t.d. franska skáldið Jean Bodel, sem uppi var um aldamótin 1200, frásagnarkvæði Frakka.¹ Vissulega hefur flokkunin sína kosti og er skiljanleg hverju mannsbarni, en frá bókmenntafræðilegu sjónarmiði er hún ekki tæk.² Þetta var Birni M. Ólsen (1911) líklega ljóst þegar hann skrifaði um Gunnlaugs sögu merka ritgerð í upphafi þessarar aldar. Hann sá reyndar margt skylt með henni og öðrum Íslendinga sögum, einkum sögum skáldanna Þriggja, Hallfreðar, Kormáks og Egils, en einnig gerði hann sér

¹ Upphaf Saxakvæðis hljóðar svo (sjá Bodel 1989:2):

Li conte de Bretagne si sont vain et plaisant,
Et cil de Ronme sage et de sens apendant.
Cil de France sont voir chascun jour aparant.

Kvæðið er talið ort í byrjun 13. aldar og sjá má að Jean Bodel greinir hér á milli epískra kvæða frá Frakklandi, kvæða eða ljóðsagna frá Bretagne og efniviðar frá hinu forna Rómarríki. Þetta er vísu einangrað dæmi og er þess vegna tæpast marktækt um almennan skilning á efnisflokkun franskra manna á 12. og 13. öld (sjá nánar Zumthor 1992:118–120).

² Gott dæmi um slíka efnisflokkun er þegar fræðimenn setja saman í eitt líffssögur játara og ævisögur biskupa og kalla einu nafni biskupasögur, en á þessum tveimur sagnagerðum er töluverður munur. Þó að lífs- og ævisögur megi að vísu rekja til sameiginlegs upphafs, þá er hlutverk þeirra ólíkt og mestu veldur að í ævisögum verða ekki jarteinir sem hvetja til vegsömunar sögupersónunnar. Ekki er heldur bót að því að skipa niður sögum eftir einu hlutverki hetjunnar í þeim, eins og gert hefur verið þegar sögum þeirra Bjarnar Hítðalakappa, Egils, Gunnlaugs, Hallfreðar og Kormáks hefur verið skipað í einn flokk. Í þennan hóp hefur og verið bætt Fóstbræðra sögu, Gísla sögu og Grettis sögu (de Looze 1986:479).

grein fyrir að í Gunnlaugs sögu voru margir drættir sem heyrðu til samfélagi riddaratímans, nokkrar frásagnir sögunnar voru í þeim anda og þær mótuðu að hans hyggju lífssýn hennar. Hann kaus þess vegna að nefna söguna íslenskan strengleik í sögustíl (1911:10–11).

Þegar miðaldabókmenntir hafa verið flokkaðar nú á dögum hefur enn ekki verið fundin sú aðferð sem allir eru sammála um að dugi. Af fjölmörgum aðferðum bókmenntafræðinga finnst mér tilraun þýska fræðimannsins Hans Robert Jauß (1977:329–359) einna merkilegust. Hann reyndi að greina bókmenntaflokkana með því að meta viðhorf skálda og fræðimanna á miðöldum til verkanna, hvernig þeir litu á þau; hvernig marka má af handritunum og skáldskapnum sjálfum á hvern hátt lesendur hafa brugðist við þeim. Jauß tekur réttilega fram (1977:333) að því aðeins sé unnt að skýrgreina bókmenntagrein að formseinkenni hennar, innviðir og bygging séu nákvæmlega greind um leið og hugað sé að hlutverki þeirra og því sem greinir þær frá öðrum bókmenntategundum. Hann gaf sér þó að aðalbókmenntagreinar miðalda væru þrjár, *epos* (frásagnarkvæði, og hér á hann aðallega við *chanson de geste*), *róman* (rómans) og *nóvella* (þáttur, smásaga). Jauß skipti kenningum ofangreindra bókmennta í fjórar höfuðdeildir: 1) *höfundur / texti (narratio)*; 2) *modus dicendi* eða *frásagnarháttur*; 3) *bygging, persónur og veruleikaskyn*; 4) *modus recipiendi* eða *viðtökur / samfélagsleg skírskotun*. Í þessum höfuðdeildum eru svo undirflokkar sem hver hefur sín sérkenni.

Þó að flokkun Jauß sé aðallega reist á kenningum mælsku- og skáldskaparfræði frá 12. og 13. öld, hefur hann fært sér í nyt kenningar bókmenntafræða samtímans, einkum þeirra sem fengist hafa við formgerðarfræði, viðtökurannsóknir og túlkunarfræði. Hér er ekki rúm til að ræða greiningu hans í smáatriðum en einkum mun ég minnst á tvo flokka kenningarmarkanna og ég sleppi að fjalla um þann flokk þeirra sem Jauß raðar niður eftir jafnvægisþáttum frásagnar, byggingu efnisins, persónuskipan og afstöðu til raunsæis.

Í *fyrsta lagi* er *modus dicendi* eða frásagnarháttur. Jauß rekur þar að *epos*, sagnaskáldskapur, hafi verið fluttur af munnri fram fyrir ólæsa áheyrendur, en rómönsur lesnar upp af handriti fyrir læsa menn, karla sem konur; nóvellur, smásögurnar hafi á hinn bóginn átt rætur sínar að rekja til munnlegrar sagnalistar og hafi lifað áfram innan hennar enda þótt þær væru til skrifaðar á skinni eða pappír. Jauß virðist hér einkum hafa fábyljur (*fabliaux*) miðalda í huga. Stíllinn gegndi veigamiklu hlutverki í þessum flokki. Jauß hugði að sagnaskáldskapurinn hefði verið fluttur í háum stíl, oft undir áhrifum frá biblíunni, *sermo sublimis*, en rómönsur styddust við miðlægan stíl, *sermo*

medius, að vísu ofinn með kurteislegu orðbragði hirðar og hofmennsku. Smá-sögurnar væru hins vegar ritaðar í lágum stíl, *sermo humilis*, eða *lágum máls-hætti*, eins og stílftegundin er stundum kölluð í íslenskum miðaldaverkum.

Í öðru lagi vil ég nefna þann flokk sem Jauð kallar *modus recipiendi*, þ.e. hvernig brugðist er við verkunum, við hvaða efni áheyrendur búast. Þar minnst Jauð einkum á viðhorfið til sanninda verksins, hvort lögð var áhersla á í textanum að menn tryðu frásögninni eða höfundarnir túlkuðu hana, legðu í hana ákveðna merkingu (*sen* eða *sensus*). — Þetta hugtak þekkir Ólafur hvítaskáld Þórðarson (1884:56). — Sagnaskáldskapurinn virðist hafa gert þær kröfur til áheyrenda að frásagnir af fortíðinni væru teknar gildar sem sannindi (*res factae, gesta*), en rómönsur lögðu áherslu á að túlka mætti ævintýralegar frásagnir, finna ætti *sen* þeirra.

Þar sem greining Jauð miðast einkum við rómanskar bókmenntir, einkum franskar og ítalskar, gefur auga leið að kennimörk hans geta aðeins verið til leiðsagnar við greiningu íslenskra miðaldabókmennta, enda þótt fullyrða megi að íslenskir frásagnarmenn á 13. og 14. öld hafi haft jafnmikið gagn af mælsku- og skáldskaparfræðum og starfsbræður þeirra í Evrópu.³ Og sé litið á Gunnlaugs sögu með þau í huga, kemur í ljós að sum einkenni hennar eiga heima með sagnaskáldskap eða *epos*, önnur með *rómönsum* eða riddara-bókmenntum og niðurstaða þeirra athugunar félli ekki langt frá skoðun Björns M. Ólsen sem ég drap á hér í upphafi. En lítum nú á nokkur málsefni sem skýra mætti stöðu sögunnar innan íslenskra bókmennta.

2

Gunnlaugs saga hefur varðveist í tveimur skinnbókum, Sth perg 18 4to (A) sem skrifað er á fyrra helmingi 14. aldar og AM 557 4to (B) frá fyrra hluta 15. aldar. Sagan hefur verið talin sett saman á síðustu áratugum 13. aldar.⁴

³ Þetta kemur líka glöggt fram í tilraunum sem gerðar hafa verið til flokka bókmenntir 14. aldar eftir aðferðum Jauð. Í Grettis sögu er t.d. slengt saman ýmsum frásagnaratriðum sem einkenna riddarasögur, fábyljur eða raunsæisbókmenntir og ekki unnt að sjá að sögu smiðurinn hafi viljað halda þessum einkennum aðgreindum. Um þessa annmarka við að nota greiningu Jauð um íslenskar fornbókmenntir hefur Örnólfur Thorsson fjallað í riti um Grettis sögu sem væntanlega kemur út innan tíðar. Gagnrýni Pauls Zumthors (1992:118–120) beinist einkum að rómönskum kveðskap og vandkvæðum við flokkun hans.

⁴ Í bók sinni um Gunnlaugs sögu taldi Björn M. Ólsen (1911:54) söguna skrifaða „henimod Slutningen af det 13. Aarhundrede“ en í fyrirlestrum sínum hefur hann aðeins dregið í land, því að hann segir hana ekki eldri en „frá síðari helming 13. aldar“ (1939:8). Við tímasetningu Björns hafa aðrir fræðimenn yfirleitt stuðst.

Hún hefur varðveist nær heil í skinnbókunum. Í fyrrnefnda handritið vantar fyrstu vísu sögunnar og í hið síðara hefur glatast aftan af sögunni, hana þrýtur nær lokum 11. kafla. Í útgáfum sögunnar hefur oftast verið farið eftir A en nokkrir póstar sem þar eru umfram B hafa verið felldir brott af flestum útgefendum. Sumir þeirra eru þó afar mikilvægir til skilnings á viðtökum sögunnar um miðja 14. öld. Byrjun sögunnar í A hljóðar svo (1916:1; 1987:1166):⁵

Saga þeira Hrafns ok Gunnlaugs ormstungu eptir því sem sagt hefir Ari prestur enn fróði Þorgilsson er mestr fræðimaðr hefir verit á Íslandi á landnámssögur ok forna fræði.

Með þessum orðum hefur sá sem setti saman viljað gefa áheyrendum í skyn hvernig bæri að skilja söguna, hún segði sannindi, Ari fróði færi ekki með neitt fleipur; þessa frásögn úr fortíðinni yrði að taka trúanlega. Þetta er alkunn sögumannstækni og þekkest í gömlum sögum sem nýjum. Slík ritklif segja þó ekkert um, hvort stuðst er við eldri sögur; þau treysta ekki heldur trúnað á rétta ættrakningu sögupersóna, enda eru þau oftast höfð við þegar leggja skal áherslu á innri sannleikskjarna verksins.

Annar umfrámpóstur vísar einkum til borgfirskra áheyrenda og Mýramanna. Þar segir (1916:2 nm., 1987:1166):

Svá segja fróðir menn at margir í ætt Mýramanna, þeir sem frá Egli eru komnir, hafi verit menn vænstir en þat sé þó mjök sundrgreiniligt því at sumir í þeiri ætt er kallat at ljótastir menn hafi verit. Í þeiri ætt hafa ok verit margir atgervismenn um marga hluti sem var Kjartan Ólafsson pá ok Víga-Barði ok Skúli Þorsteinsson. Sumir váru ok skáldmenn miklir í þeiri ætt, Björn Hítðælakappi, Einarr prestur Skúlason, Snorri Sturluson ok margir aðrir.

Í þessu handriti er einnig Heiðarvíga saga og má vera að skinnbókin hafi átt að höfða sérstaklega til innansveitarmanna í Borgarfirði, verið gerð fyrir vestlenska höfðingja. Ég mun hér á eftir ekki rekja nákvæmlega önnur frávik í textagerð A, enda þótt það væri freistandi. Í nokkrum tilvikum er þar greint nákvæmar frá höfðingjum Borgarfjarðar en í B. Það bendir til þess að Gunn-

⁵ Tilvitnanir eru teknar upp eftir útg. Finns Jónssonar (1916) og stafsetning samræmd. Til hagræðis er blaðsíðatal útgáfunnar 1987 tilgreint.

laugs saga hafi verið lesin upp þar sem samjafnaður borgfirskra höfðingja var vel þeginn.

Það eru einkum fjórir atburðir Gunnlaugs sögu sem skera sig úr frásögnum annarra Íslendinga sagna af svipuðum viðburðum og vísa veginn til skilnings á sögunni, enda þótt höfundurinn geri hvergi ráð fyrir því að *sen* hennar verði fundið eins og höfundar riddarasagna. Þessi fjögur atvik eru: 1) draumur Þorsteins Egilssonar; 2) kvonbænir Gunnlaugs; 3) Gunnlaugur á Hlöðum hjá Eiríki Hákonarsyni; 4) hólmgöngur Gunnlaugs og Hrafn.

Draumur Þorsteins gegnir því hlutverki strax í upphafi að segja fyrir hvernig fara mun fyrir söguhetjunum. Þorstein dreymir fugla og það eitt hefði í sjálfu sér nægt til að greina áheyrendum frá að ófriðar væri von, því að í algengri draumaráðningabók miðalda, *Somniale Danielis*, voru fuglar tákn ófriðar (Kruger 1994:9). En eftirtektarvert er að sögumaður lætur fuglana koma úr ákveðnum áttum: einn ofan úr fjöllum, annar sunnan frá og sjá þriðji úr vestri (Gunnlaugs saga ormstungu 1916:4–5; 1987:1167):

Þat dreymði mik at ek þóttiz heima vera at Borg ok úti fyrir karldryrum ok sá ek upp á húsín ok á mœninum álpt eina væna ok fagra ok þóttiz ek eiga ok þótti mér allgóð. Þá sá ek fljúga ofan frá fjöllumum örn mikinn; hann fló hingat ok settiz hjá álptinni ok klakaði við hana blíðliga ok hon þótti mér þat vel þekkjaz. Þá sá ek at örninn var svarteygr ok járnklær váru á honum. Vaskligr sýndiz mér hann. Því næst sá ek fljúga annan fugl af suðrætt. Sá fló hegat til Borgar ok settiz á húsín hjá álptinni ok vildi þýðaz hana. Þat var ok örn mikill. Brátt þótti mér sá örninn er fyrir var ýfaz mjök er hinn kom til ok þeir bõrðuz snarpliga ok lengi ok þat sá ek at hvárumtveggja blæddi. Ok svá lauk þeira leik at sinn veg hné hvárr þeira af húsmœninum ok váru þá báðir dauðir en álptin sat eptir hnipin mjök ok daprlig. Ok þá sá ek fljúga fugl úr vestri. Þat var valr. Hann settiz hjá álptinni ok lét blíft við hana ok síðan flugu þau í brott bæði samt í sömu ætt ok þá vaknaða ek.

Draumurinn segir í hnotskurn sögunna alla, táknin eru þegar skýrð með því að fuglamir berjast: ráðningin lá í augum uppi og Austmaðurinn Bergfinnur leggur í rauninni lítið til.⁶ — Draumurinn sýnir einnig eitt snið af

⁶ Ég lét mér eitt sinn detta í hug að fuglstáknin væru einnig merki ákveðinna aðalsætta, en sá ljóður er á þeirri skýringu að skjaldarmerki af þeirri tegund eru ekki þekkt í Evrópu fyrr en í fyrsta lagi á 14. öld (Sverrir Tómasson 1989:87–88).

byggingu sögunnar og gegnir hlutverki forsögu, *mise en abyme*, svipaðri þeirri sem þekkt er úr Tristrams sögu, þar sem ástir foreldra Tristrams eru forspeglun ásta sonarins og Ísöndar, og segir skýrt eins og reyndar draumur Gunnlaugs: að, *þeim var ekki skapat nema at skilja*. Munurinn er aðeins sá að í Gunnlaugs sögu er þetta gert af sparsemi, í aðeins einum kafla.

Varla fer á milli mála að draumurinn í upphafi sögunnar og frásögnin af útburði barnsins á Borg eru undir áhrifum frá erlendum riddarabókmenntum; það skiptir ekki máli hvort þau eru í öndverðu komin úr Trójumanna sögnum, öðrum gervisagnaritum, Niflungaljóðum eða riddarasögum, meginatriðið er að höfundurinn kann að notfæra sér minnin (Björn M. Ólsen 1911:10–11; Sigurður Nordal 1938:lii–liii; Liestøl 1929:165–166). Lýsing Helgu hinnar fögru ber sömu áhrifum líka vitni (1916:11; 1987:1170):

Helga var svá fögr at þat er sögn fróðra manna at hon hafi fegrst kona verit á Íslandi. Hár hennar var svá mikit at þat mátti hylja hana alla ok svá fagrt sem gull barit.

Til samanburðar má taka þessa lýsingu úr Ívens sögu (1979:37) sem er talin þýdd á ríkisstjórnarárum Hákonar gamla:

Hon var þá björt sem dagsbrún, en hennar litr sem at samtemprat væri þat snjáhvíta gras *liljum* ok hin rauða rósa en hárit sem gull *barit.⁷

Annað atriði sem líklega er ættað úr riddarabókmenntum er að þau Gunnlaugur og Helga sitja löngum að tafla heima á Borg.

Ég ætla nú að víkja að bónorði Gunnlaugs, en áður en ég fjalla um það, er rétt að rifja upp lýsingu og þjóðfélagsstöðu Gilsbakkamanna samkvæmt sögunni (1916:9; 1987:1169):

Penna tíma bjó uppi á Hvítársíðu á Gilsbakka Illugi svarti Hallkelsson, Hrosskelssonar, móðir Illuga var Þuríðr dylla dóttir Gunnlaugs ormstungu. Illugi var annarr mestr höfðingi í Borgarfirði en Þorsteinn Egilsson.

Þeim bræðrum Hermundi og Gunnlaugi er svo lýst (1916:9; 1987:1169):

Hermundr hét son þeira en annarr Gunnlaugr. Báðir váru þeir efniligir

⁷ *barit leiðrétting höfundar, borid í hdr.

menn ok þá frumvaxta*⁸. Svá er sagt frá Gunnlaugi at hann var snemmendis bráðgerr, mikill ok sterkr, ljósjarpr á háir ok fór allvel, svarteygr ok nøkkut nefljótr ok þó skapfelligr í andliti, miðmjór ok herðimikill, kominn á sik manna bezt, hávaðamaðr mikill í öllu skaplyndi ok framgjarn snemmendis ok við allt óvæginn ok harðr, ok skáld mikit ok heldr niðskár ok kallaðr Gunnlaugr ormstunga. Hermundr var þeira vinsælli ok hafði höfðingjabragð á sér.

Sagan greinir síðan frá því að Gunnlaugur fer að heiman í fússi og svipar brottför hans að nokkru til lýsingar Egils sögu á fyrstu utanför Egils Skallagrímssonar. Og Gunnlaugur hafði ekki verið lengi á Borg og setið að tafli við Helgu, numið lögspeki af Þorsteini, fyrr en hann vekur máls á því að Þorsteinn hafi ekki kennt honum að fastna sér konu. Síðan segir sagan (1916: 11–12; 1987:1170):

Ok einnhvern dag er menn sátu í stofu at Borg þá mælti Gunnlaugr til Þorsteins: „Einn er sá hlutr í lögum er þú hefir eigi kennt mér, at fastna mér konu.“ Þorsteinn segir: „Þat er lítit mál,“ — ok kenndi honum atferli. Þá mælti Gunnlaugr: „Nú skalt þú vita hvárt mér hafi skiliz ok mun ek nú taka í hönd þér ok láta sem ek festa mér Helgu dóttur þína.“ Þorsteinn segir: „Þarfleysi ætla ek þat vera,“ segir hann. Gunnlaugr þreifaði þá þegar í hönd honum ok mælti: „Veit mér nú þetta,“ segir hann. „Ger sem þú vill,“ segir Þorsteinn, „en þat skulu þeir vita er hjá eru staddir at þetta skal vera sem ómælt ok þessu skulu engi undirmál fylgja.“ Síðan nefndi Gunnlaugr sér vátta ok fastnaði sér Helgu.

Flestir útgefendur sögunnar hafa borið saman þennan gjörning og brögð Gunnars á Hlíðarenda við Hrut í Njáls sögu; þetta sé sýndargjörningur. Sé hins vegar litið nær á frásögnina kemur í ljós að meira býr undir. Þorsteinn handsalar meyna — og hann gerir það alveg samkvæmt lagavenju, festar eru handsalaðar, Gunnlaugur nefnir sér votta. Allt er þetta eftir lögnum. Rétt er að benda á að við handsalið tekur Gunnlaugur í hönd Þorsteini en ekki Helgu eins og gert er ráð fyrir í festarbálki Kristins réttar Árna biskups sem virðist standa nær lýsingunni í Gunnlaugs sögu en fyrirmæli Grágásar. Velta mætti því einnig fyrir sér hvort vægi þyngra fyrir lögum landsins, og þá einnig í eyrum áheyrenda, ummæli Þorsteins um, að þetta sé ómælt eða gjörningur

⁸ *leiðrétt eftir B, frumvaxta maðr í A.

Gunnlaugs, handsal og spurning hans í lokin, „hvárt þá mætti svá nýta“. Um leið vaknar þá sú spurning hvernig skilja eigi svar Þorsteins sem hann kveður upp úr að lokum og „kvað svá vera mega“. Ekki er leitað eftir samþykki Helgu og er þar farið eftir gamalli hefð, ákvæðin um samþykki konu við festar og hjúskap eru fyrst nefnd í bréfi til biskupa seint á 12. öld (um 1180) og eru ekki tíðkuð fyrr en allmiklu síðar á 13. öld (Jochens 1993:271–289, 1995:17). Ef til vill á þögn Helgu í athöfninni að tákna samþykki hennar; með því móti væri gjörningurinn löglegur en á móti mælir frásögnin þegar Gunnlaugur leitar aftur á sömu mið.

Söguhöfundur lætur í það skína að festarnar hafi verið gamanið eitt og segir að lyktum kaflans: „ok varð mönnum mikit gaman at þessu, þeim er við váru staddir“ (1916:12; 1987:1170). En er þetta gaman, leikur? Á að skilja atburðinn sem leik eða hvað rennur hér undir barnabrekum? Að þessu mun ég víkja síðar.

Hugur Gunnlaugs er bundinn við áthagana og heimur söguhöfundar er það einnig í fyrstu köflunum en að því kemur að hann lætur Gunnlaug fara utan. Fyrst verður söguhetjan þó að fylgja eftir því sem hún hafði áður bundið í handsölum. Þorsteinn Egilsson telur samt greinilega að Gunnlaugur sé ekki jafnmenntur Helgu, Gilsbekkingar standi skör lægra en Borgarmenn; að hans hyggju er bónorð Gunnlaugs hégómi. Þó verður svo að vera sem Gunnlaugur vill; þetta er hans alhugi. Áður hafði Þorsteinn boðist til að gefa honum hest, og er ekki laust við að í aðra röndina skopist hann að athöfn Gunnlaugs, vilji gefa honum fola í staðinn fyrir Helgu. Enda þótt hann láti undan með eftirgangsmunum og Helga verði *heitekona* Gunnlaugs, en ekki *festarkona* er ber-sýnilegt að hann vill að Gunnlaugur mannist; það er í rauninni Illugi sem þvingar hann til að láta undan, Þorsteinn getur stöðu sinnar vegna sem héraðshöfðingi ekki annað en sýnt feðgunum á Gilsbakka jafnræði; þetta er pólitísk málamiðlun en hvorumtveggja feðrum er ljóst að Gunnlaugur þarf að þroskast og þess vegna best að senda hann utan, en utanferð hans er ekki forsenda heitorðsins (sbr. Jochens 1995:25).

3

Á 12. og 13. öld eru samdar bækur suður í álfu um hvernig menn eiga að haga sér (Bumke II 1990:425–446); rit um mannsiði eru ekki fundin upp af 20. aldar mönnum. Sum þessara verka eru vel þekkt á Norðurlöndum á miðöldum og önnur verk af sama toga eru sett þar saman og nægir þar að nefna Konungsskuggsjá. Sú siðfágun sem lýst er í þessum ritum birtist einna fyrst í

evrópskum ævisögum biskupa frá 12. öld og teygir sig hingað til lands, m.a. í Lýsingum Páls sögu biskups á börnum Jóns Loftssonar. Frægast þessara verka um hæverska siðu er *De arte honeste amandi* eftir Andreas Capellanus frá síðari hluta 12. aldar. Það verk snýst þó einkum um kurteisa eða hæverska ást, enda þótt þar sé einnig drepíð á hvernig hirðmenn og aðalsmenn eigi að koma fram, einkum við konur. En það voru samt ekki lærdómsritin um siðina sem mest höfðu áhrifin á hegðan ungra höfðingja á 12. og 13. öld heldur ljóðsögurnar um riddarana við hirð Artúrs konungs.

Sá maður sem vildi vera öðrum fremri í návist stórhöfðingja skyldi hafa til að bera allmarga kosti: hann þarf að vera hraustur, örlátur, vitur og þolinmóður og kunna að haga orðum sínum í hófi, koma fram við konunga og jarla af festu og einurð en brjóta hvergi gegn ákveðnum umgengnisvenjum. Þessar siðareglur riddara og lærðra manna voru nefndar á latínu *curilitas*, sem þýða mætti sem kurteisi, hæversku, en ytri siðfágúnin var nefnd *urbanitas*. Hver riddari varð líka að sanna sig, siði hans og framkomu skyldi reyna, *probitas morum*. Enginn riddari eða aðalsmaður sem ekki var þessum dygðum prýddur, var verður þess að kona elskaði hann. Þessum mannkostum er best lýst í riddarasögum; þeir heyra til dygðasafni hvers göfugs drengs. Vert er í þessu sambandi að víkja að einu atriði sem Capellanus (1892:66) varar sérstaklega við, en það var illmælggi — og ekki skyldu menn hlæja of hátt í návist kvenna; slíka menn væri ekki unnt að slá til riddara, enda þótt þeir legðu sig fram þegar á ungum aldri að heimsækja höfðingja á höfuðbólum; þeir yrðu ávallt búandkarlar og sama hve þeir mæltu digurt á mannamótum (sjá einnig Bumke II 1990:526).

Engar beinar heimildir eru um að verk Andresar Capellanusar eða önnur fræg rit af þessu tagi, eins og t. d. bók Thomasins frá Circlaere, *Valski gesturinn*, hafi borist hingað til lands; *Disciplina clericalis*, eða *Klerkafræði* er og ekki þýtt fyrr en á 14. öld. En rit þar sem boðskapar hæversku gætir, berast til norrænna manna þegar um og eftir miðja 13. öld. Ég gríp hér niður í alþektri þýddri riddarasögu, Ívens sögu, þar sem segir svo (1979:21–22):

Hvárt ert þú ærr, Kæi, er tunga þín talar æ þat er illt er ok kannt eigi þat er gott er, ok verði þín tunga þölvut er hon kann aldregi yfir sinni illsku at þegja ok jafnan spottar þú þér betri menn ok allir hata þik fyrir þína tungu, þeir er til þín spyrja, ok æ man þíns nafns getit at illu meðan heimurinn stendr.

Menn skyldu sérstaklega taka eftir orðalaginu: *jafnan spottar þú þér betri*

menn, og þín tunga verði þölvut er hon kann aldregi yfir sinni illsku at þegja. Á öðrum stað í annarri kunnri riddarasögu, Erex sögu, er því lýst hvernig hirðmenn og riddarar tala saman (1965:4):

Þá mátti sjá margan góðan riddara, kónga ok jarla ok aðra dýra menn, bæði unga ok gamla, ok fúsir frammi at hafa sinn røskleika fyrir dýrum mōnnum; margar váru dýrar konur ok meyjar í hirð drottningar, ok váru þær allfáar er eigi hōfðu kosit sér unnusta, skemmtan var þar at heyra, ok hafa sem hverr vildi kjósa, hverr talaði við sína unnustu, ok annat þat er lysti, hverr var við annan eptirlátr ok gōðviljaðr.

Í fljótu bragði virðist ekki margt skylt með hirðlífi valskra konunga og lýsingum á norskum hirðmönnum, en þegar betur er að gáð er sithvað sameiginlegt. Lítum á þegar Gunnlaugur, dýr bóndasonur, ofan úr Hvítársíðu, kemur til hirðar Eiríks jarls Hákonarsonar á Hlöðum (1916:19; 1987:1174):

Gunnlaugr var svá búinn at hann var í grám kyrtli ok í hvítum leistrbrókum. Sull hafði hann á fœti niðri á ristinni. Freyddi úr upp blóð ok vágr er hann gekk við. Ok með þeim búningi gekk hann fyrir jarlinn ...

Ekki er unnt að segja að þetta sé riddaralegt athæfi. Þegar jarlinn spyr hann hvers vegna hann haltri á svar Gunnlaugs (1916:20; 1987:1174) að varpa ljóma á hreysti hans: „Ei skal haltr ganga meðan báðir fœtr eru jafnlangir.“ Hreysti var ein af höfuðdygðum riddara, en fyrir hirðmönnum Eiríks er þetta merki ofdirfðar. Athugasemd Þóris hirðmanns jarls sýnir það glögglega og vegna þessa bregst Gunnlaugur illa við, svarar meinlega og brýtur þar með siðareglur og raunar enn verr þegar hann segir síðar við Eirík jarl (1916:20; 1987:1174):

„Bið mér øngra forböena,“ segir hann, „en bið þér heldr.“ Jarl mælti: „Hvat sagðir þú nú, Íslendingr?“ Gunnlaugr svarar: „Svá sem mér þótti vera eiga at þú bæðir mér øngra forböena en bæðir sjálfum þér hallkvæmri böena.“ „Hverra þá?“ segir jarl. „At þú fengir ei þvílíkan dauðdaga sem Hákon jarl faðir þinn.“

Séu reglur hirðsiða hafðar í huga eru þessi orð verri en illmælgir; þau jaðra við

níð, því að eins og menntaðir áheyrendur sögunnar hafa augljóst munað, þá drap Karkur þræll Hákon jarl í svínabæli.

Fundur þeirra Gunnlaugs og Eiríks á Hlöðum er fyrsta viðkyning Gunnlaugs við erlendan stórhöfðingja og strax í upphafi bregst hann þeim kröfum sem gerðar eru til framkomu tiginna manna sona. Samkvæmt siðareglum riddaratímans kann Gunnlaugur ekki að svara dýrum mönnum, hann þverbrytur reglurnar. Nú kann einhver að segja sem svo að Gunnlaugur sé íslenskur maður og hann komi til norskrar hirðar, þar sem siðavendni suðrænna riddara hafi ekki verið viðhöfð; orðhvatir Íslendingar séu daglegir gestir í konungsgarði nálægra landa. En því er til að svara að það getur ekki verið tilviljun að sögusmiður lætur Gunnlaug ansa þannig — og það bendir til þess að bæði höfundurinn og áheyrendur hafi þekkt venjurnar — athöfn hans er lýst af ásettu ráði, hann eigi að falla á fyrsta prófinu erlendis. Áheyrendur hljóta og að hafa búist við þess háttar viðbrögðum söguhetjunnar. Viðurnefni Gunnlaugs, orms tunga, segir strax í byrjun kynningar hans, hvert tunga hans muni leiða hann, hún er honum bölvuð; hann veit það og sjálfur, gortar meira að segja af því í vísu.⁹

Frásögn sögunnar af heimsókn Gunnlaugs til Eiríks jarls er ekki eina prófraun höfundarins á skaphöfn söguhetjunnar. Hólmgöngur Gunnlaugs eiga einnig að leiða lunderni hans í ljós. Fyrsta víg hans erlendis segir að vísu ekkert um hreysti hans, þar sem látið er í það skfina að sverðið sem Aðalráður konungur fékk honum til að ganga á móti Þórormi sé kynngi magnað. Hólmgöngur voru ekki einungis tíðkaðar hér á landi heldur voru hvers konar einvígi mjög algeng í Evrópu á ritunartíma Gunnlaugs sögu og miklu fyrir. Í bókmenntum riddaratímans úir og grúir af slíkum lýsingum. Til samanburðar við Gunnlaugs sögu vil ég taka hér frásögn Erex sögu af einvígi (burtreið) hans við Malpirant (1965:16–17):

Nú ríðaz þeir svá hart at, at allr þeira sǫðulreiði gengr í sundr, ok bar

⁹ Í athyglisverðri grein um Bjarnar sögu Hítðalakappa og Gunnlaugs sögu reynir Laurence de Looze (1986:481–482) að skírgraina hlutverk skáldskaparins í deilum söguhetjanna. Hann lítur svo á að deilumálin snúist um eins konar „a conflict between their poetry“ og hyggur að þar komi fram „an ideal in the Icelandic mentality of the thirteenth and fourteenth centuries of an absolute identity between a man what he uttered. A man was one with his poetry and the poetry was the man, or so it was supposed to be“. Svo athyglisverð sem þessi skoðun er, þá getur hún aðeins gilt um Gunnlaugs sögu og aðrar sögur að kveðskapur og laust mál myndi eina heild og áheyrendur hafi skilið hvortvegga einum skilningi; samtal texta og áheyrenda hafi verið snurðulaust. Á þessu hygg ég að hafi verið misbrestur þegar á 14. og 15. öld. Um þetta hef ég fjallað á öðrum stað (Sverrir Tómasson 1996:40–45, sjá einnig Poole 1989:160–184).

hvárr annan apr af hestunum ok komu standandi á jörð. Síðan brugðu þeir sínum sverðum ok hjugguz til grimmliga svá hart ok snart at skildirnir brustu, hjálmarnir stukku en brynjurnar slitnuðu ok hvárrtveggi var svá sár ok móðr at varla fengu þeir staðit. Malpirant mælti þá til Erex: „Hvílumz við!“ „Nei,“ segir Erex, „fyr skaltu fá hér mart stórt slag, þar með láta lífit, ella skal ek dauðr liggja.“ Reiddi síðan upp sverðit báðum höndum ok <sneið> sundr hjálminn ok mikit stykki af hausinum. Fell Malpirant við höggit til jarðar en Erex á hann ofan, búinn til at höggva hann. Malpirant mælti: „Miskunna þú mér, góði riddari, því at mitt góss ok líf er í þínu valdi, skal ek ok mín unnusta þjóna yðr meðan við lifum bæði.“

Það er langur aðdragandi að því að Gunnlaugur og Hrafn gangi á hólm; í fyrstu eftir að Gunnlaugur kemur til landsins virðast þetta vera meinlitlar væringar og viðureign þeirra á Alþingi sömuleiðis. Áskorun Hrafns, þegar Gunnlaugur liggur í rekkju er eins og tveir skólastrákar séu í leik fremur en orðasennu (de Looze 1986:484), enda svarar Gunnlaugur: „Mæl drengja heilastr ok þenna kost vil ek gjarna þiggja.“ Bardaginn á Dinganesi er hins vegar alvara; frásögnin af bardaga þeirra ber öll þess merki að riddarar gangi til leiks (sjá Bjarna Einarsson 1956:25–27 og Jónas Kristjánsson 1993: 49–53). Og sögusmiður hefur valið afvikinn stað til bardagans, stað sem hann hefur ekki ætlast til að Norðmenn færu að leita að. Vert er að rifja upp lyktir einvígisins (1916:54–55; 1987:1191):

Gunnlaugr hjó þá um síðir til Hrafns mikit högg með sverðinu ok undan Hrafn fótinn. Hrafn fell þó eigi at heldr ok hnekkti þá at stofni einum ok studdi þar á stúfinum. Þá mælti Gunnlaugr: „Nú ertu óvígr,“ segir hann „ok vil ek eigi lengr berjaz við þik, ørkumlaðan mann.“ Hrafn svaraði: „Svá er þat,“ segir hann, „at mjök hefir á leikiz minn hluta, en þó mundi mér enn vel duga ef ek fenga at drekka nøkkut.“ Gunnlaugr svarar: „Svík mik þá ei,“ segir hann „ef ek færi þér vatn í hjálmi mínum“.

Margir fræðimenn hafa fjallað um þessi orð. Sigurður Nordal lét svo ummælt (1938:xli) að „í hreinni riddarasögu hefði Gunnlaugur verið hafinn yfir tortryggni til Hrafns. Í veruleikanum hefði hann alls ekki fært honum vatnið“. Í formála að skýringarkveri að skólaútgáfu Gunnlaugs sögu hélt ég því fram að atvikið sýndi dygðir Gunnlaugs (Sverrir Tómasson 1987:59). Núna fæ ég

ekki betur séð en að frásögnin eigi einmitt að sýna hvernig Gunnlaugur bregst ranglega við: Hann hefði samkvæmt öllum leikreglum átt að gera Hrafn undirgefinn sér eða drepa hann. Sökum þess að hann breytir ekki rétt á úrslitastund lætur hann líka lífið.

Af Gunnlaugs sögu er ljóst að höfundur hennar hefur ætlast til að áheyr- endur þekktu aðrar sögur úr héraðinu og næstu sveitum. Óbeinar og beinar skírskotanir eru til Egils sögu, gert er ráð fyrir því að Laxdælir séu vel kunnir mönnum og Hallfreður vandræðaskáld birtist sem velsiglandi kvæðamaður sem lætur svo lítið að hrósa kveðskap hins borgfirska elskhuga og ferðalangs.

Í sögunni er hvergi beinlínis vísað til riddarasagna en heimur þeirra er sagnaritaranum vel kunnur; raunsæisskyn frásagnarinnar er að vísu hvergi rofið með ýkjum og sagan er sögð með lágum málshætti. Stundum er þó höfðað til áheyrenda eins og þeim sé gjörsamlega hulið hverju áður hefur fram farið, eins og t.d. þegar Þorsteinn ávarpar Jófríði konu sína skömmu áður en hann fer til þings (1916:6; 1987:1168) og ráðning draumsins er ljós: „Svá er háttat,“ segir hann, „at þú ert með barni“. Lýsing Helgu er mjög í anda riddarasagna. Hún er alltaf í baksýn, lesandinn skynjar návist hennar og skilur sorg hennar. Hún mælir eina minnisstæða setningu eftir draumvísu Hrafns og í sögulok er hún haldin sjafnarsýki, *amor hereos*, en einkenni þeirrar veiki gera einnig vart við sig hjá körlum eins og Agli Skallagrímssyni og Ívari Ingimundarsyni, og er sjúkdómurinn vinsælt yrkisefni skálda á 12. og 13. öld (Stemmler 1990). Gunnlaugs saga er aftur á móti ekki einvörðungu saga Helgu hinnar fögru eins og sumir fræðimenn henni samkynja hafa haldið fram (Reuschel 1957:9–14, Mundal 1980:17). Það má þó til sanns vegar færa að hlutverk hennar lýsi upp stöðu tignarkvenna á miðöldum; þær eru áhorfendur og þolendur í senn. Og vissulega er rétt að sjónarhorn Helgu fær að njóta sín í sögunni. Höfundur Gunnlaugs sögu hefur með ástarsögu Gunnlaugs og Helgu unnið á hefðbundinn hátt úr mjög vel þekktum minnum sem bæði er að finna í norrænum hetjusögum og frönskum riddarakveðskap. Orð Björns M. Ólsens um strengleik í sögustíl lúta að þessu efnistöfum. En ástin er naumast *sen* sögunnar. Sagan fjallar um ungan mann, hvernig hann má reyna. Höfundurinn hefur í huga ákveðnar siðareglur riddaratímans og sýnir hvernig þær eru brotnar, hvernig þeim manni farnast sem ekki fer eftir þeim. Bygging sögunnar styður einnig þennan skilning. Reynsla Gunnlaugs við hirð Eiríks jarls skiptir sögunni í tvennt: nú skal reyna sveininn erlendis með stórhöfðingjum, barnabrek hans heima á fróni eru með nokkrum blæbrigðum endurtekin erlendis, einkum þó við hirð Ólafs sænska, þar sem hann kann heldur ekki að gæta tungu sinnar. Höfundur Gunnlaugs sögu hefur

ætlað sér að ná til íslenskra áheyrenda og því hefur hann klætt efnið í þann búning sem þeir þekktu best: íslenskur höfðingjasonur fer utan, freistar gæfunnar, en snýr loks aftur heim í áthagana; slík ævintýri þekktu flestir áheyrendur á 13. öld af sögum og sumir af eigin raun.

Í merkilegri ritgerð sem Robert G. Cook birti (1971) um Gunnlaugs sögu komst hann að þeirri niðurstöðu að sagan fjallaði um feðraveldi, sýndi hvernig feður reyndu að stjórna niðjum sínum. Undir þá niðurstöðu má að nokkru leyti taka. En lýsing Gunnlaugs sögu á söguhetjunni er frásögn af **vandræðabarni**: flestallar athafnir hans eru **barnleikar**, en þeim fylgir alvara, sérstaklega festarmálunum og af þeim öllum geta bæði fullorðnir sem börn dregið sinn lærdóm; brek hans verða honum ekki til þroska. En ástarsagan dylur boðskapinn. Gunnlaugs saga hefur að mínum dómi verið frá upphafi ætluð ungu fólki, hún er fyrsta íslenska barnasagan og samin löngu áður en menn höfðu hugmynd um þá ágætu bókmenntagein.

FRUMHEIMILDIR

- Bodel, Jehan. 1989. *La Chanson des Saisnes*. Tome I. Texte. Ed. Annette Brasseur. Textes littéraires français. Librairie Droz S. A., Genève.
- Capellanus, Andreas. 1892. *De amore*. Rec. E. Trojel. Havniae.
- Erex saga Artuskappa. 1965. Ed. Foster W. Blaisdell. EA. B:19. Copenhagen.
- Gunnlaugs saga ormstungu*. 1916. Udg. Finnur Jónsson. STUAGNL XLII. København.
- Gunnlaugs saga ormstungu*. 1938. Borgfirðinga sögur. ÍF III:49–107. Útg. Sigurður Nordal og Guðni Jónsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Gunnlaugs saga ormstungu*. 1987. *Íslendinga sögur og þættir* II:1166–1193. Ritstj. Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson, Örnólfur Thorsson. Svart á hvítu, Reykjavík.
- Ívens saga. 1979. Ed. Foster W. Blaisdell. EA. B:18. Copenhagen.
- Ólafur Þórðarson. 1884. III. afhandling. *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda tilligemed de grammatiske afhandlingers prolog og to andre tillæg*:1–119. Udg. Björn Magnússon Ólsen. STUAGNL XII. København.

EFTIRHEIMILDIR

- Bjarni Einarsson. 1956. Bardaginn á Dinganesi. *Nordæla*:17–28. Helgafell, Reykjavík.
- . 1961. *Skáldasögur*. Um uppruna og eðli ástaskáldasagnanna fornu. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.

- Björn Magnússon Ólsen. 1911. *Om Gunnlaugs saga ormstungu*. En kritisk undersøgelse. D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 7. Række, Historisk og Filosofisk Afd. II. 1. København.
- . 1937–1939. Um Íslendingasögur. Kaflar úr háskólafrýrlesturum. Útg. Sigfús Blöndal og Einar Ólafur Sveinsson. *Safn* VI,3. Reykjavík.
- Brooke, Christopher. 1989. *The medieval idea of marriage*. Oxford University Press, Oxford.
- Bumke, Joachim. 1990. *Höfische Kultur* 1–2. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- Capellanus, Andreas. 1959. *The art of courtly love*. Transl. John Jay Parry. Frederick Ungar, New York.
- Cook, Robert G. 1971. The character of Gunnlaug serpent-tongue. *SS* 43,1:1–21.
- Jauß, Hans Robert. 1977. *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur*. Wilhelm Fink Verlag, München.
- Jochens, Jenny. 1993. Með jákvæði hennar sjálfrar. Consent as signifier in the Old Norse world. *Consent and coercion to sex and marriage in ancient and medieval societies*: 271–289. Washington.
- . 1995. *Women in Old Norse society*. Cornell University Press, Ithaca.
- Jónas Kristjánsson. 1993. Á Dinganesi. *Púsund og eitt orð sagi Sigurgeiri Steingrímssyni fimmtugum 2. október 1993*:49–53. Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, Reykjavík.
- Kruger, Steven F. 1994. *Dreaming in the Middle Ages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Liestøl, Knut. 1929. *Upphavet til den islenske ættesaga*. Oslo.
- de Looze, Laurence. 1986. Poet, poem, and poetic process in Bjarnarsaga Hitdælakappa and Gunnlaugssaga Ormstungu. *JEGP* 85:479–493.
- Mundal, Else (útg.). 1980. *Gunnlaugs saga ormstungu*. Føreord:5–27. Universitetsforlaget, Oslo.
- Poole, Russell. 1989. Verses and prose in Gunnlaugs saga Ormstungu. *Sagas of the Icelanders*. A book of essays:160–184. Ed. John Tucker. Garland, New York.
- Reuschel, Helga (útg.). 1957. Gunnlaugs saga Ormstungu. Einleitung. *Altnordische Textbibliothek* 3:1–30. Veb Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale).
- Sigurborg Hilmarsdóttir. 1995. *Sagnaþing í Borgarnesi*. Bókfræði Bjarnar sögu Hitdælakappa, Egils sögu Skallagrímssonar og Gunnlaugs sögu ormstungu. Stofnun Sigurðar Nordals, Reykjavík.
- Sigurður Nordal (útg.). 1938. Borgfirðinga sögur. Inngangur. *ÍF* III:xxxix–lxiii. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Stemmler, Theo (útg.). 1990. *Liebe als Krankheit*. 3. Kolloquium der Forschungsstelle für europäische Lyrik des Mittelalters. Gunter Narr Verlag, Mannheim.
- Sverrir Tómasson. 1987. Gunnlaugs saga ormstungu. Inngangur. *Sígildar sögur 2*. Íslendinga sögur. Skýringar:58–61. Umsj. Örnólfur Thorsson. Svart á hvítu, Reykjavík.

- . 1989. Draumur Þorsteins á Borg. *Véfréttir sagðar Vésteini Ólasyni fimmtugum 14. febrúar 1989*:87–88. Reykjavík.
- . 1996. Nýsköpun eða endurtekning? Íslensk skáldmennt og Snorra Edda fram til 1609. *Guðamjöldur og arnarleir*. Safn ritgerða um eddulist:1–64. Ritstj. Sverrir Tómasson. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Zumthor, Paul. 1992. *Toward a medieval poetics*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

SUMMARY

This article begins by discussing the general problem of the generic classification of *Íslendingasögur* and other medieval literature. The work of H. R. Jauß is examined briefly and, within an Icelandic context, reference is made to Björn M. Ólsen's view that *Gunnlaugs saga* should be regarded as an Icelandic *lai* in saga style („*íslenskur strengleikur í sögustíl*“).

Gunnlaugs saga survives in two medieval versions in the manuscripts Sth perg 18 4to and AM 557 4to and they were probably originally written for Borgarfjörður audiences. In seeking to identify the overall meaning of the saga the article examines four of its episodes which can help us to understand the work better. The influence of chivalric sagas on character description and the presentation of the *hólmgöngur* is discussed. In particular, the article suggests that chivalric morality (*curilitas, urbanitas*) finds expression in thirteenth-century *Íslendingasögur* and that as a protagonist Gunnlaugr Wormtongue breaks all the normal rules of thirteenth- and fourteenth-century Icelandic pseudo-chivalric society. The article's conclusion is that from the outset *Gunnlaugs saga* was thought of as a cautionary tale for chieftains' sons, and that we may regard the saga as the first Icelandic children's book, written long before such works began to appear in European literature.

Stofnun Árna Magnússonar
 Árnagarði við Suðurgötu
 101 Reykjavík
 sverrirt@rhi.hi.is

JÓN SAMSONARSON

ÓKINDARKVÆÐI

1 Inngangur

ÓKINDARKVÆÐI er meðal þess margbreytta efnis sem Ólafur Davíðsson dregur saman og tekur upp í safn sem hann kallar *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði* (IV 1898–1903:171). Kvæðið er prentað án höfundarnafns, og verður ráðið af því að Ólafur veit ekki hver orti; kvæðið hefur borist honum án höfundarnafns, eins og flest annað í safninu. Hitt er lakara og óþarfa gáleysi að Ólafur getur þess ekki hvaðan hann hefur kvæðið, og verður ekki séð eftir hverju er prentað. Má segja að Ókindarkvæði svífi svo sem í lausu lofti, á meðan þannig stendur að ekkert er vitað um uppruna þess eða aðkomu að prentuðum bókum eða skrifuðum.

Séra Bjarni Þorsteinsson birti upphafserindi Ókindarkvæðis í *Íslenzkum þjóðlögum* (1906–1909:509) og sönglag með. Lagið hafði Bjarni lært 8. mars 1898 af Ólafi Davíðssyni á Hofi í Hörgárdal eftir því sem segir í áðurnefndri heimild og væri helst dagsetningin sem rengja mætti með nokkrum rökum, þótt litlu skipti, en þannig er mál með vexti að konan mín, Helga Jóhannsdóttir þjóðlagafræðingur, hefur bent mér á lítið söfnunarkver með eiginhendi Bjarna Þorsteinssonar. Kverið er með öðrum gögnum séra Bjarna á Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Í söfnunarkverinu er upphafserindi Ókindarkvæðis með sönglagi. Nafn kvæðisins er eins og í *Íslenzkum þjóðlögum*: Ókindarkvæði, og sama máli gegnir um nafn heimildarmanns: „(eptir Ólafi Davíðss)“, en aftan við er nákvæm staðsetning og dagsetning: „skrifað að Hofi í Hörgárdal 9/3 1898“. Annað í kverinu getur bent til þess að 9/3 sé rétt dagsetning, og er þá farið villt um einn dag í prentaðri útgáfu, og fundur þeirra Ólafs og Bjarna hefur orðið 9. mars 1898 á Hofi í Hörgárdal, en þar bjuggu foreldrar Ólafs, séra Davíð Guðmundsson og Sigríður Ólafsdóttir, bæði af eyfirkum ættum sem er vert að nefna, hafi Ólafur lært lagið af foreldrum sínum, þótt ekki þurfi það að vera. Um kvæðið vitnar Bjarni í *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði* og ekkert bendir til þess að hann kunni skil á uppruna þess eða viti hver orti.

Enn er þess að geta að próf. Einar Ól. Sveinsson tók sex erindi úr Ókindar-

kvæði í þjóðkvæðaúrval (1942:241). Trúlega hefur Einar farið eftir *Íslenskum þulum og þjóðkvæðum* sem hann styðst iðulega við án tilvísunar hverju sinni. Ekkert bendir til þess að Einar búi yfir vitneskju um Ókindarkvæði sem honum þyki máli skipta um fram nakinn textann í útgáfu Ólafs.

Hér verður þess freistað að sækja frekari vitneskju um Ókindarkvæði í handritaböggul í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn, NKS 3315 II 4to, og eftir skrifuðum blöðum þar er kvæðið prentað (á bls. 26–27 hér á eftir).

2 NKS 3315 II 4to

NKS 3315 4to er handrit í tveimur böggjum sem táknaðir eru I og II. Handritið er skilgreint af safnamönnum á eftirfarandi hátt: „Islandske Digte (voksende samling).“ Þarna eru íslenskar kvæðauppskriftir á ósamstæðum blöðum, skipað niður og raðað eftir höfundum kvæða. Í II er ennfremur blaðabunki með blönduðu efni, merktur: „Forskellige.“ Þar er fjórblöðungur sem hér verður fjallað um að nokkru og eftir honum er Ókindarkvæði prentað hér. Ókindarkvæði er á fremsta blaði (1r–v) og við snöggt álit má giska á að það sé 19. aldar maður sem heldur á penna. Ekki hefur þessi blaðabunki vafist fyrir íslenskum rannsóknarmönnum, svo að vitað sé. Þó hefur Jón Helgason prófessor við Hafnarháskóla og forstöðumaður Árnastofnunar í Kaupmannahöfn, gætt að og fundið nýtilegt blað, enda megum við minnst þess sem til þekktum að Jón sinni af meiri kostgæfni en aðrir menn um allt sem rannsóknarstörfin varðaði, smátt og stórt, og var fátt undanskilið sem á fjörur rak.

Jón birtir fornkvæðatengda munnmælasögu eftir „en seddel“ í NKS 3315 II 4to, „Forskellige“. Hann lætur þess getið að blaðið sé upphaflega úr dánarbúi Gísla Brynjólfssonar (d. 1888), og er „vistnok skrevet med hans hånd“ (Jón Helgason 1981:6). Fjórblöðungurinn sem geymir Ókindarkvæði er sem fyrr sagði í NKS 3315 II 4to, „Forskellige“. Fyrirsögn Ókindarkvæðis er efst á bl. 1r, og kvæðið endar ofarlega á bl. 1v með svofelltri greinargerð: „[skrifað upp eptir móður minni.]“

Verður nú fyrst rakið efni þessa fjórblöðungs í stórum dráttum, ef fást kynni rökstudd vitneskja um nafn skrifara og hver móðir hans var sem flutti honum kvæðið.

Undir Ókindarkvæði ofarlega á bl. 1v er dregið strik sem greinir það frá því sem fer næst á eftir, en það eru þrjár vísur eftir Sigfús prest Árnason, skáldmæltan klerk, son séra Árna Þorsteinssonar á Kirkjubæ í Hróarstungu og Bjargar Pétursdóttur frá Ketilsstöðum á Völlum sem nánar verður vikið að síðar af annarri ástæðu.

Næst vísun séra Sigfúsar Árnasonar á bl. 1v neðst og áfram á bl. 2r er frásögn af drukknun Sigfúsar í Lagarfljóti¹ og spásögn Hjörleifs sterka sem lýtur að henni. Spásögn Hjörleifs er höfð eftir Páli Melsteð, kammerráði. Aftan við er greinargerð skrifara: „[vísunar og atvikin eru skrifuð eptir sögu-sögn móður minnar]“. Greinargerðin á trúlega við vísun séra Sigfúsar á bl. 1v, frásögn af dauða séra Sigfúsar og spásögn Hjörleifs sterka sem heimildarkona (móðir skrifara) hefur eftir kammerráð Melsteð (Páli Melsteð sýslumanni á Ketilsstöðum, síðar amtmanni).

Á næstu blaðsíðum er margs konar kveðskapur, kvæðabrot og húsgangar, og verður nefnt fátt eitt. Þarna eru barngæluvísur sem er getið vegna fyrir-sagnar sem skrifari velur þeim, en hún er: „Barnaljóð (Sunneva)“. Litlu aftar er stök vísa sem hefur að fyrirsögn: „(úr einhverri sögu að sögn mömmu)“. Vísan sem þessi fyrirsögn á við er úr ævintýrasögu og hljóðar svo:

Hjer liggur Ey og Þey
báðar mínar skemmumey (?) —
skildi eg eptir skærin hjá
gekk eg báðum dauðum frá.

Vísan er orðrétt eins í athugasemd við Sögu af Tístram og Ísól björtu í Þjóðsögum Jóns Árnasonar sem lætur þess getið í athugasemdinni að herra Gísli Brynjúlfsson hafi þessa vísu þannig. Í sögugerðinni sem Jón lætur prenta er vísan með öðru móti (1864:325, 1954:317).

Þá er jólavers:

Börnin segja og syngja
svo á Jóladag
Eja úngum kóngi
ærubúið plag —
Kondu Jesús Kristur minn
og krýn minn æskuhag.

Í fyrirsögn gerir skrifari grein fyrir versinu á þessa leið: „(Þetta kenndi Sunneva mömmu um Jólin)“. Utanmáls er eftirfarandi kvöldvers:

¹ Grein um séra Sigfús Árnason er í bók Stefáns Einarssonar, *Austfirzk skáld og rithöfundar* (1964:127–128). Eftir því sem þar segir druknaði séra Sigfús 1822 í Lagarfljóti, 1823 segir í riti Boga Benediktssonar (1909–1915:794) og 1. október 1822 í ritinu *Prestatal og prófasta á Íslandi* (1950:21).

Vertu yfir og allt um kring
með eylífri blessan þinni,
siti guðs englar saman í hring
sænginni yfir minni!

Greinargerð með versinu er á þessa leið: „Þetta kendi Sunneva eða amma mín móður minni til að lesa á kvöldin.“

Þá er þess enn að geta sem máli skiptir að á öftustu síðu, bl. 4v í neðra horni til vinstri, hefur verið skrifað með blýanti: „GBr. 1932“.

Skrifari blaðanna er ónefndur sem fyrr sagði, en þó má ráða í nafn hans með ærnu öryggi, þegar stuðst er við áletrunina á bl. 4v, að því við bættu að hann skrifar upp kvæði og vísur að austan og frásögu eftir móður sinni, ævintýrastef og jólavers sem móðir hans hafði lært af Sunnevu, og barnaljóð eru tengd Sunnevunafni, ásamt því að heimildarmaður móðurinnar nafngreindur er Páll Melsteð á Ketilsstöðum á Völlum. Auk þess er athugasemd Jóns Árnasonar sem vísar veginn.

Til staðfestingar ef þurfa þætti og frekari glöggvunar verður að benda á annan handritapakka í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn, NKS 3312 4to, og vísast til greinar hér á eftir („Byltingasinnað skáld í þjóðfræðaham“) um blöð Gísla yngra Brynjólfssonar sem þar eru og sýna samvinnu þeirra mæðgina Gísla og Guðrúnar Stefánsdóttur á þjóðfræðasviðinu.

Virðist allt renna stöðum undir það að Gísli Brynjólfsson yngri skrifi upp Ókindarkvæði í NKS 3315 II 4to eftir móður sinni Guðrúnu Stefánsdóttur frá Möðruvöllum í Hörgárdal.

3 Ókindarkvæði

Ókindarkvæði í uppskrift Gísla Brynjólfssonar er á þessa leið með fyrirsögn hans sem mestar líkur eru til að sé efnislega frá Guðrúnu Stefánsdóttur:

Ókindarkvæði sem Madama Björg Pjetursdóttir á Kirkjubæ í Tungum í Fljótsdalshjeraði systir Sigurðar sýslumanns Pjeturssonar kvað við dóttur sína Sigríði.

Það var barn í dalnum sem datt ofaní gat,
en þar fyrir neðan ókindin sat.
En þar fyrir neðan sat ókindin ljót
náði hún því naumlega neðaní þess fót.
Náði hún því naumlega neðaní barn
hún dróg það útum dyrnar og dustaði við hjarn.

Hún dróg það útum dyrnar og dustaði vð fönn,
ætla jeg að úr því hriti ein lítill tönn.
Ætla jeg að úr því hriti augað blátt,
hún kallaði með kjæti og kvað við svo hátt:
Hún kallaði með kjæti: „Kindin mín góð!
þetta hefur þú fyrir þín miklu hljóð.
Þetta hefur þú fyrir þitt brekastát,
maklegast væri jeg minkaði þinn grát.“
„Maklegast væri jeg minkaði þinn þrótt“ —
En ókindin lamdi það allt fram á nótt.
En ókindin lamdi það í þeim stað,
þangaðtil um síðir þar kom maður að.
Þangaðtil um síðir þar kom maður einn,
upp tók hann barnið og ekki var hann seinn,
upp tók hann barnið og inní bæinn veik,
en ókindin hafði sig aptur á kreik.
En ókindin hafði sig ofaní fljót,
og barnið aflagði sín brekin mjög ljót.
Ókindarkvæðið endar nú hjer —
en Sigríður litla, sjáðu að þjer.

[Skrifað upp eptir móður minni.]

Orðalag í fyrirsögn er tvírátt: Ókindarkvæði sem madama Björg kvað við dóttur sína Sigríði. Beinast liggur við að skilja þetta svo að Björg hafi ort kvæðið og kveðið við Sigríði. En það mætti líka þrengja merkinguna og taka þetta þannig að Björg hafi raulað kvæði sem hún kunni við dóttur sína, en annar hafi ort. Samt er ekki svo að skilja, og má færa að því fullgild rök að orðið kvað er hér í merkingunni orti. Það verður ljóst af fyrirsögn næst á eftir Ókindarkvæði fyrir vísu eftir séra Sigfús Árnason á Kirkjubæ í Tungu. Sem fyrr sagði var séra Sigfús sonur Bjargar Pétursdóttur sem hér er eignað Ókindarkvæði. Á milli Ókindarkvæðis og vísu er dregið strik til aðgreiningar. Undir striki er fyrirsögn sem á við vísu séra Sigfúsar, en varðar Ókindarkvæðið ekki síður og sýnir svo að ekki verður um villst að „kvað“ í fyrirsögn Ókindarkvæðis merkir ‘orti’, en ekki einungis það að Björg hafi ‘raulad’ kvæði annars manns við Sigríði dóttur sína. Fyrirsögn sem á við vísu séra Sigfúsar er á þessa leið: „Sjera Sigfús Árnason og Bjargar sem ókyndarkvæðið er eptir orti þetta við son sinn laungetinn Haldór“.

Björg Pétursdóttir sem nú virðist sýnt að sé höfundur Ókindarkvæðis var frá Ketilssstöðum á Völlum, fædd 1749 eftir því sem segir í *Gudfræðingatali* Hannesar Þorsteinssonar og lést 1839 (1907–1910:114–115), dóttir Péturs

Þorsteinssonar sýslumanns í Múlaþingi og Þórunnar Guðmundsdóttur frá Kolfreyjustað. Hún var tvígift, átti fyrst Guttorm Hjörleifsson, síðar séra Árna prófast Þorsteinsson á Kirkjubæ í Hróarstungu. Sigríður var dóttir Árna og Bjargar. Hún giftist Þorsteini Jónssyni aðstoðarpresti á Klyppsstað í Loðmundarfirði (Páll Eggert Ólason 1948:78). Við hana hefur Björg kveðið Ókindarkvæði að ætla verður af fyrirsögn og af ávarpi í kvæðislok: „Sigríður litla, sjáðu að þér!“ Í *Manntali á Íslandi 1816* (1947:25) er Sigríður hjá foreldrum sínum, 20 vetra, fædd á Kirkjubæ. Móðir hennar Björg Pétursdóttir er sögð 67 ára í sömu heimild, fædd á Ketilsstöðum á Völlum.

Björg Pétursdóttir var af þekktu skáldakyni í móðurætt, afkomandi séra Einars Sigurðssonar í Eydölum, rakið frá Þóru, dóttur Stefáns í Vallanesi: Þóra Stefánsdóttir, kona séra Páls Högnasonar á Valþjófsstað, þeirra dóttir Þórunn kona séra Guðmundar Pálssonar á Kolfreyjustað, þeirra dóttir Þórunn fyrri kona Péturs Þorsteinssonar sýslumanns á Ketilstöðum á Völlum, þeirra dóttir Björg (Þorkell Jóhannesson 1947:163), fædd 1749, giftist Guttormi sýslumanni Hjörleifssyni 1767; ekkja eftir hann 1771, giftist Árna prófasti Þorsteinssyni presti fyrst að Hofi í Vopnafirði, síðar að Kirkjubæ í Hróarstungu 1783 (Árni Þorsteinsson 1820:25). Sigurður Pétursson ljóðskáld og leikritahöfundur var bróðir Bjargar eins og segir í fyrirsögn Ókindarkvæðis, Sigurður var albróðir Bjargar, tíu árum yngri, fæddur 1759 (Árni Þorsteinsson 1820:25). Séra Sigfúsar er áður getið, Árnasonar og Bjargar. Hann var skáldmæltur, þótt ekki verði hann settur í stórskáldaröð á borð við frændur Bjargar og forfeður suma sem gerðu garðinn frægan. Frænkur Bjargar voru Ljósavatnssystur, Rut og Júdíf, alþekktar skáldkonur.

4 Barnafætur

Ólafur Davíðsson skipar Ókindarkvæði í flokk með þulum og kvæðum sem hann kallar: „Grýlukvæði og því um líkt“. Þar fer mest fyrir Grýlu og Grýluliði, Grýlubörnum, Bola, Leppalúða, Skrögg og jólasveinum. Í þennan flokkinn eru dregnar aðrar barnafætur, þótt ekki séu Grýluættar svo að rakið verði, Klapparkarlínn í Grímsey (Karlínn undir klöppinni), Skuggamaður á glugga og Ókindin í Ókindarkvæði. Niðurröðun Ólafs fær fyllilega staðist og ekki nema eðlilegt að hann láti fara saman hvers konar þulur, kvæði og kviðlinga um barnafætur. Um Ókindina í Ókindarkvæði er óvíst hvort höfundur kvæðisins býr hana til sem vel má vera eða hún hefur verið fyrir í vitund barna og uppalenda fyrir austan, eins og sagt er að Klapparkarlínn hafi verið í Grímsey (Jón Norðmann 1946:53).

Í Grýlukvæðum er dregin upp tröllsleg mynd af Grýlu sem fer um sveitir

og sníkir sér til matar óþekk börn sem gráta og hrína, en sinna hvorki um guðsorð né góða siði. Ferðalagið verður oft meginþráður kvæðanna. Grýla fer bæ frá bæ að leita eftir bita, henni er jafnan illa tekið og vísa húsráðendur hver frá sér. Komu Grýlu á bæi er lýst í mislöngu máli, oft stuttlega. Í stað tröllslegrar útlitslýsingar Grýlukvæðanna er hryllingurinn í Ókindarkvæði magnaður upp með óhugnanlegri lýsingu á skiptum Ókindar við barnið. Af útliti Ókindar segir ekki annað en það að hún er ljót, ef það lýtur að líkamsskapnaði sem ekki þyrfti að vera. Hitt er ljóst frá upphafi að Ókind hefst við í helli eða holu sem barnið lendir í ef það fer óvarlega, og er sem þar grilli í uppeldislegt atriðið. Síðar í kvæði hrökklast Ókindin ofan í fljót og má geta þess til að þar vísi skáldið henni til ókindanna í Lagarfljóti, enda kynni að vera um skyldleika að ræða.

Af kvæðum sem trúlegt er að Björg á Kirkjubæ þekki og gætu kveikt hugmynd að Ókindarkvæði er nærtækast að nefna vinsælt Grýlukvæði eftir ættföður hennar Stefán Ólafsson í Vallanesi (1885:230–233):

Ekki linnir umferðunum
í Fljótsdalinn enn,
það sér á að þar búa
þrifnaðar menn

Í kvæðum beggja segir frá barnafælu, þótt með sínu móti sé hvort. Annað með tilheyrandi sníkjuferðum og skelfilegri Grýlulýsingu. Hitt um skipti óskilgreindrar ókindar við barn sem hún hremmir, bragarháttur er hinn sami að heita má, bæði kvæðin með dragmæltu grýlukvæðalagi. Þó ber þess að geta að þetta var algengur háttur Grýlukvæða og fleiri vögguljóða að ég hygg fyrir og um daga Bjargar á Kirkjubæ. Þekkt er Grýlukvæði Eggerts Ólafssonar, biturt ádeilukvæði sem hefur að upphafi: „Hér er komin hún Grýla sem gulleysið mól, hún er að urra og ýla“ (1953:14–16), en trúlegra þykir mér að Björg sé handgengin kvæðum forföður síns Austfirðingsins Stefáns í Vallanesi fremur en hitt að kvæði Eggerts Ólafssonar hafi náð eyrum hennar enda hefur kvæði Stefáns verið vinsælt barngælukvæði og á það sammerkt með Ókindarkvæði, en kvæði Eggerts er annars kyns og fremur ætlað full-orðnu fólki en börnum.

5 Vinsældir Ókindarkvæðis

Því er slegið föstu hér á undan að Ókindarkvæði hafi notið vinsælda og þyrfti að færa fyrir því rök sem þó verða mögur og fátæklegrri en skyldi og þyrfti að vera. Til afsökunar er það helst að heimilda um vinsældir kvæðisins væri ekki

síst að leita í segulbandasöfnum Árnastofnunar sem Helga Jóhannsdóttir hefur á undanförmum árum unnið við að skrásetja með það fyrir augum að koma upp tölvutækum skráum um íslenskt þjóðfræðaeefni sem safnað hefur verið hjá eldra fólki og hljóðritað á segulbönd á síðustu áratugum. Þá standa vonir til þess að kanna megi vinsældir einstakra kvæða, hvort þau voru kunn víða um land, hversu almennt þau voru kunn og hvernig notuð. Fyrir en það kemst í framkvæmd er vonlítið að tína slíkt saman. Þá vantar mikið á það að handritaskrár séu nákvæmar svo að unnt sé að leita af sér grun um smáræði eins og eitt kvæði. Í handritum get ég þó bent á uppskrift séra Friðriks Eggerz sem var prestur í Skarðsþingum í Dalasýslu á 19. öld. Hún er í Lbs 936 4to, bls. 790–791. Fyrirsögn Séra Friðriks: „Pula rectus Okindarkvæði“. Í lok uppskriftar eignar klerkur kvæðið séra Stefáni Ólafssyni í Vallanesi. Óvíst er með öllu hvaðan séra Friðrik hefur það, en algengt var að nafn séra Stefáns tengdist við skáldskap annarra manna, ef eitthvað var sem þótti líkjast honum.

Um vinsældir Ókindarkvæðis er það fyrst að segja sem ráða má af handritinu NKS 3315 II 4to sem prentað var eftir hér á undan. Þar sýnir orðalag hornklofagreinar við lok uppskriftar að þess voru dæmi að kvæðið væri numið og flutt munnlega á 19. öld, þótt ekki komi fram hversu algengt það var. Þá bendir lagið í *Íslenzkum þjóðlögum* til munnlegs flutnings, og einhvers staðar frá hefur Ólafur Davíðsson haft kvæðið, þótt hann láti vera að nefna heimild. Enn er á það að líta að ljóðin sem Ólafur dregur saman og birtir undir heitinu *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði* eru allajafnan kvæði og þulur sem margir kunnu og víða voru kveðin eða sungin. Samt er ekki því að leyna að stundum tekur hann kvæði úr handritum sem fólk hefur varla haft mikið um hönd á hans dögum, og gat ráðið skyldleiki við vinsæl ljóð og kvæðaeefni á síðari tímum. Handrit séra Friðriks ber það með sér svo að ekki verður um villst að kvæðið hefur verið á gangi í uppskrift eða fest í minni manna vestur við Breiðafjörð á hans tímum.

Nú á tímum munu sumir sem þetta kynnu að lesa kannast við kvæðið af hljómplötunni *18 íslenzk þjóðlög* frá árinu 1976 þar sem Elísabet Erlingsdóttir syngur og af plötu Megasar *Nú er ég klæddur og kominn á ról* (1978), þótt ekki væri af öðru.

Athugun á texta Ókindarkvæðis í prentaðri útgáfu Ólafs Davíðssonar í *Íslenzkum þulur og þjóðkvæðum* með samanburði við textann sem prentaður var hér á undan leiðir í ljós náinn skyldleika. Á erindum sem eru á báðum stöðum munar ekki öðru en því að Ólafur lætur prenta „breka stát“ í 7. erindi þar sem textinn í NKS 3315 II 4to hefur „brekastát“ sem er trúlega réttara, og í annan stað að í 5. erindi í útgáfu Ólafs er „ælitil tönn“ þar sem í 3315 er „ein lítil tönn“ sem teljast verður líklegri lesháttur. En mestu munar að textinn í

3315 hefur tvö erindi umfram. Tvö síðustu erindin sem hér voru prentuð vantar í útgáfu kvæðisins í *Íslenzkum þulum og þjóðkvæðum*. Þar endar kvæðið á því að maður bjargar barninu, en Ókindin fer sína leið. Það er látið ósagt hvert Ókindin fer og með lokaerindinu hverfur nafn kvæðisins og ávarpið til Sigríðar litlu sem er í lok kvæðisins í 3315.

6 Þriðja gerð Ókindarkvæðis

Enn ein gerð Ókindarkvæðis er í handriti í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, skrifuð upp af Sigríði Steinbjörnsdóttur nemanda í námskeiðinu Þjóðfræði II við Háskóla Íslands, 5. mars 1984, eftir Sigríði Lárusdóttur. Af sérkennum er það að segja að í upphafserindi er „niðrum gat“ þar sem í öðrum gerðum er „ofan í gat“, bæði í útgáfu Ólafs og í 3315. Í viðtali við greinarhöfund gerði Sigríður Lárusdóttir grein fyrir ætt og uppruna. Sigríður er dóttir Lárusar Gíslasonar (f. 1862) frá Neðri-Mýrum í Refasveit, sem síðar átti heima á Grund við Blönduós.

Sjötta erindi lærði Sigríður með öðru móti en hér var prentað. Það hefur hún þannig og kvæðið áfram til loka á þessa leið:

Úr því trúi eg að hrykki
eitt auga blátt
hún kallaði af kæti
og kveður svo hátt

Hún kallaði af kæti
kindin mín góð
þetta skaltu hafa
fyrir þín hljóð

Þetta skaltu hafa
fyrir þitt brek og stát
maklegast væri að eg minnkaði þinn grát

Maklegast væri
að eg minnkaði þinn þrótt
Ókindin lamdi það langt fram á nótt

Ókindin lamdi það í þeim stað
þangað til um síðir
þar kom maður að

Þangað til um síðir
þar kom maður einn
Upp tók hann barnið
og ekki var hann seinn

Upp tók hann barnið
og bar það inn í bæ
Segi eg þér Sigga litla
Sjáðu nú að þér.

Niðurlagið sýnir skyldleika við textann í NKS 3315 II 4to og hefur ávarpið til Sigríðar haldist úr upphaflegri gerð kvæðisins ef þannig var ort í öndverðu sem eru líkur til. Hitt hefur gleymst að geta þess hvað um Ókindina varð enda trúlega staðbundið og þá fellur niður um leið það sem stóð í sama vísuerindi og að uppalendum snéri, að barnið bætti ráð sitt.

HEIMILDIR

NKS 3312 4to

NKS 3315 II 4to

Lbs 936 4to

Árni Þorsteinsson. 1820. *Æfisøgu-Ágrip Péturs Þorsteinssonar...* Kaupmannahöfn.

Bjarni Þorsteinsson (útg.). 1906–1909. *Íslenzk þjóðlög*. Kaupmannahöfn.

Bogi Benediktsson. 1909–1915. *Sýslumannaæfir ... með skýringum og viðaukum eptir*

Jón Pétursson og Hannes Þorsteinsson IV. Reykjavík.

Eggert Ólafsson. 1832. *Kvæði*. Kaupmannahöfn.

———. 1953. *Kvæði*. Útg. Vilhjálmur P. Gíslason. Íslenzk úrvalsrit. Menningarsjóður, Reykjavík.

Einar Ólafur Sveinsson (útg.). 1942. *Fagrar heyrði ég raddirnar*. Mál og menning, Reykjavík.

Hannes Þorsteinsson. 1907–1910. *Guðfræðingatal*. Reykjavík.

Jón Árnason (útg.). 1864. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II. Leipzig.

———. 1954. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II. Útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Þjóðsaga, Reykjavík.

Jón Helgason. 1981. Íslenzk Fornkvæði VIII. *EA*. B:17. København.

Jón Norðmann. 1946. *Grímseyjarlýsing*. Menn og minjar. Íslenzkur fróðleikur og skemmtun 3. Útg. Finnur Sigmundsson. Leiftur, Reykjavík.

Manntal á Íslandi 1816 I. 1947. Ættfræðifélagið, Akureyri.

Ólafur Davíðsson (útg.). 1898–1903. Íslenzkar þulur og þjóðkvæði. *ÍSGVP* IV. Kaupmannahöfn.

- Páll Eggert Ólason. 1948. *Íslenzkar æviskrár* I. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Stefán Einarsson. 1964. Austfirzk skáld og rithöfundar. *Austurland* VI. Sögusjóður Austfirðinga, Akureyri.
- Stefán Ólafsson. 1885–1886. *Kvæði...* I–II. [Útg. Jón Þorkelsson.] Kaupmannahöfn.
- . 1948. *Ljóðmæli*. Útg. Andrés Björnsson. Íslenzk úrvalsrit. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Sveinn Níelsson. 1950. *Prestatal og prófasta á Íslandi*. 2. útgáfa með viðaukum og breytingum eftir Hannes Þorsteinsson. Útg. Björn Magnússon. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Porkell Jóhannesson (útg.). 1947. *Merkir Íslendingar* II. Bókfellsútgáfan, Reykjavík.

SUMMARY

This article discusses the origins and textual transmission of the so-called *Ókindarkvæði*, an anonymous poem published in Ólafur Davíðsson's *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði* (1898–1903). The article reveals that MS NKS 3315 II 4to contains further information about the poem. Gísli Brynjólfsson recorded the poem in this manuscript from a version recited by his mother Guðrún Stefánsdóttir from Möðruvellir in Hörgárdalur. The article argues that Björg Pétursdóttir of Kirkjubær in Hróarstunga composed the poem for her daughter Sigríður.

*Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík*

BROT ÚR FORNUM ANNÁL

1 Inngangur

ANNÁLAEFNI er firna víða í íslenskum handritum og mætti eflaust auka við útgáfu Gustav Storm á íslenskum miðaldaannálum og útgáfu Hins íslenska bókmenntafélags á annálum seinni alda ef leitað væri og víslega er eftir að greiða úr mörgum gátum um uppruna og skyldleika eldri sem yngri annála. Í þessari grein verður ekki í stórt ráðist, en birt brot úr annál sem varðveitt er á fjórblöðungi í Lbs 1206 8vo, skrifað með óþekkttri 17. aldar hendi eftir öðrum eldri annál.

Í Lbs 1206 8vo er ósamstæður samtíningur og mun efnið úr ýmsum áttum rekið, skrifað ýmsum höndum á 17. og 18. öld (Páll Eggert Ólason 1927: 233). Annálsbrotið liggur fremst í handritinu. Næst því liggja tvö stök blöð og tvíblöðungur sem slegið hefir verið hlífðarblaði utanum og skrifað á: „Hirðstjóra annáll Jóns sýslumanns Árnasonar á Ingjaldshóli 1360–1739 (vantar aptan af).“ Seinna staka blaðið er autt, en á því fyrra eru raktir í tímaröð hirðstjórar á Íslandi frá 1360 þegar út kom Ívar Vigfússon Hólmur með hirðstjórn, en endar neðst á baksíðu árið 1553 að Eggert Hannesson varð hirðstjóri.¹ Á tvíblöðungnum hefst hirðstjóratalið efst á síðu við árið 1366 á Ormi Snorrasyni og Andrésí Gíslasyni eða Gissurssyni og þrýtur neðst á síðu 1744 við andlát jústizráðs og amtmanns Lafrentz og endar í miðri setningu „liggur grafenn ...“. Hirðstjóratalin eru ekki skrifuð með sömu hendi, talið á staka blaðinu sýnist með eldra skrifarlagi og efnislegur munur er í tölunum, hvorugt er skrifað beint eftir hinu. Í handritinu eru ennfremur draumráðningar í fjögurra blaða kveri í smáu broti með fyrirsögn: „DraumaUtþyding Eftir Stafrofs Rød“ og annað fjögurra blaða kver í mjóu broti og eru í því brot úr háttalykli sem vantar framan af en lýkur á 30. hætti, dýrkveðnum drauga-

¹ Samsvaranir að efni og orðalagi má sjá í hirðstjóratalinu á þessu blaði og „annál valds-
manna íslenskra“ í skýringum Björns á Skarðsá við dimm fornryði lögbókar í AM 61 a 8vo, bl.
25r–26r, en sá annáll Björns endar við 1473 er Einar Porleifsson varð úti á Sölvamannagötum og
segir Björn þá: „Eptir þetta höfðu landid útlenskir hirdstjórar.“ Einar er talinn hafa orðið úti
1452, sbr. *Sýslumannaefir* II, 472–473.

hætti. Þá er í kverinu gríska stafrófið á hluta úr síðu. Af því taka við „Nýfundner Bragarhættir Arna Bódvarssonar við Brávallar Bardaga Rýmur“, endar á 8. hætti, Bragagjöf.² Þá eru í handritinu brot úr bænum, m.a. hvíta-sunnusamstæðu.

Annálsbrotið er sem fyrr segir fremst í Lbs 1206 8vo á fjórblöðungi og eru fremsta og aftasta blað dekkri og blettóttari en þau sem innaní eru, raufar eru í blaðjöðrum og bendir allt til þess að fjórblöðungurinn hafi verið stakur og hlífðarlaus lengi. Utanum blöðin er brotið gulleitt blað sem á stendur: „Annáll 1213–1303 skr. c. 1620.“ Annálsbrotið er ritað með settleturshendi sem virðist örugglega frá fyrri hluta 17. aldar. Blaðtölur eru engar og verður ekki séð yfir hve langt tímabil annállinn hefir upphaflega náð.

Sunnudagsbókstafir og prikstafir eru notaðir til þess að marka tíma í annálsbrotnu, og er það ótvírætt vitni þess að skrifað er eftir fornum annál. Textinn er skyldari Konungsannál en öllum öðrum fornum annálum sem varðveittir eru. Það sem ótvírætt sker úr um það er grein í 1206 við árið 1294 um landskjálfta á Rangárvöllum, sem segir að brunnar urðu ásýndar sem mjólk í þrjá daga í Flagbjarnarholti, og er orðrétt samhljóða grein við sama ár í Konungsannál (Islandske Annaler:144). Slík grein er hvergi annarstaðar í varðveittum fornum annálum. Annað atriði sem vísar á náinn skyldleika við Konungsannál er að í 1206 segir við árið 1226 að Guðmundur biskup sat á Hólum, en hvergi nema í Konungsannál og Guðmundar sögu C-gerð segir berum orðum að Guðmundur hafi dvalist á Hólum þann vetur; í „Ævi Guðmundar biskups“ segir hann hafi dvalið þrjá vetur að Hólum (1223–1226) (Guðmundar sögur biskups 1983:12). Langflestar greinar í 1206 eru nær orðrétt samhljóða Konungsannál en þó efnislega styttri. Latnesk orð í Konungsannál eru undantekningalaust á íslensku á samsvarandi stöðum í 1206: *legifer* í Konungsannál verður *lögmaður* í 1206; í stað *iterum* í Konungsannál hefir 1206 *annað sinn* eða *annan tíma*, Θ í Konungsannál er *deyði* í 1206.

Þær greinar í 1206 sem ekki eiga sér hliðstæður í Konungsannál eiga sér flestar ýmist samsvaranir í Laurentius sögu, Lögmansannál eða Gottskálksannál einsog rakið verður hér að lyktum.

Annálsbrotið í 1206 fer hér á eftir, eins stafrétt og kostur er. Skáletrað er þar sem leyst er úr böndum og sett stærra letur þar sem handritið býður.

² Um bragarháttu Brávallarímna, sjá inngang eftir Björn K. Þórólfsson (1965:ccviii–ccxv).

2 Annálsbrot yfir árin 1213–1303

Texti í Lbs 1206 I 8vo, skrifað á fyrri hluta 17. aldar:

- [f] .e Teitur *Biskups* efni for utan.
 e k. Utanferd *Gudmundar Biskups*: Teitur deide.
 d .k Þijng j Latran. Kosin Magnus til *Biskups*.
 Snorre logmadur.
 c b. A Vijgdist Magnus *Biskup*. Bardagi a Mel.
 a f. færð frændsemi og mægd j logum.
 g .f Utkoma *Guondar Biskups* og bruttaka hanz fra Stoli sijnum / og var hann
 j Ase vm veturinn.
 f s. Teitur Logmadur.
 e d i. 1220. *Gudmundr Biskup* j Odda.
 c .b Bardagi a Breidabolstad: *Gudmundr Biskup* j Vestfiordum og ad Hölum.
 b o. Sien Cometa: Bardagi j Grijms eij. *Guondur Biskup* hertekin og for utan.
 Elldur j Heklu felli hinn fiorde.
 Snorre Logmadur annad sinn.
 a .o *Guondur Biskup* j Biorguin.
 g f .e G. *Biskup* j Prandheime.
 e k.
 d .k Utkoma G. *Biskups*. Embætti tekid af Magnuse / og honum utan stefnt af
 Petri Erki*Bisku*pe. Elldur j Sio *fjrir* Reijkianesi. Mjirkur vm midian
 dag. Rotu sumar hid mikla. G. *Biskup* sat ä Hölum. Klaustur sett j
 Videij.
 c .b Sanduetur. Magnus *Biskup* for huorgi. G. *Biskup* var j Huammi: Mann-
 daudi mikill.
 [b a] .f *Guondur Biskup* heima ad Hölum: utan stefnt M[ag]nuse *Bisku*pe
 annad sinn.
 g .f Utanferd *Magnusar Biskups*. *Biskup* G. heima ad Hölum.
 Ridir vmm Alþijng.
 f s. 1230.
 e c.
 d c .b Utkoma *Magnusar Biskups* med *brefum* Erchibiskups. Saugadur
 kirkiugardur ad Hölum og saunglaust. G. *Biskup* af embætti tekinn og
 af stadnum rekinn. Styrmer logmadur annad sinn.
 b o. G. *Biskup* j Hofda: Hákallahaust. Hafjisar allt sumar. Rän a Leijrubacla.
 a .o Flöd hid mickla og skipabrot.
 Brann stadur j Lundi.

- g T. G. *Biskup* heima ad Hölum.
 f e k. Teitur logmadur annad sinn.
 d .k. Deidi Guondur *Biskup*: Deijdi Magnus *Biskup*. Hakon kongr bodadi
 Godordz menn af Jslandi a sinn fund.
 c p. Vjgder *Biskupar* til Jslandz/ *Sigvardur*³ og Botholfur
 Elldur fjrir Reijkianesi
 b g. Utkoma *Biskupa* Sigu: og Both:
 A g .f 1240. Sien Cometa: Söl raud:
 Elldur fjrir Reijkianesi. Landskialftar mickler fyrir sunnan Land.
 Boolnasott.
 f l. Do Gregorius pape/ pavalaust j ij är Mannfall a Audunarstodum.
 e .l Bardagi j Skälhollti: Bruarfundur. Tüijdægru⁴ ferd: Glettingar j Alftar-
 tungu.
 d .c Utanferd Botholfs *Biskups*.
 c b o. Floa bardagi
 A .g Elldur j Solheima Jokli
 g t. Deijdi Botholfur Bijskup.
 Pordur Siguatz son fjirstur Jall ä Jslande.
 F l. Vjgdur Hinrech *Biskup*
 e d .k Olafur Logmadur
 c p.
 b g. 1250.
 A .g Sturla Logmadur
 g F l. Olafur logmadur annad sinn.
 e .l Teitur Logmadur Einarson. Brenna ä Flugumýre. Sucku nidur Bær a
 Raudz felli j Orkadal
 d . C
 c h. Bardagi j Giellingahollti: Bardage Puerär eijrum.⁵
 B ä .g Hakon kongur liet Brenna Halland
 g t.
 f d. Vjg Teitz Logmannz
 Hakon kongr gaf Gizuri Jallz nafn og sendi hann til Jslandz/. Güzur
 Jall hafdi xxx. hia sier huorz dagliga handgengna menn/ hann hafdi og
 lenda menn hier a lande.

³ Fyrst skr. *Sigurdur*, en -ur- breytt í v og -ar- band skr. ofan línu.

⁴ ü skr. líkt og n með tveimur deplum yfir.

⁵ Bardagi *Puerär eijrum* líkt og bætt við síðar.

Mannfall j Midfirdi/ dou iiij^c manna fra Mariu messu sijdari, og eptir paska viku ad Stad/ Nupe, Backa/ Mel/ Huammi/ Hölum/ og Tiorn. Kijrkiubrune vndir Laufäse.

e .d Skrida hliof j Būdardal/ lietust vij. menn.

Ketill Logmadur

d c p. 1260. Deijdi Henrik *Biskup*

b .p Hafijs ummhuertis Jsland.

aa u. Suarid Hakoni og Magnuse Noregs kongum Jsland og þegar: og æfinligr Skattúr af Jslande/ vmm Nordlendinga og Sunnlendinga fiordung *fjrir* utan Þiorsä/ og vm Vestfirdinga fiordung. Olafur Grænlendinga *Biskup* kom til Jslandz. Elldur j Sölheima Jokli. Mijrkur mikid so söl fal.

G M. Vijgdur Brandur *Biskup* til Höla. Þrijr *Biskupar* a Jslande. A þessu äre Jatudu Oddaveriar Noregskongum Skatti *fjrir* austan Þiorsä vm Sunnlendinga Fiordung.

Þorleifur Logmadur.

f e .l Sien Cometa j Parijs.

Á þessu Sumri suardi Ormur Ormson Noregskongum Skatt *fjrir* Sijdumenn. og þa hofdu allir formenn a Jslandi samþijcktt vmm skatt vid Noregs konga.

d q.

C h. Sugurdur Logmadur.

b .h Vijgdur Jorundur *Biskup* til Höla.

Logtekin Gulapijngs bok/ er Magnus kongr liet setia. Jon Logmadur.

A G t. Deijdi Sigurdur *Biskup*/ og Gizur Jall ä Jslande. Rijskusott a Jslande.

Þorleifur Logmadur annan tijma.

f d. Vijgdur Arne *Biskup* til Skálholtz

Utkoma Arna *Biskups*: Jon L. madur aptur.

e .d 1270.

d q. Magnus kongr sendi til Jslandz Þorvard Þorarinsson og Sturlu logmann og Jndrida med Logbok og var þa jatad kongi þegngillde a Jslande.⁶

Þa var og Logtekinn þijngfara Balkur j logbokinne/ og tueir Capitular j Erfdabalki vmm festarkonuborn/ og vmm arfleiding.

Þorleifur logmadur þridia sinne.

⁶ Héðan frá og á næstu tveimur blöðum er einsog skrifari letri ögn smærri en áður og hafi atburðina samfelldari.

- cb .p Var logtekin Logbok su er Magnus kongr hafdi sendt til Islandz/ ðill/
nema Erfda Balkur utan þa ij capitula er adur voru logtecknir
Sturla logmadur odru sinne.
- aa V. Petta haust var jatað ä Jslande ad Marteins messu/ Erfda bæiki/ j logbok
þeirre/ er Magnus kongr hafdi sendt til Jslandz med Rafne og Sturlu
- g .m Stefnt almennt þjng til Leonciam/ sneru þa Gricker til Christni aptur
med Gudz Mijskun/ og radúm Gregorij pava.
- f .e A Laurentius messu kom það hagl j Þrandheime/ ad stæstu haglsteinar
stodu XV. auru.
- e d q. Goe hrijd.
- c h. Magnus kongr giorde Raffn Oddson Jsending Riddara sinn /og var það
fjirsta Riddara nafn/ sem Jslandsker hofdu.
Annar var Torfi Arason Riddari 1448
Þridie Þorleifur Biornson Riddari. 1490.
- b .h Gaf Magnus kongr lendum monnum Bäröns nafn.
A n. 1280
- g f.m Kom Jon ut med hina njiu bok.
- e .d Logtekin Jonz bok a Jslandi. Jon logmadur.
Suarid Eirijki Noregs kongi og Hakoni hertuga Land og þegnar a
Jslande.
- d j.
- c .l Utkoma herra Raffns og herra Ellings med logsögn og kongs brefum/ ad
leikmenn skjilldu taka Stadj ä Jslandi.
- b a u. Teknar nockrar kirkiu eignir undir Leik manna valld a Jslandi
- g e. Sendi Eirijkur kongur Gudmund Hallson til Jslandz/ ad krefia menn j
Leidangur (vm landuörn) Adalbrandur og Þoruardur Helgason fundu
NijiaLand.
- F .e Utan stefnt nær ollum handgengnum monnum a Jslandi og CC. af
Bændalijd.
- e r. Ellendur Logmadur hafdi fyrstur Logmanna sijslu.
[d] c h.
- b . A Kirkiur a Jslandi gefnar aptur Arna Biskupe j Skalholltz Biskups dæme.
a n. 1290
- g .n Boolnasott a Jslande. Giefnar kirkiu eignir prestum j Skalholltz Biskups
dæme. Jokulvetur mikill/ og fellivetur.
- F e r. Utkoma Þordar Hallsonar og herra Kristofori med kongs brefum/ ad
leikmenn skuli taka Stadi alla og kirkiueignir/ so sem verid hefr/ ad
Jsland kom undir kongsuald j Noregi.

Sigurdur Gudmundson Logmadur.

d i. Leikmenn toku nockrar kirkiueignir a Jslande.

C. l Haukur Ellendsson Logmadur. Skrida hliop j Fagradal/ þar lietust xj menn.

Spratt Jord j sundur j Landskialfta a Rangärvollum/ og Rang ä fiell ur farveg sijnum. Og hus fiellu ofan af Landskialfta. Enn Brúnnar urdu asijndar sem miolk um iij daga j Flagbiarnarholtti.

b o. Sætt Arna Biskups og Almennings um Stadi og kirkiueignir a Jslandi. Danmørk j Banne.

A g e. Jorundur Biskup <setti> Canoca Klaustur ä Modruvullum j Horgardal/ Enn Núnuklaustur ad Stad j Reijnesi. Þordur Logmadur.

F .e

e r. Utkoma herra Sturlu Jonssonar og Þor[lacs] Narfasonar med Logsogn.

d .k Herra Jon Logmadur sagdi nafnböt af herra Erlendi og Sturlu Jonzsyne.

cb .A 1300. Elldur j Heklufelli hinn fimti. Landskialfti fijrir sunnan Land og mjrkrur vijda umm hjerúd : og Sandfall mikid/ og hallæri/ Og margir bæir hropudu nidur af Jardskialfta. Pollakur Logmadur.

A n. Sien Cometa bædi j Noregi og a Jslande. Mannfall fijrir nordan Land fijrir jol og eptir fiell/ eí færri enn .v. hundrud manna Þa komu ut ij logmenn norskir/ herra Lodinn og herra Bardur Hognason.

G .n Eclijpsis Lunæ XIX kalend: Febr: Suarid kong Hakoni Land og þegnar a Jslande og jatad Logbok til vmmböta virdulegs herra Hakonar kongs. Gudmundr Sigurdarson logmadur og Snorri Markusson fijrir sunnan land

F s. Kom ut Krokalfur med hirdstiorn/ hann kom ut med margar nijungar og giordi bændur utlæga/ enn þeir villdu eí lijda honum og giórdu atför a Hegranes þijnge/ og so ä Oddeyrar þingi/ vard honum það til hialpar ad Þordur af Modruvullum og adrir menn báru ijfir hann skiolldu.

3 Sérstaða annálsbrotsins í 1206 gagnvart öðrum ritum

Nú verða tilfærðar þær greinar í annálsbrotinu í 1206 sem ekki eiga sér hliðstæður í Konungsannál og sagt við hverja grein hvar sjá má samsvaranir, líkindi eða ekki þar sem við mætti búast:

1246: ... Þordur Siguatz son fijrstur Jall ä Jslande.

Hliðstæða þessarar greinar sést ekki í eldri varðveittum annálum. Aftur á móti segir í Lögmansannál við árið 1258 „giorde Hakon kongr hinn fyrsta jarl

yfir Íslande Gizor Þorvallds son“ (Íslandske Annaler:257). Sami skilningur er í skýringum Björns Jónssonar á Skarðsá yfir dimm fornryði lögbókar í þætti sem útskýrir orðið „valdsmaður“ og er merktur „Annall valldz manna jslenskra“ í AM 61 a 8vo, bl. 25r–26r.⁷ Þar segir: „Anno 1247 vard fyrstur yfirmadur íslandz alls, med kongs ráði edur leyfi Þórður Sighvatson, þar næst vard Gissur Jarl á íslandi Þorvalldss.“ Í hirðstjóratali í ÍB 243 4to var Þórður kakali nefndur fyrstur yfirmanna á Íslandi (1247–1259) og þá Gizur jarl Þorvaldsson, og síðan Hrafn Oddsson og svo áfram, endaði 1619 með Friðrik Friis. Handritið er nú glatað.⁸ Hirðstjóratal eru til í sæg handrita, misgömul og flest lítt könnuð. Traust tal er í Steph 27, bl. 317–320 og ber titilinn „Nøfn Hirdstiora a Íslande“ og er þetta upphaf á: „Anno 1247 Settur Þórður Kakale yfer lendur Snorra og alt Land.“ Þetta tal endar með Henrik Bjelke 1683 og umboðsmönnum hans en heldur áfram með Heidemann landfógeta og þar á eftir fer skrá yfir stiftamtmennt, amtmenn og landfógeta en sá yngsti í talinu er Otto Manderup Rantzau stiftamtmaður sem dó í október 1768.

Í Sturlungu segir að veturinn 1247 hafi Vilhjálmur kardináli komið til Björgynjar og lét Hákon konungur þá Gissur Þorvaldsson og Þórð Sighvatson kæra mál sín svo að kardinálinn var við. Þegar kardináli heyrði mála-vöxtu þótti honum sem hlutur Þórðar hefði við brunnið í skiptum við Gissur og vildi að Þórður færi til Íslands — kvað það og ráð að einn maður væri skipaður yfir landið. Þá var og Heinrekur biskup vígður til Hólastaðar og hélt hann mjög fram hlut Þórðar við kardinála og konunginn. Á Ólafsmessu var Hákon vígður undir kórónu og í veislu þeirri er þá var út í naustinu var það ráðið að Þórður skyldi út, og var hann þá skipaður yfir allt landið til forráða (Sturlunga saga 1911:102). Greinar um landsyfírráð Þórðar kakala í hirðstjóratalum og skýringum Björns á Skarðsá gætu verið byggðar á þessari frásögn Sturlungu sem virðist miða útkomu Þórðar við árið 1247. Greinin í 1206 hefir ein orðið „jarl“ um tign Þórðar og miðar hana við 1246 og er líklega skrifuð beint eftir fornum annál.

1258: ... Gizur Jall hafdi xxx. hia sier huorz dagliga handgengna menn/ hann hafdi og lenda menn hier a lande.

Þessari grein verður ekki fundin hliðstæða í fornum annálum (sbr. einnig Jón

⁷ Um handritið og tíma þess skrifar lítillega Guðrún Ása Grímsdóttir (1994:250–251).

⁸ Guðmundur Þorláksson getur hirðstjóratalins í þessu handriti og birtir ágríp af því í formála fyrir Hirðstjóra annál Jóns prófests Halldórssonar (1886:605–607); sbr. *Skýrsla um handritasafn Hins íslenska bókmenntafélags* (1869:100–101; Páll Eggert Ólason 1927:786).

M. Samsonarson 1958:338–339). Í AM 216 c β 4to (uppskrift í AM 216 f 4to) er eftirrit af skrifri Björns Jónssonar á Skarðsá, sem dagsett er 13. október 1654, um tífundir af Skarðsá og er þar í ýmislegt um Gissur jarl, en ekki þetta.

1258: ... dou iiij^c manna fra Mariu messu sijdari/ og eptir paska viku ad Stad/ Nupe/ Backa/ Mel/ Huammj/ Hölum/ og Tiorn.

Í Konungsannál við þetta ár segir einungis „Mannfall í Miðfirði“ en líkt og í 1206 segir í Lögmannsannál og Flateyjarannál við árið 1258 og Oddverjannál við 1257, en í þeim þremur er skýrt orðað að mannfallinu létti eftir páskaviku (Islandske Annaler:133, 257; Flateyjarbók III:533; AM 417 4to, bl. 43v).

1277: Magnus kongr gjorde Raffn Oddson Jslending Riddara sinn og var það fjrsta Riddara nafn/ sem Jslensker hofdu.

Annar var Torfi Arason Riddari 1448

Pridie Þorleifur Biornson Riddari. 1490.

Hliðstæðu þessarar greinar er ekki að finna í annálum. Í Laurentius sögu biskups í AM 180 b fol (týnt úr AM 406 a I 4to á þessum stað) segir: „giordizt Hrafn riddari“ (1969:10). Í Gottskálksannál segir við árið 1448: „Torfi Arason hirdstjore. m^o ccccl.“ Í Skarðsárannál segir við þetta ár: „Didrich Píning hirðstjóri á Íslandi og Þorleifur Björnsson.“ (Islandske Annaler:371, Annálar 1400–1800:73).

Í skýringum yfir dimm fornryði lögbókar í AM 61 a 8vo, bl. 18r, við orðið riddari, skrifar Björn Jónsson á Skarðsá, líklega vorið 1626:

Anno 1277 giórði Magnus kongur Herra Hrafn Oddsson Jslending Riddara sinn/ Torfi Ara son vard Riddare Þorleifur Biornsson vard Riddare.

Sameiginleg heimild liggur líklega að baki þessari grein í skýringum Björns og greininni í 1206 sem hlýtur að vera sótt í aðra heimild en annálinn sem skrifað er eftir.

1281: Kom Jon ut med hina niiju bok.

Nær sama orðalag er í Gottskálksannál við árið 1280 (Islandske Annaler: 337).

1282: Logtekin Jonz bok a Jslandi.

Nær sama orðalag er í Gottskálksannál við árið 1281 (Islandske Annaler: 337).

1282: Jon logmadur.

Þessi grein á ekki hliðstæðu í annálum. Í Lögmannsannál segir við árið 1301 „kom ok wt herra Jon er verit hafde loghmadr langan tima“ (Islandske Annaler:263, sbr. Jón Sigurðsson 1886:42).

1286: Sendi Eirijkur kongur Gudmund Hallson til Jslandz/ ad krefia menn j Leidangur (vm landuorn).

Þessi setning er nær orðrétt, utan svigagreinin, eins og stendur í Laurentius sögu (1969:11) í AM 180 b fol (týnt úr AM 406 a I 4to á þessum stað). Í Fornmannannál og Flateyjarannál segir að Guðmundur prestur Hallsson kom út með utanstefningarbréfum þetta ár (Islandske Annaler:51, 383), en í öðrum annálum er hans ekki getið við utanstefningar þessar. Árna saga biskups (1972:136) getur síra Guðmundar Hallssonar sem tíðindamanns um utanstefningar Eiríks konungs.

1288: Ellendur Logmadur hafdi fyrstur Logmanna sijslu.

Í Gottskálksannál segir við árið 1290: „vt quoma Erlends og veitter Vestfirder“ (Islandske Annaler:338). Í hirðstjóratalinu í ÍB 243 4to, sem glatað er, hefir staðið að Erlendi Ólafssyni hafi verið veitt yfirsókn yfir Vestfjörðu 1290 (Guðmundur Þorláksson 1886:607). Líklega á Jón Sigurðsson (1886:43) við greinar af þessu tagi þar sem hann segir í *Lögsögumanna tali og lögmanna*: „1290 segja sumir annálar, að Erlendr hafi fengið Vestfjörðu í lèn.“

1303: Kom ut Krokalfur med hirdstiorn/ hann kom ut med margar nijungar og giordi bændur utlæga/ enn þeir villdu ei lijda honum og giórdu atfór a Hegranes þingje/ og so ä Oddeýrar þingi/ vard honum það til hialpar ad Pordur af Modruvollum og adrir menn báru ijfir hann skiolldu.

Þessi grein á sér nær samhljóða hliðstæðu í Lögmannsannál og Laurentius sögu biskups í AM 406 a I 4to (A) (Islandske Annaler: 263; 1969:27). Í Laurentius sögu í AM 180 b fol. (B) er ekki nefnd aðför að Álfi á Oddeýrarþingi.

4 Um gerð annálsbrotsins í 1206

Annálsbrotið í 1206 er víslaga úr annál sem í hefir einkanlega verið valið efni sem laut að stjórnsýslu Íslands. Áhersla er lögð á biskupa og lögmenn landsins og jarla, svo og embættismenn Noregskonunga á Íslandi. Sagt er frá eið-

um sem íslenskir höfðingjar sóru Noregskonungum, greint frá staðamálum og greinar eru um sóttafar, bardaga, hafískomur, eldsuppkomur, kómetur og tunglmyrkva, en fæstar greinar lúta að útlendum stórhöfðingjum sem eru áberandi í fornum annálum. Í uppskriftinni í 1206 eru nokkrar augljósar villur sem ekki koma fyrir í Konungsannál eða öðrum eldri annálum. Þessar villur gætu sýnt að sá sem skrifaði upp eftir fornum annál var ekki fulllæs á skrift forrits síns eða forritið hafi verið dauft eða brenglað eftir milliliði. Helstu villudæmi eru þessi:

- 1) Við árið 1217 skrifar 1206 „mægd“ í stað „ýmegð“ í Konungsannál og öðrum fornum annálum (Islandske Annaler:125).
- 2) Við árið 1242 skrifar 1206 „Glettingar í Alftartungu“ þar sem Konungsannáll og aðrir fornir annálar og uppskriftir þeirra skrifa „Flettingar i Alftartvngv“ (Islandske Annaler:131). Frá atburðum í Álftártungu 1242 segir í Sturlunga sögu (II:24): „Kolbeinn reið til Álftártungu með allan flokkinn ... Fengu þá allir aðrir menn lífs grið og lima, en váru flettir vápnum og hestum.“
- 3) Við árið 1253 skrifar 1206 „Raudz felli“ þar sem Konungsannáll hefir við árið 1254 „Rávðsvelli“ (Islandske Annaler:133).
- 4) Við árið 1299 segir 1206: „Herra Jon Logmadur sagdi nafnbót af herra Erlendi og Sturlu Jonszyne“ þar sem Konungsannáll og Skálholtsannáll segja: „herra Jon logmaðr sagðr af nafnbót af herra Erlendi ok herra Stvrlv Jons syni“ (Islandske Annaler:146, 199). Hér kynni þó eitthvað að vera málum blandað, Lögmansannáll og Flateyjarannáll nefna Jón herra við árin 1301 og 1306 (Islandske Annaler:263, 388, 390). Jón Sigurðsson (1886:42) bendir á að svo lífi út sem nafni hans Einarsson hafi verið sviptur nafnbót en fengið hana aftur.

Annálsbrotið í 1206 er sem fyrr segir skyldast Konungsannál, en hann telur Gustav Storm til norðlenskra annála. Handritið sem geymir Konungsannál, GKS 2087 4to, var á Hólum í Hjaltadal um 1640 og var þá notað til þess að gera hina svokölluðu „Annales Holenses antiquiores“ sem eru í AM 410 4to, en auk Konungsannáls er þar stuðst við eldri annálasamsteypu samhljóða AM 412 4to (Storm 1888:xiii, xxxvii–li). Aðalskrifari AM 410 4to er séra Jón Pálsson sem var einn af skrifurum Þorláks Skúlasonar Hólabiskups og að því er Árni Magnússon ályktar á miða við AM 412 4to er það með hendi skrifara Þorláks biskups. Í báðum þessum annálauppskriftum

marka sunnudagsbókstafir og prikstafir tímanna eins og í annálsbrotinu í 1206. Líkt og í 1206 segir í viðbótargrein við árið 1299 með yngri hendi í annálsuppskrift í AM 421 4to, bl. 8v: „Jon logmadur sagdj nafnbot aff h Ellendj“ (Storm 1888:liv; sbr. Jón Sigurðsson 1886:42). Gustav Storm taldi annálana í AM 421 4to uppskrift frá því um 1650 eftir annálasamsteypu frá Birni á Skarðsá, en viðbótgreinarnar taldi Storm frá seinni helmingi 17. aldar (1888:li–liv). Af því sem nú er sagt er nær víst að annálsbrotið í 1206 hafi verið gert jafnhliða annálsuppskriftum sem urðu til við bókiðju Hólamanna um miðja 17. öld, en einhverjar annálagreindir þeirra eru nú glataðar.⁹

Einsog fyrir segir gætir í 1206 samskonar efnis og er í Lögmannsannál, Gottskálksannál og Laurentius sögu, helst í þeirri gerð sem er í AM 406 a I 4to. Um líkt leyti og annálauppskriftir voru gerðar á Hólum voru þar bæði skinnhandritin sem varðveita Laurentius sögu biskups, AM 406 a I 4to og AM 180 b fol. Þá var á vegum Þorláks biskups Skúlasonar gerð uppskrift eftir hinu síðarnefnda og fyllt eftir hinu fyrnefnda. Sú uppskrift er varðveitt í AM 404 4to og átti Þorlákur biskup hana 1641 (Árni Björnsson 1969:xiv, xxxii, xlv). Gottskálksannáll hefir án efa verið lengi á Hólum eða þar í grennd, Björn á Skarðsá notaði efni úr honum í mest af því sem hann skrifaði um 15. öld í sinn annál (Storm 1888:xxvi–xxvii, Annálar 1400–1800:33).

Af ofansögðu er að ráða að skrifari annálsbrotsins í 1206 hafi verið að verki á Norðurlandi á fyrri hluta 17. aldar og ber brotið því ásamt öðru sér líku vitni um uppskriftaiðju þess tíma. Þótt fáar greinar sem ekki eru í þekktum annálum séu í annálsbrotinu, sýnir brotið að til var sérstakur forn annáll með efni sem nær einvörðungu laut að landstjórn á Íslandi, jafnt andlegri sem veraldlegri, greindi náði frá ferðum og atferli Guðmundar Arasonar biskups og frá staðamálum á tíð Árna biskups Þorlákssonar, lögtöku lögbóka og hver biskupaskipti urðu og lögmanna. Annálsbrotið í 1206 varðar leið um helstu atburði landssögunnar eftir Guðmundar sögu biskups, Sturlunga sögu og Árna sögu biskups og má ætla að embættismönnum fyrri alda hafi ekki verið gagnslaus slík yfirferð í annálsformi þegar sögunnar sjálfar voru ekki á allra hendi en rifja þurftu upp dæmi úr sögunni. Á hinn bóginn væri undur ef svipaðar greinar og þær sem eru í þessu broti hafa ekki verið notaðar þegar settar

⁹ Sbr. *Islandske Annaler*: xxxvii.– Hér er kannski að athuga minnisgreinar Árna Magnússonar sem eyðilagði víst fleiri en eina annálauppskrift, sbr. t.d. minnisgrein II fremst í AM 410 4to þar sem segir „Mig minner eg hafi haft nordan ur landi Annala Excerpta nockur litelväg, sem eg mun sidan eydilagt hafa ...“, ennfremur greinargerð í AM 411 4to.

voru saman þær sögur sem að ofan voru nefndar.¹⁰ Greinarnar í annálsbrotinu í 1206 um Þórð kakala og Gissur jarl geta gefið vísbendingu um að annálsbrotið eigi skylt við óþekktu sögugerð, en seint verður úr því skorið hvernig þeim tengslum sé háttað.

HEIMILDIR

AM 180 b fol
 AM 216 c β 4to
 AM 216 f 4to
 AM 404 4to
 AM 406 a I 4to
 AM 410 4to
 AM 412 4to
 AM 417 4to
 AM 421 4to
 AM 555 c 4to
 AM 61 a 8vo
 Steph 27
 ÍB 243 4to
 Lbs 1206 8vo

Annálar 1400–1800 I. 1922–1927. Reykjavík.

Árna saga biskups. 1972. Útg. Þorleifur Hauksson. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.

Ámi Björnsson (útg.). 1969. *Laurentius saga biskups.* [Handritastofnun Íslands], Reykjavík.

Björn K. Þórólfsson. 1965. Brávallarímur. Inngangur. *Rit Rímnafélagsins VIII.* Reykjavík.

Bogi Benediktsson. 1889–1904. *Sýslumannaæfir ... með skýringum og viðaukum eptir Jón Pétursson og Hannes Þorsteinsson II.* Reykjavík.

Flatexjarbók. 1868. III. Útg. Guðbrandr Vigfússon, C. R. Unger. Christiania.

Guðmundar sögur biskups I. Ævi Guðmundar biskups. *Guðmundar saga A.* 1983. Útg. Stefán Karlsson. EA. B:6. København.

¹⁰ Í þessu samhengi má nefna ábendingar í formála Jóns Jóhannessonar um að Sturla Þórðarson hafi sett saman Íslendinga sögu eftir smáritum eða minnisgreinum (sjá *Sturlunga saga* II 1946:xxxviii–xxxix; sbr. Jón M. Samsonarson 1958:349). Ennfremur ber að nefna í þessu samhengi æviannál Guðmundar biskups sem varðveittur er í AM 555 c 4to og Stefán Karlsson hefir gefið út og bent á að kynni að hafa verið aðalheimild þess annáls sem liggur að baki öllum varðveittum annálum að því er varðar Guðmund biskup (*Guðmundar sögur biskups* I 1983:xxix).

- Guðmundur Þorláksson (útg.). 1886. Hirðstjóra annáll Jóns prófasts Halldórssonar. *Safn* II:593–784. Kaupmannahöfn.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. 1994. Árna saga biskups og Björn á Skarðsá. *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*:243–255. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Islandske Annaler indtil 1578*. 1888. Udg. Gustav Storm. Christiania.
- Jón M. Samsonarson. 1958. Var Gissur Þorvaldsson jarl yfir öllu Íslandi? *Saga* 2: 326–365.
- Jón Sigurðsson. 1886. Lögsögumanna tal og lögmanna á Íslandi. *Safn* II:1–250. Kaupmannahöfn.
- Laurentius saga biskups*. 1969. Útg. Árni Björnsson. [Handritastofnun Íslands], Reykjavík.
- Páll Eggert Ólason. 1927. *Skrá um Handritasöfn Landsbókasafnsins* II. Reykjavík.
- Skýrsla um handritasöfn Hins íslenska bókmenntafélags* I. 1869. Útg. Sigurður Jónsson og Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn.
- Stefán Karlsson. 1997. Skrifarar Þorláks biskups Skúlasonar. *Skæðagrös*. Skrif til heiðurs Sigurjóni Björnssyni sjötugum 25. nóvember 1996:175–200. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Gustav Storm (útg.). 1888. *Islandske Annaler indtil 1578*. Christiania.
- Sturlunga saga*. II. 1911. [Útg. Kr. Kálund.] København.
- Sturlunga saga* II. 1946. Útg. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason og Kristján Eldjárn. Sturlunguútgáfan, Reykjavík.

SUMMARY

Lbs 1206 8vo is a seventeenth-century miscellany probably written in the north of Iceland. It includes a fragment from an annal dealing with the period 1213–1303. In the annal Sunday dates are marked by dominical letters and *littera punctata*; this shows clearly that it was copied from an older annal which contained selected entries about the government of Iceland. The text is closer to *Konungsannáll* (*Annales regii*) than to other extant medieval Icelandic annals; some entries are closer to *Lögmansannáll*, *Laurentius saga* and *Gottskálksannáll*, and there are just a few for which there are no parallels in any extant annals. In the fragment the material has been truncated and bears many resemblances to material in *Guðmundar saga biskups*, *Sturlunga saga*, *Árna saga biskups* and *Laurentius saga*. The fragment could therefore represent all that remains of an annal which was once used as a source in saga writing, or could have been compiled with the aid of sagas and later used as a convenient summary of Icelandic history.

*Stofnun Árna Magnússonar
Árnamáttarháskóla Íslands
101 Reykjavík*

DAVÍÐ ERLINGSSON

MANNESKJA ER DÝR OG HENNI ER HÆTT

Um nykrað

1 Inngangur

There was a young lady of Niger
Who smiled as she rode on a tiger.
They came back from the ride
with the lady inside
And the smile on the face of the tiger.

MEÐ ÞESSARI VÍSU tekur Shlomith Rimmon-Kenan til máls í bókinni *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. Bókarheitið segir: frásagnaskáldskapur í nokkru samhengi við skáldskaparfræði samtímans, og það er einmitt frásagnareðli vísunnar, það að hún ber í sér sögu, sem höfundurinn vill færa sér í nyt. Án tengsla við verk Rimmon-Kenans að öðru leyti er þessi vísa einnig hér valin til að vera staður til þess að hefja umræðu um merkingu þess fyrirbæris í skáldskap sem nefnt hefur verið **nykrað** og um gildi þess í þeirri fagurfræði sem leitast við að gera sér grein fyrir frumþáttum mannglegrar skynjunar og merkingar. Til þessa liggur í botninn sama almenna ástæða og Rimmon-Kenan hafði, en einnig sértæk ástæða sem í ljós mun hér koma.

Vísan er af þeirri kveðskapartegund sem um sinn hefur nefnt limra á íslenzku; hún er stundum í ritum eignuð Cosmo nokkrum Monkhouse, og uppruni hennar varð að sjálfsgöðu í Bretlandi; hún er að allsterkum líkindum ort ekki langt frá upptökum kveðskapartegundarinnar, á 19. öld. Mikið af þessari kveðskapargrein auðkennist af því, að í henni gerist það fráleita og óvænta, það sem að „raunsærri“ sýn er ógermingur, í glaðlegri eða hressilegri frásögn. Þetta skal hér vera nefnt með hugann við, og af því að það varðar að sínu leyti, það hlutverk og eðli alls alvarlegs skáldskapar (hvort sem hann er kíminn eða ekki) að vera landamæravarzla og landamæraakönnun menningarheimsins, sem vitanlega er einnig hugmyndaheimur, og leitast við að gera það þar heimakomið og kunnugt sem þetta er gerlegt við, en hafna öðru og vísa því út í villiveröldina. Sbr. 2. og 3. kafla hér á eftir.

Sagan sem vísan ber í sér er hræðileg, því að hún lýsir samruna mannveru

við vætti úr villiheimi, dýr. Manneskjan týnist og á ekki afturkvæmt í mannheim. Sagan af því er okkur tjáð í tveimur örmyndum með brú á milli. 1. Manneskjan virðir fyrir sér reiðdýr, fer á bak og ríður af stað ... og 2. Við endurkomuna úr reiðtúrnum. Þar í milli hefur atburðurinn skelfilegi orðið; hann er ósagður, en miðlast með flutningi brossins sem er brúin milli myndanna, brossins sem er á andliti villidýrsins að lokum.

2 Nykur

Sagan sem fram er komin í húsangnum um viðskipti konu og ljóns er nokkuð á þessa leið:

Maður einn sá skepnu, sem honum sýndist falleg og vænleg til reiðskjóta, og hugði hann gott til að nota hana (brosti?). Skepnan var spök, og hann fór á bak, en fann þá að hann hafði ekki stjórn á fararskjótanum, og það sem meira var: hann komst ekki af baki þótt hann vildi, og auk þess mundi það vera hættulegt, þótt hann gæti orðið laus. Með öðrum orðum: nú var það skepnan sem réði yfir manningnum, en ekki öfugt (hvort þeirra mátti nú brosa?).

Í heild er þetta sama hugmyndin og sú sem er aðalatriðið í helztu íslenzku þjóðsögninni um nykur, vatnaskepnu sem vafalaust er ekki til nema í hugarheimi en er oftast í hestslíki þegar hún birtist á veruleikasviði þjóðtrúarinnar. Þessi skepna er einnig til hjá öðrum þjóðum. Til fróðleiks um nykursagnir á Norðurlöndum yfirleitt, með sérlegu tilliti til kvíslgreiningar þeirra og til spurninga um upptök og þróun sagnanna, er gott að geta vitnað hér til ritgerðar eftir Bo Almqvist 1990. Sú kvísl nykursagna sem hér er talin „helzt“ í íslenzkri sagnaleifð, og sennilega að upphafi, er sú sem í þessu riti er táknuð I. „Vattenhästen som ridhäst.“

Á þeirri sögu sem þannig hefst getur ekki orðið nema tvenns konar endir. Annaðhvort fer skepnan með manninn ofan í vatnið sem er heimkynni hennar, og vita menn ekki meira frá þeim að segja, eða maðurinn man og fer í örvæntingu sinni með bænarorð til guðs. Við það að nefna guð losnar hann og kemst af baki áður en skepnan kemst með hann ofan í vatnið. Í því tilviki endar sagan vel, en óhætt mundi þó að segja, að þvílíkri reynslu gleymi maðurinn aldrei og að hún hafi með nokkrum hætti skipt máli um afstöðu hans til lífsins eftir það.

Með þessu þarf ekki að vera sagt að sá sem orti ensku limruna muni — hvorki vitandi vits né óvart — hafa átt fyrirmynd að efni hennar í sagðri frásögu (þjóðsögn), enda þótt það væri ekki ósennilegt. Hitt er hins vegar

óhætt að fullyrða, að mynd með sömu frumatriðum í hafi vakað fyrir honum, og því verið til í hugskoti hans, hvernig sem sú mynd hefur verið til orðin eða hvaðan komin.

Metafóra, 'yfirfærsla', sem Ólafur Þórðarson (1884:26) skilgreindi (eftir riti Donatusar) á íslenzku sem „framfæring orða eða hluta í aðra merking“ hefur ætíð verið eitt hið mikilvægasta tæki mannsins til þess að koma skilningi, um leið og máli sínu og sögu, á heiminn og reynslu sína. Að einhverju, en mjög verulegu leyti, verður að ætla að yfirskilvitlegar vættir og goðmöggn náttúrunnar séu einmitt þessa eðlis og uppruna. Það er til dæmis öldungis ljóst um tröll, að þau eru berendur og um leið persónugervingar hömlulausra, ótempraðra hvata og eiginleika (kynhvöt, átgræðgi, tryggð), sem eru mannlegir, en þannig að hinn félagsbundni og aðlagði maður verður að hafa þá í öruggum hömlum, í hófi. Náttúran sjálf virðist mönnum oft líka hömlulaus, þegar hún fer hamförum, og þá geta mönnum fundizt eða sýnzt í henni vera ógnarvættir að verki. Og að því leyti sem eiginleikarnir, sem hafa í hugmyndafari manna gæðzt lífi og persónuleikum sem tröll eða aðrar vættir, eru hluti af veruleika þeirra, að því leyti eru vættirnar orðnar sannar. Þær eru sannleikur. Slíkir persónugervingar eru þá líka sanngervingar.

Úr því að ljónið í limrunni hefur sýnt sig að vera þar í hlutverki nykurs þjóðsagnarinnar, þá gefur auga leið að hin persónan, konan frá Níger, sé mannekja nykursögunnar. Auðvelt er að hugsa sér, að sú persóna gæti sem yfirfærsla staðið fyrir vitund okkar mannekja í margvíslegum aðstæðum í lífinu. Hver kannast ekki við þá reynslu, að hafa farið rangt að einhverju, vegna vanskilnings á einhverju mikilvægu grundvallaratriði eða vegna meinluku, svo að nærri lá að hrapallega færi? En ljós skilningsins kviknaði í tíma, áður en í fullkomið óefni var komið, og við komumst af baki meinlokunni. Annars hefðum við ekki orðið til frásagnar um hættuna og um það sem skildi milli lífs og dauða, eða milli eðlilegs lífs og fullkominna ófara. Hættan sem um gæti verið að ræða gæti verið fullkomlega huglæg. Huga sinn þekkir maður ekki til hlítar; hann er undarlega sjálfstæð vera og getur komið manni feiknlega á óvart, svo að allt ætlar um koll að keyra. Má til dæmis í því sambandi minna á áföll af geðtruflun, ást, harmi o.s.frv., aðstæður þegar mannekja getur fundið á sér, að hún sé, eða hafi verið, að því komin að ganga af göflunum. Þannig skapaður ætla ég, að nykurinn hafi stundum verið í sögum, og að sögur af vættum geti verið tákningar frásagnir um slík áföll, þegar mannekjunni er sýnt í tvo heimana.

Nú vill svo til, að Ólafur Þórðarson hvítaskáld tók upp í Málskrúðsfræði (1884:102) sinni dróttkvæðan vísuhelming höfundlausan, sem er um mannekju sem einmitt virðist stafa hætta af hömluleysi sínu — í þessu tilviki af

ástamálum — þannig að einboðið virðist að taka víshelminginn inn í þetta mál:

Enn skinnbiarta skortir
skapið kannaz mer svanna
dyr er hon hætt at hvarv
halm æín níorvn steína.

Ólafur tekur víshelminginn upp af því að hann hefur í honum dæmi um hina fyrstu af fjórum „leiðum“ metaforu: „Af andligum hlut til andligr hlutar“ (eftir orðum Donati: ab animali ad animale), sem er þá „framfæring“ einnar lífigæddrar skepnu til annarrar. Vísuorð þessi eru ekki varðveitt annars staðar en í þessu samhengi í Ormsbók Snorra-Eddu, en nú hér skrifuð upp eftir útgáfu Finns Jónssonar í *Skjaldedigtning A* (1912:600).

Vísuorðin hafa þótt fræðimönnum ekki auðveld skýringar. Þeir Björn M. Ólsen og Finnur hafa, að fyrirmynd Sveinbjarnar Egilssonar, leitað nokkuð langt eftir götu ofljóss til skilningsins, þangað sem ekki virðist óhætt að fylgja þeim alla leið með öruggu hjarta. Sjá um þetta útgáfu Bjarnar M. Ólsens í *Íslands grammatíske litteratur*, en einkum skýringartilraunirnar (Ólafur Þórðarson 1884:102–103, 213–214); og umræðu Finns Jónssonar í *Lexicon poeticum* við orðið **halmein**, þar sem hann hallast að ofljóst-skýringu Bjarnar. Þótt ekki muni vera allt sem sýnist um merkingar í víshelmingnum, er þó samdæmi um mikið af því sem mikilvægast er í yfirborðsmerkingunni. Það leikur ekki vafi á frumlagi né umsögn, og ekki heldur hvaða orð sé andlag, þótt merking þess orðs vísi í ýmsar áttir. Frumlagið er Njörun steina, kvenmaður. Hún er kölluð skinnbjört, sem hlýtur að þýða fögur álitum, en ef til vill mætti líka láta sér detta í hug skinnbjört, þ.e. lýsandi björt eða: sem sýnist björt. Sögnin er, að þessa konu skortir nokkuð, andlagið er það sem felst í **halm æín** eða **halmein**. Sú merking er nokkuð ljós af því sem Ólafur segir í framhaldinu, og mun mega treysta því að honum hafi ekki skjátlazt mjög um það (1884:103):

Fyrir fegrðar sakir þotti skalldinv betr fara malit ok vberari verða
lqstrinn, at kalla marglata konv helldr dyr en greina ser hvern hlvt,
þann ær hon gerði vmannliga.

Vísan er um ástamál konunnar. Það sem hana skortir verðum við því að ætla að sé ástaratlati karls eða máske karla, úr því að hann kallar hana marglata. Meðal hugmynda forns kveðskapar er sú kunnugleg, að „eitt mein sækir jarl hvern“ (Finnur Jónsson 1912:222), nefnilega ástarsótt, ástarhvöt. Því

blasir við, að þetta mein mætti vel heita halmein; nokkuð augljóst, að eignarfallssamsetning gæti varla gengið í því orði. En halmein væri í munnlegum flutningi torgreinanlegt frá halmmein, sem Sveinbjörn Egilsson stakk upp á að lesa, og hinir hafa fallizt á, að því er virðist án þess að láta sér detta í hug mein hvers jarls til skýringar, enda er sá skilningur beinn og ekkert ofljóst í. Halmmein, það sem eyðir hálm, er eldur, og á þeim grunni er ekki torráðið að halmmein sé ást — ekki fjarskalega ofljóst orðbragð um þann blossa sem konur þurfu, og samför hljóðanna í halmein og halmmein gæti vakið tvær hugmyndir senn, hið almenna jarlmein og ástareld. Að ekki geti verið um venjulegan eld að ræða hér gefur sig eiginlega af því, að það er allt of hversdagslegt fyrir hina vamma firrðu íþrótt, nema fleira komi til, að kona á bæ þurfi að sækja eld.

Með þessu mynda vísuorð 1 og 4 saman setningu, sem er heil, og þarf ekkert upp í hana að taka úr stálinu sem á milli kemur, vísuorðum 2 og 3, enda þótt Finnur Jónsson hafi gert það. Þau eru tvær sjálfstæðar setningar í tengslum við aðalmálið 1–4. Vísuorð 2: Ætli ég sé ekki farinn að kannast við skapið í henni (eða máske: skap kvenna yfirleitt?)? Vísuorð 3, sem er aðalatriði bæði hér og fyrir Ólafi Þórðarsyni, er nokkuð vandasamt í lokin. Með því að láta **hætt** standa hér en ekki með halm(m)ein, eins og Finnur gerir, verður auðveldara en ella að sjá vit í orðunum **at hváru**. Þau skulu því hér talin standa með **hætt** og skírskota til beggja merkinga orðmyndarinnar **dýr**. Merking vísuorðsins verður þá, að konan er dýr (skepna, eins og Ólafur segir) eða/og dýr (mæt, ágæt, falleg, dýrleg — sem Ólafur nefnir ekki), og að hvorritveggja merkingunni er hún hættuleg eða í hættu sjálf. Um orðið **hætt** er það að segja, að mér virðist ekki geta orðið ljóst, hvort merking þess beinist að konunni sjálfri (vegna ástarsóknar hennar eða gimnileika) eða að öðru fólki, e. t. v. karlmönnum (vegna þess sama) og hlýt því að láta það liggja milli hluta. En ef hættunni stafar af henni til annarra, þá gætu menn ef til vill hlotið af henni reynslu nykursögunnar, jafnvel misst vitið út af þeirri kvenskepnu, því að „heimska úr horskum gerir hölda sonu sá inn máttki munur“ (Hávamál 94. vísa). Sé hættan hennar sjálf, gæti henni orðið hömluleysi (marglæti) sjálf, og óvíst um úrslit viðskipta þeirra, hið bjarta bros þá ef til vill komizt á andlit skepnunnar.

Það sem málskrúðsfræðingnum varð að dæmi um ræðubragðið metafóru mun í rauninni vera kveðskaparbirting svipaðrar reynslu og hugmyndar og útfærð var á táklegan hátt í heilli sögu um nykurinn og um konuna frá Níger. Eðlisþáttur sem er hættulegur þegar hann er hömlulaus „framfærast“ í metafóru til skepnu, vættar, persónugerist í þvílíkt sem nykur, sem á það til að

hlaupa með manneskjuna út úr mannfélaginu í glötun, sem jafngildir opnum dauða, nema bjargráð takist. En frásögulausa metaforan í dróttkvæða vísu-helmingnum er að því leyti í ríkara samræmi við örlög konunnar frá Níger, að manneskjan rennur í báðum saman við dýrið, verður dýrið.

Undirstaða metaforunnar hér var grundvallarandstæðan maður : dýr, sem andstæðir flokkar til þess að flytja á milli. Í þessari andstæðu er fólgin önnur, þ. e. annars vegar siðað mannfélag, hins vegar villiheimur eða allt annað; og í tilliti til einstaklings, sem æ á heima í mannfélagi, birtist okkur andstæðan: annars vegar siðaður, félagsþroskaður, með taumhald á sjálfum sér, en hins vegar siðlaus, óþroskaður, hömlulaus (þ. e. sem horfir til þess villta og gæti horfið þangað). Það sem Snorri Sturluson segir um nykrað í fyrsta kafla Háttatalis er í fullu samræmi við þessa almennu andstæðuskynjun í heimsmyndinni. Hann nefnir nykrað svo sem það sé andstæða nýgervingar. 6. vísa Háttatalis sem er dæmi hans um nýgervingu skal hér ekki tekin upp, en hún staðfestir að fullu það sem hann segir um hana (Edda Snorra Sturlusonar 1931:217):

Það eru nýgjörvingar að kalla sverðið orm og kenna rétt, en slíðrirnar götur hans, en fetlana og umgjörð hams hans. Þar heldur til ormsins náttúra, að hann skrífur úr hamsi og til vatns. Því er svo að hann fer leita blóðs bekkjar og skrífur hugar stigu, það eru brjóst manna. — Þá þykja nýgjörvingar vel kveðnar, ef það mál, er upp er tekið, haldi of alla vísulengd.

Það gerist vissulega í þessari vísu. Sverð er sóknar naður, rógs ramsnákur, sverðasennu linnur, vals ormur; aðeins ormar, og ekki kennt á annan veg, og allt sem um sverð er sagt er látið falla að athæfi orma, þannig að ekki er missmíði á. Með þessu er sú list að ná samræmi ræktuð þangað sem ekki kemst lengra. En síðan segir Snorri í beinu framhaldi: „En ef sverð er ormur kallaður, en síðan fiskur eða vöndur eða annan veg breytt, það kalla menn nykrað, og þykir það spilla“ (Edda Snorra Sturlusonar 1931:217).

Það er auðséð, að fyrir Snorra vakir annars vegar íþróttin vammí firrða, hugsjón þaulræktaðrar listar dróttkvæða, hins vegar sem andstæða villigróðurinn á þeim akri. Hann tekur þó fremur vægt til orða með því að vitna aðeins í almennan smekk með orðunum „og þykir það spilla“. Enda hefur honum sjálf sagt verið það jafn ljóst og flestum fræðimönnum síðan, að mikill þorri dróttkvæða er alls ekki þannig, að „það mál er upp er tekið“ haldi lengi, hvað þá „alla vísulengd“. Mjög víða er máli „breytt“ eða skipt í þessum skilningi, ólíkar líkingarmyndir geta kallað hvor á móti annarri á áhrifaríkan hátt, þann-

ig að ógerningur verður að fallast á, að nykrað sé jafnan löstur á brag, hvað sem Snorri og bróðursonur hans segja. Ólafur skipar nykruðu til þess flokks sem cacemphaton er nefndur, en það er ein deilitegundin í þeim mikla mállastaflökki sem heitir soloecismus, sbr. barbarismus:

Soloecismus er löstur í samansettu máli, gjör í móti reglum réttra málsgreina, og verður soloecismus í tveim pörtum eður fleirum. En barbarismus í einni sögn, sem fyrr er ritað

segir Ólafur (1884:16). Er því eiginlega um að ræða sama fyrirbærið, brot gegn lögmáli kórréttrar málfræði og hugsunar, en með þessum mun, að barbarismus verður í einni sögn en soloecismus er ósamkvæmni eða villa í lengra samhengi.

„Cacemphaton [ritað catenphaton í handriti og útgáfu] er kölluð ófögur framflutning stafanna eður samstafna í einu orði eður fleirum“ (Ólafur Þórðarson 1884:18) (sbr. barbarismus og soloecismus). En Ólafur skipar hingað fleiru en hljóðlýtum, t.d. því „ef maður eignar óviðurkvæmilega öðrum hlut það, er annarr á“, svo sem: „Skíð gekk fram að flæði / flóðs í hreggi óðu“, því að „hér er kallað að skip gengi, en það er eiginlegt mönnum eða kvikindum“ (1884:19). Og hingað setur hann einnig nykrað með þessum orðum: „Sá löstur heyrir cacemphaton, er vér köllum nykrað eður finngálknað [finngálkað hdr. og útg.], og verður það mest í nýgjörvingum, sem hér“, og nú koma fimm vísuorð (1884:19), þar sem:

hér er exin kölluð í öðrum helmingi tröllkona skjaldar eður valkyrja, en öðrum helmingi sút hjálmsins, og er svo skipt líkneskjum á hinum sama hlut sem nykur skiptist á margar leiðir.

Þetta er það sama og Snorri talaði um áður. Hér er breytt máli, en því ekki haldið til neinnar lengdar. Af samhengi Ólafs er að skilja, að hann telji það ekki nykrað þegar talað er um að skíð flóðs gangi á sjónum, en ekki sagt að þau skríði eða haft annað sagnorð sem gæti réttilega átt við skíð — enda þótt þetta sé líka cacemphaton að hans skilningi.

Lýsing Ólafs er sérlega mikilsverð til fyllingar þeirri hugmynd sem Snorri gaf um nykrað, því að Ólafur segir miklu meira. Í fyrsta lagi koma hér bæði fram lýsingarháttarnafnorðið nykrað og grunnorðið nykur á þann hátt að við sjáum, að enginn vafi leikur á því í huga Ólafs, að skáldskaparfyrirbærið nykrað nefnist því nafni vegna líkingar við skepnuna nykur. Í öðru lagi kemur fram að þetta sé í samræmi við þann eiginleika skepnunnar að vera hamhleypa, geta birzt í margvíslegum myndum. — Á þessu leikur ekki heldur

vafi, skv. vitnisburði þjóðsagnanna. Í þriðja lagi fáum við staðfest, að þegar orðið nykrað er haft um fyrirbæri í málnotkun, þá er þar um að ræða líkingar-yfirfærslu úr vættaheimi til þess að lýsa fyrirbærinu, metafóru úr ríki þess dularfulla og uggvæna til að lýsa því sem gerist í ræktaðri, siðmenntaðri máltjáningu. Þetta neglir Ólafur fast með því að bæta við heiti annarrar furðuskepnu: nykrað eða finngálknað.

Þessi yfirfærsla liggur fyrir, er kirfilega bókuð staðreynd. Hún á sér vitanlega forsendur í skynjun manna, og það eru þær forsendur sem þetta mál hér hlýtur að stefna að því að reyna að varpa ljósi á. Engin ástæða er til að ætla annað en hugtakið nykrað muni vera eldra en ritin sem það kemur fram í, nema ef svo færi að hliðstæða myndist í erlendum lærdómsritum, sem gæti hafa orðið fyrirmynd. En það myndi þó að líkindum gilda einu um skynjunina á bak við. Menn höfðu þessa sérstöku yfirfærslu milli skynjaðra sviða í veruleikanum til að tjá það sem gerðist í lýsingu, þegar skipt var um (samlikingar-)efni — skipt máli — í miðju samhengi lýsingarinnar — eins og þegar maður á vænlegum reiðskjóta gerði sér alltíeinu ljóst að hann var lífshættuleg óskepna. Þegar Snorri og Ólafur töldu nykrað löst, þá var það að verulegu leyti í þeim anda sem þeim kom úr erlendum fræðiritum um retórik, lógík og grammatík, þar sem fræðin um málbeitingarlistina felst í sundurliðun og rökréttri útskýringu þeirrar tækni að beita máli á áhrifaríkan hátt með fullri virðingu, ef ekki í fullkominni hlýðni við reglur málfræði sem átti að vera rétt og rökleg. Í slíkum ritum var mönnum kennt með fyrirmyndum. Þau voru kennslurit og forskrifta. En mælskufræðin viðurkenni líka að hægt væri að beita mállöstum mörgum til áhrifa, og áhrifin eru ætíð það sem að er stefnt. Augljóst er, að það hefur verið erfitt að fella innlenda dróttkvæðalist undir kerfishugsun þessara fræða. Því verður að taka með ákveðnum fyrirvörum þeim dómi Snorra og Ólafs, að nykrað sé löstur. Sá löstur gat einnig verið magnað áhrifataeki í kveðskap sem og annarri málbeitingu, enda þótt það tæki hlyti ekki heiðursess hjá fhaldsmönnum sem var annast um ögun, rækt og reglu listarinnar.

Á okkar dögum hef ég ekki orðið þess var að fræðimenn litu á skáldskaparfyrirbærið nykrað — nykrun mætti það heita að yrkja eða semja texta þannig — öðruvísi en Snorri og Ólafur gefa beint tilefni til, en það er í rauninni út frá andstæðunni það ræktaða andspænis því villta, eða listvirki andspænis villigróðri. Orðtengslið við óskepnuna hefur þá aðeins orðið til þess að styrkja sömu afstöðu og hjá stílfræðinni fornu, með þeirri ívilnun þó, að stundum megi láta villigróðurinn njóta sín. Ég hef ekki orðið þess var, að menn hugsuðu öllu lengra. Það nykraða verður þá yfirleitt séð sem einhvers

konar hnökrar, sem þó er hægt að taka og beita til einhverra áhrifa — svona eins og menn hafa í sögunni stundum tekið villijurtir og ræktað þær sér til gagns. Þetta er ekki nægilegt. Til þess að bæta þann takmarkaða skilning sem leiðir af því að líta á nykrað aðeins í ljósi þessarar einföldu andstæðuhugsunar, þarf að sjá fyrirbærið í víðara samhengi, huga meðal annars að atvikum nykursagnarinnar og hlutverki hugarheimsvætta yfirleitt, reyna að veita næga víkkun (amplificatio). Það er þetta, sem hér er freistað að gera.

Það er ekki þannig, að nykur sé aðeins nafn einherrar furðuskepnu valinnar af handahófi (sbr. finngálknað), heldur alveg sérstakrar hugarheimskepnu, sem mun í eðli sínu vera metafóra út úr hugarheimi (sambærileg að því leyti, í orlofi að mæla, við guð) og persónugervingur einhverra eiginleika og reynslu í sálarlífi mannsins. Slíkt afsannast ekki af því að nafnið og sífjungur þess í skyldum málum kemur þar og í þýðingum fornú á íslenzkt eða norrænt mál fyrir um raunveruleg vatnadýr (flóðhesta, krókódíla, sjá orðabækur), því að nú er um að tala dýr sem (óháð uppruna nafnsins) er orðið að slíkri yfirfærslu hugmynda, reynslu. Í því hlutverki er dýrið í senn áburðardýr og fararskjóti atburða mannlegrar reynslu, ker sem einhver hluti reynslunnar er látinn í með tákningum hætti tungumálsins. En þegar upphaflega yfirfærslan er orðin að sanngervingi í menningunni, þá er hún þar tiltæk til notanna, sbr. þjóðsagnir.

Skáldskapur, frásagnir nema með slíkum tækjum veruleikann upp í sig, verða að mynd hans, og eignast með því það gildi fyrir manneskjuna að geta í textanum endurlifað þennan veruleika sinn og lært af honum, jafnvel þótt með ómeðvituðum hætti sé. Slíkar sögur og kvæði geta orðið þjóðsögur og þjóðkvæði og miðlað fólki mikilsverðum reynslusannindum. Á þessum grunni hefur íslenzka (og sumpart erlenda) nykursögnin verið túlkuð hér, í samhengi við vísur tvær: enska húsganginn um konuna frá Níger (ekki orð um, hvort staðarheiti þetta gæti hjá fáfróðu en snjöllu ensku skáldi verið sprottið frá skepnunni?) og dróttkvæða helminginn um fallettu konuna, sem báðar urðu dýr. Myndhverfingin í dýr hlýtur æ að hafa verið máttug hjá fólki sem lifði í heimsmynd andstæðunnar það ræktaða, örugga, heima andspænis því villta, óttalega utan við heimkynnið. Að verða dýr var að hverfa af lífi sem manneskja.

3 Textinn sem nykur

Hjá höfundum rita um retórik, stílfræði eða skáldskaparfræði ríkir yfirleitt viðhorf þeirra sem yrkja, rita, eða halda ræður, enda þótt markmiðið hljóti æ

að vera að hafa áhrif á hugarfar annarra, að breyta viðhorfi þeirra, sem er heimsmynd þeirra, en ef það breytist, þá er um leið skipt máli þeirra. Því verður einnig að líta á stöðu viðtakandans gagnvart textanum. Til þess að nokkur áhrif verði af texta, verður hann að grípa og halda athygli og samúð viðtakandans. Geri hann það, hefur hann náð valdi á viðtakanda sínum og getur ef til vill leitt hann til að taka við sem sönnu einhverju því sem hann hefði seint fallizt á, án tilkomu þessa áhrifavalds. Setjum nú svo, að fortöluatriði í textanum sé mikilvægt á þann hátt að það breyti heimsmynd lesanda, þ.e. bæði skipti hann máli og skipti máli hans. Þá er tvennt til: Ef það sem hann tekur þannig við er hollur lærdómur og nauðsynlegur, hefur hann gott af. Það gæti borgið tilvist hans sem manns. Ef lærdómurinn er óhollur, getur hann haft illt af, og skynji viðtakandinn, að þetta mál sé varasamt, getur hann ef til vill tekið sig á og losað sig undan áhrifavaldi textans, án þess að verða fyrir breytingu á sjálfum sér. En sé svo, í annan stað, að textinn flytji viðtakanda ekkert sem breytir honum, þá er líka tvennt til. Að textinn hafi jákvæð áhrif með því að hjálpa viðtakanda að fara yfir og staðfesta lífsgildi hans. Það getur orðið honum styrking í lífsbaráttunni (en óholl þó líklega, ef bæði maður og texti eru á róli sem er illt og rangt). Þetta textahlutverk er almennt séð mjög mikilvægt, því að allur þorri lesmáls er á þessa leið, staðfestandi og ekki umbyltandi. Í annan stað hlýtur það að vera til, að texti hafi alls engin áhrif, hvorki til breytingar né styrkingar, skipti engu máli.

En hvernig sem þetta er sundur greint, er samt augljóst, að hlutverk texta er sambærilegt við starfa reiðdýrs sem ber riddara sinn einhverja leið. Taki reiðdýrið völdin af honum og beri hann þangað sem hann vildi ekki, þá er textinn orðinn það sem nykurinn er myndhverfður persónugervingur fyrir, og lesturinn sú reið á honum sem skiptir máli fyrir okkur með því að skipta máli okkar, breyta afstöðu okkar til veruleikans. Samkvæmt þessari hugsun er nykursögnin, eða getur verið, yfirfærsla og dýrið persónugervingur mikilvægasta valdatækis heimsins, textans, málsins, því að viðtaka texta er sú reynsla sem mestu ræður í samfélagi manna. Af þessu sést, að Pegasus er ekki einn sinnar tegundar.

Þegar kenningar æpa hver gegn annarri ósamhæfar myndir af veruleikanum, mun það hafa verið nefnt nykrað vegna þess að reynslan af því hafi þótt lík því að ráða ekki reiðskjótanum og vera jafnvel í bráðum háska á baki hans. Slík raun kann að breyta viðhorfi, heimsmynd. Þegar nykrað er, er breytt máli (orð Snorra) í samhengi innan texta, þ. e. þar er máli skipt, og það verður á þann hátt að það skiptir máli fyrir manneskjuna. En nýgervingin, þar sem ekki er breytt né skipt máli, er hætt við að ekki skipti miklu sem reynsla,

einmitt vegna þess að „það mál, er upp er tekið“ er látið haldast til loka samhengis. Og í þeirri skáldskaparfræði sem einkum lætur sig varða upptekningu veruleikans í texta getur hún ekki talizt sérlega mikils virði, því að hún er eins og japanskt tré í blómsturpotti ræktað nákvæmlega í það form sem maðurinn batt það til. Nýgervingin hefur því ekki burði til að breyta miklu um veruleikann, en þegar nykrun heppnast og sýnir manni í tvo eða fleiri heimana, þá getur hún orkað þessu.

4 Lokaorð

Skáldskapur er flát og farartæki í tungumálinu fyrir líf og heim. Hann nemur líf og heim upp í sig með sínum hætti og rannsakar hann þar í atburðum og átökum. Af því má skilja, hvers vegna ekki eru til eiginleg skáldskaparfræðileg hugtök, hugtök sem varða skáldskap sérstaklega og eru án tengsla við lífið. Skáldskaparfræðileg hugtök eru slík, að þau varða einnig lífið. Í annan stað má af þessu skilja það, að slík hugtök eru annaðhvort sígild eða þá ekki til nema ef til vill sem fræðiflugur um stund. Hugtaksheitið nykrað er nafn metafóru sem hefur sígildi af því, að viðureign mannsins við nykur er í reynslufrásögninni orðið að birtingarformi eilífra átakanna um heiminn milli menningar og villiveraldar. Á þessum grunni er því einnig eðlilegt að skáldskaparfræðilega hugtakið hafi orðið til. Þegar það kemur fram, að nykrað sé sama sem finngálknað, mun varla ætlandi að um eiginlega andstæðu sé að ræða þarna á milli. Sú hugmynd að líkja því ósamhæfa í skáldskap við skrímsli úr ósamhæfum pörtum (kjúklingalær á nauti e.þ.u.l.) var kunn í fornum fræðibókum að sunnan. Þaðan er líklega ætlandi að hugmyndin um þess háttar finngálknað sé komin. Um það má þó varla fullyrða. En þetta á síður við um vatnaskepnuna nykur, sem gerzt hefur burðardýr einnar hinnar mikilvægustu mannlegrar reynslu og hugmynda. Raunar er full ástæða til að gera lítið úr árekstri þessara hugmynda. Sá skilningur nykursagnarinnar sem hér hefur verið gerður að grunni skilnings á skáldskaparfræðihugtakinu er miklu víðari, og upptök hinnar hugmyndarinnar myndu hæglega rúmast innan hans.

Skólameistarar allra alda hafa tilhneigingu til að kenna það sem þeir halda sig vita og það sem þeim þykir þurfa að kenna, og gott er að kenna það sem hægt er að gera að einhvers konar tækni, sem og það sem gerlegt er að afmarka frá öllu öðru. Það er erfitt að skilja það sem skynsemi okkar nær ekki til, og það er að mörgu leyti betra að vera ekki alltaf að glíma við neitt ægilegt eða dularfullt. Þó verður því ekki móti mælt, að alvarlegur skáldskapur

ferðast um eða stundum handan við útjaðra þess nú eða nokkru sinni vitanlega. Í kennslustarfa sínum höfðu skólameistararnir gömlu, Snorri og Ólafur, að vissu leyti meiri mætur á því í skáldskapnum sem féll undir athafnasvið Braga (hagleikur, tækni) en Óðins (allt það háskalega og dularfulla). Ætli þetta hafi nokkuð breytzt? Eða hefur ekki, af tveimur goðsagnarlegum höfundum skáldlistarinnar, Bragi allar götur verið tekinn fram yfir Óðin hjá þessari þjóð? Svo mun vera, og ekki hjá þessari þjóð einni.

HEIMILDIR

Almqvist, Bo. 1990. Upp flöt lever och lunga. En preliminär omtuggning av problemen rörande de nordiska vattenhästsägnernas ursprung. *Inte bara visor*. Studier kring folklig diktning och musik tillägnade Bengt R. Jonsson den 19 mars 1990: 15–42. Svenskt Visarkiv, Stockholm.

Edda Snorra Sturlusonar. 1931. Útg. Finnur Jónsson. København.

Finnur Jónsson (útg.). 1912. *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* I:A. København.

Rimmon-Kenan, Shlomith. 1983. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. Methuen, London.

Ólafur Þórðarson. 1884. III. afhandling. *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda tilligemed de grammatiske afhandlingers prolog og to andre tilæg*: 1–119. Udg. Björn Magnússon Ólsen. STUAGNL XII. København.

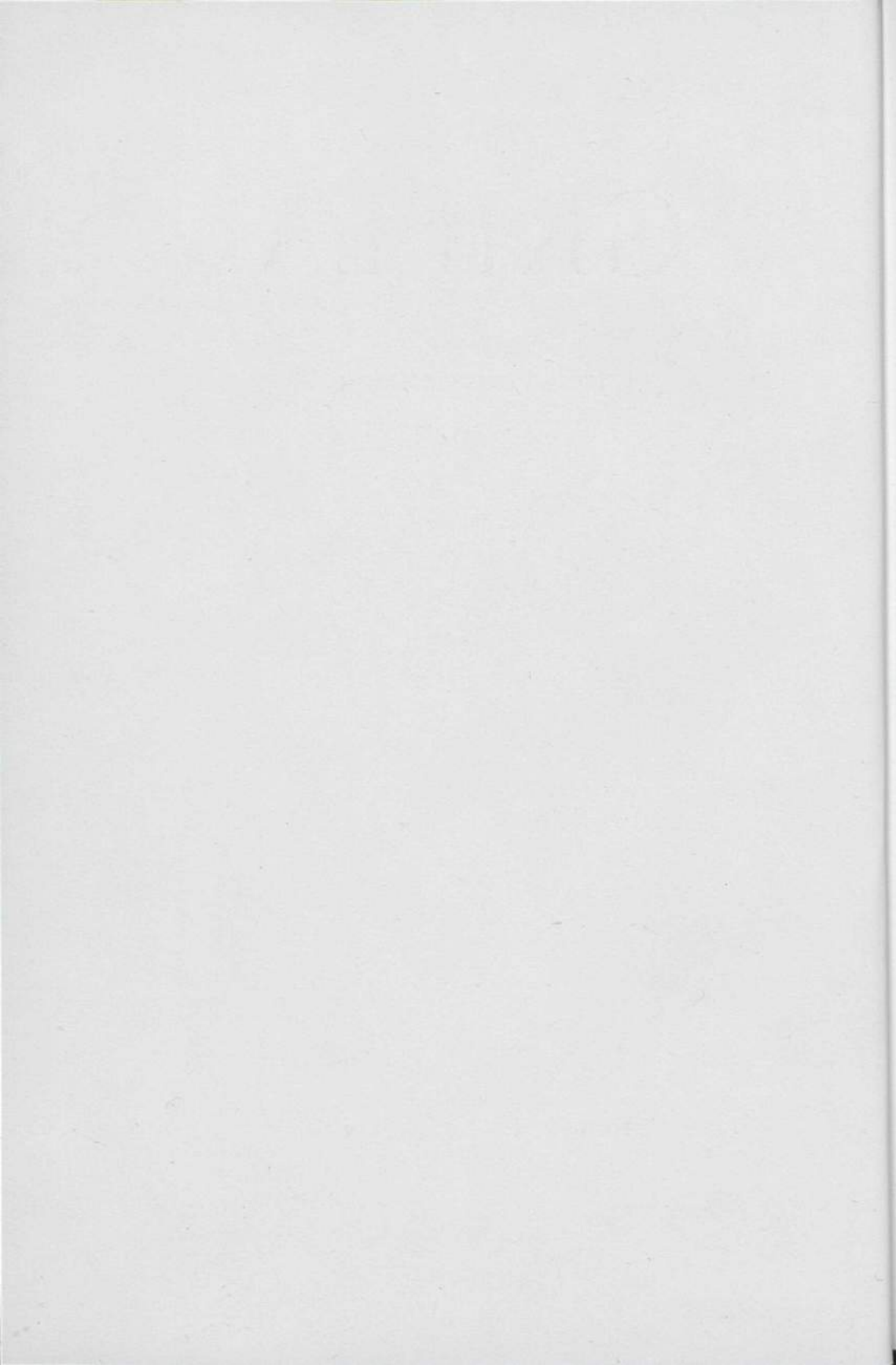
Sveinbjörn Egilsson. 1931. *Lexicon poeticum*. Útg. Finnur Jónsson. København.

SUMMARY

Recognising that poetry is bound to reflect the world as it investigates the condition of man, the present article seeks to reappraise the meaning and function of *nykrað*, 'disharmonious imagery', as opposed to *nýgerving*, the term traditionally favoured in scholarship, at least since Snorri's *Edda*. Snorri rather frowns on *nykrað*, whereas the perfectly harmonised imagery of *nýgerving* is seen as the epitome of scaldic art. The author accepts that *nykrað* derives from *nykur*, the waterhorse of folk legend. He maintains that the most common Icelandic version of this legend is a very apt metaphor for the universally recognised human experience of almost failing to escape from some risky situation, of almost not surviving as a member of civilised human society and, as a consequence, of being lost in the wilderness, or in death. Human life is fraught with such dangers, and the animal *nykur* is its personification, ever likely to confront and befuddle us on the borderline between civilisation and chaos. It can appear anywhere — as the tiger ridden by the lady of Niger or, perhaps, as the animal nature threatening the foolish woman in the verse cited by Ólafur Þórðarson. If poetry

is to have real meaning in our lives, it must involve an element of risk: *nykrað* must be granted priority over the elevated verbal craftsmanship of *nýgerving*, whose priority is the virtual elimination of the unexpected. In the end, because we need to be aware of danger in order to avoid it and survive, *nykrað* is important to us and *nýgerving* is not.

Heimspedeild Háskóla Íslands
Áragnarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
davide@rhi.hi.is

HERMANN PÁLSSON

HRØRNAR ÞOLL

Þrjár myndir úr Hávamálum

1

SPÓKU FÓLKI hefur löngum verið ljóst að Hávamál eru sundurleit að uppruna, en þó skortir mikið á að slíkri þekkingu hafi verið beitt í því skyni að skýra eðli þeirra í heild. Með því að hægt er að draga í dilka eftir auðkennum ýmis erindi úr þessu kynngi magnaða kvæði, þá er nokkur forvitnibót að bera kennsl á þau mörk sem ráða greiningu. Sérstaka athygli hafa löngum vakið þær vísur sem bregða upp snöggum myndum úr náttúru og sveitalífi. Þegar varað er við *græðgi* er tekið dæmi af kviðfullum hjörðum sem vita þó hvenær mál er að halda heim „ok ganga þá af grasi“ (21. vísu). *Vinátta* hefur ávallt þótt dýrmæt, og í slíku kvæði er hún höfð í sérstökum hávegum, enda er þar brýnt fyrir mönnum að vanrækja hana hvergi og fara oft að finna þá vini sína sem þeir trúa vel (119. vísu):

þvíat hrísi vex
ok hávo grasi
vegr er vætki trøðr.

Víðar tíðkaðist forðum að hugtök á borð við *vegur* og *stígur* gegni táknrænum hlutverkum í sambandi við *vinátta* (Hermann Pálsson 1990:206). Stuðlaða samstæðan *hrís* og *hátt gras* skýtur upp kalli annars staðar. Í Grímnismálum (17. vísu) þykir svo loðið um að lítast á tilteknu svæði að þar mun enginn kvikur kvistur hafa gengið til beitar. Ósnortin jörð er gefin í skyn:

Hrísi vex
ok hávo grasi
Víðars land víði.

Í þjóðkvæði frá síðari öldum (Einar Ól. Sveinsson 1942:190) minnir samstæðan hins vegar á lítt troðnar slóðir, rétt eins og í Hávamálum:

Á hrfsi
og háu grasi
er augna vegur
en eigi fóta.

Rétt eins og illa vini þarf að varast, stafar mikill uggur af þeirri ást sem fláráðum konum er í brjóst lagin. *Friður*¹ þeirra er í 90. vísu Hávamála:

sem aki ió óbryddom
á ísi hálom,
teitom, tvévetrom,
ok sé tamr illa,
eða í byr óðom
beiti stiórmlauso,
eða skyli haltr henda
hrein í þáfíalli.²

Hér eins og víðar í líkingum Hávamála iða setningar af lífi og hreyfingu; myndir eru kvikar. Hollræðum spekikvæðis að bergja mat í hófi, að rækja tryggja vináttu og að varast fláráðar ástir verður drjúgur stuðningur að raun-sæjum lýsingum sem prýða kenningar hins forna skálds. Með slíku móti birtast dæmi úr daglegri reynslu í nýju ljósi: þungstígar baulur þramma af sjálfsdáðum heim úr loðnum haga að kveldlagi og verða eins konar tákni þeirrar hófsemi að troða ekki í sig meira mat en heilnæmt sé. Hrakningar á stýrslausu skipi í æsivindi úti á hafi minna rækilega á það angur sem stafar af flærðum kvenna. Svipuðu máli gegnir um illa tamið trippi sem tifar óbryddum hófum á hálum ísi. Þó er engan veginn svo langt gengið að brýna fólk berum orðum til að taka dæmi af dýrum í því skyni að leggja sem mesta stund á listina að lifa rétt og skynsamlega.³

Pegar kvæði á borð við Hávamál er leyst upp í frumþattu sína nægir ekki að taka einvörðungu mið af orðum, setningum, málsgreinum og siðrænum verðmætum, heldur þykir nú einnig skylt að sinna hvers konar myndum og líkingum. Ástæða er til að ætla að nákvæm rannsókn á öllum myndrænum vísnum Hávamála og skyldleika þeirra við önnur erindi þar myndi skerpa skilning okkur á þeirri hugsun sem býr í kvæðinu. Hins skal einnig minnst að hlutverk líkinga í skáldskap eru víslega flóknari en stundum er ráð fyrir gert,

¹ Orðið *friður* í slíku sambandi merkir 'ást', rétt eins og löngum hefur verið talið.

² Myndin af þeim halta kauða sem bjástrar við að elta uppi hrein í þáfjalli minnr á Sami sem voru öllu slyngari við slíka hluti en Norðmenn sjálfir, að minnsta kosti ef engin þá var til boga.

³ Vitaskuld ber það vitni um skyldleika Hávamála með dæmisögum að þau vekja athygli á háttum dýra, svo sem hrossa, hreina, úlfa, kúa og arna.

og harla lítil ávinningur er að leika skáldlegar myndir svo grátt sem David A. H. Evans (1986) hefur gert og síðar verður vikið að.

2

Erindunum þrem sem ýjað er að í fyrirsögn greinar er það sameiginlegt að í fyrra helmingi birtist eftirminnileg mynd og verður hún tilefni til siðferðilegrar ályktunar í síðara helmingi, en sá hluti hefst með orðunum *svá er*.⁴ Vitaskuld þykir hentugt að ræða erindin þrjú í einni lotu svo að hægt sé að skýra hvert um sig í ljósi þeirrar birti sem stafar af hinum tveim. Slíkar vísur sverja sig í ætt við dæmisögur, hvort sem fjallað er um dýr eða önnur fyrirbæri, enda er ærin ástæða til að ætla að þær séu ortar eftir útlendum fyrirmyndum (Hermann Pálsson 1990:37–40). Svipuð tilhögun er alkunn af latneskum spekiorðum frá fyrri öldum, þar sem ályktun hefst með orðinu *sic*, sem gegnir sama hlutverki og *svá* í Hávamálum. Enn skal minna á þá latnesku speki af slíku tagi sem íslenskum skólanemum hefur löngum verið einna kunnust, og er þó af ýmsu öðru efni að taka (Hermann Pálsson 1990:49, sjá einnig 1990:274, 285):

Gutta cavat lapidem, non vi, sed sæpe cadendo:

Sic addiscit homo, non vi sed sæpe legendo.

Dropi holar stein, ekki með afli, heldur með því að falla oft.

Svo nemur maður ekki með afli heldur með því að lesa oft

Vísurnar þrjár (50., 62. og 78.) hljóða á þessa lund:

Hrörnar þöll,
sú er stendr þorpi á,
*hlýrat henne þorkr né barr;
svá er maðr,
sá er manngi ann;
hvat skal hann lengi lifa?

⁴ Harla lítil nýlunda getur talist að atviksorðið *svá* gegni slíku hlutverki í því skyni að skýra tilgang dæmisögu. Hemings þáttur Áslákssonar lýsir atviki, sem er raunar alkunn dæmisaga af hundi; hann heldur á mat í hvöftinum, sér spegilmynd af sjálfum sér í vatni, reynir að ná bitanum úr skuggamynd sinni og missir þá alls (*“Canis per fluvium carnem ferens”*). Sveinn Danakonungur fylgdist með óförum hundsins og svarar Tósta sem hvetur hann til að fara herferð til Englands: „Svá veit ek, at mér mun fara, ef ek fer nú til Englands.“ Konungur gerði sér ljóst að honum yrði ekki auðið að leggja England undir sig, en tilraunin gæti kostað hann Danmörku (Hemings þáttur 1962:35–6, sjá einnig Hermann Pálsson 1982:92–93).

Snapir ok gnafir,
er til sævar kœmr,
orn á aldinn mar;
svá er maðr
er með mœrgum kœmr
ok á formælendr fá.

Fullar grindr
sá ek fyr Fitiungs sonom;
nú bera þeir vánar vql;
svá er auðr
sem augabragð;
hann er valtastr vina.

Utan Hávamála kannast ég ekki við mörg önnur erindi undir ljóðahætti af sömu gerð og þau, sem nú hafa verið birt. Þó skal geta tveggja úr Hugsvinnsmálum (134. og 80. vísa) og verður þeirra minnst hér til styrktar og samanburðar (leturbreyting mín):

Mikit vatn
gerir mœrgum skaða,
þó falli eigi straumar strítt;
svá er seggr
slægr ok langþøgull;
þorfr er við þeim at síá.

Hársíðan mann
sá ek í hólða liði;
þó var honum skalli skapaðr;
svá er sá maðr,
sem margt á fiár
ok verðr um síðir snauðr.⁵

⁵ Þó skal snögglega minna á 31. erindi Sólarljóða (1991). Þar fjallar fyrri hlutinn um þá sem líkjust vœrgum:

Úlfum líkir
þykkia allir þeir
sem eiga hverfan hug.

Síðari hluti hefst með atviksorðinu *svá* og lýsir þeim ógnum sem slíkur náungi á í vændum:

Svá mun gefask
þeim er ganga skal
þær hinar glæddu götur.

3

Í fimmtugasta erindi Hávamála er drepíð á skömm örlög þeirra sem njóta engrar ástar af annarra hálfu, og nú skal endursegja það með alþýðlegu orðalagi:

Sú þöll sem stendur á þorpi hrørnar; hvorki börkur né barr skýla henni. Svo er þeim manni farið sem engum þykir vænt um. Hví skyldi hann lifa lengi?

Einsætt er að fyrsta setningin í þessu erindi er tvíræð, enda virðist hafa þvælst fyrir skýröndum hvort staðhæfingin „Hrørnar þöll sú er stendr þorpi á“ sé sérgild eða sígild. Einfaldasta auðkenni sígildra setninga er að þær fela í sér almenna hugmynd eða ákveðna kenningu, enda teljast margar þeirra til orðskviða eða spakmæla. En þær setningar teljast sérgildar, sem hafa ákveðinn geranda, svo sem sérnafn eða fornafn sem beitt er um tiltekna persónu ella þá eitthvað annað sem auðkennt verður. Á hinn bóginn teljast sígildar þær setningar í nútíð sem eru (a) frumlagslausar ella hafa þær að geranda (b) hugtaksheiti, (c) fornafn sem ekki er bundið við ákveðna persónu eða hlut eða (d) lýsingarorð (Hermann Pálsson 1990:19–22). Stundum ráða atviksorð gildi setninga.

Er nútíðin *hrørnar* í setningunni hér að framan notuð í almennu skyni um endurtekna athöfn eða lýtur hún sérstaklega að tilteknum stundum sem skáldið hafði í huga? Ekkert virðist vera því til fyrirstöðu að frumlagið *þöll* eigi við ákveðna þöll sem greppur virðir fyrir sér og stendur á tilteknu þorpi, hnuggin berki og barri. Þegar slíkri skýringu er hlítt, yrði algerlega út í hött að velta fyrir sér af hverju þöllin er svo hart leikin.

Þó þykir engan veginn óhugsanlegt að óðsmiður kunnir að hafa haft í hyggju almenn sannindi um örlög sérhverrar þallar sem stendur á þorpi, enda lýtur orðið *þöll* þá að sérstakri viðartegund en ekki að ákveðnu tré. Af augljósum ástæðum er setningin *Hrørnar þöll hver er stendr þorpi á sígild*, en ef atviksorðinu *hér* er laumað inn til glöggvunar verður hún tvímælalaust sérgild: *Hrørnar þöll sú er stendr hér á þorpi*. Sama máli gegnir ef tíðarorðinu *nú* er bætt við á sama stað. Af ýmsum rökum þykir mér eðlilegra að gera ráð fyrir sérgildri setningu, og skal til samanburðar benda á tvær stöllur vísunnar í Hávamálum.

Einsætt er að báðar setningarnar í fyrra helmingi 78. vísu eru sérgildar. Frumlagið *ek* og tilvitnanir til *Fitjungs sona* skera úr um málið. Fyrstu persónu er beitt og í 70. vísu þar sem einnig er dregið dæmi af ríkum manni:

Eld sá ek upp brenna
 auðgom manni fyrir,
 en úti var dauðr fyr durom.

Myndin af þeim erni í 62. vísu sem snapir og gnafir á aldinn mar er hann kemur til sævar ber vitni um skáld sem kann glöggst skyn á náttúru og kemst hnyttilega að orði um það sem hann leiðir augum, hvort sem hann hefur litið slíkan örn í eitt skipti eða oftar en um sinn. En hversu sem því er varið, þá hlýtur þessi málsgrein að teljast sérgild, enda væri hæpið að gera því skóna að örnnum sé yfirleitt títt að snapa og gnapa á sæinn í hvert sinn sem þeir koma þangað.⁶ Augljóst er að fyrri helmingur í 80. vísu Hugsvinnsmála hlýtur að vera sérgildur, þar sem frumlag er í fyrstu persónu og vikið er að tilteknum manni sem missti hárið. Öðru máli gegnir um náttúrulýsingu í 134. erindi Hugsvinnsmála, hún varðar djúpt vatn yfirleitt, hvar sem vera skal á langhrjáðu yfirborði jarðar, og því er um að ræða almenna reglu; málsgreinin er sérgild (Hermann Pálsson 1980:92–95).

4

Í orðsifjabók sinni telur Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:1187) upp eftirtaldar merkingar í orðinu *þorp*: „lítið kaupún, þyrping bæjar- eða gripahúsa á sveitabæ (húsaporp); smáhæð; haugur; bersvæði, klettasylla“. Miklar

⁶ Spakmæli sem varða náttúru fremur en manninn sjálfan geta reynst býsna örðug viðfangs, enda fer ekki mikið fyrir þeim í Hávamálum í heild. Auk ummæla í 119. erindi um hrís og hávaxið gras á fáförmum slóðum, skal þó minna á eftirtaldar setningar (21. vísu):

Hjarðir þat vitu
 nær þær heim skulu
 ok ganga þá af grasi.

Hér skortir þó hnitmiðað orðalag og hrynjandi. „Sialdan liggjandi úlfr / lær um getr“ (58. vísu). 74. vísu:

Hverf er haustgríma;
 fjöld um viðrir
 á fimm dögum,
 en meira á mánaði.

„Mörg eru dags augu“ (82. vísu). „Fold skal við flóði taka“ (137. vísu). Oft verður bent á hliðstæður í mannlegu lífi.

Til samanburðar við slík spakmæli um náttúruna í Hávamálum er nokkur forvitnibót að hyggja að Málsháttakvæði: „Allar gimnast ár í sjá.“ „Allopt verðr í hreggi svart.“ „Bjartast skínn í heiði sól.“ „Eik hefir þat er af annarri skefr.“ „Ekki mart er slægra en refr.“ „Langviðrum skal eyða grund.“ „Ormar skriða ór hamsi á vár.“ „Stundum þýtr í logni lá.“ „Trauðla er gengt á ís of vár.“ „Útsker verða af bárum þvegin.“

Þrætur hafa gengið um merkingu *þorp* í Hávamálum, og verður ekki reynt að rekja þá sögu hér. Orðtakið *þorpi á* bendir í þá átt að merkingar á borð við 'kauptún' og 'húsabyrping' komi ekki til greina, jafnvel þótt David A. H. Evans sé svo frjálslýndur í málfræði sinni að hann láti forsetninguna *á* gegna sama hlutverki og stalla hennar *í*. Bæjarheitið *Þorpar* í Tröllatunguhreppi er myndað á sömu lund og *Hrísar*, *Fjósar* og önnur af slíku tagi; hér er um að véla hvorugkynsorð í fleirtölu, sem tekur viðskeytið *-ar* í nefnifalli og þolfalli. Mér er ekki ljóst til hlítar hver merking sé fólgin í bæjarnafninu, en bæði 'berangur' og 'smáhæð' koma vitaskuld til greina. Í slíku sambandi skal minna á orðtökin *út um þorp* og *grundir* (einnig *út um þorpgrundir*), sem eru sambærileg við ýmis önnur af slíku tagi, t.a.m. *út um holt og móa*; og þó verður stuðlun oft til styrktar, svo sem í samstæðunum *út um holt og hæðir*; *mela og móa*; *holt og hraun*; *móa og mýrar*; *hvippinn og hvappinn*; *mela og mýrar*; *fen og flóa*. Slík orðtök skipa saman fyrirbærum í landslagi sem eru annaðtveggja svipuð eða andstæð að eðli og liggja þó nærri hvort öðru í náttúrunni. Með því að *grundir* í orðtakinu *þorp* og *grundir* benda á sléttan flöt og grösugan myndi orð í merkingunni 'berangur' vera í andstæðu að því leyti að hann er gróðurminni. Á hinn bóginn liggur *smáhæð* hærra en *grundin*.

5

Nú skal hverfa aftur á vit hrörnandi þallar. Nýlega var haldið fram þeirri kenningu að staðhæfingin „Hrörnar þöll sú er stendr þorpi á“ sé almenns eðlis og lúti að hvers konar þöllum sem rata í það ólán að standa á þorpi, og auk þess að hrörnun þallar hljóti að stafa af stöðu hennar á þorpi. Breski fræðimaðurinn, David A. H. Evans, sem þegar var getið, beitir (1986:97) djúpsærri þekkingu á furufræði og öðrum náttúruvísindum í því skyni að leysa þá ráðgátu hvar þallir standa sér helst til miska. Hann hrindir fyrir stapa þeirri gömlu og skáldlegu hugmynd að hrörnandi ungfura standi á hæð eða í halla, enda finnur hann það til foráttu að þallir visni ekki við slíkar aðstæður, heldur þrífist þær einkar vel. Að hyggju furufræðings gegnir öðru máli um þá þöll sem vex innan um bæjarhús; þar nasla dýr rætur hennar, geitur og önnur dýr kroppa af henni sprota og börk; svo kann að fara að fólk birki blessaða þöllina og geri sér mjöl úr þeim berki sem prýðir prunka furu.⁷

⁷ „The picture of the lonely fir on mound or hillside ... appeals to modern taste, but ... firs do not wither in such conditions; on the contrary, they thrive. Where they waste away is in the neighbourhood of human habitation. So ... the fir stands among farm buildings, its roots nibbled by animals, its shoots and bark eaten by goats and, perhaps, its lower bark flayed off to make

Af öllum þeim húsdýrum sem gera sér glaðning af furuberki þykir engin skepna jafn duttlungafull (capricious) og geitin. Með því að ég þekkti forðum snauðan mann sem eignaðist tvær geitur, þótt hann ætti raunar ekki þak yfir höfuð sér, ekki einu sinni taugreftan sal, þá hjálpaði ég honum stundum ungur snáði að eltast við geitlur; þeim þótt mest gaman að þríla í klettum og kroppuðu allan fjáran. Þó stóðu húnvetnsku skjátur langt að baki þeim norsku geitum sem Evans rjalar við í Hávamálum og gnaga þar feiga þöll í þyrpingu húsa, að því er hann telur. Svo nákvæmar voru þessar norsku skepnur að þær virðast þyrma hverri þöll sem óx á grýttri hæð, enda var hún einnig frjáls af ágangi annarra húsdýra. Ungum furum var miskunnarlaust fórnað ef þær uxu heima við, en þó var þeim leyft að dafna að vild og lifa til elliára, ef rætur þeirra smugu um grýttan jarðveg úti á berangri. Þegar norskar húsfreyjur sendu þýjar sínar út eftir þallarberki til búsdryginda, var ekki gengið á grjóthæð heldur látið nægja að birkja þá þöll sem klúkti vesaldarlega innan um kofa og önnur bæjarhús. Hitt heyrir náttúrufræði til að barr og börkur hrynja ekki af þöll á grjóthæð fyrr en eftir að hún hefur látið lífið, en heimapöllin tórir í eynd um sinn, jafnvel þótt geitur og griðkur hafi hnuggið hana berki og barri. Hér er ekki hlítt þallarfræðum einum saman heldur einnig geðfræði geita og annarra húsdýra. Svo ákafur er David A. H. Evans að sveigja Hávamál undir vilja sinn og hreina þallarfræði í allri sinni dýrð, að hann kinokar sér ekki við að þverbrjóta einfalda og algera reglu í norrænni málfræði: Ef einhver fótur er fyrir þeirra hugmynd hins breska fræðimanns að þallartetur yxi innan um bæjarhús („among farm buildings“), þá mætti ætla að hið forna skáld hefði haft rænu á að beita rétttri forsetningu og látið feiga þöll standa þorpi í. Maður sem fæst við að skýra kvæði án þess að gefa gaum að rétttri málvenju lendir vonum bráðar á villustigum.

6

Með því að myndavísurnar þrjár í Hávamálum beita samlíkingum, þá mun óhætt að gera ráð fyrir að hvor helmingur sé hinum skyldur að einhverju leyti.

flour ...“ (Evans 1986:97). Mikill ljóður má það teljast á ummælum Evans um þöll á þorpi að hann gefur engan gaum að síðari helmingi vísu þegar hann fjallar um hinn fyrri. Öðru máli gegnir um Stefán Karlsson sem leggur áherslu á einveru þeirrar þallar sem stendur á þorpi. Hann (1979:122) stingur upp á að nefhljóðsstrik hafi fallið niður yfir ‘á’ í öðru vísuorði og hefði upphaf erindis hljóðað á þessa lund: „Hrørnar þöll / sú er stendr þorpi á(n)“. Telur hann að þorp á þessum stað hafi merkt ‘trjáþyrpingu’. Stefán (1979:122) dregur athygli að málsgrein í kristinrétti Jóns erkibiskups, sem minnr á 2. vísuorð: „Eru þessar helganir, skírn ok ferming, svá samtengðar at hvárgi má annarra án, nema dauði komi í millum“ (leturbreyting mín). Skýring Stefáns fær þrýðilega staðist, enda er leiðrétting hans næsta einföld.

Í fimmtugasta erindi er þöll sem stendur á þorpi líkt við mann sem enginn elskar. Skjólleysi hennar er berum orðum lýst, og mannum veldur það mein að honum stafar engin vernd af ástum annarra, en furunni er svo farið að hún hreykir sér hærra en annar gróður og hefur hvorki barr né bök til hlífðar. Gefið er í skyn að feigð standi báðum á hendur; slíkt er fólgið í spurdaga um manninn: Hvat skal hann lengi lifa? Og naumast verður efast um skammlífi þallar sem nýtur hvorki barrs né barkar; hún er komin að fótum fram. Slík þöll ber ekki barr sitt fram. Hrörnun þallar felur í sér vísan dauða hennar. Nú hagar svo til að í fornum kveðskap gat orðið *þoll* eitt sér merkt 'kona' (hálfkenning), og því mun óhætt að gera ráð fyrir tvöföldu hlutverki þallar: Henni er beitt ekki einungis í eiginlegri merkingu, 'ung fura', heldur órar þar einnig fyrir merkingunni 'kona, stúlka', jafnvel þótt hér sé um hreina náttúru-mynd að ræða.

Engin nýlunda mun það hafa þótt að einmana konu sé líkt við tré; fræg er sjálfslýsing Guðrúnar Gjúkadóttur í Hamðismálum (5.vísu):

Einstæð em ek orðin
sem osp í holti,
fallin at frændom
sem fura at kvisti,
vaðin at vilia
sem víðir at laufi,
þá er in kvistskæða
kømr um dag varman.⁸

Einsætt er að örminn í 62. erindi táknað hrokagikk sem hefur sig hátt yfir aðra menn og verður síðan að gjalda stórlætis þegar kemur í margmenni þar sem hann á fáa formælendur. Síðara hluta bregður mjög til niðurlags 25. vísu um ósnotran mann sem hyggur alla menn vini sína sem hlæja við honum:

Þá þat finnr
er at þingi kømr,
at hann á formælendr fá.

Þess er getið í fornum sögum að menn eigi fáa formælendur á Alþingi; svo verður þeim Sámi og Þorbirni í Hrafnkels sögu og Oddi Ófeiggssyni í Banda-

⁸ Ein ástæðan til þess að skáld líktu fólki við skógartré var að báðum var einhvers konar líf sameiginlegt. Hér sakar ekki að minnst hugleiðingar í Konungs skuggsjá (1945:18): „... þvíat trét er kvikt. Þat vex ok gefr grænt lauf, ok svá hrörnar þat ok þornar, þegar þat tekr at deyja. En fyrir þat má þat kvikt kalla meðan þat er grænt, at þat deyr þegar þat hrörnar.“

manna sögu, en lýsing Hávamála minnir þó einna mest á Ölkofra þátt, en þar bregst greppur illa við stefnu um skógarbrennu (1950:85): „Ölkofri var málóði ok heldr stórorðr, lét þess ván, ef vinir hans kæmi til þings, at Skapti myndi eigi jafnstórliga láta.“ En þegar að þingi kemur, bregðast allir þeir sem hann taldi vini sína og neituðu að veita honum liðsinni; hann átti sér ekki formælanda þar (1950:86). „Var þá lokit stórleika hans ok drambi.“

Hverfleiki auðs í 78. erindis Hávamála minnir á tvær vísur í Hugsvinnsmálum. Auk hinnar 80. sem birt var hér að framan, heldur 34. vísa sér við sama heygardshornið:

Við meinum varna
skaltu á margan veg,
þótt þú sért fullsterkr at fé.
Margr er sá aumr,
er fyrir aurum ræðr.
Illt er auði at trúa.⁹

Um orðtakið *fullar grindr* (Hávamál 78. vísa) skal þess geta, að það felur í sér orðið *fé* sem merkti bæði 'búfé' ('sauðfé, nautfé, geitfé') og einnig 'auður', peninga í hvers konar mynd.

HEIMILDIR

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
- Eddadigte* I-II. 1955–1956. Útg. Jón Helgason. Ejnar Munksgaard, København.
- Einar Ól. Sveinsson (útg.). 1942. *Fagrar heyrði eg raddirnar*. Mál og menning, Reykjavík.
- Evans, David A. H. (útg.). 1986. *Hávamál*. Introduction:1–38. Commentary:75–157. The Viking Society, London.
- Hemings þátrr Áslákssonar. 1962. Ed. Gillian Fellows Jensen. EA. B:3. Copenhagen.
- Hermann Pálsson. 1980. Unde venit unda. *Gripla* 4:92–95.
- . 1982. *Sagnagerð*. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- . 1990. *Heimur Hávamála*. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Hugsvinnsmál*. 1977. Utg. Birgitte Tuvestrand. Lundastudier i nordisk språkveten-skap. A:29. Lund.

⁹ Bergmáli frá þessari bragsmið bregður fyrir í Sólarljóðum (8. erindi):

Auð né heilsu
ræðr engi maðr,
þó honum gangi greitt.

- Konungs skuggsiá*. 1945. Útg. Ludvig Holm-Olsen. *Norrøne tekster nr. 1*. Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut, Oslo.
- Málsháttakvæði. 1949. Útg. Ernst A. Kock. *Den norsk-isländska skaldediktningen II*:73–78. Lund.
- Norræn fornkvæði*. 1867. Útg. Sophus Bugge. Oslo.
- Sólarljóð*. 1991. Útg. Njórður P. Njarðvík. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands og Menningarsjóður, Reykjavík.
- Stefán Karlsson. 1979. Þorp. *Gripla* 3:115–123.
- Ólkofra þátr. 1950. Austfirðinga sögur. *ÍF* XI:81–94. Útg. Jón Jóhannesson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.

SUMMARY

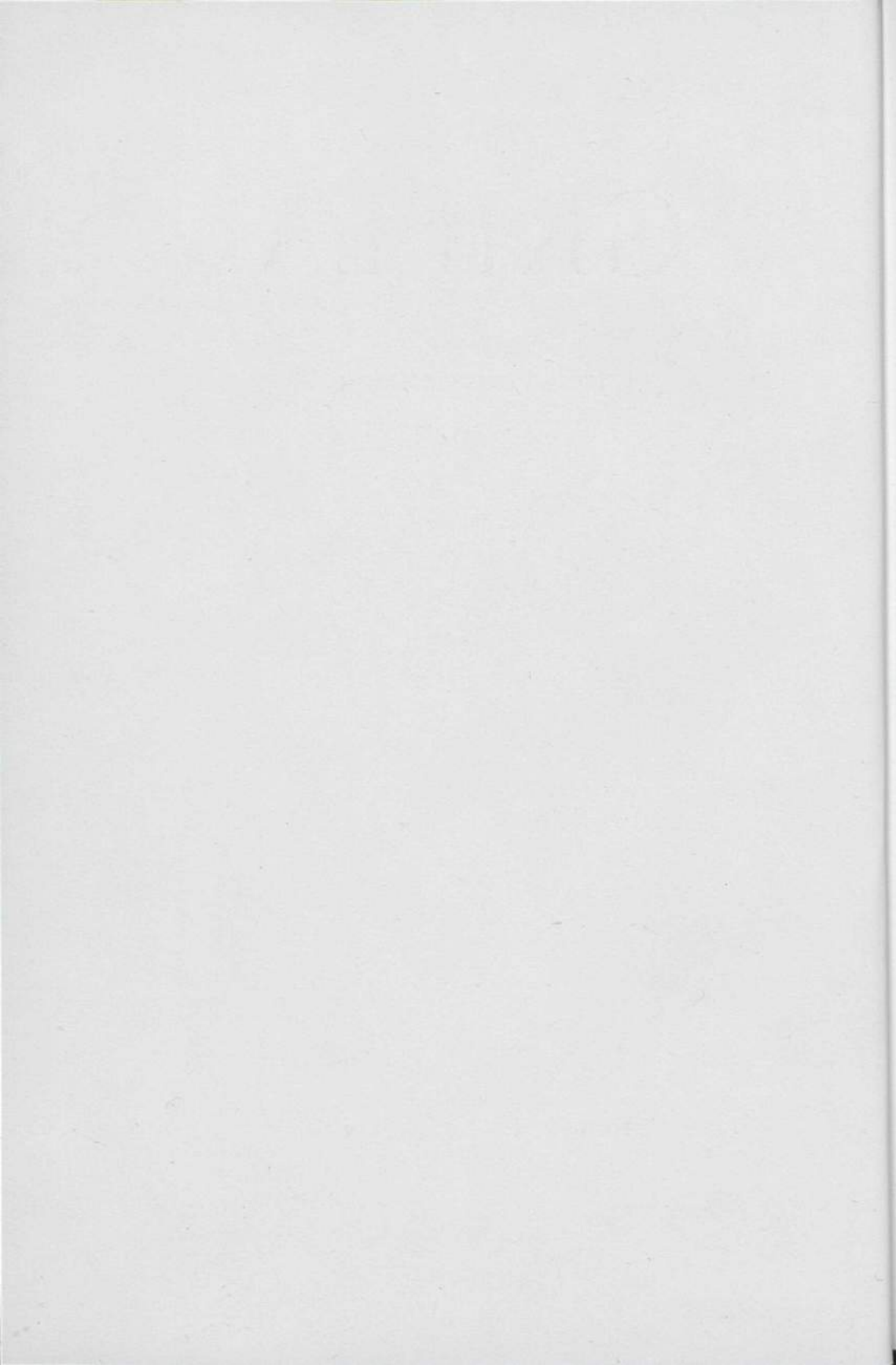
Strophe 50 of Hávamál is essentially a simile, in which a natural feature is compared to a human condition. The first half of the strophe presents a visual image of a *þoll* (fem. 'a young fir tree'), bereft of its bark and needles, withering away on a *þorp* (= 'a stony hill'?). In the second half, this pathetic picture is likened to a man whom no one loves. „Why should he live long?“ It seems reasonable to assume that the *þoll* in the first half represents a young woman who, like the man in the second half, is not protected by other people's love.

A British scholar David A. H. Evans has suggested that the doomed *þoll* actually grew among farmhouses but, considering that he ignores the semantic difference between the ON prepositions *á* (= 'on') and *í* (= 'in'), it is not easy to make sense of his proposal. The Icelandic farm name *Þorpar* and such expressions as *út um þorp og grundir* and *út um þorpagrundir* serve to support the notion that *þorp* may have denoted 'an open exposed place, where the soil was stony'.

There are only two other strophes in the poem with a similar structure as Hávamál 50. One is strophe 62, depicting an arrogant eagle flying down to the sea in search of food. Such a bird of prey is compared to a man who comes an assembly where there is he has no one who is willing to speak up for him. The other example is strophe 78, contrasting on the one hand the erstwhile well-stocked sheep-folds of the Fitjung's sons and on the other the fact that now they have become beggars. Wealth is ficklest of friends.

Numerous Latin *sententiae* as well as two strophes in Hugsvinnsímál that are structured in the same manner as Hávamál 50, 62, and 78 serve to strengthen the impression that we are ultimately dealing with a stylistic feature that was based on foreign models.

14 Royal Terrace Mews
Edinburgh EH7 5BZ
Scotland

†HALLVARD MAGERØY

VERGIL-PÅVERKNAD PÅ NORRØN LITTERATUR¹

1 Innleiing²

DEN ROMERSKE DIKTAREN Publius Vergilius Maro (70–19 f. Kr.) var i mellomalderen den mest lesne og vyrde av alle den heidne antikkens diktarar og forfattarar. Han vart ihuga studert i latinskulane i heile det romersk-katolske Europa. I Paulys *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* seier Büchner om Vergil i mellomalderen: „Im Haushalt der Klosterschulen spielt dabei Vergil die Rolle der Fibel [d.e. ABC-bok] ... Wir können feststellen, daß es in dieser Zeit keine Klosterbibliothek gegeben hat, in der nicht ein Vergil war,“ (1958:1478)³ og „die Grammatiker zitieren Vergil bei weitem am häufigsten von allen Autoren“ (1958:1476). „Stilistische Figuren, Topoi leiten sich gerade von diesem meistgelesenen der Dichter, einfach der Dichter auch geheißten, ab“ (1958:1479). Og Paul Gerhard Schmidt seier (1982:110; jfr. og Nitchie 1919:15):

Die Lektüre Vergils dürfte zu keinem Zeitpunkt des Mittelalters durch Verbote eingeschränkt worden sein. Vielmehr waren seine Werke fast überall verfügbar; es gibt keine Epoche des mittelalterlichen Geisteslebens, in der Vergil fehlte.

I Paulys *Realencyclopädie* (Büchner 1958:1480) heiter det vidare at

¹ Eg vil her nytta høvet til å takka professorane Nils Berg og Egil Kraggerud og førsteamanuensis Friðrik Þórðarson ved Klassisk institutt, Universitetet i Oslo, for utvist interesse, nyttige opplysningar og litteraturlistingar i samband med denne artikkelen.

² Meir allmenne likskapar mellom antikkens litteratur og norrøn litteratur er omhandla av meg i føredraget Aristoteles og Snorre (Magerøy 1986a) islandsk versjon i *Skárnir* 160 (Magerøy 1986b). Den norske versjonen er oppattprenta i Magerøy 1991, men der er ved ein inkurie den tilhøyrande litteraturlista utfallen.

³ Det kan her nemmast at den nord-tyske historikaren Adam av Bremen (1070-åra) har allusjonar til Vergil ei rad med stader.

Er [d.e. der Einfluß Vergils] wirkt sich aber nicht nur auf die lateinische Literatur aus, sondern erstreckt sich auch auf das Entstehen der nationalen Literaturen.

Og det vert framhaldi at Vergil hadde innverknad på Beowulf, på dei franske Chansons de geste, franske riddarromanar og Nibelungenlied (Büchner 1958:1481, Heusler 1915:494–495).⁴ Etter kvart vart det og laga avstytte omarbeidingar av Æneiden på folkemål, til fransk ein Roman d'Enéas frå midten av 1100-åra og til tysk Heinrich von Veldekes Eneit kring 1175. Både i den franske omarbeidinga av Æneiden frå 1100-åra og i Veldekes tyske er kjærleiken mellom Æneas og Dido og seinare mellom Æneas og Lavinia gjord til hovudsak (Andersson 1987:46–50).

Den kjende danske litteraturgranskaren Vilhelm Andersen gav kring midten av dette hundreåret ut eit veldig verk om Horats, der fjerde bandet handlar om påverknaden frå Horats på norrøn litteratur (1951:264–331). Men i mellomalderen ruvde Horats på ingen måte slik som Vergil. Ikkje for ingen ting er det Vergil som er diktarens vegvisar gjennom underverda i Dantes storfelte Divina Commedia.

Vergil-tekster har vori sentrale i skuleopplæringa også i Norden. Sitat som må skriva seg frå direkte bruk av Vergil, finn ein både hjå dansken Saxo og hjå svenske mellomalderforfattarar (Friis-Jensen 1975:655–657). Uppsala-kanniken Hemmings testamente frå 1299 reknar opp ei rad med bøker, m.a. av Vergil og Lucan (Carlsson 1956:522).⁵

Den norske forfattaren Theodoricus Monachus siterer 3 hexameter-vers etter „Virgilius“. Men desse sitata er i røynda henta frå Proba Faltonias (ca. 350 e.Kr.) *Virgiliocentones* (Storm 1880:ix; Curtius 1948:456; Wissowa 1894:2203, nr. 38, Enßlin 1957:33–34). I Passio Olavi, som Eiliv Skard meinte er forfatta av Eysteinn Erlendsson, erkebiskop i Nidaros 1157–1188, finst mange stilistiske vendingar som minner om Æneiden (Skard 1932:74–77, Paasche 1934:131). Eit par vers frå Vergils Bucolica el. Eclogae (III:90–91) er siterte i *Historia de profectioe Danorum in Hierosolymam*, og fragment av Ecloga X:69 (Omnia vincit Amor etc.) finst i norske runeinnskrifer frå 1200-åra: Fortun, nr. 303, Bugård-kaien, nr. 605 (Scriptores II

⁴ Theodore M. Andersson (1976:145–159) argumenterer og sterkt for det synet at Beowulf er påverka av Vergil. Derimot Nitchie 1919:29.

⁵ Meir om latinlærdom og Vergil i Norden finn ein no i *Enciclopedia Virgiliana: Om Danmark og Noreg* av Jansen (1984:979–983), Island av Sigurður Pétursson (1987:28–29), Sverige av Vidén (1988:1093–1098).

1922:459, Skánland 1968:475–477, Jakob Benediktsson 1975:656–657, Liestøl 1957:80–82, 1980:11–13, jfr. og Skard 1979:29–30). Stoff frá Æneiden er nytta til utviding av Breta sögur og Trójumanna saga (Halvorsen 1957:220–223, Louis-Jensen 1974:652–655, Jakob Benediktsson 1975:656–657).

Paul Lehmann (1936:14) seier:

Das Vorhandensein der Vergilischen Aeneis auf Island ist bei der weiten Verbreitung dieses antiken Epos wahrscheinlich, wiewohl ich Vergil bisher nirgends direkt zitiert fand.

I handskrifter frá 1500-ára finn ein og dei islandske Virgiless-rímur (Jakob Benediktsson 1975:656).

Mellom dei bøkene som domkapitelet i Nidaros åtte kring 1550, var „Opera Virgilij“ (DN XII:825).⁶ Det er ingen grunn til å tvila på at Vergil har vori lesen i latinskulane i Nidaros kyrkjeprovins på same måten som i resten av den romersk-katolske verda. Eit register frå 1397 over eignene til klosteret og kyrkja på Helgafell på Vest-Island (Vilchins-máldagi) opplyser at klosteret hadde „hálfir fjórði tugr norrænubóka, ítem nærri hundraði látínubóka, annat en tíðabœkr“ (Olmer 1902:67, Ólafur Halldórsson 1966:41, 56).

Om latinkunnskapane til framstående menn i dei norrøne land har vi mange vitnemål. Det kan vera nok å nemna at kong Sverre byrja talen sin til Björgvin-folket etter kong Magnus Erlingssons fall i 1184 med eit sitat på latin frá Davids-salmane (Sverris saga 1920:105.29–31), og at dei las bøker på latin for kong Hákon Hákonsson då han låg på dødslægjet (Hákonar saga Hákonarsonar 1860–1868:229–230). Særskilt kjende for latinkunnskapane sine var nordmannen biskop Jón Halldórsson i Skálholt (biskop 1322–1339) og islendingen biskop Lárentíus Kálfsson i Hólar (1324–1331): „Var þat mál manna, at á Íslandi mundi varla verit hafa meiri látínuklerkar en þeir vóru“ (Laurentius saga 1969:103, Biskupa sögur I 1858:851). Ein kan i denne samanhengen og minna om den store mengda av brev på latin skrivne av nordmenn eller islendingar som ein finn i *Diplomatarium Norvegicum* og *Diplomatarium Islandicum*.

Ettersom Vergil var så sentral i mellomalderlitteraturen, kan ein undra seg over at han har vori så lite påakta av nyare tids sagagranskarar. I dei kjende

⁶ Under *Titulj librorum historicorum* står *Opera Virgilij*. – Av andre romerske forfattarar som er representerte i denne boksamlinga, kan nemnast Sallust, Cicero, Livius, Tacitus og Plinius (jfr. Johnsen 1908:90–92, Paasche 1957:537).

bøkene til Theodore M. Andersson *The Icelandic Family Saga* (1967) og til Lars Lönnroth *Njáls Saga* (1976) finn vi såleis ikkje eit ord om Vergil.

Denne togna om ein forfattar som ruvde så høgt både i antikken og i mellomalderen, vert likevel betre skjønleg når ein dreg seg til minnes korleis det litterære studiet av sogetekster og studiet av tilhøvet mellom sagalitteraturen og framand litteratur har vaksi fram.

Utgangspunktet var som kjent det vanlege synet i det 19. h.å. at sogene var oppteikning av tekster som fyrst hadde vori overlevert munnleg. Med grunnlag i ei slik overtyding fann granskarar som Finnur Jónsson, Andreas Heusler, Knut Liestøl, ja til og med Fredrik Paasche, ingen grunn til systematisk jamføring av sagaprosaaen med antikkens og mellomalderens diktning og prosa på latin (slik m.a. i Paasche 1934:144). Hallvard Lie påviste grunnleggjande skilnad på Snorris litterære sagaprosaa og munnleg forteljning, men meinte framleis at sagatekstene var bygde på munnleg overlevering (Lie 1937: 122–125, jfr. t.d. 1982:47–48). „Den islandske skulen“ (Björn M. Ólsen, Sigurður Nordal, Einar Ól. Sveinsson) hevda at den profane sagalitteraturen i prinsippet er skapt av medviti arbeidande forfattarar, som bygde dels på munnleg, dels på skriftleg overlevering, men at denne skriftlege overleveringa i hovudsak var heimleg, ikkje „lærd“ og framand.

Det store omslaget kom i andre halvparten av vårt hundreår med gjennom-brot for det synet at sagalitteraturen i utgangspunktet ikkje er spesifikt nordisk, men ei grein av den allmenne europeiske litteraturen (Poul Rubow, Bjarni Einarsson, Hermann Pálsson). Det har vorti lagt vekt på innverknad frå framand religiøs litteratur (Hermann Pálsson, Régis Boyer), frå fransk trubadurdiktning (Bjarni Einarsson), frå framand historisk litteratur (Lars Lönnroth, Sverrir Tómasson) og franske riddarromanar i prosa (Carol Clover).

Det som granskarane derimot hittil ser ut til å ha vori heller lite interesserte i, er den litteraturen som over alt var dagleg kost i latinskulane, og der antikkens heidne dikttrar stod sentralt, ikkje minst Vergil. Vi er altså no til sjuande og sist komne fram til å leggja vekt på gransking av dei kjeldene til framand påverknad på sagalitteraturen som logisk sett burde ha vori noko av det fyrste.

2 Dido

Alle Vergils verk var kjende i mellomalderen. Men det verket som fekk den største interessa og innverknaden, var det veldige eposet *Æneiden* i 12 bøker, som fortel om ferda til den trojanske helten *Æneas*, etter det homeriske Trojas fall, frå Troja via Karthago til Italia, der *Æneas* og fylgjesveinane hans vert

opphav til Romarriket. I Karthago har Æneas kjærleikseventyret sitt med dronning Dido.

Det elementet i Æneiden som gjorde sterkast inntrykk i mellomalderen, var Didos kjærleikstragedie. Eiliv Skard (1971:30) seier: „Hele stemningen i Æneiden er preget av tragedien til denne kvinne som Vergil avvekslende kaller *pulcherrima* og *miserrima*.“

Då Æneas har vorti sterkt hugteken av Dido, vert overguden Juppiter ottefull for at Æneas skal gløyma den oppgåva han var esla til av gudane, å grunnleggja eit rike i Italia. Juppiter sender difor sonen sin, guden Hermes, til Karthago. Hermes finn der Æneas fullt opteken med å hjelpa til med å byggja Karthago og kledd i klede som han hadde fått som gåve frå Dido (IV:261–264; jfr. XI:72–75):

Atque illi stellatus iaspide fulva
ensis erat Tyrioque ardebat murice laena
demissa ex umeris: dives quae munera Dido
fecerat et tenui telas discreverat auro.

Og han hadde eit sverd prydd med gule jaspis-steinar
og ei kappe som glødde av purpur frå Tyros, hekk ned frå
akslene hans: Det var gåver som den rike Dido
hadde vovi og brodert med fin gulltråd.⁷

I ein draum viser Hermes seg for Æneas og minner han om kva han er esla til. Æneas er lydig og set seg no føre å sigla bort. Då Dido merkar at Æneas er i ferd med å svikta henne, tek ho til å tenkja på å ta livet sitt. Men til å byrja med løyner ho planane sine. Ho får syster si, Anna, og ei prestinne frå det fjerne vest til å hjelpa seg med å gjennomføra ein magisk seremoni som kan tydast som ein hemn: Dei førebur ei symbolsk brenning av Æneas, med di dei byggjer opp eit bål i løynd av ektesenga til Dido og Æneas.⁸ Dei kleda

⁷ Omsetjingane frå latin til norsk er av Hallvard Magerøy, der ikkje anna er opplyst.

⁸ Ei magisk åtgjerd. Plessis og Lejay (1918:425, merknad 6): „*Effigiem*: dans les cérémonies magiques, on représente la personne qu'on veut atteindre par une image de cire. Voy. Hor. Sat. I, 8, 30.“ Wissowa (III 1899:342, 352): „Die Sitte, dem Toten allerlei Geräte mit in das Grab zu geben, tritt seit frühester Zeit auf. ... Die Ersetzung der nicht vorhandenen (wie die des Germanicus) im Auslande verbrannten Leiche durch ein plastisches Bild des Verstorbenen bezeichnet Tac. ann. III 5 als *veterum institutum*.“ – Eitrem (1933:34) meiner at føremålet med den store offerseremonien opphavleg var uklårt og dobbelt: Anten å vekkja kjærleik hjå Æneas på nytt, eller å støyta han bort. Men Dido innser snart at fyrste alternativet er vonlaust, og vel hemnen. Noko tilsvarende hjå Pöschl (1977:117).

og våpna til Æneas som var feste til senga, skal fylgja med, fyrst og fremst sverdet. Elles er bålet bygd av feit furuved og vedskier av eik. Ein figur som representerer Æneas, vert lagd på bålet (IV:504–508):

At regina, pyra penetrali in sede sub auras
erecta ingenti tædis atque ilice secta,
intenditque locum sertis et fronde coronat
funerea: super exuvias ensemque relictum
effigiemque toro locat, haud ignara futuri.

Men då *det veldige bålet* var reist på fundamentet inst i huset under open himmel av spik-furu og *eikeskier*, prydde dronninga staden med kransar og gravferdslauv, og *la dertil kledda og det etterlatne sverdet og biletet på senga*, fullt medviten om si framtid.

Men Dido ventar med å kveikja bålet. Neste morgon ser ho likevel at all von er ute. Ho oppdagar at Æneas har siglt bort med floten sin (IV:586–591). Fyrste tanken hennar då er å samla skip og setja etter (IV:592–594). Ho fantaserer om korleis ho skal hemna seg (IV:600–602):

Non potui abreptum divellere corpus et undis
spargere? Non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium patriisque epulandum ponere mensis?

Kan henda skulle eg riva kroppen hans i stykke og spreia dei utover havet?⁹
Kunne eg ikkje *drepa* fylgjesveinane hans, ja til og med *sjølve Ascanius*, og
*setja han på bordet for far hans til festmat?*¹⁰

Men Dido skjønar snart at dette er vonlaust. Ho ropar då ut ei mektig forbanning over Æneas, trojanane og romarfolket i framtida (IV:614–629), og heilt frå seg av sinnsopprør skrid ho deretter til sjølv-mordet (IV:645–653):

⁹ Allusjon til den greske segna om Medea. Då ho vart forfylgd av far sin, drap ho, i fylgje ein versjon av segna, bror sin, Apsyrtos, og spreidde stykke av han utover på stader der ho rekna med at far hennar skulle koma, for å hefta han bort.

¹⁰ Denne tanken til Dido har Vergil henta frå greske segner. Kong Atrevs hemnde seg på bror sin, Thyestes, ved at han drap to søner for Thyestes og let bror sin eta dei. Men her kan og vera tenkt på segna om Procne, ei dotter av kong Pandion i Attika, som var gift med Terevs, konge i Trakia. Med honom hadde ho sonen Itys. Men då Terevs valdtok syster hennar, Philomela, drap Procne Itys og serverte han til mat for Terevs. Om dette er det fortalt t.d. av Ovid i hans *Metamorphoses* bok VI og XV (jfr. og Heusler 1913:358–361, Jón Helgason 1962:110). – Ascanius var ein son som Æneas hadde med seg frå Troja.

Interiora domus irrumpit limina et altos
 conscendit furibunda rogos ensemque recludit
 Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
 Hic, postquam Iliacas vestes notumque cubile
 conspexit, paulum lacrimis et mente morata,
 incubuitque toro dixitque novissima verba:
 „Dulces exuviae, dum fata deusque sinebat,
 accipite hanc animam meque his exsolvite curis.
 Vixi, et quem dederat cursum Fortuna peregi.“

Ho stormar over dørstokken til det inste av huset,
 stig i vilske opp på bålet og dreg det trojanske
 sverdet, ei gåve som aldri var tenkt til slikt bruk.¹¹
 No, etter at ho ei lita stund med tårer i augo
 hadde stirt på dei trojanske klede og den velkjende senga,
 la ho seg ned mot puta og sa sine siste ord:
 „De klede, som var meg så kjære så lenge lagnaden
 og gudane tillet det, tak imot sjela mi og løys
 meg frå desse sutene. Eg har levd og gjennomført
 det laupet som lagnaden tildelte meg.“

Deretter støyter ho sverdet i seg.

Det vert ikkje fortalt i bok IV at systera, Anna, sette fyr på bålet.¹² Men eld vert omtala i samband med Didos tiltak fleire stader (IV:640, 661–662, 676), og i bok V (3–5) er det direkte opplyst at bålet til Dido loga slik at det lyste opp heile Karthago.

Som vi skal sjå seinare, har Didos bålferd i Æneiden så tydelege parallellar i Brynhildr Buðladóttirs bålferd i eddatradisjonen at det tykkjest vera grunn til å rekna med at Æneiden har fungert som mønster. Men i Æneiden bok VI har vi ei skildring av ei onnor bålferd som på fleire måtar er endå meir utførelig enn skildringa av Didos bålferd, og som også kan ha gjevi inspirasjon til detaljar i bålferda til Brynhildr. Det er bålferda til ein av mennene til Æneas, hornblåsaren Misenus.

¹¹ Æneas hadde forært Dido dette kostbare sverdet, som han hadde bori i kampen ved Troja. Til attergjeld hadde Dido forært honom det praktfulle sverdet som er omtala i Æneiden (IV: 261–262. Jfr. Plessis og Lejay 1918:434, merknad 5).

¹² Wissowa (III 1899:352): „Nach Verg. Aen. VI 223 und Serv. z.d. St. war es alte Sitte, daß die nächsten Verwandten die Leiche trugen, auf den Scheiterhaufen stellten und diesen anzündeten.“

Etter at Æneas har sigla nordover frå Karthago, kjem han fyrst til Sicilia, og etter viktige hendingar der når han det italienske fastlandet ved byen Cumæ (ved nordsida av Napoli-vika). I eit Appollo-tempel der søker han råd hjå ei sibylle, som spår om framtida hans og rår han til å syta for gravlegging av liket til hornblåsaren Misenus. Misenus hadde fornærma havguden Triton, som drukna han til straff, og liket til Misenus gjorde no heile floten til Æneas-fylgjet urein.

Æneas og fylgjet hans går no i gang med å byggja opp eit himmelhøgt bål av ved av furu, *eik* og ask (VI:214–233; jfr. og XI:182–213):

Principio pinguem taedis et robore secto
ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
intexunt latera et ferales ante cupressos
constituunt decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et athena undantia flammis
expediunt corpusque lavant frigentis et unguent.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
purpureasque super vestes, velamina nota,
conjiciunt. Pars ingenti subiere feretro.
Triste ministerium! Et subjectam more parentum
aversi tenuere facem. Congesta cremantur
turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, et flamma quievit,
reliquias vino et bibulam lavere favillam,
ossaque lecta cado textit Corynaeus ahenus.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
spargens rore levi et ramo felicis olivae,
lustravitque viros dixitque novissima verba.
At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
imponit suaque arma viro, remumque tubamque.

Til å byrja med bygde dei opp eit veldig bål av feit furuved og skier av malm-eik. Dei dekte sidene på bålet med svart lauv, og sette opp gravferdssyppressar framføre, *og prydde bålet oppå med blenkjande våpen*. Somme auste varmt vatn frå koparkjelane som stod på elden, og dei vaska og salva den kalde kroppen. Folket sukka og stunde. Deretter la dei liket på båra og kasta oppå *dei purpurraude kleda hans*, som alle kjende att. Somme lyfte opp den digre båra. Ei trist teneste! Og på fedrars vis heldt dei faklane innunder med bortsnudd andlet. Alt som var samla på bålet, brann opp, offergåvene av røykelse,

kjøtet av offerdyra, kjelane tømde for olje. Då oska hadde falli saman og logen lagt seg, skvette dei på restane vin, som oska saug i seg. Corynaeus plukka ut beina og la dei i ei koparurne. Deretter bar han tre gonger reint vatn kringom lyden og skvette på dei ein lett dusj med ei grein av det saftige oljetreet. Slik reinsa han folket og sa farvel. Men den fromme Æneas tok ein veldig stein og la oppå haugen til Misenus saman med *våpna*, åra og luren hans.

3 Germanske parallellar til Dido

Dei dramatiske og tragiske hendingane som knyter seg til Dido og Æneas i Æneiden, har interessante parallellar i germansk overlevering, på den eine sida Nibelungenlied (frå kring 1200) og Þiðreks saga (vel frå midten av 1200-åra), som står Nibelungenlied nær, på den andre sida heltediktinga i Den eldre Edda, Snorra-Edda og Vølsunga saga (den siste vel frå midten av 1200-åra), dessutan i somme islendingsoger.

I den germanske tradisjonen er det tale om tre mannlege hovudheltar og to kvinnelege: Siegfried/Sigurðr, Gunther/Gunnarr, Hagen/Høgni, og Kriemhild (Þiðreks saga: Grímhildr)/Guðrún, Brünhild/Brynhildr.¹³

Nibelungenlied og Þiðreks saga har desse parallellane med Æneiden:

- 1) Ein stor helt (Siegfried/Sigurðr) vann kjærleiken til ei fager og stolt dronning (Brünhild/Brynhildr).
- 2) Helten svik kjærleiken til dronninga.
- 3) Dronninga hemner seg på helten.

Desse parallellane mellom Æneiden og Nibelungenlied/Þiðreks saga er så allmenne at det til denne tid har vori lagt lite vekt på dei, eller som Heusler (1922:318, 1973:154) seier:

Wir können in der Entwicklung des Nibelungenstoffs keinen Punkt

¹³ Brynhildr er kjend frå nordisk litteratur, eddadikta, Snorra-Edda, Vølsunga saga og Þiðreks saga, og frå danske, norske og færøyske folkeviser. Eit vitnemål om at Brynhildr har etterlati spor også i ikkje-litterær norsk overlevering frå seinmellomalderen, gjev eit utskori bilete på ein stol frå Heddal stavkyrkje i Telemark. På biletet står Brynhildr midt i „vaverlogen“ med Gunnarr på eine sida og Sigurðr på den andre sida, bæe til hest. Sigurðr retter fram ringen Andvaranautr mot Brynhildr (jfr. Fett 1907 fig. nr. 61, Universitetets Oldsaksamling 1972–1973:34–35). — Guðrún er kjend ikkje berre frå eddatradisjonen, men og frå islandsk folketradisjon: Bárðar saga Snæfellsáss kap. 7 (1991:123), ei strofe i Gísla saga kap. 19 (1943:62) og Sturlunga saga kap. 190 (1946:519–522), dessutan frå danske, norske („Guro rysserova“) og færøyske folkeviser.

gewahren, wo das Virgilische Epos oder sonstige Lateinpoesie befruchtend eingewirkt hätte.¹⁴

Men ein kan merkja seg at alle desse parallellane mellom Æneiden og Nibelungenlied/Þiðreks saga går att i eddatradisjonen.

I eddatradisjonen og Völsunga saga er likvel parallellane med Æneiden mykje meir detaljerte enn i Nibelungenlied/Þiðreks saga. Dei fleste parallellane i eddatradisjonen knyter seg til Brynhildr Buðladóttir, men somme til Guðrún Gjúkadóttir. Rollene til desse to heltinnene er i eddakveda til dels så like at dei kan få knytt til seg detaljar av same slag. I denne samanhengen kan nemnast at Theodore M. Andersson har peika på (1980:222–223, jfr. og 1981:22) at drag frå Brünhild ser ut til å ha vorti overførte til Kriemhild også i Nibelungenlied.

Ettersom Æneiden var så velkjend i mellomalderen, ligg det nær å rekna med at innverknad frå den har vori ein viktig bakgrunn for eit sentralt motiv i den norrøne litteraturen: *Den fornemme fagre kvinna som mislukkast i sin kjærleik.*

Motivet finst i to hovudvariantar:

A Kvinna vert sviken av den ho elsker og hemner seg på han.

B Kvinna vert sviken av lagnaden, men trassar lagnaden og held fast på kjærleiken sin.

Hovudvarianten A finn vi klårt att i tre eddakvede: Brot af Sigurðarkviðu, Guðrúnarkviða in fyrsta og Sigurðarkviða in skamma. Den vonsvikne kvinna er Brynhildr Buðladóttir, og den sviksame elskaren Sigurðr Fáfnisbani. Sigurðr er gift med Guðrún Gjúkadóttir. Bror hennar, kong Gunnarr Gjúkason, får gjennom Sigurðs hjelp og narring Brynhildr Buðladóttir til dronning. Då Brynhildr får greie på den røyndeleg samanhengen med ekteskapet hennar, hemner ho seg på den måten at ho får Gunnarr og dei to brørne hans til å taka livet av Sigurðr.¹⁵ Slik er hendingane og framstelte i Snorra-Edda (Edda 1931:130).¹⁶

¹⁴ Hans Kuhn (1948–1950:191, 1971:80) ville rekna sjølvmordet til Brynhildr for noko som var innkomi i overleveringa sekundært: „Den Selbstmord Brünhilds meldet kein deutsches Denkmal und auch das älteste nordische, das Brot af Sigurðarkviðu, nicht.“

¹⁵ På same vis får Brünhild i Nibelungenlied mannen sin, Gunther, til å taka livet av Siegfried, i samarbeid med den vonde Hagen.

¹⁶ I eddadiktet Grípisspá (str. 33) og i Völsunga saga (1906–1908:65) er Sigurðr derimot „uskuldig“ i sviket, med di han er villført av dronning Grímhilds list.

Brot har somme fragment av overleveringa: Brynhildr har hemna seg og sytt for å få Sigurðr drepen (str. 3). Fyrst gled ho seg over Sigurðs død (str. 10), men etterpå vert ho knust av sorg (str. 14–15), og i str. 19 minnest ho med vemod dei lagnadstunge nettene då ho og Sigurðr hadde delt seng utan at Sigurðr sveik Gunnarr:

Benvond of lét
 brugðinn gulli
 margdýrr konungr
 á meðal okkar.
 Eldi váru eggjar
 útan gǫrvar,
 en eitrdropum
 innan fáðar.

Brynhilds ambivalente kjensler andsynes Sigurðr kjem og fram i Guðrúnarkviða in fyrsta, der Brynhildr fyrst brukar fiendslege ord mot den syrgjande Guðrún, men deretter legg skulda for ulukka på bror sin, kong Atli. I mektig sinnsopprør sprutar ho ut eld or augo og eiter ved synet av Sigurðs sår. I den etterfylgjande prosaen heiter det:

Brynhildr vildi eigi lifa eptir Sigurð. Hon lét drepa þræla sína átta ok fimm ambáttir. Þá lagði hon sik sverði til bana, svá sem segir í Sigurðarkviðu inni skǫmmu.

Parallellen med Æneiden er likevel aller mest synberr i Sigurðarkviða in skamma. Også her vert Brynhildr fyrst narra av Sigurðr (str. 4) og hemner seg (str. 10–30), men vert overvalda av kjærleiken sin til Sigurðr etterpå og vil no døy (str. 40). Ho forlangar å verta brend på eit bål prydd med det mest utsøkte utstyr av vevnad og skjold. På ei side vil ho ha den døde Sigurðr, på den andre sida trælur, haukar og kostbare smykke. Tilsvarande framstilling har vi og i Völsunga saga (1906–1908:84) og i Snorra-Edda (1931:131). Likskapen mellom slutten av Sigurðar kviða skamma og Æneiden er påpeika alt av Theodore M. Andersson (1980:241, jfr. 73, 1986:9–10):

pyre and sword are compellingly reminiscent of Dido's fate, and the conclusion of *Skamma* may owe something to Virgil's prototypic victim of blind passion.

Men Andersson går ikkje nærare inn på dette.

Her er likevel ein klår skilnad. Dido søkjer døden i fortvilning over at livet

hennar har mislukkast.¹⁷ Brynhildr nyttar derimot døden til å triumferer over lagnaden, til ein triumf både for seg sjølv og for Sigurðr, som ho framleis elskar. Deira ungdoms store lukkestund skal opplevast på nytt i Brynhilds dødsferd.¹⁸

I tillegg til hovudlikskapen mellom Æneiden og eddaoverleveringa, Didos og Brynhilds hemn over sviken kjærleik og friviljuge død på bålet saman med biletet eller liket av den sviksame elskaren, kan og spesielle detaljar framhevast som styrkjer overtvinginga om samband mellom Æneiden og edda-kveda.

- 1) For det fyrste kan ein nemna den ruvande plassen som eit *sverd* har i båe overleveringane, eit sverd som vert lagt på bålet. I Æneiden brukar Dido den sviksame elskarens etterlatne sverd til å taka livet sitt med. I Sigurðar kviða skamma tek derimot Brynhildr livet sitt med eit sverd som vel er hennar eige. Det ser ut til at diktaren her har rekna med at Brynhildr har vori kledd som ei valkyrje, liksom Brynhildr i Helreið Brynhildar og Sigrdrífa i Sigrdrífumál, jfr. og Grípisspá str. 15, Vølsunga saga (1906–1908:68) og Snorra-Edda (1931:130), — alt-så med brynje, hjelm og sverd. Ho lyt difor i Sigurðar kviða skamma smyga seg ut or brynja før ho kan setja sverdet i seg (str. 47):

gullbrynju smó
— vara gott í hug —
áðr sik miðlaði
mækis eggjum.

Men i slutten av den lange monologen som fylgjer i Sigurðar kviða

¹⁷ Pöschl (1977:47–48) gjev ein inngåande analyse av konflikten mellom Æneas og Dido: „Von seiner Schuld und seiner Liebe spricht Æneas bei Virgil nicht. Dabei wollte der Dichter sicherlich zeigen, daß er seine Gefühle ganz bewußt zurückdrängt, um nicht von ihnen überwältigt zu werden. Aber die Kluft, die sich zwischen Æneas und Dido hier auftut, ist nicht nur dadurch veranlaßt; er hat wirklich die Liebe Didos nicht ganz begriffen. ... Æneas hat nicht begriffen, daß Dido nicht mehr Königin, sondern nur noch liebende Frau ist und daß sein Hinweis auf ihre Bindung an Karthago ungehört verhallen muß. Er kann zu seiner politischen Aufgabe zurückkehren, sie aber nicht, weil sie in der Liebe ihr wahres Selbst gefunden hat. ... Dido kann auf die Rede des Æneas, wie sie es dann tun wird, nur mit Verachtung und Haß reagieren. Ihre maßlose Liebe verwandelt sich in maßlosen Haß nach einem jener merkwürdigen Gesetze, die die menschliche Psyche bestimmen.“

¹⁸ I prosainleiinga til eddadiktet Helreið Brynhildar er det sagt at Sigurðr og Brynhildr vart brende på kvar sitt bål. Men i Helreið, str. 14, reknar Brynhildr med at ho og Sigurðr skal leva saman i Helheimen. Brynhilds død er og omtala i Oddrúnargrátr, str. 19.

skamma, krev Brynhildr at eit sverd skal liggja på bålet mellom henne og Sigurðr liksom ved deira fyrste kjærleiksmøte. Dette er den avlidne Sigurðs sverd (str. 68, jfr. Brot str. 19, Vølsunga saga 1906–1908:84 og Snorra-Edda 1931:131):

Liggi okkar enn á milli
málmr hringvariðr,
egghvasst járn
svá endr lagið,
þá er vit bæði
beð einn stigum
ok hétum þá
hjóna nafni.

- 2) Den andre viktige detaljen er opplysninga i Sigurðar kviða skamma om at Brynhildr *dryer med augo ved dei tinga ho hadde kjær, og legg hovudet på puta* før ho forlet livet (str. 47–48, jfr. Vølsunga saga 1906–1908:83):

Leit hon um alla
eigu sína,
soltnar þýjar
ok salkonur.

Hné við bólstri
hon á annan veg,
ok hjörunduð
hugði at ráðum.

Dette minner om Æneiden (IV:648–652) der Dido har stigi opp på bålet og gripi sverdet (jfr. her framanfor s. 81).

- 3) Ein tredje spesiell likskap finn vi i Vølsunga saga (1906–1908:84–85). Her seier Brynhildr i slutten av monologen sin før ho døy: „Ok fleira munda ek mæla, ef ek væra eigi sár, en nú þýtr undin, en sárit opnask ok sagða ek þó satt.“ I Æneiden (IV:689) heiter det i skildringa av Didos dødskamp: *infixum stridit sub pectore vulnus*. „Det peip i det såret som ho hadde fått under brystet.“ Denne replikken til Brynhildr i Vølsunga saga går og att i litt omlaga form i slutten av Sigurðar kviða skamma (str. 71):

Mart sagða ek,
munda ek fleira,

er mér meirr mjötuðr
 málrúm gæfi;
 ómun [d.e. røysta] þverr,
 undir svella,
 satt eitt sagðak,
 svá mun ek láta.

Men „undir svella“ i Sigurðar kviða skamma er truleg ei forklárande omskriving av eit opphavleg *undin* (el. *und mín*) þýtr.

- 4) Ein fjerde detalj i eddakveda som minner om Æneiden, gjeld det *treslaget* som bålet var bygd opp av. Kva emne det bålet var laga av som Brynhildr brenn på saman med Sigurðr, er ikkje opplyst korkje i Sigurðar kviða skamma eller Vølsunga saga. Men i eddadiktet Guðrúnarhvøt vil Guðrún Gjúkadóttir at Sigurðr skal koma til henne frá dødsriket („Lenore-motivet“). Guðrún byd då folket sitt å byggja eit høgt bål av *eikeved*, som Sigurðr skal brennast på. Vi må forstå samanhengen slik at Guðrún sjølv vil brennast i lag med honom på dette bålet (str. 20):

Hlaðið ér, jarlar,
 eikikøstinn;
 látið þann und hilmí
 hæstan verða!
 megi brenna brjóst
 þólvafullt eldr
 ööö um hjarta
 þiðni sorgir.

Ideen til dette bålet som Sigurðr skal brenna på i Guðrúnarhvøt, har truleg dikteren fått frå tradisjonen om det bålet som Sigurðr og Brynhildr vert brende på i Sigurðar kviða skamma og Vølsunga saga (1906–1908:84–85). Som alt nemnt tidlegare (s. 83–84), har drag som eigenleg tilhørde overleveringa om Brynhildr, stundom vorti knytte til Guðrún i eddatradisjonen liksom til Kriemhild i Nibelungenlied. Dette kan forklára at Guðrúnarhvøt her har teki vare på eit tradisjonselement som er bortkomi i dei hine kjeldene, at bålet var av eikeved.

Dette finn vi att i Æneiden, ikkje berre i skildringa av det bålet som Dido let byggja, og som var av *ilice secta* (IV:505), men og i skildringa av likbålet til hornblásaren Misenus, som Æneas og mennene

hans fekk i stand (VI:180–182, jfr. og XI:133–138):

Procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex,
fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
scinditur, advolvunt ingentes montibus ornos.

Furutre dett i koll. Steineik gjev klang av øksehogg.
Bjelkar av ask og den lettkløyvde malmeik vert sprengde
i sund med kilar. Veldige stomnar av fjellask
rullar dei ned frå høgdenene.

Og vidare (VI:214–215):

Principio pinguem taedis et robore secto
ingentem struxere pyram.

Til å byrja med bygde dei opp eit veldig bål
av feit furuved og skier av malmeik.

- 5) Ein femte detalj gjeld også sjølve bålet. I Sigurðar kviða skamma. str. 65 er dei veldige dimensjonane til bålet antyda ved at bålet vert kalla *borg*. Og i str. 66 heiter det:

Tjaldi þar um þá borg
tjøldum ok skjöldum,
valarift vel fáð
ok Vala mengi.

Legg omkring den borga
tjeld og skjoldar,
fint dekorert stoff frå Valland
med bilete av Vallands-menn.

I skildringane i Æneiden av dei båla som Dido og Misenus vart brende på, les vi og at bålet var *veldig høgt* og *prydd på ein utsøkt måte*, m. a. med kransar og gravferdslauv (d. e. svart lauv). Det er og tale om *våpen* og *tekstilar*. Men i Æneiden ser det ut til at våpna og tekstilane har vori eigedomen til dei personane som båla er bygde for. På Didos bål brenn ikkje berre ho sjølv og biletet av Æneas, men og kledda deira og våpna til Æneas. På bålet til Misenus ligg staskledda hans og dei viktigaste reiskapane hans i livet, våpna, åra og luren.

- 6) Ein sjette detalj er omtalen av *kvinneleg handarbeid*. Dido hadde sjølv vovi og brodert den flotte kappa som Æneas bar i Karthago. Kvinneleg handarbeid er og viktig i eddatradisjonen, særleg i Guðrúnarkviða

onnur (str. 14–16 og 25–26). Medan den sorgfulle Guðrún er hjá Þóra Hákonardóttir i Danmark, freistar Þóra á kvikka henne opp med flott handarbeid (str. 14):

Hon mér at gamni
gullbókaði
sali suðræna
ok svani danska.

Og seinare freista Grímhildr, mor til Guðrún, á lokka Guðrún til á lata seg gifta med Atli. Mellom dei ting ho vil gjeva Guðrún for á få dette i stand er (str. 26):

Húnskar meyar,
þær er hlaða spjöldum
ok gøra gull fagrt,
svá at þér gaman þykki.

- 7) Ein sjuande detalj har vi i Atlakviða str. 35–37 og Atlamál str. 77–85, der Guðrún Gjúkadóttir hemner seg på mannen sin kong Atli ved at ho skjær hovuda av dei to sønene deira og let Atli, utan at han veit det, eta kjøtet av smågutane til festmat. Dette minner sterkt om dei greske segnene om kongane Thyestes og Terevs (jfr. s. 80 og merknad 10). I mellomalderen vart segnene om Thyestes og Terevs særleg kjende gjennom bøkene til Ovid. Men ein kan ikkje sjå bort ifrå at desse stadene i Atlakviða og Atlamál og kan vera påverka av den staden i Æneiden, der Dido fantaserer om å drepa sonen til Æneas, Ascanius, og setja han fram for far hans som festmat.
- 8) Ein åttande detalj, som vel og er av interesse her, er at vi både i Æneiden og eddadiktinga om Sigurðr finn uttrykk for *kjærleik mellom ein helt og hesten hans*. Dette er ein tanke som har sitt opphav i *Iliaden*. I *Iliaden* (16:130–154) les vi at Akilles låner bort rustninga si og stridsvogna med hestane Xantos og Balios til venen sin Patroklos, som skal berga skipa til akaiane. Men i kampen etterpå vert Patroklos drepen av Hektor. I *Iliaden* (17:426–440) les vi så om korleis hestane reagerte då Patroklos var fallen. Staden lyder slik i Vandviks omsetjing (1951:317–318):

Gangar-paret åt Pelev's son stod utanfor trengsla, og då dei frette om husbond sin at tynaren Hektor støyte i dumba han ned, då tok dei med same til gråten. Fåfengt tok seg på tak Avtómedon, son åt Diores, slo

til hestane gong på gong med den kvinande svepa, prøvde seg stundom med godsleg snakk og stundom med trugsmål. Endå ville dei ikkje i veg til akaian' på valen eller til skutene heim ved det brusande sund Hellespontos. Men som ein bauta-stein, som traust stend botna i auren, oppå ein høgbygd haug over gravlagd mann eller kvinne, *såleis stod dei urikkande fast* med den herlege vogna, båe *med skallen mot jord*, og ned or kvarmane samrann tårene heite og dropla i mold; slik syrgde dei husbond, tunge i hugen av lengt. Dei duvande månene deira fløynde ved åket or gnagputa ned og strauk over molda.¹⁹

Kjærleik mellom ein hest og eigaren hans er og gripande skildra av Vergil.

I Æneiden er ein av hovudmotstandarane til Æneas, Mezentius, hardt såra og sonen hans, Lausus, drepent i slaget. Likevel bed Mezentius folket sitt henta stridshesten hans, Rhaebus (X:858–866):

Haud dejectus, equum duci jubet: Hoc decus illi,
hoc solamen erat, bellis hoc victor abibat
omnibus. Alloquitur maerentem et talibus inquit:
„Rhaebe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
viximus: Aut hodie victor spolia illa cruenta
et caput Aeneae referes Lausique dolorum
ultor eris mecum, aut, aperit si nulla viam vis,
occumbes pariter, neque enim, fortissime, credo
jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.“

Utan å missa modet bad han dei henta hesten, som var hans pryd og trøyst, og som brukte å bera han sigrande ut or alle slag. Han *tala til den syrgjande hesten* slik:
„Rhaebus, så sant noko varer lenge for dei døyeelege, så har vi levd lenge saman. I dag skal du anten sigerrick bera med deg det blodige hærfanget og hovudet til Æneas og hemna smertene til Lausus i lag med meg, eller, dersom kreftene ikkje gjev høve til det, falla i lag med meg. For eg trur ikkje du med din styrke vil lyda framandes bod eller tola trojanar som herrar.“

Etterpå vert både hesten og Mezentius sjølv drepent af Æneas.

Eit tilsvarande kjærlig tilhøve mellom ryttar og hest les vi om i Brot af Sigurðarkviðu (str. 7), der Høgni fortel Guðrún om Sigurðs død:

¹⁹ Om hesten til kong Alexander den store, Bukephalos, vert det fortalt at han gret over den avlidne herren sin (Steller 1935:1606).

Einn því Hogni
 andsvör veitti:
 „Sundr höfum Sigurð
 sverði högginn.
 Gnapir æ grár jór
 yfir gram dauðum.“

Det same fortel Guðrún til Þjóðrekr i Guðrúnarkviða önnur (str. 5):

„Gekkt ek grátandi
 við Grana rœða,
 úrughlýra,
 jó frá ek spjalla.
 Hnipnaði Grani þá,
 drap í gras höfði.
 Jór þat vissi:
 Eigendr né lifðut.“

Og i Völsunga saga (1906–1908:86) seier Guðrún:

„Mikinn gný gerði Grani, þá er hann sá sáran sinn lánardróttinn. Síðan rœdda ek við hann sem við mann, en hann hnípti í jörðina ok vissi, at Sigurðr var fallinn.“

Likskapen mellom eddadikta og Iliaden er her i røynda endá større enn mellom eddadikta og Æneiden.

I tillegg til desse spesielle likskapane mellom detaljar i Æneiden og eddakveda kan og nemnast ein meir generell ting. Personar i Æneiden ordlegg seg ofte i *lange monologar*. Ikkje minst gjeld dette Dido. Lange monologar, med vemodig attersyn på fortidige hendingar, er velkjende også frå germansk dikting (t.d. Guðrúnarkviða I, II, III, Oddrúnargrátr, Guðrúnarhvöt, jfr. og Vésteinn Ólason 1992:152), såleis gammalengelsk dikting og islandske fornaldarsoger. I desse høva plar det vera menn, heltar, som fører ordet. Eit særmerke for Den eldre Edda er derimot at vi her finn ei rad døme på sorgfulle *monologar av kvinner* „tregróf kvenna“ (Vésteinn Ólason 1992:152). Fleire granskarar som har skrivi om dette, reknar med at desse kvinnemonologane er frá kristen tid og kan ha hatt samband med onnor europeisk dikting (Vésteinn Ólason 1992:152). I denne samanhengen ligg det likevel nær å tenkja seg at eit av dei viktigaste framande førebileta for desse eddakveda har vori skildringa av Dido i Æneiden.²⁰

²⁰ Jfr. Andersson (1987:26–27) „the short memorial lay of Germanic tradition acquires epic sweep not from an oral-formulaic long form but from Latin epic models“.

Det er ikkje lett å førestella seg at dei som dikta våre overlevte edda-kvede, eller forfattaren av Vølsunga saga, har kjent og brukt Vergils dikting direkte. Alle parallellar med Vergil i eddakveda og Vølsunga saga er der overførte til eit norrønt miljø og støypte saman med element av ekte germansk eller nordisk opphav, fyrst og fremst med segnene om Sigurðr Fáfnisbani og Guðrún Gjúkadóttir. Ein må då helst tru at dei draga som minner om Vergil både i eddakveda og Vølsunga saga, har komi inn i endå eldre nordisk dikting som har teki opp innslag frå Vergil. Denne diktinga må likevel ha vorti til på ei tid då latinsk skulelærdom og Vergil var vel kjende blant dei som sysla med litteratur i Norden.²¹

Denne eldre nordiske diktinga med innslag frå Vergil, har tilført Vergil-innhaldet viktige nye drag. Når det gjeld Dido-stoffet, lyt ein her fyrst og fremst tenkja på psykologien. Vergils Dido er full av motstridande tankar og kjensler som har overmakta kvar sin gong. I den stunda då Dido døy, er det likevel berre hat mot Æneas som fyller sinnet hennar.

Også i Nibelungenlied og Þiðreks saga er Brynhildr på same måten berre full av krenking, hat og hemnhug så langt vi kan fylgja henne.

I eddaoverleveringa er sinnelaget til Brynhildr derimot meir samansett. Brynhildr kjenner seg fyrst djupt krenkt og hatar Sigurðr. Men samstundes lever ovundringa hennar for Sigurðr vidare i løynd, og bryt fram på nytt når sinnet hennar kjem ut av sin normale balanse. Dette kjem fram ikkje berre i Brot af Sigurðarkviðu, Guðrúnarkviða in fyrsta og Sigurðarkviða in skamma, men og i Vølsunga saga.

I Vølsunga saga seier Brynhildr til Sigurðr ein stad: „Eigi veizt þú gerla mitt eðli. Þú berr af öllum mönnum, en þér hefir engi kona orðit leiðari en ek“ (Vølsunga saga 1906–1908:76). Dette er og grunntanken i den islending-soga som har den tydelegaste og kunstnarleg mest raffinerte varianten av Dido-motivet, Laxdæla saga. Vi har likevel ein skilnad mellom Brynhilds måte å te seg på i eddadikta og Guðrún Ósvífrsdóttirs i Laxdæla. I eddatradisjonen bryt Brynhilds undertrykte kjærleik til Sigurðr opi fram straks Sigurðr er drepen og hemnen fullført. I Laxdæla saga er derimot Guðrúns kjærleik til han ho tok livet av, ei glo som ligg løynd i inste hjartekráa hennar

²¹ Andersson (1981:25), i tilslutning til fleire eldre granskarar, meiner at viktige element i dei norrøne fråsegnene om Brynhildr og Guðrún (t.d. Brynhilds tårn, Guðrúns falke-draum, dobbeltbryllaupet og tretta i ei hall) er overtekne frå tysk tradisjon i det 12. og 13. h. å. Det ligg nær å tenkja seg at dei elementa som kan forast attende på Æneiden, er overtekne på same tid. – Heusler (1922:319, 1973:155) seier: „Auch die nordischen Dichter waren nicht *nur* aufs Bewahren ausgegangen: auch ihnen galten diese Südländsfabeln als Vorwürfe zu eigenem Schaffen. Die isländische Brünhild war etwas anderes geworden als die der Franken.“

like til hennar høge alderdom. Fyrst då kjæraste sonen hennar, Bolli, går inn på henne inntrengjande i ein løynleg samtale, lettar ho så vidt på loket: „Peim var ek verst, er ek unna mest“ (Laxdæla saga 1934:228).

Hovudvarianten B av Dido-motivet (jfr. framanfor s. 84) er klårast representert av Helga in fagra i Gunnlaugs saga. Elskaren Gunnlaugr hadde aldri sviki Helga. Men ein vond lagnad, i form av Hrafn Qnundarsons fiendskap mot Gunnlaugr og inngrep frå heidne makter, valdar at dei to elskande aldri får kvarandre. Helga får ingen grunn til å hata Gunnlaugr. Og når ho mot sin vilje vert gift med Hrafn, hemner ho seg ved å lata motviljen sin gå ut over han. Samstundes tek ho imot ei kjærleiksgåve frå Gunnlaugr, kappa *Gunnlaugsnautr*. Etter at både Gunnlaugr og Hrafn er døde, vert Helga gift på nytt, og då med ein mann som steller vel med henne. Men „þat var helzt gaman Helgu, at hon rekði skikkjuna Gunnlaugsnaut ok horfði þar á lǫngum“. Og då ho skal døy, sender ho bod etter kappa (Gunnlaugs saga 1938:106–107):

Ok er skikkjan kom til hennar, þá settisk hon upp ok rakði skikkjuna fyrir sér ok horfði á um stund. Ok síðan hné hon aprt í fang bónda sínum ok var þá ørend.

Denne forteljninga tykkjest vera ein særskilt tydeleg atterklang av åtferda til Dido i Æneiden (IV:648–649), då ho i dødsstunda stirde med tårevåte augo på ekteseng og klede som ho hadde hatt glede av i lag med Æneas.

4 Æneiden og sagakunsten

4.1 Innleiing

I føredraget Aristoteles og Snorre (1986a) har eg tidlegare påvist at ei rekkje av dei krav til det klassiske dramaet som Aristoteles formulerte i sin *Poetikk*, meir eller mindre er oppfylte også i sagalitteraturen. Ja, til og med det aristoteliske kravet om einskap i diktarverket, eit krav som mellomalderforfattarane ofte la lite vekt på, er overraskande godt gjennomført i somme soeverk.

Då Aristoteles formulerte Poetikk-reglane sine, hadde han fyrst og fremst det klassiske dramaet i tankane. Men ei rad av krava hans høver og med praksis i det antikke eposet. Det får vi særskilt godt illustrert nettopp hjå ein epikar som Vergil (jfr. merknad 2, jfr. og Clover 1982:14, 41). I det veldige hovudverket hans, Æneiden, er den indre årsakssamanhengen mellom hendingane openberr for alle. Her er gripande innleving i einskilde heltars og heltinners sjeleliv, konsekvens i karakterteikninga, ein høg grad av objek-

tivitet i personskildringane, idealisering, sømd og lagnadsbunden tragikk. Og heile verket er bori av ein mektig hovudidé: Framstilling av korleis det augusteiske Roms makt og herlegdom voks fram.

Føredraget mitt om Aristoteles og Snorre endar med eit spørsmål: Er likskapane mellom antikkens krav til diktarverket og dei tilsvar vi finn i sogeprosaen, resultat av påverknad frå antikkens læremeistrar og diktarar, eller er det her tale om uavhengige parallellar?

Spørsmålet femner så vidt at det kunne vera emne for heile bøker. I denne artikkelen skal eg nøya meg med å peika på somme moment som gjer det truleg at nettopp Vergil har vori ein av hovudformidlarane.

Den bråe oppbløminga av ein omfangsrik profan sagalitteratur på Island i 1200-åra kan taka seg ut som ei gåte dersom ein, som forskarane i eldre tid, til og med „den islandske skulen“, einsidig vil sjå det heile som resultat av ein framvokster på islandsk, nordisk og germansk grunn. Særleg vanskeleg vert dette med tanke på gigantiske episke prestasjonar som Heimskringla, Egla, Laxdæla og Njála. Det imponerande persongalleriet i desse verka kan rett nok noko på veg forklårast ut frå heimlege kjelder som Landnámabók, ættetavler, munnleg tradisjon og annalar. (Annalskriving har truleg vori noko av bakgrunnen for den gjennomført kronologiske framskridinga til handlinga i sagatekstene. Men annalskrivinga er i sitt opphav eit lærd og importert fenomen.)

Viktige drag i komposisjonsteknikken til sogene har utan tvil hatt bakgrunn i munnleg forteljetradisjon, slikt som bruket av draumar, spådomar og forbanningar, eller „episke lover“ som „tretals-lova“, „bakvekts-lova“ og „den sceniske totals-lova“.

Men ei rad sentrale drag ved komposisjonen til desse sagaverka er framande for vanleg folkeleg forteljing i Norden (segner og eventyr). Eg tenkjer her ikkje berre på det veldige omfanget til desse store sagaverka, men endå meir på den raffinerte komposisjonsteknikken og dei rikt fasetterte personskildringane. Nyare tids systematiske analyse av den litterære strukturen til desse sagaverka har gjort det klårt kor nøye gjennomtenkt den planen har vori som desse store sagaverka vart bygde over. Det same gjeld elles og om fleire mindre sagaverk.²²

Det tykkjest mykje lettare å skjøna korleis islandske sagaforfattarar kunne få idéen til å skapa diktverk som Egla, Laxdæla og Njála dersom vi reknar

²² Som døme på nyare analysar av strukturen til sagaverk kan nemnast Lie (1937), Einar Ól. Sveinsson (1943), Sven B. F. Jansson (1945), Maxwell (1957–1961), Magerøy (1957 og 1977), Andersson (1967), Madelung (1972), Lönnroth (1976) og Clover (1982).

med at dei hadde kjennskap til framand dikting av tilsvarande kvantitet og kvalitet. Og her ligg det då særskilt nær å tenkja på Vergils houdverk, Æneiden.

Æneiden er, liksom dei store islendingsogene, særmerkt ved svært lang-siktig og detaljert planlegging, eit umåteleg persongalleri, intens psykologisk innleving i dei einskilde personrollene, objektivitet i personschildringane og ein tragisk grunntone, der den uavvendelege lagnaden har det avgjerande ordet.

Mønster for Vergil var Homer og eposet *Argonautica* av den hellenistiske diktaren Apollonios frå Rhodos (3. h.å. f. Kr.). I alle desse antikke epos er diktaren sjølv stendig nærverande i framstillinga. Lesaren får frå fyrste stund kunnskap om den endelege utgangen på hendingane. Spaninga til lesaren heng ikkje saman med at han, som i ein moderne roman, ikkje veit kva som vert enden på det heile, men med at han ikkje veit *korleis* det gjekk føre seg.

I det fylgjande skal vi sjå på nokre særdrag ved komposisjonen til Æneiden som har parallellar i sagalitteraturen.

4.2 Om einskap i diktarverket

I den vidgjetne avhandlinga si *Om diktekunsten* seier Aristoteles (sjå Ledsaak 1961:31):

Dei einskilde delane av det som skjer (i diktarverket), må hanga slik i hop at dersom ein rikkar ein einskild del, eller tek han bort, så kjem alt i ulag og fell saman. For eit avsnitt som er slik at det ikkje har noko å seia om det er med eller ikkje, er ikkje nokon del av heilskapen.

Denne regelen er utforma fyrst og fremst med tanke på den gamle greske tragedien. I eit epos kunne eit slikt krav om einskap ikkje gjennomførast så strengt alt av den grunnen at eposet har eit mykje større omfang og er mykje meir samansett og variert i innhald. Men tankegangen til Aristoteles må ha legi bak utforminga av Æneiden, for også i den meiner granskarane å kunna påvisa eit klårt strev etter indre einskap i diktarverket.²³ Den kjende Vergilspesialisten Karl Büchner (1958:1455) seier:

Als wesentliche Handlung ist die Aeneis, in der ein jeder Zug Funktion hat, nichts Überflüssiges neben der Handlung eigenes Recht beansprucht, eine neue Form des Epos, die es bis dahin nicht gab, das dramatische Epos.²⁴

²³ Såleis Heinze (1903:425): „Virgil hat die Regeln des Aristoteles zu befolgen gesucht.“

²⁴ Også sitert med tilslutning av Oppermann (1976:xi).

Büchner tolkar her Æneiden i samsvar med metodane til nyare tids litteraturvitskap, *strukturalismen*. Og dette er visstnok i vår tid eit vanleg syn på Vergils verk. Dei ymse delane av Æneiden peikar alle fram mot den store hovudplanen. Dette er noko som forstandige lesarar av Æneiden måtte kunna sjå også i mellomalderen. Det ligg då nær å tru at denne eigenskapen ved Æneiden kan ha hatt sitt å seia til og med for forfattarane av sagalitteraturen.

Somme har i ny tid gått svært langt i å freista å tolka islandske soger på same måten, som sjølvtilstrekkelege kunstnarlege einingar. Som døme kan nemnast Margaret Madelungs bok om Laxdøla saga, der forfattaren seier ho har granska saga „as a closed unit“ (1972:x), og at (1972:147, jfr. Andersson 1967:33)

From the larger units down to the smallest linguistic elements the intended poetic meaning is reflected, the whole in the part, the part in the whole.

Eg har sjølv teki avstand frå ei alt for hardhendt gjennomføring av dette prinsippet. I ei melding av Margaret Madelungs bok har eg peika på fleire små-avsnitt i Laxdøla saga som ikkje har tydeleg samanheng med hovudhandlinga i saga (Magerøy 1974:171, 179–182). Og i boka *The Medieval Saga* (1982) argumenterer Carol J. Clover for eit heilt anna syn på sagalitteraturen. Ho held der fram at sagalitteraturen i prinsippet er mellomalderlitteratur, og at sagalitteraturen i sin grunnhått har ein „open komposisjon“, som står i skarp motsetnad til antikkens litterære idealkrav, slik vi møter dei hjå Aristoteles og Vergil (1982:19–20). Carol Clover (1982:41) seier:

It is by now clear that no Icelandic saga conforms to the Aristotelian concept of unity and that the best of them, *Njáls saga*, is the least unified of all²⁵

I fylgje Carol Clover (1982:61–64) er det særmerkt for mellomalderlitteraturen at komposisjonen er meir laus og utflytande. Fleire handlingslaup kan vera køyrde fram side ved side avvekslande (t.d. i Sverris saga, Heimskringla og Njáls saga), og verket er ofte ikkje klårt avgrensa mot andre forteljingar (1982:34–37).

²⁵ Jfr. Maxwell (1957–1961:17): „In their own way they (sc. the sagas) are extremely concise and selective, but they seldom select a plot that Aristotle would have approved“ (sitert også av Clover 1982:22).

I føredraget Aristoteles og Snorre (1986a) har eg likevel freista å visa at ei islendingssoge, Bandamanna saga, langt på veg svarar til dei aristoteliske krav (Magerøy 1986a:60, 1986b:176, 1991:208). Når det gjeld Njáls saga, var det lenge granskarane si meining at den er samansett av fleire opphavleg sjølvstendige delar. Og jamvel Einar Ól. Sveinsson, som gjorde så mykje til å påvisa einskapen i denne saga, rekna med (1954:xlili–lx) at t.d. Kristni þátr og Brjáns þátr er utdrag or eldre skrifter. Ian Maxwell, som på fleire måtar føregreip Carol Clovers synsmåtar (jfr. merknad 25), greidde likevel å visa at desse avsnitta i Njáls saga (Kristni þátr, Brjáns þátr) høver godt saman med hovudmønsteret i saga, striden mellom godt og vondt, som held fram som ein strid mellom kristendom og heidendom. Det er difor liten grunn til å tru at desse delane av Njáls saga ikkje har høyrst til saga frå opphavet, og at dei ikkje var del av sogeforfattarens eige konsept (1957–1961:37, 42–45).

Jamvel om Njáls saga på mange vis ikkje svarar til *the Aristotelian concept of unity* har såleis nyare granskning vist at også Njáls saga er komponert som ein mektig heilskap, der ein sentral grunntanke gjennomsyrrer verket frå fyrst til sist.

Verk av endå meir imponerande dimensjonar er Snorri Sturlusons Ólafs saga ins helga og Heimskringla. Ettersom desse verka ikkje er rein dikting, men laut hanskast med historisk overlevering og historiske realitetar, kunne dei sjølv sagt ikkje konstruerast med eit slikt krav til indre samanheng og einskap som vi finn i Æneiden.²⁶ Men også her finn vi eit tydeleg og medviti strev etter å skapa heilskap i mangfaldet. Etter kvart som handlinga skrid fram, viser det seg at opplysningar og småavsnitt som i fyrste omgang tykkjest isolerte og tilfellelege, fell inn i meir omfangsrike mønster. Eit sentralt døme på dette er Snorris framstilling av korleis Olav den heilages kongsmakt bryt saman. Ei rad med hendingar som tok til å utvikla seg stilt og fjernt på kvar sin kant, likesom bekker og småelvar i eit vassdrag, sameiner seg etter kvart til ein stendig veksande flaum med uimotståeleg kraft: Eit hendingslaup tek til i det fjerne nord, med Ásbjörn Selsbanis ulovlege handelsferd til Erlingr Skjálgrsson på Sola, eit anna då kong Olav tok frå Hárekr på Tjøtta i Nordland eit systemmannsbod, eit tredje då kong Olav tillet hirdmannen sin Kálfr Árnason å gifta seg med enkja etter den heidensk sinna trønderhovdingen Qlvir á Eggju, som kong Olav haddi lati drepa, eit fjerde hendingslaup langt i sør og vest, der danekongen Knútr Sveinsson inn

²⁶ Maxwell (1957–1961:18): „The sagas were not free to follow a purely artistic line of development. They were conceived as history, and their nature is governed by this fact.“

ríki sikrar herredømet sitt i England og byggjer opp ei knusande overmakt. Alt dette renn så til slutt saman i katastrofen på Stiklestad.

Her er tale om ei målmedviten planlegging av verket med lange perspektiv som godt kan ha vori inspirert av verk som Æneiden.

4.3 Om kunstnarleg økonomi

Dei krava til Aristoteles som er siterte her framanfor (s. 96), måtte føra med seg ein streng kunstnarleg økonomi, som vi finn att hjå Vergil. Heinze (1903: 398) seier:

Virgil vermeidet alles, was zur künstlerischen Wirkung direkt nichts beitragen und den Leser nichts Neues lehren, sondern nur der Vollständigkeit wegen da sein würde.

Carol Clover har, som nemnt s. 97, haldi fram at dette strider mot ein hovudtendens i mellomalderens litteratur. Men som eg har sagt i samanheng med det, har vi i det minste ei islendingsoge der dette kravet til Aristoteles og Vergil er konsekvent gjennomført: Bandamanna saga. Og jamvel i sogeverk som Laxdæla og Njála har nyare gransking vist at den indre samanhengen er større enn ein tidlegare rekna med (jfr. s. 97–98). Til og med ættelistene, t.d. i Njála, som mange lesarar i nyare tid har tykt er forstyrrende og påklistra, var truleg ikkje så forstyrrende for mellomalderens publikum. Folk kjende ofte att dei opprekna personane frå andre samanhengar, slik at forteljingsinnhaldet vart meir levande for dei.

Det har vori vanleg å tala om at sagastilen er *knapp*. Normalt er berre ting som er viktige for handlingssamanhengen, medtekne. Og jamvel om sagaforfattarane sjeldan gjekk så systematisk til verks som Vergil, kan føredømet hans ha vori med på å læra dei å avgrensa seg.

4.4 Om lagnaden

Ei førestelling som spelar ei stor rolle både i den antikke epikken og i den norrøne litteraturen, er trua på ein uavvendeleg *lagnad*. Hjå Homer var *moira* noko suverent og absolutt, som ikkje ein gong Zeus rådde med (Büchner 1976:289). I Æneiden er *Fatum* eller *Fata* „die bewegende Kraft des Gedichts“, særskilt omtala på viktige stader (Büchner 1976:272, 273, 286–289). Men hjå Vergil er *Fatum* identisk med viljen til Juppiter (Büchner 1976:275, jfr. og Oppermann 1976:174). Juppiters plan representerer eit moralsk krav som menneska, fyrst og fremst Æneas, har skyldnad til å underordna seg.

Karl Büchner (1976:290) meinte tilhøvet mellom Æneas og *Fatum* har ulik karakter i dei to halvdelane af Æneiden, bok I–VI og bok VII–XII: „Im ersten wird sich Æneas seines Fatum gewiß, im zweiten führt er seine Bestimmung im siegreichen Kampf zum Ziel.“

Ei slik preis og fin tolking av tilhøvet mellom Æneas og *Fatum* er det vel lite truleg at vanlege lesarar av Vergil i mellomalderen var i stand til å få auga på. Men når Vergil gjer *Fatum* til uttrykk for Jupiters vilje, kunne utan tvil kristne i mellomalderen sjå dette som ein parallell til si eiga tru på lagnaden som Guds vilje. Det kan og nemnast at i Lucans *Pharsalia*, som var mykje lesen i mellomalderen, også i Norden, er *Fatum* og viljen til gudane (*superi*) eitt og det same (jfr. Burck 1976:265, merknad 71).²⁷

I det norrøne språket var elles fleire uttrykk for lagnaden nedarva frå heiden tid: *skop*, *auðna*, *forlog*, *ørlog*, og særleg i diktning også *mjǫtuðr* (Olav Bø 1970:575–577). I den litteraturen som skildrar hendingar i heiden tid, kjem lagnadstrua ofte fram. Og jamvel om den norrøne lagnadstrua utan tvil er noko sjølvstendig og eldre enn kjennskapet til Vergil, kan framhevjinga av lagnaden i Æneiden ha vori med på å styrkja det bruket av lagnadsomgrepet som vi møter så ofte i norrøn litteratur.²⁸

Lagnadstrua er ein viktig bakgrunn for ei mengd stilistiske kunstgrep i litteraturen, både i den antikke og den norrøne, kunstgrep som tener til å gjeva lesaren eller aktørane i litteraturverket førehands opplysning om hendingar i framtida. Ikkje minst hjå Vergil finn ein eit medviti strev etter å få fram indre samanheng og spaning gjennom systematisk bruk av meir eller mindre klåre opplysningar om framtida.

4.5 Inngrep frå gudemakter

Hjå Homer er som nemnt lagnaden, *moira*, noko suverent, noko som jamvel gudane er underlagde. Vitnemål om tilsvarande førestellingar om lagnaden finn ein og døme på i norrøn overlevering (Olav Bø 1970:575–577). Men som vi har sett, er lagnaden hjå Vergil uttrykk for gudanes vilje. Hjå Vergil

²⁷ Lucan vert flittig sitert av den norske forfattaren Theodoricus Monachus (1180-åra). Lucan er også nemnd bland forfattarane til bøkene i Uppsala-kanniken Hemmings testamente av 1299 (Carlsson 1956:522).

²⁸ Baetke (1973:345): „Die Sagas können höchstens einen Schicksalsglauben für das 12. und 13. Jahrhundert bezeugen“, og vidare: „bleibt zu untersuchen, wie weit es sich nicht einfach um den christlichen Vorsehungs- oder Prädestinationsglauben handelt ... Aber vor allem muß man sehen, daß der Schicksalsglaube in den Sagas ein literarisches Motiv ist, das künstlerischen Zwecken dient, ebenso wie die vielen Träume und Prophezeiungen zukunfiskundiger Leute.“

vert likevel gudanes vilje støtt realisert på det menneskelege plan. Kraggerud (1989:106–107, jfr. Büchner 1976:276) seier:

Men som vi har berørt ved Dido-handlingen i bind III (s. 103 f.) er menneskehandlingen det primære for Vergil. Det skjedde ingenting under Karthago-oppholdet som ikke kunne forstås på rent menneskelige premisser ut fra de handlendes karakter og motiver.

Dette er ein framstillingsmåte som vi og finn att i den meir avanserte sagalitteraturen. I kongesoger og islendingssoger er det det normale at hendingane utviklar seg utan direkte inngriping frå heidne gudemakter eller kristenguden. Denne regelen er rett nok ikkje unnatakslaus. Fremre delen av Ynglinga saga skil seg ut frå dei vanlege kongesogene ved fråsegn om at Óðinn og andre æser slo seg ned i Svíþjóð, og i kap. 25 les vi at Óðinn gjorde avtale med kong Aun om bloting av kongens søner. I Heimskringla, Óláfs saga Tryggvasonar (kap. 42), er referert ei segn om at jarlen Hákon Sigurðarson blota sonen sin, Erlingr, for å få siger i Jómsvíking-slaget, og at den haglskura som hjelte jarlen til siger, sette inn etter blotinga. Men slikt er unnatak. At helgenar i kristen tid, særleg Olav den heilage, kan gripa inn i hendingane gjennom draumar, syner og hjelp, er derimot velkjent.

4.6 Samanknytting av innhaldet

I store episke verk som Iliaden, Odysseén, Argonautica og Æneiden er ei av diktarens viktigaste oppgåver å få dei mange innhaldsdelane til å hanga saman. Til grunn for alle desse verka ligg førestellinga om ei kontinuerleg tidsframskriding. Men i motsetnad til vanlege annalars primitive opprading av hendingane i tidsrekkefylgje prøver epos-diktarane å gjeva verket sitt ein sterkare indre einskap ved å setja skilde delar av verket i logisk og psykologisk relasjon til kvarandre. Velkjende middel til å få fram slik samanheng er draumar,²⁹ spådomar og varsel, som gjer lesaren (åhøyraren) spana på kva som kjem til å henda etterpå.

Varselet er gjerne eit eller anna påfallande naturfenomen. I Iliaden og Odysseén er torevet det mest vanlege uttrykket for gudanes velvilje eller misnøye. Vergil utmerkjer seg ved at han nyttar slike varsel særskilt ofte og med særskilt stor variasjon (12 svaner, ein eldsloge, eit stjernerap, vin vert til

²⁹ Heinze (1903:306): „Die Traumerscheinungen der Aeneis sind (abgesehen von Didos Träumen IV 465 ff.) nicht natürlichen Träumen, wie sie jeder erfahren kann, angeglichen, sondern vielmehr erbetene oder doch erwünschte Orakel.“

blod, ei brennande pil viser seg på himmelen osv.) (Duckworth 1933:18, med merknad 52).

Framtidige hendingar kan og verta innvarsla ved at ein aktør i eit epos uttalar eit sterkt *ynske* eller ei *forbanning* (Duckworth 1933:23). I Æneiden gjer Didos ulukkesynske for framtida til Æneas, trojanane og romarane i bok IV 607–629 særskilt sterkt inntrykk. Dido ynsker og spår at hatet og fiendskapen mellom hennar folk og etterfylgjarane til Æneas skal vara i ei uendeleg framtid. Diktaren tenkjer her ikkje minst på punarkrigane og Hannibal.

I dei einskilde antikke epos finst og hendingar omtala som ligg utanfor eposet si eiga handling. Iliaden sluttar med Hektors bålferd, men reknar med at Akilles seinare kjem til å verta drepen og Troja øydelagd av hellenane, like eins at den trojanske kongsætta ikkje skal forgå, og at Æneas kjem til å verta konge over trojanane. Odysseén sluttar med at Odyssevs kjem heim og tek hemn over friarane til Penelope, men inneheld også ein spådom om at Odyssevs skal døy som ein lukkeleg gammal mann. I Argonautica finst vink om at Jason ein gong skal koma til å forlata Medea, og Æneiden inneheld profeti om ei stor framtid for Æneas og Roma etter slutten på hendingane i Æneiden. Dette er alt noko som ikkje berre lesaren, men også dei menneskelege aktørane i desse eposa er medvitne om (Duckworth 1933:28–36). Men dei framtidige hendingane innanfor eposet sjølv har dei menneskelege aktørane i Iliaden og Odysseén ikkje kjennskap til. I Argonautica får dei derimot opplysning om kva som skal henda (Duckworth 1933:38–40), og menneska i Æneiden får særskilt mykje av vitringar om framtidige hendingar i eposet (Duckworth 1933:89).

Draumar, spådomar og varsel om hendingar i framtida, som spelar ei så stor rolle i komposisjonen til antikkens epos, finst og att i norrøn litteratur, og der så utbreidd at vi ikkje treng nemna døme (jfr. Boberg 1966:194–196).³⁰ Lagnadstunge forbanningar (våbøner) er og velkjende. Jfr. t.d. Vísburrr-sønnens forbanning av far sin i Ynglinga saga (kap. 14), Egill Skallagrímssons *níð* mot kong Eiríkr blóðøx og dronning Gunnhildr i Egils saga (kap. 57) eller den trollkunnige Katlas våbøn over Arnkell goði i Eyrbyggja saga (kap. 20) (jfr. Boberg 1966:196–198).

Desse komposisjonsmiddelha har den norrøne litteraturen utan tvil overteki

³⁰ Baetke (1973:343) hevdar at når gudane openberrar sin vilje i draumar i sagalitteraturen, er det „christliches Lehngut“, og at også andre draumar i sogene tener „künstlerischen Zwecken“ (1973:345).

ikkje berre frå antikkens heidne dikting, men endå meir frå kristen litteratur, Bibelen og helgensogene.³¹

Ei særleg vekt vert det i det antikke eposet lagt på orda til ein døyande. I Æneiden bok X er det såleis fortalt om eit slag der helten Oroles fell. Men i dødsaugneblinken let han kameraten sin, Mezentius, vita at også han skal falla, slik det skjer seinare (Duckworth 1933:19, 89). Og Didos profetiske forbanning av Æneas, trojanane og romarfolket i bok IV skjer nett før ho tek livet sitt.

Denne trua på at ein døyande persons siste ord har ei særleg profetisk vekt, finn vi og att i norrøn litteratur. Jfr. t.d. den døyande Þorsteinn Eiríkssons spådom i Grœnlendinga saga kap. 6, eller den døyande Fáfnis siste ord i Vølsunga saga (Grœnlendinga saga 1935:259–260, Vølsunga saga 1906–1908:44).

Ei annor form for førevarsel til lesaren i sagalitteraturen har Andersson (1967:60) gjort merksam på. Ein sagahelt og stridsbunaden hans vert ofte skildra i samband med den kampen der helten misser livet. Andersson kallar dette *necrology*. Oftare er det slik at denne skildringa vert gjeven i teksta føre omtalen av sjølve kampen. Skildringa har då funksjon av eit varsel.

Eit kjent døme er skildringa i Heimskringla av kong Olav Tryggvason føre slaget ved Svolder (sjå Heimskringla I 1941:357):

Óláfr konungr stóð í lyptingu á Orminum. Bar hann hátt mjök. Hann hafði gylltan skjöld ok gullroðinn hjálm. Hann var auðkenndr frá øðrum mǫnnum. Hann hafði rauðan kyrtíl stuttan útan um brynju.

Eit anna døme er Gísli Súrsson i Gísla saga (1943:112):

Gísli var svá búinn, at hann hafði í hendi øxi ok gyrðr sverði ok skjöld á hlið; hann var í kufli grám ok hafði gyrt at sér með reipi.

Liknande skildringar finst alt hjå Homer, som i Iliaden (16:130–144), der Patroklos tek på seg rustninga til Akilles føre den kampen der han kjem til å falla. I Vandviks omsetjing (1951:286):

Så han [d.e. Akilles] tala. Då væpna seg hin [Patroklos] med blenkjande kopar.

³¹ Jfr. Boberg 1966:194–196. Baetke (1973:346): „Sofus Larsen hat gezeigt daß die Träume in den Sagas ebenso wie die Visionen und Prophezeiungen ihren Ursprung in den erbaulichen Schriften, Heiligenviten und Legenden haben.“

Spenger av glitrande malm han fyrst kring føtene lagde,
 hekta dei saman med spenne av sylv over smalaste leggen.
 Og over bringa han drog den snøgge Akilles si brynje;
 vent var ho smidd og blenke så bjart som ei tirande stjerne.
 Spente så fast over herd slagsverdet med sylvnagla handfang,
 og over armen han tok den digre og herdige skjolden.
 Dinest drog han på hovudet ned den velsmidde hjelmen,
 prydd med ein dusk som var gjord av harg, og som ageleg duva.
 Fann seg til sist to duglege spjut som høvde åt handa.
 Spjutet åt Pelevs' modige son let han vera å taka,
 tungt som det var og digert og sterkt.

Eit særskilt nærliggjande mønster for skildringar av denne typen i sagalitteraturen finn ein i Æneiden bok XII. Tvikampen mellom Turnus og Æneas er den mest dramatiske hendinga i heile eposet. Utstyret til den dødsvigde Turnus er her skildra på denne måten (XII:87–94):

Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
 circumdat lorica umeris; simul aptat habendo
 ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae,
 ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
 fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
 Exin, quae mediis ingenti annexa columnae
 aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
 Actoris Aurunci spoliū, quassatque trementem.

Deretter la han [d.e. Turnus] kring akslene sine
 ei brynje budd med gullplater og lysande massing.
 Og samstundes tok han på seg sverdet og skjoldet
 og den raude framståande hjelmbusken,
 det sverdet som eldguden [d.e. Vulcanus] sjølv hadde smidd
 til far hans [far til Turnus], Daunus, og herda i vatn frå Styx.
 Så greip han med kraft eit spjut som stod stødd
 til ein veldig stolpe midt inne i huset,
 og som var teki som hærfang frå aurunkaren Actor,
 og riste det slik at det dirra.

Det er lett å tenkja seg at denne staden i Æneiden, som merkjer seg slik ut, har vori eit kjært føredøme for seinare imitasjon.

Både hjå Homer og Vergil finst eit stildrag som har vori kalla *profetisk ironi* (Duckworth 1933:77–78): Ein person trur at ein ting skal føra til lukke,

men lesaren skjønner at tingen i staden vil føra til ulukke. Æneiden (bok II) har eit godt døme på dette, der dei trojanske ungdomane jublande kappast om å draga den lagnadstunge trehesten inn i Troja. Eit døme på det same er Didos brått oppvekke forelsking i Æneas.

I sagalitteraturen har vi ein velkjend parallell i jomsvikinganes brautande lovnader i gildet hjå kong Sveinn tjúguskegg, der dei lova å gjera hærferd mot Hákon jarl i Noreg.

Duckworth (1933:79) seier: „Vergil, like Homer, strikes a tragic note of foreboding at the time of the greatest joy and happiness of a character“. Som døme nemner han at Dido, midt i skildringa av den store velkomefesten for trojanane i Karthago vert kalla „*praecipue infelix, pesti devota futurae*“ (I: 712). Midt under omtalen av kjærleiksmøtet mellom Dido og Æneas i berg-hola heiter det: „*Ille dies primus leti primusque malorum causa fuit*“ (IV: 169–170). Og i bok V fortel guden Neptunus til Venus at Æneas og folket hans skal landa trygt ved Avernus (i Italia), men at ein av dei skal missa livet på veggen (Palinurus).

Noko tilsvarende har vi i Gísla saga (kap.6), der dei fire Haukadals-mågane drikk saman og er lystige og slår stort på. Men den vise Gestr Oddleifsson spår at venskapen mellom dei ikkje kjem til å vara lenge. Eit anna døme har vi i Njáls saga (kap.1), der hovdingen Høskuldr Dala-Kollsson i eit gjestebod stolt syner fram den vakre dotter si til bror sin, Hrútr. Men Hrútr seier at jenta kjem til å verta til ulukke for mange.

Duckworth (1933:70) seier:

Again and again the epic poets refer to the ignorance of a character concerning his own fate or that of another person.

Og:

The struggle of Dido between her growing love for Aeneas and her vow of fidelity to Sychaeus (Aen. IV,9–29) ... heightens the reader's anticipation of the culmination of the love affair.

Slik skildring av sjelekval andsynes ei viktig avgjerd har vi eit særskilt gri-pande døme på i Snorris soger om Olav den heilage, der han skildrar Olavs sjelestrid i Garðarfi framfor avgjerda om å venda attende til Noreg. I Heimskringla les vi om ymse planar som Olav hadde å velja mellom: „*hafði hann stórar áhyggjur ok hugsaði, hvert ráð hann skyldi upp taka*“ (Heimskringla II 1945:339). Men det som får han til å taka ei endeleg avgjerd, er kong Olav Tryggvason, som syner seg for han i ein draum (i kap. 188).

4.7 Aningar

Eit særmerke for Vergil, og noko som skil han ut frå dei eldre antikke epikarane, er det at han skaper spaning på ein subtil måte ved å lata lesaren få berre uklære *aningar* om ting som kjem til å henda i framtida. Den amerikanske granskaren Georg Duckworth kallar dette for *foreshadowing*. Duckworth (1933:6, jfr. s. 26) definerer foreshadowing i det antikke eposet slik:

To foreshadow signifies to give information, in a more or less vague manner, but in a way to arouse curiosity, as to what *may* happen in the future.

Termen *foreshadowing* vert likevel ikkje brukt på same måten av alle granskarar. Om sagalitteraturen seier Andersson (1967:49): „The most obvious and ubiquitous rhetorical device in the sagas is foreshadowing.“ Som døme på typar av foreshadowing i sogene nemner han draumar, spådomar, åtvaringar, våbøner, varsel av daude ting og aningar (1967:49–53). Vi ser altså at Andersson nyttar ordet *foreshadowing* i ei vidare tyding enn Duckworth. Etter Duckworths definisjon er det berre *aningar* som høyrer inn under definisjonen av *foreshadowing*.

Det som Andersson kallar *foreshadowing*, vert av Margaret Madelung (1972:18) kalla *foreknowledge*. Som typar på *foreknowledge* nemner ho „dreams, curses, premonitions, and prophecies“.

Einar Ól. Sveinsson (1943:42) skil heller ikkje klårt mellom dei ymse typar av opplysning om framtida. I Njála, seier han, „úir og grúir af fyrirboðum: forspám, fyrirburðum, hugboði, draumum og ráðagerðum“.

I denne samanhengen vil eg likevel halda meg til Duckworths definisjon av *foreshadowing*, som eg jamstiller med *aning(ar)*.

Hjá Vergil er aningane ofte framkalla hjå lesaren av diktaren sjølv. Didos kjærleikskatastrofe får lesaren såleis eit vink om når diktaren tidleg i omtalen av henne kallar Dido *infelix* (ulukkeleg). Og den ulukkelege utgangen for rutulane i krigen deira med trojanane vert førebudd hjå lesaren gjennom diktarens karakterisering av krigslysta deira: „contra fata deum perverso numine poscunt“, d.e. mot gudaness vilje og alle varsel krev dei krig (VII:584, jfr. Duckworth 1933:49, jfr. og:13, 20).

Oftare kan det vera stort fråstand mellom ei slik uklår foreshadowing og den staden i eposet der den aktuelle hendinga går i oppfylling. Såleis vert Didos død antyda alt i bok I 712 ved uttrykket *infelix, pesti devota futurae* („ulukkeleg, vigd til ein framtidig katastrofe“), medan det fyrst er i slutten av bok IV at Dido tek livet sitt (Duckworth 1933:51, jfr. og 59, 63).

Ein spesialitet for Vergil er det at ikkje berre diktaren, men og *aktørane sjølve* i eposet kan gjeva uttrykk for aningar med sine eigne ord (Duckworth 1933:89). Dette tener til å auka spaninga hjå lesaren endå meir enn hjå Homer, der personane er „blinde“ for framtida. Såleis gjev Nisus i bok IX 210–211 uttrykk for at han kan koma til å falla, slik han og gjer seinare (IX:465–467). I IX 289 gjev Euryalus, vennen til Nisus, ord for otte for at mor hans skal koma til å gråta dersom han fell. Og rutularkongen Turnus, som lenge (i bok IX–XI) var ved godt mod, vedgår etter Camillas død (i IX) at også han kan koma til å verta drepen (XII:14–17, 50–51, 72–74). Duckworth (1933:90–91, jfr. og 19, 89) seier: „Vergil is skilful in building up an atmosphere of oncoming tragedy through the words of the characters involved“.

Sagalitteraturen har det sams med Æneiden at aningar spelar ei stor rolle.

Mellom aningar og spådomar i sogene er sjølv sagt grensa uklår. Men ein kan seia det slik at spådomar plar fortelja om noko som skal henda i framtida pointert, detaljert og konkret, og er gjerne framborne av personar med klårt uvanlege givnader (profetar, helgenar, „sjåarar“). Aningar er derimot noko som plar verta uttala av „normale“ menneske i samtalar, og dei har, som påpeika av Duckworth (1933:6, jfr. og 26), eit meir upresist eller diffust innhald. I sogene er det likevel støtt kloke personar som har „aningar“, og aningane går alltid i oppfylling.

Nokre døme på aningar:

Heimskringla. I Óláfs saga Tryggvasonar (kap. 43) frir kong Haraldr grenski til dronning Sigríðr Tostadóttir. Haraldr seier om den kona han alt har, dronning Ásta, at ho er av lågare ætt enn han. Men Sigríðr svarar (*Heimskringla* I 1941:288): „Vera kann þat, at þú sér ættstærri en hon. Hitt mynda ek ætla, at með henni myndi vera nú beggja ykkur hamingja.“ — Dronning Sigríðs ord siktar til det at dronning Ásta no gjekk med eit barn, som seinare skulle verta kong Olav den heilage.

Egils saga. Þórólfr, den eine av dei to sønene til den norske stormannen Kveld-Úlfr, spør far sin om korleis faren hadde svara på kong Haralds tilbod om å verta kongens lendmann. Kveld-Úlfr svarar (*Egils saga* 1933:14):

Ek sagða svá, sem mér var í hug, at ek mynda aldri ganga á hönd Haraldí konungi, ok svá myndi þit gera báðir, ef ek skylda ráða; ætla ek, at þær lykðir muni á verða, at vér munim aldrtila hljóta af þeim konungi.

Þórólfr nektar å lyda farens råd. Han vert kongens lendmann. Men etter kvart som saga skrid fram, kjem det nye negative signal: Kong Haraldr vert raud og

„Hvé lengi ætlar þú, at kapp þeira Haukdæla ok yfiringr muni vera svá mikill?“

Men Gestr svarar:

„Eigi munu þeir allir samþykkir it þriðja sumar, er þar eru nú í þeim flokki.“

Etter eit ár bryt det ut fiendskap mellom Porkell og Þorgrímr på den eine sida og Gísli og Vésteinn på den andre sida, eit fiendskap som fører til at alle fire vert drepne før det endar.

Spredde døme på omtale av aningar finst og i samtidssogene, men er der ikkje utnytta på ein så djuptgripande måte i komposisjonen som i Heimskringla og islendingogene. Eit viktig døme har vi likevel i Sverris saga (kap. 111), der kong Sverre gjev etter for dronning Margréts ynskje om at Nikolás Árnason skal verta biskop, men legg til (Sverris saga 1920:118):

„En eigi vænti ek, at langt líði heðan, áðr en bæði man þú ok margir aðrir þessa iðrask.“

Biskop Nikolás vart som kjent seinare ein av kong Sverres hovudmotstandarar.

Særmerkt for aningar, liksom for draumar og spádomar, som er omtala i islendingogene, er det at dei alltid går i oppfylling. Stundom er det likevel slik at den personen sem fær opplysning om ei aning, ein draum eller spádom, ignorerer varselet. Men det hemner seg støtt. Vésteinn, i Gísla saga (kap. 12), held fram den lagnadstunge ferda til Haukadals trass í átvaringar (Gísla saga 1943:40–41). I Njála (kap. 55) har Njáll sagt til Gunnarr frá Hlíðarendi (Brennu-Njáls saga 1954:139):

„Veg þú aldri meir í enn sama knérunn en um sinn ok rjúf aldri sætt þá, er góðir menn gera meðal þín ok annarra.“

Men just det gjer Gunnarr. I Hrafnkels saga (kap. 3) rid sauegjætaren Einarr på den hesten det hadde vori forbodi honom á rida på under trugsmål om dødsstraff (Hrafnkels saga Freysgoða 1950:102–105). Alle stader går det gale.

Jamvel om ein person tek eit farleg varsel på alvor og freistar á styra unna ulukka, slik som i Gunnlaugs saga (1938:55–57) eller Gísla saga (1943:22–24), går det gale. Den uavvendelege lagnaden går sin gang.

Den teknikken, å lata dei menneskelege aktørane sjølve gjeva ord for

aningar om framtidige hendingar, som vi i det antikke eposet fyrst og fremst finn hjå Vergil, kjenner vi altså att i aningane i sagalitteraturen. Her ligg det nær å rekna med ein historisk samanheng. Idéen til å skapa spaning og samanheng i sagaverket ved hjelp av aningar kan sogeforfattarane ha fått ved lesing af Vergil.

Den tilstundande lagnaden kan hjå Vergil verta endå sterkare innprenta ved *oppattak* av uttrykk som minner lesaren om at noko spesielt er i vente. Såleis då Æneas i bok II fortel om den trehesten som trojanane var uforstandige nok til å sleppa inn i byen. I samband med detta gjev Æneas gong etter gong uttrykk for at byen Troja var dømd til undergang. I II:227 kallar han hesten *fatalis machina*, i II:245 *infelix monstrum*. Og uhyggeverknaden vert auka endå meir ved at hesten stansar i porten og det kjem klang av våpen ut or buken hans fire gonger (Duckworth 1933:60–63).

Denne teknikken med oppattak av dårlege aningar føre ein katastrofe har vi oftare døme på i sagalitteraturen. I Gísla saga (1943:40–41) vert såleis Vésteinn átvara tre gonger: „Ok vertu varr um þik.“ Og dei draumkonene som Gísli Súrsson ser gong etter gong i den siste levetida si, gjev stendig meir påtrengjande aning om korleis han skal døy (Gísla saga 1943:70–109). Einar Ól. Sveinsson har (1943:43) peika på korleis oppatteken omtale av Hallgerðs hår i Njála og av slag som ho fekk av ektemennene sine, gjer desse vonde varsla stendig meir inntrengjande: „Er það eins og bergmál berist frá einu til annars, hvert fær banvænt innihald af öðru.“

4.8 Retardasjon

Bruket av aningar tener til å skapa spaning. Eit anna middel hjå Vergil til å skapa spaning er *retardasjon*, innskot av stoff som hefter hovudhandlinga framføre dramatiske toppar (Duckworth 1933:66, 70, Heinze 1903:117–119, 317–319). Æneiden bok VI fortel om ferda til Æneas gjennom underverda. Målet for ferda er den ugløymande samtalen mellom Æneas og far hans, Anchises, som forkynner ein mektig profeti om Roms framtidige stordom. Men før Æneas kjem så langt, må han og lesaren gjennom ei rad heftande hindringar, samtalar med Palinurus, Dido og Deiphobos og skildringa av Tartaros (Duckworth 1933:92). Utmålinga av Didos sjelelege forvirring føre sjølv mordet er eit anna døme. At Dido vil ta livet sitt dersom Æneas forlet henne, er alt opplyst gong etter gong, som i (IV:450–451):

Tum vero infelix, fatis exterrita, Dido
mortem orat; taedet caeli convexa tueri.

Då ynskte den ulukkelege Dido seg dauden, oppskræmd som ho var av vanlagnden sin; ho fekk ulyst til å sjå himmelkvelven lenger.

Men sjølv mordet vert utsett ved Didos fortvila vingling mellom moglege alternativ: Skal ho audmykja seg og gifta seg med den numidarkongen ho alt har avvist (IV:535–537) eller skal ho freista å sigla etter Æneas for å vinna han att (537–539) eller skal ho samla troppene sine og hemna seg på trojanane? (547) (Duckworth 1933:98).³²

Ein tilsvarande komposisjonsteknikk finn ein og i sagalitteraturen, diskutert av Andersson (1967:41–43). Gode døme på retarderende innskot i sogene er skildringa i Heimskringla av korleis sveakongen, danekongen og Eirfkr jarl føre Svolder-slaget står og kommenterer dei einskilde skipa etter kvart som kong Olav Tryggvasons flåte sigler framom, og alle dei innskotne småforteljingane framføre skildringa av slaget på Stiklestad. Det same kan seiast om dei førebuande hendingane framføre Vínheiðr-slaget i Egils saga, eller framføre Brjáns-slaget i Njála.

Andersson (1967:73) rekna denne retardasjonsteknikken med til „genuine innovations in Norse narrative style“. Sogeforfattarane har truleg lært denne retardasjonsteknikken av fleire førebilete. Men Æneiden må ha vori eitt av die viktigaste.

4.9 *Gradvis tilnærming*

Eit viktig kunstmiddel hjå Vergil er *gradvis tilnærming* til viktige scener. Eit godt døme er det fyrste møtet mellom Æneas og Dido. Heinze (1903:117–119) omtalar dette slik:

Didos Auftreten ist zwiefach vorbereitet. Aeneas hört zuerst von ihr durch Venus; die kunstvolle Erzählung ist darauf berechnet, nicht zu belehren, sondern einzunehmen. Mitleid wird im Hörer erweckt, das in Bewunderung übergeht. ... Und dann sieht zweitens Aeneas diese Stadt selbst, Didos Werk. ... ihren menschlichen Sinn, der fremde Größe ehrt und fremdes Leid mitfühlt, erkennt er [d.e. Æneas] aus den

³² Andre døme på retardering i Æneiden gjev Büchner (1976:285): „Der Krieg wird schließlich entschieden durch den Zweikampf Äneas gegen Turnus, in dem Äneas Turnus tötet. Die Spannung aber wird zum Schluß des zwölften Buches erhalten und gewaltig erhöht durch ein kunstvolles Spiel von Retardierungen, durch die das Zusammentreffen Turnus-Äneas zwar immer wieder in Sicht kommt, immer näher rückt, aber immer wieder verhindert wird.“ Døme vert opprekna (jfr. og Heinze 1903:317–319).

Bildwerken des Tempels. ... Nun erst erscheint Didos selbst, und ihre Erscheinung entspricht dem Bilde, das vorbereitet war. ... Das ist ein In-Szene-Setzen, wie es mir in der antiken erzählenden Literatur sonst nicht bekannt ist. ... Auch Dido ihrerseits ist auf die Erscheinung des Aeneas seit langem und stufenweis vorbereitet.

I samband med Æneas' (Vergils) skildring av Trojas fall (i bok II) seier Andersson (1976:73, jfr. 1967:15, 38): „Virgil's technique is to initiate us gradually into the scene“. Trojas fall er noko lesaren oppfattar „first as a dream, then as a dull murmur, then as a sudden and confused revelation, and finally as a view of itemized destruction“.

Eit godt døme på slik gradvis tilnærming har vi i Snorris Óláfs saga helga (Heimskringla II 1945:41–43) i presentasjonen av kong Sigurðr sýr, då dronning Ástas bodberarar kom til han med bod om at sonen hennar, kong Olav Haraldsson, var ventande. Vi les at kong Sigurðr var ute på ein kornåker då bodberarane kom til han. Vi les om onnefolket og kva dei dreiv med, at kong Sigurðr var med og førte tilsyn med arbeidet. Vi les om arbeidskleda og utsjånaden hans, karaktereigenskapane og familien hans, ætta hans, korleis han reagerte på den sensasjonelle bodskapen, at han tok på seg dei festkleda som dronning Ásta hadde sendt, drog heim til gards og byrja å taka seg av gjestene. Så tek gjestebodet til, og etter kvart dei politiske drøftingane.

Eit anna døme på slik gradvis tilnærming er skildringa i Óláfs saga Tryggvasonar (Heimskringla I 1941:353–355), av då sveakongen, danekongen og Eiríkr jarl fulle av spaning stod og såg på at kong Olav Tryggvasons flote siglde framom, det eine skipet stendig større enn det andre, med kongens skip, Ormr inn langi, til slutt.³³

Parallellane mellom døma i Æneiden og i sagalitteraturen er klåre nok. Men slik gradvis stiging er så velkjend både frå annan litteratur og folkeleg forteljing at vi knapt kan nytta dette til argument for trua på spesiell påverknad frå Vergil.

4.10 Natur og scenisk arrangement

4.10.1 Vergils bruk av naturen

Heinze talar om „Sparsamkeit der Naturbeschreibung“ hjå Vergil (1903:390, 391, jfr. Oppermann 1976:101–104, 120–124, 159, 168–169):

³³ Lönnroth (1963:84–85) meiner førebiletet her er henta frå Karl den store-tradisjonen (St. Gallen-munkens fråsegn om langobardarkongen Desiderius).

Die Beschreibung von Örtlichkeiten beschränkt sich, wie früher schon angedeutet wurde, auf ganz wenige Fälle, in denen der Handlung ein stimmungsvoller Hintergrund gegeben werden soll. Am ausführlichsten wird, in acht Versen, der Hafen an der libyschen Küste beschrieben (I:159).

Andre legg likevel større vekt på naturskildringane hjå Vergil. Andersson seier (1976:53, jfr. Reeker 1971):

The literature on Virgil commonly speaks of his pictorial genius and his special appreciation of natural scenery. ... Virgil's use of landscape as a backdrop for epic action began to come into focus with Hans Dieter Reeker's dissertation on the subject.

Og Heinze (1903:314) held fram at Vergil „die Einzelteile seiner Erzählung *szenenhaft* komponiert“.

Andersson (1976) gjev ein detaljert og kjenslevar analyse av Vergils bruk av naturen som ramme kring dei dramatiske hendingane i Æneiden. Fleire av dei eigenskapane som Andersson framhevjar som særigne for Vergil, har klåre parallellar i sagalitteraturen.

No er det rett nok slik at dei parallellane i sagalitteraturen som eg kjem til å tala om i det fylgjande, ikkje treng ha hatt berre Æneiden til mønster. Ikkje minst når det gjeld kongesogene, må ein rekna med litterære førebilete av ymse slag. Men hovudsaka her er at Æneiden kan ha vori eit av dei viktigaste førebileta for sagaskrivarane, direkte eller indirekte.

Eg skal her nøya meg med å peika på nokre få, men viktige typar av parallellar.

4.10.2 „Complementary Perspective“ („Alternation of Focus“)

Andersson (1976:64): „Virgil's technique of complementary perspective, according to which a view is projected first from one side and then from the other.“ Døme Andersson nemner: Frisen i Junos tempel i Karthago inneheld bilete av Trojanar-krigen. Æneas får auga på frisen før han møter Dido (1976:63–64): „The frieze elaborates Aeneas's view of Carthage, but also reveals Carthage's view of Aeneas.“ Når trojanane nærmar seg Karthago, ser dei ei strandline og hamn, men bakom den skog og fjell. Når Æneas er komen i land, går han opp på ei høgd og ser andre vegen ut mot havet etter dei kameratane han saknar (1976:59, 60, 64). Medan Æneas ser på frisen, kjem Dido omgjeven av ein flokk unge kvinner og gjer straks inntrykk på Æneas.

Æneas stig ut or den skya han er løynd i, og gjer straks inntrykk på Dido (1976:64–65). Æneas får auga på murane til Evanders by, og samstundes får Pallas, sonen til Evander, auga på floten til Æneas (1976:152, Æneiden VIII: 97–110).

Slikt *complementary perspective* er og eit velkjent kunstgrep i sagalitteraturen, t.d. i Sverris saga, der vi avvekslande les om hendingar som gjekk føre seg på birkebein-sida og hjå fiendane deira, like eins i Snorris soger om Olav den heilage, t.d. i skildringa av førebuingane hjå båe partar framføre Stiklestad-slaget. Sameleis i Njáls saga føre den kampen der Gunnarr frå Hlíðar-endi vert drepen, eller i Laxdæla saga framføre dei kampane der Kjartan Óláfs-son og Helgi Harðbeinsson fell (Laxdæla saga 1934:152–154, 186–191).

4.10.3 Vidt perspektiv over skildringa

Andersson (1976:72): „This is the view from above favored by Virgil in visualizing a general configuration.“ Andersson nemner som døme Vergils skildring av korleis grekarfloten løyndeg stemmer frå Tenedos-øya over sundet mot Troja om natta i måneskin. Eit endå vidare perspektiv har vi i Vergils storfelte skildring av korleis trojanarfloten kjempar seg over Mellomhavet frå Sicilia til Karthago gjennom eit forrykande uver, sendt fra himmelen av gudane.

I sagalitteraturen har vi nok av døme på hendingar som går føre seg med eit vidt geografisk perspektiv til bakgrunn. Ein kan t.d. minna om kap. 33 i Óláfs saga Tryggvasonar i Heimskringla, der danekongen Haraldr Gormsson planlegg å gjera ei hærferd mot Island og sender ein speiar i kvalsham til Island for å granska tilhøva der. Speiaren for andsøles kring heile landet, men møtte i alle landsdelar slike uhyggelege og fiendslege trollvesen at han drog attende til kongen og rådde han til å gjeva opp den planlagde hærferda. I same saga kap. 35–42 har vi den dramatiske skildringa av Jomsviking-hærferda til Noreg, der hendingane spreier seg over eit veldig område frå Jomsborg og Danmark til Trøndelag, og i kap. 97–112 hærferda til kong Olav Tryggvason til Vindland og Svolder-slaget, som når over same området og endå vidare. Eit godt døme frå Óláfs saga helga i Heimskringla er skildringa i kap. 170–172 av kong Knútr Sveinsson hærferd til Noreg i året 1028. Om konge- og islendingssogene kan ein seia reint allment at hendingane normalt er sedde mot ein tradisjonell bakgrunn som femner om heile Nordvest-Europa til og med Grønland og Vinland.

4.10.4 Detaljert skildring av sjøferder

Andersson (1976:152) framhevjar det som noko særmerkt for Vergil at han ikkje berre, som Homer, fortel at ei sjøferd gjekk frå ein stad til ein annan, men at han og spesifiserer detaljar ved avreisestaden, sjøferda og den staden som siglarane kom fram til (1976:75):

the principles of Virgil's spatial design should be clear: the outlining of a scene before it is narrated, the view from alternating distances, visualization through the use of various lines and shapes, animation through sight, sound, and motion, the abundant use of contrast ... To this must be added the enriching of almost every scene, beyond the purely pictorial qualities, with emotional and symbolical meanings.

Og (1976:152):

These are some of the scenic techniques I have tried to isolate as specifically Virgilian and not the property of epic in general. The whole concept of an articulated sea voyage, in which departure, passage and arrival are described with some deliberateness, is Virgilian. ... Only in the *Aeneid* does travel become palpable in terms of time marked by scenic and emotional factors.

I sagalitteraturen er sjøreiser omtala vidt og breitt. Det er difor ikkje til å undrast over at vi der oftare finn døme på skildring av sjøferder som svarar til slike som Andersson kallar „specifically Virgilian“.

I Egils saga kap. 57 les vi at Egill Skallagrímsson på øya Herdla ved Hordalands-kysten drap den norske stormannen Berg-Önundr, som var ein ven av kong Eiríkr blóðøx og dronning Gunnhildr, Egils fiendar. Etterpå sette Egill opp ei nidstong med eit hestehovud på toppen, snudd mot land — kong Eiríks rike —, riste runer på stonga og sa fram ein nidformular mot kong Eiríkr og dronning Gunnhildr. Deretter siglde Egill med skipet sitt frå Noreg til Island. Han kom vel fram til Borg og tok der over styringa av garden etter far sin, Skalla-Grímr. Sjøferda i storm og sjøgang skildrar Egill sjølv på ein særskildt livleg måte i ei kjend dróttkvætt-strofe: „Þél høggr stórt fyr stáli“ etc., som er attgjeven i heile sitt omfang i saga.

Eit anna døme på slik „vergilsk“ skildring av sjøferd har vi i kap. 29 i Óláfs saga helga i Heimskringla. Vi les der at kong Olav let etter seg langskipa sine i Norðimbraland (Heimskringla II 1945:35), men

bjó þaðan knörru tvá ok hafði hann þá tuttugu menn ok tvau hundruð, albrynjat ok valit mjök. Hann sigldi norðr í haf um haustit ok fengu ofviðri mikit í hafi, svá at mannhætt var, en með því at þeir höfðu liðskost góðan ok hamingju konungs, þá hlýddi vel.

Sjöferda vert deretter skildra i to livlege strofer av skalden Óttarr svartí (Heimskringla II 1945:36):

Hér segir þat, at Óláfr konungr kom útan at miðjum Nóregi. En sú ey heitir Sæla, er þeir tóku land, út frá Staði.

Etterpå fylgjer den kjende forteljninga om at kong Olav snáva, då han hadde stigi i land.

I baa desse døma er skaldestrofer nytta når sjølve sjøferda skal skildrast. Eit endå meir imponerande døme på slik poetisk skildring av ei sjøferd har vi i same saga kap. 170, der vi les om danekongen Knut den mektiges hærferd mot Noreg i 1028. Siglinga frá Limfjorden til Nidaros er skildra av den islandske skalden Þórarinn loftunga i det kjende diktet Tögdrápa, 6 strofer, der ei rad lokalitetar langs norskekysten er opprekna (Heimskringla II 1945:406–408, jfr. og Magerøy 1969:30–32).

4.10.5 Vidt utsyn frá ein utsiktsplass („Revelation in the eye of a beholder“)

Hjá Vergil har vi fleire døme på at ein person tek i augnesyn viktige ting frá ein høgt liggjande stad. Andersson (1976:73–74): I fråsegna om den avgjerande kampen om Troja les vi at palasset til kong Priamus hadde eit høgt tårn, og at „frå det kunne ein sjå heile Troja og skipa til grekarane og lægret deira“ (Æneiden II:460–462). Noko tilsvarende er ikkje fortalt i Iliaden. Då Æneas og Achates er komne til Karthago, går dei løyndeg opp på ein haug og vert imponerte av byen og alt liv og røre der. Andersson (1976:157–158, jfr. 57) seier om slike utsynssituasjonar hjå Vergil: „The effect can be purely panoramic ... But it can also be psychologically complex“.

Sagalitteraturen har som kjent ikkje naturskildringar som står der for si eiga skuld. Dei parallell-tilfella vi finn i sogene, er oftare „psychologically complex“, noko som er svært tydeleg i nokre kjende døme frá Óláfs saga helga.

I Den legendariske Olavssoga og hjå Snorri les vi at kong Olav for med mennene sine frá Lesja sør over fjellet til Ottadalen. I Den legendariske Olavssoga heiter det (Óláfs saga helga 1922:70, Óláfs saga helga 1982:164, jfr. Heimskringla II 1945:182):

Síðan fór hann yfir Lórudal ok kom þar sem Stafabrekka heitir, ok sat þar á brekkunni. En þar liggur þær sá undir brekkunni, er Þær heitir. En á sú rennr eptir dalinum, er Ótta heitir, ok er fõgr byggð báðum megin at ánni, ok er kallat Lóar. Ok mátti konungrinn sjá eptir endilangri byggðinni. Pá mælti konungrinn: Skaði er þat at brenna skal byggð jamfagra.³⁴

I forteljninga om kong Olavs røming unna uvenene sine på Sunnmøre opp gjennom Valldalen heiter det i Heimskringla (Heimskringla II 1945:323–324, Óláfs saga helga 1922:68, Óláfs saga helga 1982:162):

En hann gekk þar til, er Krossbrekka heitir, ok hvíldisk, er hann kom á brekkuna, ok sat þar um hríð ok sá ofan í fjorðinn ok mælti: „Erfiða ferð hafa þeir fengit mér í hendr, lendir menn mínir, er nú hafa skipt um trúnaðinn, er um hríð váru vinir mínir ok fulltrúar.“

Den mest gripande parallellen i sagalitteraturen er likevel fråseigna hjå Snorri om kong Olav den heilages syn då han var på veg heim frå Garðaríki og stod høgt oppe på Kjølén og såg vest over Trondheimen og vidt utover Noreg (Heimskringla II 1945:351, jfr. Óláfs saga helga 1922:75, Óláfs saga helga 1982:176):

Reið hann þar, er rúmt var um hann. Var hann hljóðr, mælti ekki við menn. Reið hann svá langa hríð dags, at hann sásk lítt um. Pá reið byskup at honum ok mælti, spurði, hvat hann hugsaði, er hann var svá hljóðr ... Pá svarar konungr með áhyggju mikilli: „Undarliga hluti hefir borit fyrir mik um hríð. Ek sá nú yfir Nóreg, er ek leit vestr af fjallinu. Kom mér þá í hug, at ek hafða margan dag glaðr verit í því landi. Mér gaf þá sýn, at ek sá um allan Þrándheim ok því næst um allan Nóreg, ok svá lengi sem sú sýn hafði verit fyrir augum mér, þá sá ek æ því víðara, allt þar til er ek sá um alla veröld, bæði lönd ok sæ. Ek kennda gørla þá staði, er ek hafða fyrr komit ok sét. Jafngreinitlega sá ek þá staði, er ek hefi eigi fyrr sét, suma þá, er ek hefi haft spurn af, en jafnvel hina, er ek hefi eigi fyrr heyrt getit,

³⁴ Fjell og høgder spelar som kjent og ei stor rolle i Bibelen: Sinai, Nebo, Karmel, Sion, Oljeberget. Jfr. og Matthæus-evangeliet, kap. 4:8: „So tok djevelen honom [d.e. Jesus] med seg upp paa eit ovhøgt fjell, og synte honom alle verdsens rike og all deira herlegdom.“

bæði byggða ok óbyggða, svá vítt sem veröldin er.“ Byskup segir, at sú sýn var heilaglig ok stórmerkilig.³⁵

4.10.6 „Emotional riches“³⁶

Andersson (1976:181) framhefjar som noko nytt hjá Vergil i høve til dei eldre epikarane hans „creation of a new emotional density through the use of scenic mood and the interaction of men and their surroundings“.

Utnytting av naturen til bakgrunn for sinnsstemningar er uvanleg i sagalitteraturen, men finst som vi så i fleire stader i sogene om Olav den heilage. Vi har og somme spreidde døme i islendingssoger. Særleg kjend er Gunnarr frá Hlíðarendis replikk i Njáls saga (kap. 75): „Føgr er hlíðin, svá at mér hefir hon aldri jafnføgr sýnz, bleikir akrar ok slegin tún.“ (Brennu-Njáls saga 1954:182) Men også elles finst einskilde døme på naturskildring som er med på å skapa „stemning“, som i fråsegna om Grettis kamp med den trollvorne Glámr i Grettis saga (kap. 35): „Tunglskin var mikít úti ok gluggabykkn; hratt stundum fyrir, en stundum dró frá.“ (Grettis saga 1936:121) Situasjonen er høgdramatisk, og skildringa av måneljoset som snart kjem, snart kverv, aukar uhyggestemninga endå meir. Her ligg det nær å tenkja at Vergils særmerkte utnytting av naturen som ramme kring hendingane har vori ei viktig inspirasjonskilde.³⁷

4.10.7 Menneskeskildring

Eit hovudsærmerke ved all epikk, både antikkens og mellomalderens, er det at hendingane oftast er konsentrerte kring heltar, veldige kjemper, som overgår alle andre i våpenkamp. Kjende døme frå Iliaden er Akilles og Hektor. I Æneiden kjem dette særleg fram mot slutten av verket, der stridsdugleiken til hovudhelten Æneas vert illustrert i kampar med imponerande motstandarar som Mezentius og Turnus.

I tradisjonelle epos var fråsegn om slike kampar hovudavsnitt. Gjennom kampen på liv og død med ein jambyrdig eller overmektig fiende (*aristien*) får helten demonstrert maksimum av sin heltegvnad, sitt personlege mod, sin lojalitet, sin fysiske styrke og sin våpendugleik.

³⁵ Den legendariske Olavssaga seier ikkje at kong Olav hadde denne syna då han for over Kjølen, berre at det var ein gong kongen „fór milli Upplanda ok Svíþjóðar“.

³⁶ Jfr. Andersson (1976:99).

³⁷ Men dette dømet har og ein slående parallell i Nibelungenlied (1975:1560): „Ein teil schein vz den wolken des lichten manen brehen.“

Æneiden bok IX har ei livleg skildring av korleis den usympatiske tyrhenarkongen Mezentius vert overvunnen av Æneas, som fyrst har drepi sonen til Mezentius, Lausus. Skildringa av kor djupt Mezentius syrgjer over sonen sin, og av hans djerve, men vonlause kamp mot Æneas er så medrivande at lesaren lyt få samhug med han. Det same gjeld andre hovudmotstandarar av Æneas og mennene hans som den tapre krigarmøya Camilla i bok XI, og noko på veg rutularkongen Turnus i bok XII. Alle stader er sjølve kamphandlingane og replikkar i samband med dei utførleg omtala.

Noko tilsvarande ser ein i mellomalderleg heldedikting frå Kontinentet som Rolands-kvedet og Nibelungenlied.

Eddadikta har lite av detaljerte skildringar av kampar. I sagalitteraturen er derimot slike skildringar yndlingsemne. Ein kan berre minna om sluttkampane til kongane Olav Tryggvason og Olav den heilage i kongesogene, eller til heltar som Þorgeirr Hávarsson, Gísli Súrsson, Kjartan Óláfsson og Gunnarr frá Hlíðarendi i islendingogene.

På denne vis kan ein seia at eit særskilt framtreddande drag ved antikkens helteskildring, klårt representert i Æneiden, har eit adekvat tilsvar i sagalitteraturen. Også her ligg det nær å rekna med meir eller mindre av litterær samanheng.

På andre måtar kan ein derimot seia at menneskeskildringa i sagalitteraturen minner påfallande lite om Æneiden.

Heinze (1903:274–275) held fram at skilnaden mellom menneskeskildringane i *Odysseén* og hjå Vergil,

beruht darauf, daß bei Vergil mit sehr viel größerer Entschiedenheit als bei Homer das Schwergewicht von der äußeren auf die inneren Vorgänge, vom Körperlichen aufs Seelische verlegt ist.

Det kan synast merkeleg at Vergil i det store eposet sitt aldri gjev ei detaljert skildring av utsjånaden til hovudpersonar som Æneas og Dido. Vi får høyra at Æneas er ein stor og sterk og tapper helt, og at Dido er *pulcherrima*. Men ingen ting er fortalt om lekamsstorleik, andletsform, nase, hår eller skjegg, augnefarge, munn osv. (jfr. Heinze 1903:135). Det same gjeld kategoriar av menneske. Gamle menn er jamt rolege, forstandige, kunnskapsrike og med evne til klok rådlegging, kvinner ofte impulsive eller lidenskapelege, men trufaste mot mann og heim.

Hovuddrag ved karakteren til Æneas er loyaliteten hans mot kallet og gudane (*pietas*), den djupe kjærleiken hans til faren, Anchises, og til sonen Ascanius, og truskap mot og omsorg for hans undergejevne. Dido er lagnads-

tungt splitta mellom truskapen mot den avlidne mannen hennar, Sychaeus, og forelskinga i Æneas.

Ernst Robert Curtius legg vekt på Vergils minimale sans for erotikk (1976:37):

Es ist freilich nicht zu leugnen, daß gerade der Gestalt der Dido die innere Anteilnahme des Dichters fehlt. Wie die anderen Frauengestalten Vergils führt sie eine schattenhaft blaße, wenn auch mit idealer Würde geschmückte Existenz. ... Aeneas ist wohl der Sohn der Venus, aber von ihren Gaben hat er wenig empfangen. ... Das Beilager von Dido und Aeneas deutet der Dichter nur durch kosmisch-meteorologische Begleiterscheinungen an, und auf die Vorwürfe der Verlassenen weiß der Held nur recht matt zu antworten.

I motsetnad til Vergil er som kjent sagalitteraturen sterkt oppteken med folks utsjånad. Ein hovudperson plar verta innført med utførlig karakteristikk av lekamlege eigenskapar. Sjelelege eigenskapar vert og ofte nemnde til slutt, men gjerne meir summarisk. Folks sjeleviv vert oftast skildra indirekte, gjennom åtferd og direkte eller indirekte tale.

Trass i dette kan det seiast at også i det beste av sagalitteraturen er forfataranes hovudinteresse fyrst og fremst knytt til det sjelelege, til framifrå djervleik, hovdingeigenskapar, skaldegivnad, fromt sinnelag, visdom, erotikk, eller til negative eigenskapar som havesykje, sløgleik og svik. Sagalitteraturen liknar stort sett Vergil i ein nesten puritansk reservasjon når det gjeld det seksuelle.

Fleire granskarar har peika på at Vergils personar jamt viser seg som *einsame*. Æneas kjempar einsam i den store stormen i bok I, og i kampen mot Turnus i bok XII. Burck talar om „die Einsamkeit des vergilischen Menschen hier auf Erden“ (1976:239, jfr. og Heinze 1903:404). Rett nok høyrer vi om det nære tilhøvet mellom Æneas og far hans, Anchises, mellom Dido og syster hennar Anna, mellom Nisus og Euryalus. Men det normale er at personane opptrer kvar for seg og gjev uttrykk for tankar og kjensler i ofte omfangsrrike replikkar. Trass i Vergils konsentrasjon om det sjelelege les vi lite om t.d. kjenslene til Æneas andsynes Dido, ein ting som kunne ha vori noko sentralt i verket.

Jamfører vi Vergils personskildringar med personane i edda- og sagalitteraturen finn vi at framstillinga også der fyrst og fremst knyter seg til einskildpersonar. Somme av desse heltane kan kallast „homeriske“ i si hugheile kraft, som Sigurðr Fáfnisbani i eddatradisjonen eller Kjartan Ólafsson i

Laxdœla saga. Somme kvinnefigurar, som dronningane Gunnhildr konungamóðir eller Sigríðr in stórráða kan minna om Hera eller Afrodite hjá Homer eller Juno hjá Vergil. Men både eddadikta og sagalitteraturen har og andre typar, med eit sjeleliv som er meir samansett og spanande, i røynda endá meir spanande enn hjá Vergil, skaldetypar som Egill Skallagrímsson og Gísli Súrsson, eller kvinnetypar som Guðrún Ósvífrsdóttir og Helga in fagra. Men jamvel desse meir sofistikerte typane er hovudsakeleg skildra som einskindindivíd. Vi høyrer lite om intimt hopehav mellom dei og andre menneske, vel mest der dei opnar seg i dikting (Egill Skallagrímsson). Typane til Vergil kan nok ha vori verksame som modellar. Men i den norrøne litteraturen er person-typane ofte mykje meir varierte og særmerkte.

Somme har meint å kunna påvisa ei personleg *utvikling* hjá Æneas. Heinze kallar Æneas „einen in der Schule des Schicksals werdenden Helden“ (1903: 268, Oppermann 1976:148) og Büchner seier (1976:283):

Die römische Odyssee Vergils ist ... nicht ein Überstehen wie bei Odysseus, sondern ein Bestimmterwerden und ein Reifwerden für eine Aufgabe.³⁸

Andre avviser derimot tanken på utvikling hjá Æneas, t.d. Burck (1976:256, med merknad 48). Så vanskeleg som dette spørsmålet er, må vi tru at det ikkje har eksistert som noko problem for lesarane av Æneiden i mellomalderen.

I sagalitteraturen plar personlegdomstypane vera gjevne ein gong for alle i kvart sogeverk. Men vi har unntak, dømme på „fremadskridende Charakterer“ (Carsten Hauch), som Olav den heilage i Snorris soger om han, Njáll Þorgeirsson i Njála, Guðrún Ósvífrsdóttir i Laxdœla. Det ligg nær å tru at dette representerer sjølvstendig og original utvikling innan sagakunsten (Einar Ól. Sveinsson 1928:271–296, 1956:64–90).

4.10.8 Tankar og kjensler ikkje direkte skildra, men kjem fram gjennom replikkar og handlingar

Vergil kan ha lange avsnitt der han skildrar personars tankar og kjensler. Som i byringa av Æneiden bok IV (1–5):

³⁸ I *Der kleine Pauly* seier Büchner (1975:1197): „Aeneas ist der Mensch, der den Willen des Fatum ganz erfüllt. Weder stoischer Weiser noch Heiliger, durchläuft er zwar keine «Charakter» – Entwicklung, erkennt aber die vom Fatum gestellte Aufgabe immer deutlicher und wird sicherer in seinem Handeln.“

At regina, gravi jamdudum saucia cura,
vulnus alit venis et caeco carpitur igni.
Multa viri virtus animo multusque recursat
gentis honos, haerent infixi pectore vultus
verbaque, nec placidam membris dat cura quietem.

Men dronninga, som alt lenge var djupt oppriven i sitt sinn,
bar eit sår i sitt hjarta og vart fortærd av ein vill eld.
Ho tenkte stendig på mannens strålende eigenskapar og den høge ætta hans.
Andletsdraga hans og orda hans hadde gravi seg så fast i sinnet hennar
at ho aldri kunne få sova i fred.

Pöschl (1977:2) framhevjar likevel som særmerkt ved Vergils menneskeskildring at:

Diese Form erheischt, nicht Gedachtes und Gefühltes, sondern Geschautes und Gehörtes darzustellen: die Empfindungen und Gedanken der auftretenden Personen müssen aus ihren Gebärden und Reden abgelesen werden.

Eit godt døme på dette er skildringa i bok IV (261–264; sjå ovanfor s. 79) av Æneas i fullt arbeid med å byggja Karthago, kledd i klede han hadde fått av Dido. Heile situasjonen viser at hugen hans står til henne og til ei framtid i Karthago. Planen om ei framtid i Italia har komi bakgrunnen for Æneas.

Eit anna døme er skildringa i bok V av bortferda til trojanane frå Sicilia til Italia-fastlandet, der vi får detaljert rapport om alt det som Æneas tok seg til, men inga opplysning om kva han tenkte i denne lagnadstunge stunda (V: 773–778):

Caedere deinde jubet solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsae foliis evinctus olivae,
stans procul in prora, pateram tenet extaque salsos
porricit in fluctus ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes;
certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.

Etterpå byd han dei kutta og løysa landtauet på rett måte.
Sjølv stod han fremst i stammen, med hovudet kransa med avhogne oljeblad,
heldt offerskåla i handa med dei salta offergåver og sende dei ut på bårane
saman med fløymande vin.

Ståande i bakstammen fylgjer han dei blåsande vindar.
Mannskap hogg årar i sjøen og sopar den opne flata.

Certatim socii feriunt mare et aequora verrunt (778). I skaldediktinga finst livfulle parallellar til denne verselina.

Óttarr svarti (Höfuðlausn 2, 4, sjá Finnur Jónsson 1912:291):

Sleit mjök róin mikla
morg ör und þér böru.

Þjóðólfr Arnórsson (Lausavísur 3, 19, sjá Finnur Jónsson 1912:381):

Vestr réð ór Nið næsta
nýri skeið at stýra
ungr (enn árar drengja)
allvaldr (í sæ falla).

Þjóðólfr Arnórsson (Lausavísur 3, 21, sjá Finnur Jónsson 1912:381–382):

Sorgar veit, áðr slíti
sæfang ór mar ströngum
herr, þars heldr til varra
hár sjau tögum ára.
Norðmeðr róa naðri
negldum straum en heglda
— út' s sem innan líti
arnar væng — með jámi.

Innanfor sagavitskapen har det ofte vori framhevja som eit særmerke ved sagastilen at sjeleliv vert skildra indirekte. Eit vidgijete dømme er skildringa av Egill Skallagrímssons sorg ved kong Adalsteins hoff etter at bror til Egill, Þórólfr, var fallen i Vínheiðr-slaget.

Egils saga kap. 55 (1933:143–144):

Síðan fór Egill með sveit sína á fund Aðalsteins konungs ok gekk þegar fyrir konung, er hann sat við drykkju; þar var glaumr mikill; ok er konungur sá, at Egill var inn kominn, þá mælti hann, at rýma skyldi pallinn þann inn óæðra fyrir þeim, ok mælti, at Egill skyldi sitja þar í ǫndvegi gegnt konungi. Egill settisk þar niðr ok skaut skildinum fyrir fœtr sér; hann hafði hjálm á höfði ok lagði sverðit um kné sér ok dró annat skeið til hálfis, en þá skelldi hann aprt í slíðrin; hann sat upprétrt ok var gneyprt mjök. ... en er hann sat, sem fyrr var ritat, þá hleypði hann annarri brúninni ofan á kinnina, en annarri upp í hárrœtr; Egill var svarteygr ok skolbrúnn. Ekki vildi hann drekka, þó at honum væri borit, en ýmsum hleypði hann brúnunum ofan eða upp. Aðalsteinn

konungr sat í háseti; hann lagði ok sverð um kné sér, ok er þeir sátu svá um hríð, þá dró konungr sverðit ór slíðrum ok tók gullhring af hendi sér, mikinn ok góðan, ok dró á blóðrefilinn, stóð upp ok gekk á gólfit ok rétti yfir eldinn til Egils. Egill stóð upp ok brá sverðinu ok gekk á gólfit; hann stakk sverðinu í bug hringinum ok dró at sér, gekk apr til rúms síns; konungr settisk í háseti. En er Egill settisk niðr, dró hann hringinn á hönd sér, ok þá fóru brýnn hans í lag; lagði hann þá niðr sverðit ok hjálminn ok tók við dýrshorni, er honum var borit, ok drakk af.

Eit anna godt dæme er forteljinga om Kjartan Ólafssons hemn for stulda av det verdfulle hovudsmykket til kona hans.

Laxdæla saga kap. 47 (1934:144–145):

Eptir jól um vetrinn safnar Kjartan at sér mǫnnum; urðu þeir saman sex tigur manna. Ekki sagði Kjartan fǫður sínum, hversu af stózk um ferð þessa; spurði Óláfr ok lítt at. Kjartan hafði með sér tjöld ok vistir. Ríðr Kjartan nú leið sína, þar til er hann kemr til Lauga. Hann biðr menn stíga af baki ok mælti, at sumir skyldi geyma hesta þeira, en suma biðr hann reisa tjöld. Í þann tíma var þat mikil tízka, at úti var salerni ok eigi allskammt frá bænum, ok svá var at Laugum. Kjartan lét þar taka dyrr allar á húsum ok bannaði ǫllum mǫnnum útgöngu ok dreitti þau inni þrjár nætr. Eptir þat ríðr Kjartan heim í Hjarðarholt ok hverr hans fǫrunauta til síns heimilis. ... Þeim Laugamǫnnum líkar illa ok þótti þetta miklu meiri svívirðing ok verri en þótt Kjartan hefði drepit mann eða tvá fyrir þeim.

Vi ser her dæme på at eit særskilt viktig særmerke ved sagastilen er henta rett ut or Vergils kunstnarlege arsenal.

4.10.9 Direkte og indirekte tale

Hjá Homer kan handlinga ofte vera stogga ved omfangsríke private samtalar mellom to personar. Heinze seier dette er ukjent i Æneiden (1903:397, jfr. og 408). Rett nok finst også her samtalar, som mellom syskena Dido og Anna i bok IV. Men det er replikkar som er viktige føresetnader for den handlinga som fylgjer. „Prating“ finst ikkje i Æneiden (Heinze 1903:397, 405, Burck 1976:237). Heinze (1903:408):

In dem allen ist die virgilische Rede das gerade Gegenteil. Konzentra-

tion heißt ihr Prinzip: die Rede ist der Ausdruck eines einzigen Affekts, eines Vorsatzes oder Gedankenganges.

Dette er ein karakteristikk som og godt kunne nyttast om replikkane i edda- og sagalitteraturen. Her er likevel den store og karakteristiske skilnaden at replikkane hjå Vergil ofte er lange og ordrike. Sagastilen er derimot kjend for sine knappe og kvast tilhogne formuleringar.

I Æneiden finn vi langdregne *monologar* på patetiske høgdepunkt, t.d. Didos før ho tek livet sitt (Heinze 1903:124; jfr. t.d. monologen til Numanus Remulus i bok IX:598–620). Dette er ukjent i sagalitteraturen, der fyndige, stundom vittige, stutte replikkar ofte vert nytta på slike stader.

5 Tillegg: Avhoggi hovud på utstilling

I Æneiden bok XII (509–512), i skildringa av den ville krigsføringa til rutularkongen Turnus, har vi eit uvanleg krast døme på brutal råskap:

Turnus equo dejectum Amycum fratremque Diorem
congressus pedes, hunc venientem cuspidem longa,
hunc mucrone ferit, curruque abscisa duorum
suspendit capita et rorantia sanguine portat.

Etter at Turnus hadde kasta Amycus og bror hans, Diore, av hesten, gjekk han imot dei til fots, og den fyrste som kom imot honom, drap han med sitt lange spjut, den andre med sverdet. Han hogg hovudet av båe og feste hovuda til vogna si og kørde omkring med dei drypande av blod.

Jamvel om det ikkje treng vera direkte litterær samanheng her, kan ein peika på ein slåande parallell i Fóstbrœðra saga, som og elles er kjend for sine „lærde“ innslag. Det heiter der at den nordislandske kjempa Þórarinn ofsi og felagane hans drap den fræge kjempa Þorgeirr Hávarsson (Fóstbrœðra saga 1943:210–212).

Möðruvallabók kap. 17–18:

Þórarinn ofsi hjó hofuð af Þorgeiri ok hafði í brott með sér; ... Hann [d.e. Þórarinn] hafði hofuð Þorgeirs í belg við slagálar sér til ágætis sigrs síns. Þat var skemmtan þeira á áföngum, at þeir tóku hofuð Þorgeirs ór belgnum ok settu þar á þúfur upp ok hlógu at. En er þeir kómu í Eyjafjörð, þá áðu þeir þar skammt frá Naustum. Þeir tóku þá hofuð

Þorgeirs ok settu þat upp á þúfu eina, sem þeir váru vanir. Þeim sýndisk þá hǫfuðit ógurligt, augun opin ok muðrinn, en úti tungan. Við þá sýn urðu þeir allhræddir ok felmtsfullir. Þeir grófu þá með øxum sínum hjá hǫfðinu ok hrundu þar í ofan hǫfðinu ok grófu á ofan torf.

Hauksbók kap.17–18:

Þórarinn hjó hǫfuð af honum ok hafði með sér brott; ... Hann hafði hǫfuð Þorgeirs við slagálar sér í belg til ágætis sigrs síns. Þat var skemmtan þeira um daga, þá er þeir beittu hestum sínum, at þeir tóku hǫfuð Þorgeirs ok settu upp á þúfur ok hlógu at. En er þeir kómu í Eyjafjörð, þá áðu þeir skammt frá Stokkahlöðu. Þeir tóku þá enn hǫfuð Þorgeirs ok settu upp á eina þúfu, sem þeir váru vanir. Þeim sýndisk þá hǫfuðit svá ógurligt, at augun hrærðusk ok um snerusk, tungan var úti ok blaðraði. Þeir urðu svá hræddir, at engi þorði nær at koma. Grófu þeir þá grǫf með øxum sínum ok hrundu þar síðan í hǫfðinu ok báru síðan á torf ok grjót.

I Þórarins þátrr i Ljósvetninga saga (1940:144–145, jfr. og Björn Sigfússon 1940:lvi–lvii) er det og fortalt om dette. Det heiter der at Þórarinn tok med hovudet til Þorgeirr heim til Eyjafjörðr og la det i salt. Sommaren etter tok han det med seg til Alltinget og viste det fram der. Etter Alltinget la Þórarinn hovudet i haug ved Vaðilshorn.

6 Stutt oversyn over nokre ulikskapar mellom stilen i antikkens epos og i sagakunsten

6.1 Sagaforfattaren er usynleg

I det fylgjande skal eg peika nokre eigenskapar ved sagakunsten som skil den klårt frá kunsten i antikkens epos, og særskilt frå Vergils kunst.

I antikkens epos tred diktaren klårt og sjølvmedviti fram i innleiingane. Iliaden tek slik til (i Vandviks omsetjing 1951:3):

Songdis, syng om den harm som Pelevs-sonen Akilles
nørde så meint, til alskens naud for akaiane hine.

Og Æneiden tek til slik (I:1–3):

Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
litora, multum ille et terris jactatus et alto.

Eg syng om dei krigane og den mannen, som fyrst
for skuld lagnadens bod rømde frá Trojas strender,
og kom til Italia og til dei laviniske strender,
etter mange skakingar til lands og til havs.

Forfattaren kan og treda fram i eigen person andre stader i diktet (t.d. *Æneiden* I:8 og VII:1–2).

I sogene er derimot forfattaren (forteljaren) usynleg og anonym. Normal innleiing til ei soge er, som i *Brennu-Njáls saga* (1954:5): „Mørðr hét maðr, er kallaðr var gígja“ eller i *Bandamanna saga* (1956–1976:1): „Ófeigr hét maðr, er bjó vestr í Miðfirði á þeim bæ, er at Reykjum heitir.“

6.2 *Naturskildringar er medtekne berre som bakgrunn for konkrete hendingar*

Æneiden skil seg ut frá dei eldre epos ved systematisk bruk av naturskildringar til å skapa bakgrunn for åtferda til dei menneskelege aktørane i eposet. Andersson seier (1976:53):

The literature on Virgil commonly speaks of his pictorial genius and his special appreciation of natural scenery. ... Virgil, unlike Homer, projects his action into a visible scene, which becomes part of the reader's consciousness and contributes new dimensions to the narrative it frames.

Sagalitteraturen er som nemnt sparsam med naturskildringar. Naturskildringane i sogene er normalt berre medtekne der dei hjelper til med å forklára ei konkret hending.

Slik i *Gísla saga* kap. 34 (1943:109–111):

Síðan kemr sumarnótt síðasta. Þá er þess getit, at Gísli mátti ekki sofa ok ekki þeira þriggja [d.e. Gísli, Auðr og Guðrífdr]. Veðri var þann veg farit, at var á logn mikit; hélufall var ok mikit. Þá kvezk Gísli vilja fara frá húsum ok til fylgnsis síns suðr undir kleifarnar ok vita, ef hann mætti sofna. Nú fara þau öll, ok eru þær í kyrtlum, ok draga kyrtlarnir döggslóðina.

Men etter ei tid finn føraren for fiendane dei:

Ok er þetta er tíðenda, heyra þau mannamál, ok er Eyjólfur þar kominn við inn fimmtánda mann, ok hafa áðr komit til húss ok sjá döggslóðina sem vísat væri til.

I Grettis saga kap. 67 les vi at den fredlause Grettir bed hovdingen Guðmundr inn ríki om vern (Grettis saga 1936:218):

Guðmundr mælti: „Ey sú liggr á Skagafirði, er heitir Drangey; hon er svá gott vígi, at hvergi má komask upp á hana, nema stigar sé við látnir. Gætir þú þangat komizk, þá veit ek eigi þess manns ván, er þik sœki þangat með vápnum eða vélum, ef þú gætir vel stigans.“

Men den late Þorbjörn glaumr, som Grettir hadde teki til seg, forsømer á draga opp stigen (kap. 82) og Grettir vert drepn.

Naturskildringar som del i skildringa av ei sinnsstemning er, som vi har sett, etter måten sjeldne unntak.

Vi har tidlegare sett at Vergil til dels kan gjeva utførleg direkte skildring av personars tankar og kjensler, som i skildringa av Didos forelsking (s. 121–122 ovanfor).

Slik utførleg forfattarskildring av menneskeleg sjelsinnhald er uvanleg i sagalitteraturen. Det normale er at personars tankar, liksom så ofte hjá Vergil, vert uttrykte gjennom direkte eller indirekte, til dels også „fortald“, tale. Som i desse avsnitta av Bandamanna saga (1976), som er overleverte i to parallelle versjonar:

M - versjonen

- D. t. (Ófeigr segir:) Ekki mun ek minnka tillög við þik ór því, sem þú hefir til unnit, ok muntu þá vita hvert
I. t. fullting þér er at því. (Oddr sagði) at lítt mátti hann við þat styðjask mega. (3:1–3)

(En at lögbergi um morgininn stendr Oddr upp ok talar hátt:) Hér varð maðr sekr í nátt, er Óspakr heitir, í Norðlendingadómi um víg Vála. En þat er at segja til sekðarmarka hans, at hann er mikill vexti ok karlmannligr. Hann hefir

- D. t. brúnt hár ok stór bein í andliti, svartar brýnn, miklar hendr, digra leggi, ok allr hans vöxtr er afburðar mikill, ok er maðr inn glœpamannligsti. (35:10–17)

K - versjonen

- (Ófeigr svarar) ok kvezk ekki mundu mikla tillögu veita honum af því, er hann hafði til
I. t. unnit, ok því næst mundi hann vita, hvé mikill fulltingr honum er at því. (Oddr sagði) at ekki mætti hann við þat styðjask. (3:17–21)

(Ok um morgininn ganga þeir til lögbergs ok stendr Oddr upp ok mælti:) Sá maðr varð

- D. t. sekr í nátt í Norðlendingadómi er Óspakr heitir, ok segir til
F. t. t. sekðarmarka á honum, ok fór um þat skörlugum orðum. (35:30–36, 15)

6.3 Fåmælt uttrykksmåte

Eit hovudsærmerke ved det klassiske epos er lange og ordrike replikkar, og, ikkje minst hjå Homer, personnamn ofte utvida med prydelege apposisjonar (epitheta ornantia). Som i Iliaden (i Vandviks omsetjing 1951:5):

„Hæve Akilles, som Zevs held av, du byd meg å seia
kvifor han harmast på oss, den visshøve drotten Appollon.“
Tok då Akilles til ords, den snarføtte kjempa og svara:

Eller i Odysseén (i Garborgs omsetjing 1919:2): „Honom gav soleis svar Atene, den straal-øygde disi“. Vergil nyttar mykje mindre av slike prydelege apposisjonar. Eit ofte brukt uttrykk er likevel *pius Aeneas*.

Sagastilen, som har vori kalla „folkeleg“, ligg mykje nærare vanleg kvar-dagstale og skyr uturvande ord. Det som gjer mest inntrykk i denne stilen er ofte fyndige og fåmælte replikkar, der orda har rik pregnans, som Vésteinn Vésteinsson replikk i Gísla saga (kap. 13), då han hadde fått banesåret: „Hneit þar!“ (1943:43).

6.4 Samanlikningar sjeldne og konvensjonelle

I det antikke epos er samanlikningar eit særst framtrédande stilmiddel. Samanlikningar kan ofte vera utbygde med assosiasjonar og detaljar som når langt ut over den logiske analogien som var utgangspunktet. Dette er velkjent også hjå Vergil. Eit godt døme har vi i Æneiden bok IV (402–407), der diktaren skildrar kor maureflittige trojanane var då dei skulle forlata Karthago:

Ac velut ingentem formicae farris acervum
cum populant, hiemis memores, tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen praedamque per herbas
convectant calle angusto, pars grandia trudunt
obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
castigantque moras; opere omnis semita fervet.

Men som når maurar går laus på ein veldig dunge av kveite
og dreg kornet i hus med tanken på komande vinter —
og som ein svart hær dreg dei fram med sitt lettfeingne bytte
og fører det med seg etter den tronge stigen —
somme ber tunge bører av kornet på ryggen,
andre driv på og klandrar dei som er seine.
Heile stigen yrer av aulande annsemd.

Eller skildringa av korleis ein av mennene til Æneas, Nisus, kjempa mot rutulane i bok IX (339–341):

Impastus ceu plena leo per ovilia turbans
(Suadet enim vesana fames) manditque trahitque
molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento.

Liksom når ei svolten løve, driven av avsindig hunger,
lagar panikk i ei overfylt kve av sauer,
og bit og slit dei arme dyra i deira ordlause angst
med sin brølande blodige kjeft.

Slik jamføring er heilt ukjend i sagastilen. Jamføringane her er normalt knappe, ofte konvensjonelle og banale. Som i Heimskringla, (Óláfs saga Tryggvasonar kap. 49), der Hákon jarl spør trælen Karkr: „Hví ertu svá bleikr, en stundum svartr sem jörð?“ (Heimskringla I 1941:297). Eller i Jómsvíkinga saga (1875:13): „gerði rauðan sem blóð“.³⁹

LITTERATUR

A. TEKSTER

Adamus Bremensis. 1917. *Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum*. Ed. B. Schmeidler. Hannover.

Bandamanna saga. 1956–1976. Utg. Magerøy, Hallvard. STUAGNL XXX. København.

Bárðar saga Snæfellsáss. 1991. *ÍF* XIII:99–172. Útg. Bjarni Vilhjálmsson et. al. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.

Biskupa sögur I–II. 1858–1878. [Útg. Guðbrandr Vigfússon og Jón Sigurðsson.] København.

Brennu-Njáls saga. 1954. *ÍF* XII. Útg. Einar Ól. Sveinsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.

Diplomatarium Islandicum I–XVI. 1857–1972. Hið íslenska bókmenntafélag, Kaupmannahöfn/Reykjavík.

Diplomatarium Norvegicum I–XXII. 1849–1992. Christiania/Oslo.

Edda Snorra Sturlusonar. 1931. Udg. Finnur Jónsson. København.

Egils saga Skalla-Grímssonar. 1933. *ÍF* II. Útg. Sigurður Nordal. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.

Finnur Jónsson (útg.). 1912. *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* I:A. København.

Flateyjarbók I–III. 1860–1868. [Útg. Guðbrandr Vigfússon og C.R. Unger.] Christiania.

³⁹ Manuskriptet var fullført 1994.

- Fóstbræðra saga. 1943. Vestfirðinga sögur. *ÍF* VI:119–276. Útg. Björn K. Þórólfsson og Guðni Jónsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Gísla saga Súrssonar. 1943. Vestfirðinga sögur. *ÍF* VI:1–118. Útg. Björn K. Þórólfsson og Guðni Jónsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Grettis saga. 1936. *ÍF* VII:1–290. Útg. Guðni Jónsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Grœnlendinga saga. 1935. *ÍF* IV:239–269. Útg. Einar Ól. Sveinsson og Matthías Þórðarson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Gunnlaugs saga ormstungu. 1938. Borgfirðinga sögur. *ÍF* III:49–107. Útg. Sigurður Nordal og Guðni Jónsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Hákonar saga Hákonarsonar. 1868. *Flateyjarbók* III:3–233. [Utg. Guðbrandr Vigfusson og C.R. Unger.] Christiania.
- Heimskringla I–III. 1941–1951. *ÍF* XXVI.–XXVIII. bindi. Útg. Bjarni Aðalbjarnarson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Hrafnkels saga Freysgoða. 1950. Austfirðinga sögur. *ÍF* XI:95–133. Útg. Jón Jóhannesson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Jómsvíkinga saga. 1875. Utg. Gustav Cederschiöld. Lund.
- Laurentius saga biskups. 1969. Útg. Árni Björnsson. Handritastofnun Íslands, Reykjavík.
- Laxdæla saga. 1934. Útg. Einar Ól. Sveinsson. *ÍF* V. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Ljósvetninga saga. 1940. Útg. Björn Sigfússon. *ÍF* X. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Mónumenta Historica Norvegiæ*. 1880. Utg. Gustav Storm. Kristiania.
- Das Nibelungenlied* 1–2. 1974–1975. Ed. Helmut Brackert. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Norges innskrifter med de yngre runer* IV. 1957. Utg. Magnus Olsen og Aslak Liestøl. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Norges innskrifter med de yngre runer* VI,1. 1980. Utg. Aslak Liestøl. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Norræn fornkvæði*. 1867. Utg. Sophus Bugge. Christiania.
- Olafs saga hins helga*. 1922. Utg. Oscar Albert Johnsen. Kristiania.
- Olafs saga hins helga*. 1982. Die „Legendarische Saga“ über Olaf den Heiligen. Ed. A. Heinrichs, D. Janshen, E. Radicke, H. Röhn. Carl Winter, Heidelberg.
- Ovidius. 1934. *Metamorphosis* I–II. Ed. F.J. Miller and G.P. Goold. Loeb's Classical Library. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Scriptores minores historiae Danicæ mediæ ævi* II. 1922. Udg. M. Cl. Gertz. København.
- Sturlunga saga* I–II. 1946. Útg. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason og Kristján Eldjárn. Sturlunguútgáfan, Reykjavík.
- Sverris saga etter Cod. AM 327 4°*. 1920. Utg. Gustav Indrebø. Kristiania.

- Tvær kviður fornar*. 1962. Völundarkviða og Atlakviða með skýringum. Útg. Jón Helgason. Mál og menning, Reykjavík.
- P. Virgillii Maronis Opera*. 1969. Ed. R. A. B. Mynors. Oxford University Press, Oxford.
- Völsunga saga ok Ragnars saga loðbrókar*. 1906–1908. Utg. Magnus Olsen. STUAGNL XXXVI. København.
- Þiðriks saga af Bern I–II*. 1905–1911. Udg. Henrik Bertelsen. STUAGNL XXXIV. København.
- Œuvres de Virgile*. 1918. Utg. F. Plessis & R. Lejay. Paris.

B. SEKUNDÆR LITTERATUR

- Andersen, Vilhelm. 1940/1951. *Horats II, IV₃*. Gyldendal, København.
- Andersson, Theodore M. 1967. *The Icelandic Family Saga. An Analytic Reading*. Harvard Studies in Comparative Literature 28. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- . 1973. The Epic Source of Niflunga saga and the Nibelungenlied. *ANF* 88:1–54.
- . 1976. *Early Epic Scenery, Homer, Virgil, and the Medieval Legacy*. Cornell University Press, Ithaca.
- . 1980. The Legend of Brynhildr. *Islandica* XLIII. Cornell University Press, Ithaca.
- . 1981. The Lays in the Lacuna of *Codex Regius*. *Speculum Norroenum*. Norse Studies in memory of Gabriel Turville-Petre: 6–26. Red. H. Bekker-Nielsen, U. Dronke, Guðrún Helgadóttir and G. W. Weber. Odense University Press, Odense.
- . 1986. Beyond Epic and Romance: Sigurðarkviða in meiri. *Sagnaskemmtun*. Studies in honour of Hermann Pálsson: 1–11. Red. R. Simek, Jónas Kristjánsson and H. Bekker-Nielsen. Hermann Böhlau Nachfolger, Wien.
- . 1987. *A Preface to the Nibelungenlied*. Stanford University Press, Stanford.
- Baetke, Walter. 1973. Christliches Lehngut in der Sagareligion. *Kleine Schriften*: 319–350. Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar.
- Boberg, Inger. M. 1966. Motif-Index of Early Icelandic Literature. *BA* XXVII. København.
- Büchner, Karl. 1958. P. Vergilius Maro. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. 2. Reihe. VIII:1265–1486. Red. G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus, K. Ziegler, W. John. Alfred Druckenmüller, Stuttgart.
- . 1975. Vergilius. *Der kleine Pauly* V:1190–1200. Red. K. Ziegler, W. Sontheimer. Alfred Druckenmüller, München.
- . 1976. Der Schicksalsgedanke bei Vergil. *Wege zu Vergil*:270–300. Red. Hans Oppermann. Wege der Forschung XIX. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Burck, Erich. 1976. Der Menschenbild im römischen Epos. *Wege zu Vergil*:233–269.

- Red. Hans Oppermann. Wege der Forschung XIX. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Bø, Olav. 1970. Skjebnetro. *KLNM XV:575–577*.
- Carlsson, Gottfrid. 1956. Bibliotek. *KLNM I:521–525*.
- Clover, Carol J. 1982. *The Medieval Saga*. Cornell University Press, Ithaca.
- Curtius, Ernst Robert. 1948. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Franke, Bern.
- . 1976. Zweitausend Jahre Vergil. *Wege zu Vergil:29–42*. Red. Hans Oppermann. Wege der Forschung XIX. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Duckworth, Georg Eckel. 1933. *Foreshadowing and Suspense in the Epics of Homer, Apollonius, and Vergil*. Princeton.
- Einar Ól. Sveinsson. 1928 / 1956. Kyrrstaða og þróun í fornum mannlýsingum. *Vaka 2:271–296*. / *Við uppspretturarnar*. Greinasafn:64–90. Helgafell, Reykjavík.
- . 1943. *Á Njálsbúð*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- . 1954. Brennu-Njáls saga. Formáli. *ÍF XII:v–clxiii*. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Eitrem, S. 1933. Das Ende Didos in Vergils Aeneis. *Festskrift til Halvdan Koht på 60-års-dagen d. 7. juli 1933:29–41*. Oslo.
- Enßlin, Wilh. 1957. Proba. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung. 23, I:33–34.
- Fett, Harry. 1907. *Bænk og stol i Norge*. I–II. Katalog. Norsk Folkemuseums særudstilling 4. Kristiania.
- Friis-Jensen, Karsten. 1975. Vergil. Danmark. *KLNM XIX:655–657*.
- Garborg, Arne (oms.). 1919. Homer. *Odyseevskvædet*. 2. oppl. Kristiania.
- Halvorsen, Eyvind F. 1957. Breta sögur. *KLNM II:220–223*.
- Heinze, Richard. 1903. *Virgils epische Technik*. Leipzig.
- Heusler, Andreas. 1913. Burgundensage. *Reallexicon der germanischen Altertumskunde I:358–361*. Red. J. Hoops. Strassburg.
- . 1915. Heldensage. *Reallexicon der germanischen Altertumskunde II:488–497*. Red. J. Hoops. Strassburg.
- . 1922 / 1973. *Nibelungensage und Nibelungenlied*. F.W. Ruhfus, Dortmund. / Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Jakob Benediktsson. 1975. Vergil. Norge og Island. *KLNM XIX:656–657*.
- Jansen, Frederik Julius Billeskov. 1984. Danimarca e Norvegia. *Enciclopedia Virgiliana*. I:979–983. Enciclopedia Italiana, Roma.
- Jansson, Sven B. F. 1944. *Sagorna om Vinland I*. Håkan Ohlssons Boktryckeri, Lund.
- Johnsen, Oscar Albert. 1908. Norske geistliges og kirkelige institutioners bogsamlinger i den senere middelalder. *Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde:73–96*. Kristiania.
- Jón Helgason (útg.). 1962. Atlakviða. *Tvær kviður fornar:83–139*. Mál og menning, Reykjavík.

- Kraggerud, Egil. 1968. Aeneisstudien. *Symbolae Osloenses*. Fasc. Suppl. 22. Universitetsforlaget, Oslo.
- (oms.). 1983–1989. Vergil. *Aeneiden*. I–VII. Suttung, Tangen.
- Kuhn, Hans. 1948–1950. Brünhilds und Kriemhilds Tod. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 62:191–199. [Oppattpr. *Kleine Schriften* II. 1971:80–87. de Gruyter, Berlin.]
- Larsen, Sofus. 1917. Antik og nordisk Drømmetro. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*:37–85.
- Ledsaak, Sam (oms.). 1961. Aristoteles. *Om diktekunsten*. Idé og tanke 4. John Grundt Tanums Forlag, Oslo.
- Lehmann, Paul. 1936. *Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters*. 1. Stück. Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung. Jahrgang 1936. Heft 2. München.
- Lie, Hallvard. 1937. *Studier i Heimskringlas stil. Dialogene og talene*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1936. No. 5. Oslo.
- . 1982. *Om sagakunst og skaldskap*. Utvalgte avhandlinger. Alvheim og Eide, Øvre Ervik.
- Liestøl, Aslak. 1957. *Norges innskrifter med de yngre runer* IV. Utg. Magnus Olsen og Aslak Listøl. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- . 1980. *Norges innskrifter med de yngre runer* VI,1. Utg. Aslak Liestøl. Kjeldeskriftfondet, Oslo.
- Louis-Jensen, Jonna. 1974. Trójumanna saga. *KLNM* XVIII:652–655.
- Lönnroth, Lars. 1963. Studier i Olaf Tryggvasons saga. *Samlaren* 84:54–94.
- . 1976. *Njáls saga*. A Critical Introduction. University of California Press, Berkeley.
- Madelung, A. Margaret Arent. 1972. *The Laxdæla saga: Its Structural Patterns*. University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Magerøy, Hallvard. 1957. Studiar i Bandamanna saga. Kring gjerd-problemet. *BA* XVIII. København.
- . 1969. Reisedikting. *KLNM* XIV:30–32.
- . 1974. Bokmelding om Margaret Arent Madelung. *The Laxdæla saga*. Its Structural Patterns. Chapel Hill, 1972. *Maal og Minne* 1974:170–185.
- . 1977. Skaldestrofer som retardasjonsmiddel i islendingesogene. *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*:586–599. Ritstj. Jónas Kristjánsson og Einar G. Pétursson. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- . 1986a. Aristoteles og Snorre. *Poetikk fra Platon til Valéry*:50–75. Red. Aarnes, Nordahl, Mathisen. Aventura Forlag, Oslo.
- . 1986b. Aristóteles og Snorri. *Skírnir* 154:167–192.
- . 1991. *Norroena et Islandica*. Utvalde artiklar av Hallvard Magerøy. Alvheim og Eide, Øvre Ervik.
- Maxwell, I. R. 1957–1961. Pattern in Njals Saga. *Saga-Book* 15:17–47.

- Nitchie, Elizabeth. 1919. *Vergil and the English Poets*. New York.
- Ólafur Halldórsson. 1966. Helgafellsbækur fornar. *Studia Islandica* 24. Heimspeki-deild Háskóla Íslands og Bókautgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Olmer, Emil. 1902. *Boksamlingar på Island 1179–1490*. Göteborgs Högskolas Årsskrift 7. Göteborg.
- Oppermann, Hans. 1976. Vergil. *Wege zu Vergil:93–176*. Red. Hans Oppermann. Wege der Forschung XIX. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Paasche, Fredrik. 1934. Über Rom und das Nachleben der Antike im norwegischen und isländischen Schrifttum des Hochmittelalters. *Symbolae Osloenses* XIII:114–145. Oslo.
- . 1957. Norges og Islands litteratur inntil utgangen av middelalderen. *Norsk litteraturhistorie* I. Ny utgave ved Anne Holtmark. Red. Francis Bull, Fredrik Paasche, A. H. Winsnes og Philip Houm. Aschehoug, Oslo.
- Plessis, F. & R. Lejay. 1918. Introduction ... *Œuvres de Virgile*:iii–lxxii. Paris.
- Pöschl, Viktor. 1977. *Die Dichtkunst Virgils*. Bild und Symbol in der Äneis. Walter de Gruyter, Berlin.
- Reeker, Hans Dieter. 1971. Die Landschaft in der Aeneis. *Spudasmata* 27. Georg Olms Verlag, Hildesheim.
- Schmidt, Paul Gerhard. 1982. Wandlungen Vergils im Mittelalter. *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*. Neue Folge. 8:105–116. Kommissionsverlag Ferdinand Schöningh, Würzburg.
- Sigurður Pétursson. 1987. Islanda. *Enciclopedia Virgiliana* III:28–29. Enciclopedia Italiana, Roma.
- Skárd, Eiliv. 1932. *Sprache und Stil der Passio Olavi*. Avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist. - Filos. Klasse 1932, No. 1. Oslo.
- . 1971. *Vergil*. En dikter og hans verk. Aschehoug, Oslo.
- Skard, Sigmund. 1979. *Classical Tradition in Norway*. An Introduction with Bibliography. Universitetsforlaget, Oslo.
- Skånland, Vegard. 1968. Profectio Danorum in Hierosolymam. *KLNM* XIII:475–477.
- Steller, Walter. 1935. Pferd. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* VI:1598–1651. Berlin.
- Storm, Gustav. 1880. Indledning. *Monumenta historica Norvegiæ*:i–lxii. Kristiania. Universitetets Oldsaksamling. 1972–1973. *Sigurds saga i middelalderens billedkunst*. Utstillingskatalog. Red. Martin Blindheim. Oslo.
- Vandvik, Eirik (oms.). 1951. Homer. *Iliaden*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Vésteinn Ólason. 1992. Eddukvæði. *Íslensk bókmenntasaga* I:73–187. Mál og menning, Reykjavík.
- Vidén, Gunhild. 1988. Svezia. *Enciclopedia Virgiliana*. IV:1093–1098. Enciclopedia Italiana, Roma.
- Wissowa, Georg (utg.). 1894–1899. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* I–III. Stuttgart.

SUMMARY

In his introduction the author notes the importance of Virgil as an author studied in medieval schools and points to direct and indirect references to him in Old Icelandic literature. The author argues that the links between Virgil and Old Icelandic literature would repay investigation.

In the second chapter of the study the author discusses the *Aeneid*, paying particular attention to the love story of Dido and Aeneas, which was particularly influential in the middle ages. He points to the many features which the *Aeneid* has in common with Eddic poems.

In the third chapter attention is drawn to further parallels between the *Aeneid* and Germanic and Norse poetry (the *Edda*, *Piðreks saga* and the *Nibelungenlied*). The author argues that Virgil's influence is particularly discernible in a two-fold motif: (A) a woman who is deceived by her beloved and who avenges herself on him; (B) fate causing the woman to be deceived while she remains true in her love. The author then lists the parallels and differences in the treatment of each motif in classical and Old Icelandic literature.

The fourth chapter discusses Old Icelandic saga writing and classical epic (epos). It begins by considering Virgil's influence on Aristotle's ideas about narrative unity and how these in turn find expression in Old Icelandic writings. He then examines how Old Icelandic saga writers treat the role of fate in the lives of characters, comparing this with the role of *moira* and *Fatum* (*Fata*) in classical works. He also compares stories in which divine intervention plays a part. He identifies the narrative techniques which classical and Old Icelandic literature have in common; for example, dreams, foreshadowing, character descriptions of the hero before he confronts his death, along with other elements such as prophetic irony and retardation. He points to examples of these features in *Heimskringla*, *Sverris saga*, *Egils saga*, *Njáls saga*, *Laxdæla saga* and *Gísla saga*. The author argues that saga writers derived these narrative devices from many sources, with the *Aeneid* as one important influence.

In an appendix, the author discusses the similarities between the description of Turnus's killing of Amycus and Dioreas in *Aeneid* XII 509-572, and the *Fóstbræðra-saga* account of how Þórarinn killed Þorgeir Hávarsson.

The author concludes by discussing the elements which Latin and Icelandic literature do not have in common.

JÓN ÓLAFSSON ÚR GRUNNAVÍK

ANIMADVERSIONES
ALIQVOT & PAULO FUSIOR PRÆSENTIS
MATERIÆ EXPLANATIO

Hugleiðingar um sótt og dauða íslenskunnar

Birt hafa Gunnlaugur Ingólfsson og Svavar Sigmundsson

Í HANDRITINU Lbs 853 4to (síðari hluta) eru uppskriftir Jóns Ólafssonar úr Grunnavík á kvæðum Eggerts Ólafssonar (2–23, 44–86), þ. á m. kvæðinu Sótt og dauði íslenskunnar. Á eftir því er annað kvæði (bls. 24–29), svipaðs efnis en jafnframt lofgjörð um hið fyrra. Þetta kvæði er eftir Jón sjálfan. Því næst eru athugasemdir í framhaldi kvæðisins (bls. 30–31) og síðan viðaukar tveir, hinn fyrri um ástand Íslands (bls. 31–35), hinn síðari og lengri um orsakir spillingar íslenskunnar o.fl. (bls. 35–44) eða um „það Íslenskunnar Trubl og ram-skiælda Bóguskap, sem af Dönskunni stendr“ (bls. 36). Hann er frá árinu 1759.

Þetta er ritgerð um ástand íslenskunnar á dögum Jóns og gagnrýni hans á ýmsa þætti í máli samtímans (sjá nánar Jón Helgason 1926:306–308 og Gunnlaug Ingólfsson 1994). Í ritgerðinni er einkum fjallað um erlend orð í íslensku og hvaðan þau muni komin, svo og dönsk orð í samtímanum sem bjaga málið en framan af er vikið að orðum úr öðrum áttum og má segja að ritgerðin sé að hluta til nokkurs konar ágríp — eða tilhlaup til ágríps — að yfirliti um erlend áhrif á orðaforðann.¹ Eftir þetta ágríp víkur Jón svo sérstaklega að hinum vondu áhrifum dönskunnar á íslenskt mál og gagnrýnir þar lærða menn, einkum löglærða og kirkjunnar menn. Í lokaorðum ritgerðarinnar koma fram skoðanir hans á því hvað styður tungumálin og heldur þeim við.

Jón telur í upphafi að ekki sé nokkurri tungu hætta búin af einstökum erlendum orðum, svo sem nöfnum á nýjum hlutum sem komi t.d. í sambandi við verslun og viðskipti (bls. 36). Hann nefnir allmörg dæmi um slík orð og

¹ Verður hugað að þeim þætti hér í ljósi síðari tíma rannsókna og þá einkum stuðst við orðasifjabók Ásgeirs Bl. Magnússonar (1989) og rannsóknir Halldórs Halldórssonar á tökuorðum en þær koma m.a. fram í stafsetningarorðabók hans (1994).

rekur hvaðan þau muni komin. Úr lágþýsku — *plattþýðsku* — eru komin orð eins og *kaprún*, *buxur*, *mussa*, *peisa* og má það flest til sanns vegar færa. Þá nefnir hann *kaskeiti*, *kjól* og *vesti*, enn fremur *hálsklút*, *sokka* og *hosur* (bls. 38). Flest eru þetta tökuorð en nokkur munu einfaldlega komin til okkar úr dönsku eins og *kjóll* og *vesti*, enn önnur eru líklega miklu eldri tökuorð svo sem orðið *sokkar* sem e.t.v. er komið um fornensku og svo nefnir hann *húfu*, *hatt*, *hettu* og *trefil* sem nú eru álitin erfðorð.

Sigling Englendinga hefur m.a. haft þau áhrif að hér finnast nokkur orð úr máli þeirra, einkum á Vestfjörðum, en ekki nefnir Jón þau sérstaklega heldur nokkur sem komin eru um allt land, t.d. *kokkáll* og er það reyndar talið to. úr fe. en franskt að uppruna og því eldra í málinu en „sigling engelskra“ (bls. 37). Hann telur hér einnig orðin *happ*, *heppinn*, *heppni* og *heppnast*, svo og að *púla* (bls. 37–38) en þetta eru nú allt talin sameiginleg erfðorð.

Þegar að þýskum kemur, tekst Jóni ekki vel upp. Hann telur orð eins og *kátlegur* þaðan komin en *kátur* er norrænt erfðorð og á sér ekki samsvaranir í öðrum germönskum málum. Enda gefst hann upp og nefnir ekki fleiri orð úr þýsku en snýr sér þess í stað að orðunum *kot*, *kotún* og *kotra* og rekur ættir þeirra allt frá ensku yfir í spænsku, pólsku og ungversku (bls. 38); má vera að tiltækar handbækur hafi hér leitt hann á villigötur?

Nokkur orð telur Jón vera úr frönsku komin, svo sem *fustan* og *prísund* (bls. 38). Það er rétt athugað að þessi orð munu eiga uppruna sinn í fornri frönsku en eru þó líklega til okkar komin úr miðlágþýsku eða miðensku. Enn fremur getur Jón þess að ýmis orð er tilheyra hernaði muni úr frönsku komin, svo sem *manga* kvk. ‘valsöngva’, *buklari*, *gladiel* og *harneskja* (bls. 38). Síðari fræðimenn hallast þó að því að þessi orð muni úr frönsku komin um miðlágþýsku í norrænu.

Jón telur það lítt saka þótt í málið séu tekin orð úr svo ólíkum tungum sem latínu (bls. 37), t.d. *titill*, *dekur*, *sánta* ‘bölvva’, eða klipin af latneskum orðum svo sem *antúr*, af hinni gömlu pápisku tónandi: *amabantur*, *legebantur* o.s.frv; og enn fremur *rémus* af *oremus*.

Commenta er brúkanligt ord að Vest-fjörðum fyrir ljítid *herbergi*, edur *Af-hws*, mun vera af at *commentera*; so sem *madr sie þar af-sjiddis*, edr in *Secessu*, til at *meditera*, edur *commentera* *nockud* (bls. 37)

Jón ritar þetta síðasttalda orð með tveimur *m*-um en algengari miklu er myndin *kómenta* sömu merkingar og virðist ekki bundin við Vestfirði eina. Uppruni orðsins er reyndar á huldu en þess má geta að skýring Jóns er ein af þeim sem til greina koma enn í dag. Í sambandi við orðið *rémus* ‘hik, óákveðni’ má

benda á að Ásgeir Blöndal Magnússon (1989:754) styðst við skýringu Jóns í orðasifjabók sinni. Hins vegar er allt vafasamara með skýringu Jóns á orðinu *antúr* 'leiðindahegðun' — að það sé dregið af seinni hluta orðmynda eins og *amabantur*, *legebantur* (bls. 37). Reyndar er allt óvíst um uppruna þessa orðs. Ásgeir telur vafalaust að það sé tökuorð, hingað komið úr einhverju öðru norrænu máli en hafi í öndverðu æxlast af latínu *adventura* sem orðið *ævintýri* er runnið frá. Orðið *titill* er efalaust talið úr latínu en *dekur* tengir Ásgeir við norræna orðstofna og telur að tilgátur um latneskan uppruna orðsins fái tæpast staðist. Orðið *sánta* (nú stafsett *sankta*) í merkingunni 'bölva, ragna' telur Jón að sé af lat. *sanctus* 'heilagur' og Ásgeir telur í orðsifjabók sinni að blótsyrðismerkingin sé líklega af því runnin að nota *sancti-*, þ.e. alls konar dýrtinganöfn í margs kyns svardögum og staðhæfingum og gætu síðskiptin átt einhvern þátt í merkingarferli sagnarinnar.

Jón nefnir ýmis alkunn kirkjuleg orð, ýmist af latnesk-grískum toga eða fengin úr grannmálunum og finnur ekki að því nema síður sé. Honum er ljóst að orðið *guðspjall* er tekið beint úr ensku, einnig telur hann að so. *blesa* sé þaðan komið og telur aðgætandi hvort það eigi ekki skylt við *blóta* (bls.39). Þess má til fróðleiks geta að bæði Ásgeir og Halldór Halldórsson telja *blesa* tökuorð úr fornensku. Ásgeir (1989:64) tengir rót orðsins fremur við *blód* en Halldór (1994:27 (sjá *blesan*)) tengir hana hiklaust við *blót*.

Jón gagnrýnir að Íslendingar skuli að þarflausu apa eftir Dönum sín á milli þó að hann viðurkenni reyndar að þeir þurfi að babla við Dani og aðrar þjóðir á þeirra eigin tungu (bls. 39–40): „Enn þessi þarflausvi Íslendjnga Apaskapr eptir Dönum, maa afla manni skapravnar, ef ei undireins Væmu, Kliju og Uppsölu.“

Jón telur enn meiri skapraun og minnkun er þeir sem lærðir vilja kallast og látast vera svo sem reglubundnir og siðavandir yfirmenn gjöra sig að slíkum apynjum, eins og hann orðar það (bls. 40), og víkur síðan að löglærðum mönnum og kirkjunnar mönnum.

Í kaflanum um málfar löglærðra (bls. 40–41) rekur Jón mörg dæmi um dönskuskotið mál og setur sínar íslensku tillögur í sviga á eftir. Hér verður látið nægja að rekja lítið dæmi. Þeir tala um að fá *dóminn beskrifaðan* fyrir 'alskrifaðan' eða 'hreinskrifaðan'. *Kópiu* eður *genpart* vantar mig af honum, þ.e. 'jafngilda eftirskrift', sem sé *vidimeruð*, þ.e. 'sjónarvitni um borið', og *attesteruð*, 'vitnanlega styrkt', svo að hún megi *validera*, þ.e. 'lögild vera'. En til minnar kröfu skal ég hafa *bevísingar*, þ.e. 'auðsýningar' eða 'skírteini' o.s.frv.

Jón fullyrðir að íslenskir jústistar og lögspekingar geti og kunni varla öðru-

vísi að tala, en úr sumu þessu muni *Tyro Juris Sveins Sölvasonar lögmans* greiða nokkuð. *Barn í lögum* nefndi lögmaðurinn bókina á íslensku en Jón (bls. 41) vildi láta hana heita

Vid-væning i Lögum, edur Laga Vid-vænjng, þá Eg var vid Correction-ena á honum, þá hann var hier prentadur, enn mjer leidst ei at umm-breita einu orde, og liet eg það so vera.

Þá vikur hann að málfari kirkjunnar manna (bls. 42): „enn mun vorum Lærdu Andligrar Stjettar mönnum fara altíjd betur wr hendi. fiærri fer það.“ Hann undrar hversu illa hefur til tekist við að snúa dönskum bókum á íslensku (bls. 42):

... at ef nockurt Ord er einshljöodandi edur vid-lijka hljóodandi i bædum Tungunum, þa taka þeir strax, æn Efanar, þann Significatum, sem þeirra Mali hlýdir; enn slijkt bregst marg-falldliga.

Hann vill þó ekki tala margt um þetta en nefnir þó nokkur dæmi eins og *uppá það fyrir fyrir því, þar fyrir, þess vegna, sökum þess, vegna þess* o.s.frv. (bls. 42–43). — Hér er nógu orðríkt í íslenskunni.

Jón finnur einnig að ýmsum atriðum öðrum svo sem titlatogi, réttitrun og skrift (bls. 43–44). Hann leggur áherslu á að hann hafi fundið að ‘óþarfa nýbreytni’ í tungunni en segir svo orðrétt (bls. 44):

... eingin Twnga varir allajafna i sama Standi ja varla yfir 200. ar, so eckert skeiki; so eigi er einwngis Commerciis, edur vidskiptum annara þjooda alltíjd umm at kenna, edur þeim framandi, sem adkoma, og verda bw-fastir i Landi nockru. Enn Twngu málum hallda helldst Bækur vid, og einna helldst þa prentadar eru; og æ-samt þeim Lærdir ‚menn’ med Lexicis, Glossariis, Grammaticis og þess hattar Skrifum, og Poëtæ þvj nærst; og þó hvad helldst prestar, med þeirra idulegu orda lagi til almwga.. Gef þw, at moadurmálit mitt etc. qvad Sira Hallgr: ...

Enn sökum þess, at nw i þessu Sinni, er eigi æ-setnjngur minn, at gjöra af þessu meira enn so, at syrna nockurt ávæni þánka minna; þa Læt Eg hier umm full-farid ad þessu Sinni.

Fremst í handritinu Lbs 853 4to eru 6 saurbloð með titilsíðu og efnisyfirliti eftir Pál stúdent Pálsson. Handritið sjálft skiptist í tvo hluta, eða eins og stendur á titilsíðu:

Ljóða-Bók IV. í tveimur þórtum. innih. Ljódmæli Eggerts Vice Lög-

manns Ólafssonar /: fyrri part. med hendi Gudmundar Helgasonar Isfold. og Jóns (seinna systlumanns) Jónssonar Seinni part. med hendi Jóns Ólafssonar Grunnvíkings:/

Fyrri hluti handritsins er 292 blöð (talin eru með gamalt saurblað og tveir miðar). Síðari hlutinn er 46 bl. (92 bls.) en þrjú síðustu blöðin eru auð. Ritgerð Jóns um sótt og dauða íslenskunnar er í síðari hlutanum á bls. 30–44. Fyrsta blaðsíðan er titilsíða og hljóðar svo:

TRAGÆDIA; þat er Sorgligt Sjönar spil, og satt uppdictad Æventyr, umm Scott og Dæda Is-lendskunnar, (hinnar af-gömlu Mødur Vorrar.) [ordt og samsett af Monsr. Eggert Olafssýne, circa Annum 1754. [þá hann var æ sinni Land-physisku Reisu i Iss-landi.] Í Tveimur Qvædum fram-sett; af hverjum hvert umm sig má vera. Einn Actus; og hver Oda ein Scena. Qvædit fyrra umm Scottar ferli og Medala Leit Iiss-lendskunnar. Med Lag: Krabbinn talar vid Kröogann sinn — Kröogann sinn &c.²

Þessi titill handritsins á fyrst og fremst við kvæði Eggerts Ólafssonar um sótt og dauða íslenskunnar, sem er á bls. 2–23, en Jón skiptir því í tvo hluta. Titilsíðan á ekki við um annað efni kversins þótt aftan við ritgerð Jóns séu 9 kvæði eftir Eggert (bls. 44–86).

Texti Jóns er birtur hér stafréttur eftir Lbs 853 4to. Til er afrit, sem Páll Pálsson stúdent skrifaði, í Lbs 231 8vo. Hefur það verið haft til hliðsjónar þar sem vafi gat leikið á um leshætti og eins þar sem frumhandritið hafði verið skorið svo að gekk út yfir textann.

HEIMILDIR

Lbs 853 4to

Lbs 231 8vo

Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
Gunnlaugur Ingólfsson. 1994. Um sótt og dauða íslenskunnar. *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Erindi flutt á málþingi um Jón Ólafsson úr Grunnavík laugardaginn 16. apríl 1994:47–50. Orðmennt og Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, Reykjavík.

² *Bætt við neðanmáls*: spectat ad Dissertationem meam defatis Lingvæ Islandicæ. *Eftirfarandi fullyrðingu, sem er röng, er bætt við neðanmáls með annarri hendi*: Þetta er-nifallor skrifhönd Profasts Sr Gunnars Pálssonar i Hjarðarholte.

- Halldór Halldórsson. 1994. *Stafsetningarorðabók með skýringum*. 4. útg. aukin og endurskoðuð. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Jón Helgason. 1926. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga V. Kaupmannahöfn.

SUMMARY

In 1759 Jón Ólafsson (1705–1779) wrote an essay about the state of Icelandic and criticized various aspects of the language of his time. In the first half of the essay, Jón discusses foreign words in Icelandic and from where these words have come; one could say that the essay is a kind of experiment, an overview of foreign influence on Icelandic vocabulary. In the second half of the essay, Jón criticizes the negative influence of Danish and aims his criticism at learned men, especially those who know the law, at clergy, and at those who engage in translating foreign languages into Icelandic. In the conclusion, he offers his opinions about what makes a language a living one, concluding that books, especially printed ones, learned men who have compiled dictionaries and written grammars, poets, and, last but not least, priests do that.

Gunnlaugur Ingólfsson
Orðabók Háskólans
Neshaga 16
107 Reykjavík
gi@lexis.hi.is

Svavar Sigmundsson
Heimspékideild Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
svavar@rhi.hi.is

ANIMADVERSIONES

*aliqvot & paulo fusior præsentis
materia explanatio¹*

MISVIRDIST ej all-miðg þat i flvtyi er gjört, og med lijtilli meditation, et quidem in longè diversas curas. Þvi er þetta einasta giördt til at vekia en fremri þanka Viro docto et Poëtæ ingenioso [hier er meintur Monsr. Eggert Olafsson]. — Enn þat þykist² eg vita, at sumum mundi eigi virdast þat allmikit Conseqvens, at af Ruglan og Corruption mælsins, flyti corruptio Status Publici; og þvilijk Zelotypia framm-kjæmi — meir af einslags Philopatria, edur amore in patriam, enn af rjettri Yfir-vegan; edur og hitt, at þeir sem á slijku hallda, væru gefnir fyrir fornri frædi; þvi hver einn elskar mest sitt Hand-verk, og helldur framm sijnu Studio; eins og Mæl-tækkit hljóðar; at hverr er sinni svyslan samur, Latinè: Navita de ventis de tauris narrat arator. Enumerat miles vulnera, pastor oves.

Enn vid þvi væri þat Ræd, at vertera allar hinar gömlu Bækur aa hid nya mæl; edur þa á Latjnu, sem er Lingva eruditorum universalis hier i Evropa, enn þeim þó, sem þess væri verdar: þvj at Twngu mælinn eru til þess, af Gvudi gefinn, at þhverf mennirnir skilje hver annars þanka, og geti þvi helldur ordit samtaka i sam-eginligum Sýslunum. þat sie Finis ultimus, og fyrir þvj megi ad einu gýllda, hvad talat sje, þa hverr skilur annars mejnjngu. Med mörgu maa þessu hrinda, er Eg vijk so stuttliga aa. 1.) Saa blindi kjærleiki (er sumir maa ske so kalla til sjns eginn Møodurmaals, er *ðlldwngis Naattwrligur*; þvi **hverr elskar sier skyldt**; þó kann ej at neitast, at allt einlægt er af gødu Principio, og full-komnu; enn ðll Corruptio, og fætus corruptionis sje af vondum Rökum.

2.) At wtleggia Bækurnar yrði eckert af: hverjer kunna þad til gagns? og hverr vill kosta slijkt? Og þoo fast kynnu nockrir ör ||²¹ faair, sem væru i þeim færur; þá spilla þeir so Tijd sinni og Efnum, at þeir faa þad alldrei bætt; enn Lavnin einginn ðnnur, enn at geta toort aa medan og þó i Vesólld. Þad og med,

¹ Bætt við síðar til hliðar: Auctore Johanne Olavio Brachij-kolpio.

Á spássiu: Auctore Joh. Olavio Brachij-kolpio, et tota seqvens prosa.

² Á spássiu: objectio.

at þeim veiter ei af at kunna það, sem nockud hafa vid það feingist frá wngdæmi sijnu; hvad munu þá flestir ljitt-lærdur wnglijngar, sem þö hafa allt annat á hendi, og i huga, kunna ei helldur til fulls sitt þessara Tjnda Mødur-mæl, eða geta mijkunarlæst sett á adrar Twngur, fá skilid hit elldra malid; og allra sijst Forn-vijsur Exemplaria corrupta, eínkum þá nyustu, enn ei hægt ýfir at komast þá betri, sem ö-vijda eru til, nema helldst, það sem er, i Bibliotheca Sáliga Assessoris Aarna Magnussonar. Þeir hafa og einginn Subsidia af Lexicis, edur öðru því líjku til studnjngs. Þat eru og fair Islenskir, sem kunna rjetta Dönsku, Þeim sialfum Dönum veitir ei af því helldur. Margar goðdar Phrases eru nw hjá þeim wtdádar, sem finnast i þeim elldri Dönsku Bökum og Brefum; eru þö eingvir Archaismi, og mættu því vel enn brwkast. Já til eru þeir sumir Danir og Nor-menn, þö lærdur sjeu, at eigi flectera ordinn rjett; og það má líjka finna sumstadar iSjálfs Baron Christian Ludvig Holbergs Bökum; sem tilDæmis *frysede pro frös, nydede pro Nöd* etc. Og margt er þat fleira, sem mier hrindir frá, at fallast á sagða Thesin þess Sáliga manns Jöns Þorkelssonar. — Enn þetta mætti helldur geimast til eins fullkomins Discours, sier i Lagi.

Appendices duæ

quarum prior agit De Statu Reipublicæ

Is-landicæ moderno, summè corrupto, pauca adnotata.

Einhver Islenskr madr, sem hverki er ö-lærdr, nie ö-adgiætinn³ var fyrir nockrum dögum (nú i Majjo 1759.) vid mig i munnlegu Sam-tali, umm ýfir-standandi Islands Statum. hann kom so ordum ad honum, at hann hefdi þrenn-slags inni at hallda; nefniliga: 1.) *Animam Vegetativam*; sem væri innifalin i **Hjegooma Statzi**, framm ýfir þeirra megn ||³² 2.) *Anima sensitiva*, i A-girndinni; og 3.) *Anima Rationis*, sem er at affectera Hwss gangs Herra-dæmi ýfir Al-mwga; jafn vel þö i þessum generalibus Enuntiationibus, fljóti nockur Stýcki af göðu.

Sed Status præsens et instans Rei publicæ Is-landicæ, Danorum magna ex parte Dominio subjectus, habet se instar corporis febricitantis, et capitis crapulenti, et quidem maximè ob insanam illam fingendi, et qvævis commentandi insanam Libidinem (Project-magerj).

³ sä var presturinn Sr Þórdr Jonsson frá Reykiadal.

quod monstrum, ex pruritu ingenii humani pro|natum| generatum in Gallia primò procreatum, et à Germanis quoque susceptum ad Danos tandem prorepsit, et jam tandem Is-landiam petiit, ibidemque Saniem suam, vel crapulam, evomuit. Simile quoque venenum Novitatis Studiosi Lingvæ Islandicæ affundere jamdudum inceperunt. Imò hæc quid visfingendi et commentandi Libido arguit omnem veram et salutarem Status Rei-publicæ cognitionem consopitam, et fortè jam prorsus deperditam esse; adeò ut vetus illud dictum: Qvem vult perdere Jupiter, eum prius de-mentat, etiam hoc loco aliquid veri habere videatur.

Menn hafa mist hid gamla grundvallada Bw skaparvit, og ad miklu leiti umm Al-mennjngs Velstand. eckert er consulerat til fulls in medium, enn flest sett til Danskra i Kopenhagen, af hverjum ej er heimtandi at hafa fullt Skyn æ Islands asigkomulagi, sem so mjög er colijkt þeirra Lands haattum. Nw hafa einninn Is-lenskir fyrir meir enn 60. arum nidurlagt, at giðra alþjngis Samþýktir, og sierdeilis Dooma öllum Almwga vidkomandi Eins og var Vopnaðómr Magnusar Arasonar Sýslu manns, á Vest fiðrdum, gjörður sökum Spanskra, og annara Sjóreifara. Bjaskeria Dómur umm Kaup-manna Skulldir. margar Samþýctir umm Læsa menn, og þvi-lijkt fleira, sem nu er þó einskis metid. Enn allt er nu sett til Kongs og Danskra, ||³³ sem ej er von at þeckí svo frá-lijkann Statum Oeconomicum; og þó eru þeir lætnir raða, enn qvartad umm sjdan af almenníngi. Enn Danskir menn (sem nockrir kalla at vera hina æ-gjómustu þjóð) hafa alltíð sitt Egit Gagn fyrir ægum, hvad sem öðrum lijdr Nöög Project hafa bædi þeir Dönsku, og Islensku haft fyrir sjer umm Stundir. sem eru. 1.) Gijsla magnussonar Syslumanns, er það fyrsta sem eg af-veit; þat er stutt, og stýlat mest uppá Chymiska hluti. 2.) þa er Pals Lögmanns Widalins Skrif, *Deo, Regi, et Patriæ*, og 3, enn þó fyrri þat Lærda Skrif Magister Arngrips Widalins á Dönsku; þa eru i vorri Tíjd, mörg kominn fyrir Dag, sem eru Lögmanns Hans Beckers, er var med Saluga Ass. Arna, þa hann var á Islande at starfa í þvi so kallada Commissions Verki, æsamt Pali Lögmanni Widalin. og mörg Skrif Land-føgetans Skwla, eptir hendinní wtgefinn, so sem mönnum er kunnigt. Enn hvad er nw wr öllu þessu ordit; nema hvad hinir Dönsku Bændurnir voru sendir til Is-lands; Klæða Fabriqven innrjettud fyrir sunnan, Baron Hastfærs Reisa og Swsflan umm Sæða tíjngunina, er al-kunnig, og, nu sijdast, Typtunar hwss innrjettingin á Bessastódum, og hvad þess hættar fleira vera kann.

Porro: Koma mætti einhverjum til hugar, at gjðra Comædiu umm yfir-

standandi Statum Islandiæ.⁴ og einkum umm Iis-lendskra Yfir-vallds manna breutiliga Administration. I þeirri ætti ei síðst, at höndla umm þat, hversu sumir þeirra, sneida sig, sem mest þeir megna, hia öllum þeim Mælum, sem ei liggir þeirra Interesse og abata von vid; Edur, i öðru Lagi, at það sieu Criminal-Sakir, sem ordnar sieu svo Hjerads fleygar, at þeim sje skömm þeim nidur at drepa, edur at skipta sjer eingu af; Enn stundum gjöra þeir sumt af eintöma Lataglaumi, alleinasta pro forma, til at svyna Stjórn semi sjna og Vigilantiam, Röksemi, autoritatem edur Gravitatem, þoo hwn verdi stundum ||³⁴ nockut (kann-ske) hlæilig: Og þar hjá slijar Brellur gjördar til at incubera plebi metum, og Höfdjngia hrædsu lijka at setja þeim Glaucoma á þeirra Skilnjngs a/gu.

Fundist hafa einnig þeir sem heimugliga hafa conniverat, edur og colluderat med Kaup-mönnum Dönskum, ef Mwtu korn hefr milli komit. Og fleiri eru slijar þeirra Løn-brögd, sem eigi verda i stuttu mali upp-teiknud; ma ske og helldur sje þarfara at vita, enn at skrif-setja.

Jeg hefi hugsat, at slija Comoediu, edur rjettara at kalla, Satyram, mætti fyrir Sjonir fram-setja undir nockurri Dwra Prosopopoeia. Actus mættu ymisliga varierast, qvod ad metrum; Enn allt vera þó med þeim Greinum, er nervosæ væru, og emphaticæ, edr sententiosæ; en þó stuttar, svo hægt væri at muna. Varast ýrði þó, at vituperia væru svo generalia, at allir, sine exceptione, jafn-vel frömir og Gvud-hræddir, væru þar med cauterizeradir. Tæki einhver sier slikt fyrir Hendur, og full-komnadi það, og einkum ef prentad væri, svyndist ej óó-makligt, at senda af því nockur fæ-ein Exemplaria ymsum a Is-landi. Nærri ma geta, at slikt mundi falla sumum þeirra all-illa, er eiga hlut ad þeirri Sök; því þá yrdu þeirra arcana, og mýsteria neqvitei því berari; Og undir eins, at þr| contemnerud ýrði ó-laga auctoritas, og Al-mwgi hefði i flimti þeirra greylica Dominium; þeinkjandi: Eru slikir observatores til, nw a Tjrdum, edur slijar Arnir a nesi; þa ætlar Vor auctoritas at ganga til grunna, i Hug-skotum manna, og Höfdjngia hrædsan at verda ryr. Er því, þa svo er komit, eitt af Tvennu at gjöra; annat-hvert at betra Ræd sitt; ||³⁵ med því at láta alla Fje-fijkni fara og Undir-hyggju; enn geima sijdan göða Samvitsku i røligu Hugskoti. Edur og hitt, at þganc| for-sma öll slija heil-rædi; enn ganga framm i Of-stæki og Forherdjng Samvitskunnar, i Jötun-mood. Enn Gaata mjn er, at flestir mundu fara framm i þeirri hrænsi, sem nw

⁴ Á spássú stendur: NB. seu præsentem Seculi hujus Statum corruptissimum. Og neðanmáls: það var ad mjer komit einu sinne, at gjöra umm allt slikt Comoediu, og láta vera undir Dýra personu og nöfnum, eins [og i Dimna er.]

er hia mörgum inn-komin i Ølld (edur ω-ðlld) þessari; lædast og simulera; enn færri ganga í Ber-högg við admonitores síjna, með hard-hnöckudu For akti allra Heil-ræða.

Hjer ad æki er þat sjalf-sagt, at ef nockud slijkt wt-geingi, mundu sumir þeirra inn-virdiliga grafast og grennslast eptir hver auctor væri; enn hverr vill akta þeirra einskis-verdan Reigjng og Reidi-yrdi, er hjadna aptur af sialfum sier, sem önnur Vind-boola.

Sijst þýrftu þeir at setja slijkt a sig, sem eckert hafa til þeirra at sækja, og eingvu við þa at skipta; þeir og einna heldst, sem lifa hjer utan lands, þeim frá-skildir i allann mata, og ætla sier til Islands alldrei aptur at vitja. Sat Sapienti.

Appendix posterior
De Causis Corruptelæ Lingvæ Is-
landicæ.
Edur

Enn fleiri At-hugar, sem lwta ad orsökum þess hattar Malsins og Ordanna umm-breitjngar edur og mál-tjidskunnar;⁵ af hverium sumar eru generales, enn sumar speciales, og sier í lagi Islandi — vidkomandi.

Asetnjngur minn er eigi at höndla i þessum Stad, umm ||³⁶ Causas physicas edur interiores mutationis Lingvarum generalis, sem framm-koma af nockurs konar motu tacente cosmico, er synnist at hafa nockurn mutationis influxum i organa corporis humani; æ eigi heldur þa hendtug ord er lærdur menn setia i skrif síjn, so sem Grisk i Latinu, þa er betur virdast við at koma. heldur þær er menn vallda Sjalffir með vijsvitandi affecti og hermi-kraku skap eptir nærlendra Dialectorum Malfæri, sem ævallt er hættara við at heldur inn-smegi sier; enn þær sem af alls colijkum Twngum kynni at koma, og öllum eru a/d-þeckjanligar; Og sjer ilagi vil Eg nw minnast á þad Islenskunnar Trubl og ram-skiælda Böguskap, sem af Dönskunni stendr. Þat lætr sig segia, at litlu vardi, þö SlefuDadar í krijngum Bessastadi, sem eru ordnir eins og adrir inveterati Inventarii Þrælar hinna Dönsku, bjagi Malit eptir þeim; því þad finni allir strax og merki. og taki færstir i Landinu þad eptir þeim, heldur kijmi ad þeim þar fyrir.

Hier til svarast: Þat er ad sönnu satt; enn betur færi, þad væri eckert; Þvj margir af ω-adgjætni og van-þeckjngu, edur og af eintömis affecti og Nvywnga breitni, tekur þad þö eptir sem önnur Hermi-Kraka, og sijdan hinir

⁵ vel: mál-lydskunnar,

er betur ættu at vita; helldst þá til-kemur opinion umm þeirra Lærðóm, og hjegðoma Lotnjng fyrir þeirra veralldliga Embættis autoritate; sem allt inn-rætir þetta ill-gresi, eptir hendinni, þáנגad til þat verdr vall-grooit í al-þyðunni.

2.) Ecki sakar þat nockra Twngu, þætt nýy nöfn á nýyum vörum komi inn i hana med Commerciis; eins og nockur Platt-þyðsk, á Klæðum edur Fötum hjá oss; sem til Dæmis: káprwn⁶, item eru ad-kominn hwva þogþ hattr, og hetta, Carpus og kaseit. Trefill og hals klwtr, mussa og Buxur, Peisa og þSocker.} hempa, kjöll og vesti, Buxur, Sockar og hosur. Edur á Ymislegum ad-fluttum Vörum, sem Vijn og Sykur, Töbak, ||³⁷ Pipar, Eingifer, og annat þvj umm líkt. Edur

3.) ef Ordin eru af annari alls ó-lijkrí, edur mjög adskildri Twngu; sem mörg þav sem af Latinu eru innkominn,⁷ sem: *Titill*, af Titulus; *Dekur*, af Decus; *Flux* af Fluxus; *perfect* af perfectè, *at santa* (pro maledicere) af sanctus; og enn þá ó-lijkari, sömu leidis hendt þogþ gripinn, og klipinn af latinskum ordum; sem *antwr*, af þeirra hinna gömlu Papisku Presta tönandi, in finali verborum desinentia, Ex. gr. *amabantur*, *legebantur*, et similib(us), enn *Rjemus*, af þeirra Oremus. at kyria (alta voce cantare) af *kyri[e.]* *Commenta* er brúkanligt ord á Vest-fjörðum fyrir líjtíð *herbergi*, edur *Af-hws*, mun vera af at commentera; so sem madr sie þar af-sjidis, edr in Secessu, til at meditera, edur *commentera* nockud Lakari ord⁸ eru sem sumer medal al-þydu brwka; *Camels* pro Camers, og *manjel* pro maniere. Enn hreinar ordLeysur synast at vera: *brjari* m. (: Sá er setur á sig nockurn mikelmennsku láta glám, med gorte og hreyste legum limaburde. *at hafa allt á Rwi og Stwi*, pro *omnia conturbare*, kann vera komed úr Dönsku.; og at *liggia undir sama peri*; compar esse vel eadem conditione, vel fato frui, mun vera af Latino *par*.

Sigljng Engleskra⁹ hefur giört þat, at á Vestfjörðum finnast helldst nockur Englesk ord, helldur enn annar stadar; enn þó eru nú þessi yfir allt Land kominn: *happ*. n. (*casus fortuitus, sed faustus*), et inde *heppinn*, *heppni*, og *mier heppnast*, mihi contingit; *kockaall*, af cucullus. *púls madr*, laborator ||³⁸ og at *pwla*, laborare. *Púla*. f. per U tenue (*labor sedulus, et molestus*, mun og vera: ejusd. originis.

Frá Þyðskum;¹⁰ eru og nockur komenn, sem *kattligr* af *kützlich* (mirus).

⁶ kaprun i Jonsbök; à Belgico Caproen, Germ. kaperaun, Gall. chaperoen, à Lat. caprona.

⁷ Á spássú stendur: Ord af Latinu kominn

⁸ Á spássú stendur: Ord-leysur.

⁹ Á spássú stendur: Ord, med Englesku[m] innkomi[nn.]

¹⁰ Á spássú stendur: Frá þyðskum. og óðrum.

kot (casa) *domuncula tuguriolum*; ab Angl. *cottage*, a little house, Hisp. *choca*, pol. *Kuc'za*, mun allt vera af Lat. *casa*. Germ. *Küte*. et Dan. en *Hytte*. unde *Kayhytte* in *navib(us)*. Kot, vestis genus fæminarum, Gausape; forte ab Angl. *Coate*, *tunica*, seu vestis interior; seu thorax cum supparo; Gausape: Germanis eine *Kotze*. Qvo etiam forte spectat Danorum et Norveg. en *koft*; sed Danorum en *kýse* capiti muliebris laxparis species, externe superinduta, vel contractum à *Cabys*, qvod à Lat. *Capitium* devenit. Kotwn n. Hisp. *Gusano*, fortè primò à *Gossypium*. Kotra. f. *alea*, aleatorium, tabula lusoria, Phinium — *alveus* et *alveolus aleatorius* †et Macrobio† et *abacus* Macrobio, Ung. *Koczka* og fleire soddan, sem eg vil ei giðra mjer alvðru af at uppteikna i þessum stad.

Wr Frónsku,¹¹ mediantib(us) Booka interpretib(us) eru komenn: *Fustan* (einslags silke tegund;) *prisund*. f. gen. à prison (carcer.). Gagn (victoria) af *gain*, er stundum kemur fyrir i sögum; ut: *Sverdit hafdi gagn*. Lijka sum ord, er tilheyra rebus bellicis, edur militaribus, sem *manga* à mangonella. buklari (m. *Scutum*) *ligneum* propriè, *ferró præmunitum*, *parma*, ab Anglico a buckler. id verò à Gall. *bouclier*, vel Belg. *beuckelaer*. Polonicè *Puklierz*. Gladjel; n. Kemur fyrst af Latino *gladiolus*. Dansker hafa fyrrumm nefndt þat et *glavind*. harneskia. f. *armatura*, synest vera af Angl. *harnesse*. Sic Ephippia vocant *horse harneis*. Danis en *Harnesk* ut Eph. vi. *cataphracta*. og fleiri þvj-ljk. ord, sem ej er a þessum Stad mjer al-vara upp at telja.¹²

Minnst er at furða,¹³ þó mörg ord sjeu inn-kominn frá ||³⁹ Næbwa þjóðunum, med Christindómsins inn-plantan, einkum Engelskum, er af nælægum Nordur-löndum tóku fyrst vid Christni.¹⁴ sem *Kyrkia*, fyrst komit af Græco *Κυριθ* edr *Κυριακη*. *Prestr* af Presbyter. Alltari, m. ab *alta ara*. at *predika*, af *prædico*. *Klerkr* af clericus, og þat af *Κληροσ*. *Psalmr*, af Psalmus. *Klukka* af *vocula* medii ævi *clocca*. *Kerti* af Germ. *kertz*. item *Skriftir*, vel Islandicium *Skriftir*, er fyrst kemur af *Scribo*, vid. *Lexicon*. So eru og med Lærdómsnum innkominn: Book. f. *liber*, fyrst af Germ. eine *buche*, *fagus*, og er því samhljóða Danskra *en Bog.*, og *letr* (*Scriptura*) er berlega fyrst af Latino *Litera*, og sidan Enskra *letres.* eg *Skrifa* er af *scribo*, enn *Rit* af Engelskra *writing*: *Psalmr*, er af Psalmus, og *fontr*, m. af Latino *Fons*. Enn frá Engelskum *Gud-spjall*, af þeirra *Go-spell*. og eins at *spjalla* (loqvi) af þeirra *spellen*, og at *blessa*, (*benedicere*) enn NB. er þó ad-gjætandi hvert þat

¹¹ *Á spássú stendur*: Frá Frónskum.

¹² rijkr. adj. hodie *dives*, olim potens, videtur ab Italico *rico*, ut *rico hombre* (*vir dives*).

¹³ *Á spássú stendur*: Ecclesiastica.

¹⁴ *Á spássú stendur*: *approbanda potius qvàm improbanda*.

egi ecki skylldt vid at *bloota*, sem nu er i maledictionis Significatu, enn er ei ðlíjklegt, at i Heidendóme hafe veret, *adorare*, Umm slijk ord er eingin þórf, at tala fremur á þessum stad; sem bæði eru náðsynlig, og af öllum að-þeckianleg; gjöra og ei helldur mælinu neina Spilling. getr ei helldr annars verit; enn med so mikils hættar Hlutum, sem Christindoomrinn er, komi ný ord inn. Og slijkt hid sama hefur i öllum Heiminum vid-geingist, þa hluternir hafa svo verit vid-vaxnir.

§ Hin er Spilljngin van virdulig, og Bóguskaprinn hlæiligur, ef eigi gratligur, þa Islenskir, að Þarf-leysu, apa sig eptir Dönskum sijn a milli, þa annars eru nóg ord-rikt i sjalfu mælinu. Enn þó þeir babbi vid Danska, sem líjkast þeim, og eins vid annat framandi folk; má full-vel standast. Og þat verdr flestum fyrir, nema ef Franska veinar skal frá-telia, er hafa so miklar mætur á Twngumáli sjnu, at þeir vilja ei annat tala, og lata sinn mannwd-leika upp-bæta þat, eptir sem al-menniliga er frásagt. enn þyðskir, er sagt at myndi sig eptir hinum framandi, enn hlæa þó að þeim, sem Franskir gjöra eigi. — Enn þessi ¹⁴⁰ þarf-læsi Is-lendjnga Apaskapr eptir Dönum, má afla manni skap-rávar, ef ei undir eins Væmu, Kliju og Upp-sölu. —

Enn fremur at segia: Þetta er helldst at umm ó-lærda menn, og þar til þorpara, hverra sumir smjadra fyrir Dönskum, og vegna þess, þeir ero veitandi fa-gjætra hluta sumra (sem hinum so þyker) vilja þeir hinum til Ged-þeknis, sam-mynda sig þeim, og laga sig eptir þeim i öllum hlutum sem kunna af frekasta megni.

Aá þvj rydr ei stórum. enn hitt er Skap-rávnin og mijkunin meiri, þa hinir þeir er Lærdir vilja kallast, og laatast vera, og þar til nockurskonar Reglubundnir og Sida vandir Yfir-menn, gjöra sig að slijkum Apinium.¹⁵ Já! Jeg hefi sjalfr heyrð a, med stakri andstygd, at hafi Kap-madurinn haft þann Labdacismum at geta eigi nefnt literam Caninam R. þa hefr hinn gjört eins, og sett D. i stadinn.

Þessir ero helldst þTvenn-slags; annadhvert þeir hinir *Seculares*, er vilja heita Juristar,¹⁶ og þtil þó hæ lærdir Juristar, Til eins þeirra hefi eg það heyrð einkanliga, so mig rekr minni til. Ei hefi eg heyrð það, so eg nw minnist, til Embættis manna af Ordine Ecclesiastico; þó sumir þeirra vilje, ei einasta heita Lærdir, og vel-lærdir, helldur og hæ-lærdir Kenni-menn. Hinir fyr-nefndu, nefniliga *Seculares*, eiga sjer aptur adrar Apiniur, sem vita tijdum¹⁷

¹⁵ Á spássu stendur: NB.

¹⁶ Orðið Juristar er stjörnumerkt.

¹⁷ Á spássu stendur: Risum teneatis amici!

— at **begjóra** [(pro *bege*ra, et inde at *begjóra*; sed Danicè at *begiøre sig*, est *concacare se*, vel merdis inqvinare] **Døminn beskriřadann** (Danicè, et interdum **wt-skrifadann** (Belgicè [fyrir. *al-skrifadan* edur *hreinskrifadan*].¹⁸ *Copiu* edr *gjen-part* vantar mig af hõnum. (jafn-gillda Eptir-skrift. sem sie *vidimerud* **Sjõnar Vitni umm borit**, og *attesterud*, (*vitnanlega styrkt* so hun megi *validera* (**Lõg-gýlld vera**). Enn til minnar krõfur skal eg hafa *Bevijsingar* (o: *adswynjngar*) edr *skijrteine*. Pvi þeir bwast vid, og asetja sier, at fã hann sijdann **annuleradann** (id est: at *hrijsnga hann*, i stadenn fyrir *annulleradann*, edur *annihileradann*; so hann verdi ðlldungis **upp-hafdr** (pro ophævet) id est **elevatus**. So þynnka Lijfs þeirra er so megn, at hwn lyptir skrifudum Dõomi Systlumanna upp til Skvya; hvad munu þã ei Sjalfir þeir? Nú kunna fair (jã færstir) annat at nefna enn. **appell**, fyrir ||⁴¹ *Skijr-skotun*, og **Arrest**, fyrir *kýrrseting*; nje *Sterf-boe*, fyrir **Danar arf**. item: Mjer *behagar*, at *begiora* Dõminn *beskriřadann*, því eg áset at *appellera*, og *uppã tala* hann, og fã *Stefnjngu* af hanns *Vel-burdugheitum* til þess. þã vil eg *inn-stefna* hõnum sidan, og so *uppã anka* hann. enn smalit sialft rijs i fyrstunni af *Maga skiptum* (permutatione ventri, vel uterum. vid. infra pag. 63.)

Innlegg mun verda so at heita, enn i Gudbrands Biskups Tijd var þat kallat **Forsætt**. Protocol fyrir *Dõoma-* edur *Giõringa* (sc. *Actorum publicorum*) Bõk, ma vel standast, og **Process** fyrir *Maals Rekstur*. **Actor** stendr nw optast fyrir *Sækjanda*; enn **Verjandi** mun stundum fã fyrir sig full-megtugann *Defendentem*, hvers *Principall* (*Sakar adili*) hann sie. Í fyr nefndu *Sterf-bwi*, er opt einhver *Myndlingr* (õmagi) sem vegna þess er õ-myndugr (; sine figura, fyrir *õ-fullvedia*) og því þarf hann vid *eins Værg*e (edur) **Laug værg**e (*Võrdslu manns*), er setje fulla *Caution* (*ved, Pant*, edur *Bõrgun*, etc. Varla geta nw (og sumir mã-ske eigi vita) vorra Tijdma so kalladir *Is-lendskir Juristar* (edr *Log-vitringar*, helldur enn *Juris consulti*, edur *Lõg-spekjngar*) ðdru vijsi at tala. Umm allt þetta bera þeirra *Acta publica*, *Protocollar* og *Alþijngis Bækur* ljõsastann vott. Enn wr sumu þessu mun (edur synist) *Tyro juris*, Herra *Lõgmansins Sveins Sõlvasonar* at greida nockud, Hveria Bõk Hann kallar siãlfr *Barn i Lõgum* (raunar *Tvjrædt ord*) enn eg vilde laata hann heita *Vid-væning i Lõgum*, edur *Laga Vid-vænjng*, þã Eg var vid *Correctionena* ã honum, þã hann var hier prentadur, enn mjer leidst ei at ummbreita einu orde, og liet eg þad so vera.

Sõmuleidis hefi eg vitad einn, edur annann, sem ei hefr þõttst finna ord i *Is-lendsku*, samgýlldt vid *Ordinn Supplicatia*¹⁹ (*audmjwk Beidni*, ef þad væri

¹⁸ Á spássiu stendur: NB.

¹⁹ Á spássiu stendur: *Supplicatia*

i Brwkan; edr hvad i Islendsku skyldi heita **Ordit ansögning**²⁰ (*ummbeidni*, edur *Eptirleitni*; og enn sijdur **Ordit Anstalt**,²¹ sem ymist er *Undirbwnjngr*, edur *Rada gjörd*, eptir því sem Efninu vid-hagar.

||⁴² Full-vel veit eg, at ei er sa þver-fari til (nie *Schrupp Hefell*) til, sem veröldin verdi med-heflud; ei helldur so sterkar hendur, at hönum styrt geti. hitt er umm-tals efnit, hvert ej verdi vid-leikit, at hid mesta Barbarjet Drottni, og fai ýfirhönd.

Þetta var nw talat umm þa Laicos (Leik-menn) enn mun vorum Lærdu Andligrar Stjettar mönnum²² fara alltíð betur wr hendi. fiærri fer það. Jafn-vel þoo i Andligu Umm-tals efni flestu sie allr Styll æd veldari, enn i ödrum Scientiis (sijdan Theologia NB. er gjörd *ad Scientia*, jafnvel *Scholastica*). Og þvj hefr mig ej all-líttid furdat, hversu sumum Literatis hefr eolagliga, ja rjett böguliga, farit, at snwa Dönskum Bökum a Is-lendsku: Edur, því Lijtt-lærdir prestar, sem varla kunna sitt Mødurmaal, enn sijdur önnur, taka sier slijkt fyrir hendur, sem þeim er þoo Ofur-efli, þa þeir skilja hverigrar Tungunnar genium rjettann. Eg hefi enn eigi gleimt, hvada Bægiendi eg atti vid at swysla, fyr enn eg gjæti ad nockru leiti burt krassat og hreinsat hid Danska Swr-deig wr **Johan Arndtz Christindómi**, sem Biskupinn Salugi Magister *Joon Arnason* ljet hier i *Køpenhafn* prenta; og sagt var, at Sira Porleifr nockur fyrir *avstan* einhverstadar (máskæ á Kalfa felle) hefdi wt-lagdt. Þar rak eg mig a þa Sannindi; at ef nockurt Ord er einshljöðandi edur vid-lijka hljöðandi i báðum Tungunum, þa taka þeir strax, an Efanar, þann Significatum, sem þeirra Mæli hlvydir; enn slijkt bregst marg-falldliga. Til Reynslu, og Svynis þar umm, þa hefi eg samann-tekitt ei all-fa Ord, sem eru etijmo, et sono, naliga hin sömu i Dönsku og Is-lendsku; enn hafa þoo eigi hina sömu merkjngu, þoo optliga næ-skýllda, enn þoo ber þat stundum vid, at hwn er vanda læs. Eg vil nw ei tala margt umm, hvad gjarnt þeim er, at grijpa hljöð-ljk Dönsk Ord eptir Dönskunni, eins og i Rostochs Postillu, **uppá það**, ||⁴³ *í stadinn fyrir því. þar fyrir. þess vegna, sökum þess, vegna þess etc.* og stundum bjaga þeir genera; so sem: *fyrir þann Skuld*.²³

Eg hefi talad ædur, nærri því, at þoott Is-lendskir beigli á sier munninn

²⁰ *Á spássú stendur*: ansögning

²¹ *Á spássú stendur*: anstalt.

²² *Á spássú stendur*: § Ecclesiastici

²³ *Á spássú er bætt við*: i Biskupa brefunum og svo heldur klausan áfram neðanmáls: circa 1450. eru opt soddan Beiglur og Bögur og umm 1500. hann deildi uppa hann f. deildi a hann. I upphafi Brefanna *Wij Ögmund Bp.* og i *Seculariorum Skrifum heymectugr* fyrir **hamectigr.** etc. item i *þann Tijd.* og i *Qvædi Sr. Jóns á hialta B. Det var i Den Tijd.* at Danskurinn tjer. Nota Frásöguna um það. *hvad er þetta krjadyr? bðlvud siertu hrifja!*

eptir hinum Dönsku, þá þeir eru hjá þeim staddir, ma einu gýllda, og er allt goðra gjallda verdt; enn þá þeir gjöra það þar fyrir utan, af ein-töma Latædi, van-þeckjngu a sju mœdurmalí, edr Dyrðkan við þa Dönsku, þa er það an afdrattar forkunnarlíga og fyllílega Lastverdt. I vídlíjkann maata er þat og Van-kunnenda Teíkn, þa þeir skemma upp Orthographiam (Rjett-ritan) síjna eptir Dönum; sem til Dæmis: at *hava* (habere) fyrir at **hafa**; at *skriva*, fyrir at **skrifa**, **aftaninn eftir þat** hun var **gift** (pro *aptanin eptir* at hwn var gípt) var hwn a *loftinu*, og þó enn *oftar* (pro var hwn á *Loftinu*, og þó enn *optar*). Enn hvar setja skuli Ypsilon. fara Íslenskir optlíga víllt, því þeir tala það sem í; enn Danskir nær alldrei, af því þeir tala þat wt j ordunum.

Hjer víd kemr ei all-mjög, at tala umm þann mikla Titla-Fjóllda,²⁴ er Íslenskir hafa upp-tekit umm Stundir, og eru þvyskum í þvj Líjkir, enn eígi Dönskum, er hafa þa all-faa, og enn síjdur Frönskum, er hafa þa hina færstu. þat er eitt Signum vanitatis og Corruptelæ morum, asamt fleiru öðru, er synir, at þeir síeu komnir frá því gamla stöðuga Lagi, wt í gapa skapar Sveíflu og Svima þessara Tijma. Hjer hlydir ei helldur til at tala umm þa lang-orðu Processa, sem ordnir eru framm ýfir þa í gömlu Daga; so Pappjrinntekr nw at kosta meir enn inn-takit, sem a hann er skrifat; Einkum sídan Skrifara peningarnir eru farnir at víd-gangast. Ei helldur víl eg tala hier²⁵ umm þa kíjmílegu ad-ferd, at gjöra at-ridis Bref og magtar gjörnþnga nærri wæsilíga med of-da'fu þBleki vatns Bleki, og of-mögru fídríllda fota þíjrum þars Letri. So þeir skuli vera því w-þægíligri ||⁴⁴ til Yfir-lestrar; sem líjkast er, at komi til af því, at gjörnþngurinn sje wjettvíjs í síalfum sjer, og skuli því fljotara forgaanga, so Eptirkomendurnir hafi ei ýfir því at dæma, og geti það ei helldur. Enn slíjkir menn (asamt fleiru í fari þeirra) munu hafa síjn Læn medtekin, burt med Síalfum sjer. Eg hefi nw nockud minnst a ó-þarfa ny-breitni í hverri Twngu; enn ei causas communes exteriores fleiri, edur interiores færri; hvar fyrir eíngin Twnga varir allajafna í sama Standi ja varla ýfir 200. aar, so eckert skeiki; so eígi er einwngis Commerciis, edur vídskiptum annara þjóða alltjð umm at kenna, edur þeim framandi, sem adkoma, og verða bw-fastir í Landi nockru. Enn Twngu malum halda helldst Bækur víd, og einna helldst þa prentadar eru; og a-samt þeim Lærdir menn med Lexicis, Glossariis, Grammaticis og þess hattar Skrifum, og Poëtæ þvj nærst; og þó hvad helldst prestar, med þeirra ídulegu orða lagi til almwga.. Gef þw, at mœdurmalit mitt etc. qvad Sira Hallgr:

Þetta er nw ad so stöðdu Líjtíð agríp þanka minna umm Víð halld þess Ís-

²⁴ Á spássíu stendur: Umm Titlana.

²⁵ Á spássíu stendur: Nota: Bjarne Halldorsson sysl[u]madr.

lenska Twngu máls. Og er þoo eigi tjæd, hversu það gefr meiri Upplvysnjng i Ordanna Skilnjngi, i gömlum Lögum, Skjöldum, Sögum, og Qvædum i nærskýlldum Dialectis, enn þær kunna því aptur at gefa, þó það sie lijka nockud, og all-vel nvytandi.

Enn sökum þess, at nw i þessu Sinni, er eigi æ-setnjngur minn, at gjöra af þessu meira enn so, at swna nockurt ávæni þáñka minna; þa Læt Eg hier umm full-farid ad þessu Sinni.*

* Á bls. 145 hér að framan minnst Jón Ólafsson á Vopnadóm Magnúsar Arasonar, en það er misminni eða pennaglöp því að um Vopndóm Magnúsar Jónssonar þrúða er að ræða.

ELIZABETH ASHMAN ROWE

FOLKTALE AND PARABLE:

The Unity of Gautreks Saga

AS SEVERAL SCHOLARS have pointed out, Gautreks saga has no single protagonist, no chronological plot, and a haphazard assortment of characters and settings.¹ It is currently considered a single text, but the heterogenous nature of its parts is so great that it has led in the past to the perception of these parts as constituting relatively independent *þættir*.² Despite such „deviations“ from the techniques of classical composition, I would like to propose that a single theme does inform the saga.³ In it, the traditional characteristics of the suc-

¹ E.g., Boyer (1979) and Kathryn Hume (1973). Joseph Harris (1975, 1986:210 ff.) has drawn attention to a number of texts which do not display „biographical unity“, such as *Qgmundar þáttur dytts ok Gunnars helmings*, and *Gautreks saga* can be added to the list. Although *Gautreks saga* is preserved in two versions, one shorter and earlier, and the other longer and later, it is with the longer one, believed written towards the end of the thirteenth century, that I am concerned. See Ranisch (1900:i–xviii). The shorter version, whose lack of detail makes the action seem illogical and unmotivated, also does not include the story of *Starkaðr*. Henceforth, references to *Gautreks saga* indicate the longer version unless specified otherwise.

² So Schier (1970:76, 78, 89). Hermann Pálsson and Edwards (1985:10–3) give no hint in the introduction to their translation that *Gautreks saga* might be „separable“, and the assumption of the unity of *Gautreks saga* is essential to the argument of Régis Boyer (1979). The seventeenth-century copyists varied in their opinions, with Jón Erlendsson (in AM 65 fol, AM 203 fol, and AM 358 4to) and Björn Jónsson (in AM 164 h fol) entitling the parts of the shorter version as though they were relatively independent *þættir*. At the other extreme, the unknown copyists of AM 194 a fol and AM 590 b–c 4to included the text of the longer *Gautreks saga* in their copies of „*Saga af Hrolfe Gautrekssyne*“. Kålund seemed to think *Gautreks saga* and *Gjafa-Refs saga* were independent, for he uses both these titles when listing the untitled contents of compilation manuscripts (the former for AM 356 4to, and the latter for AM 152 fol), rather than calling one a defective version of the other.

³ The fact that it is difficult to assign priority to any one of them has been considered a flaw in the composition of the saga (Boyer 1979). Hume (1973) argues that readers of the (family) sagas should not expect organic unity, although if the sagas are composed „genealogically“, as she suggests, then they should at least have a similar underlying continuity. Seymour Chatman (1978:47) briefly discusses Jean Pouillon's notion of „contingency“ as the organizational principle of events in „extreme modern cases“ (replacing the traditional Aristotelian „causality“ principle), but it seems very relevant to this particular criticism of the sagas.

cessful Scandinavian king — generosity and good luck — are reinterpreted in the Christian terms of charity and grace, thus investing the institution of the monarchy with a spiritual authority independent of that of Rome. Gautreks saga anachronistically projects this reinterpretation onto the pre-Christian past, but it is more usually found in narratives such as *Auðunar þáttur vestfirzka* and *Óláfs saga hins helga*, which deal with good Christian kings such as Sveinn Úlfsson of Denmark and St Óláfr of Norway.

If we disassemble Gautreks saga, we find that it is composed of three interlaced narrative strands. The first is the folktale-like account of Gautrekr's begetting, the second is the ancient legend of Starkaðr, and the third is the Íslendinga-þáttur-like story of Refr. These three narratives, which seem so disparate, are in fact linked by the repetition of the following motifs: misers, fools, and sacrifices to Óðinn. In the first story, the miser is King Gauti's unwilling host *Skafnörtungr* (the name means „Skinflint“), the fools are the members of *Skafnörtungr*'s family, and the sacrifices to Óðinn take the form of their throwing themselves over *Ætternisstapi* (their „Family Cliff“) to ensure their going straight to Valhalla. In the second story, the miser is the Norwegian Earl Neri, who serves to connect all three parts of the saga, since he makes his first appearance in the legend of Starkaðr, then becomes Gautrekr's earl, and finally Refr's foster-father.⁴ The fool is Starkaðr himself, who as a youth is a good-for-nothing *kolbíttr* or layabout, and the sacrifice to Óðinn is the hanging of Starkaðr's foster-brother, King Víkarr. In the third story, the miser Neri appears once again, and Refr is a hero who begins as a *kolbíttr* and a fool both.⁵ The lack of a sacrifice to Óðinn is a deliberate omission, as I will show, but a further connection between Starkaðr's story and Refr's is provided by Refr's father Rennir, who fought for and was a friend of King Víkarr. And when Refr gives his father's prized ox to Neri, his story is

⁴ For convenience, quotations from Gautreks saga are taken from volume 4 of Guðni Jónsson's 1950 edition. Starkaðr is described as a *kolbíttr* on p. 15, and Neri as a miser on p. 23: „Neri jarl var hermaðr mikill, en svá sínkr, at til hans hefir jafnat verit öllum þeim, er sínkastir hafa verit ok sízt hafa öðrum veitt“ („Earl Neri was a great warrior, but such a miser that all those who have been the most miserly and have aided others the most reluctantly have been compared to him“).

⁵ Gautreks saga (1950:27) describes Refr as a *kolbíttr* and fool: „Þá er hann var ungr, lagðist hann í eldaskála ok beit hrís ok börk af trjám ... Hann gerði sik athlægi annarra sinna hraustra frænda“ („When he was young, he lay about in the kitchen and bit twigs and bark off the wood ... He made himself the laughing-stock of his other famous relatives“). On the same page, Rennir is implied to be thrifty: „Faðir hans [i.e., Rennir] var fjárorkumaðr mikill, ok líkaði honum illa óþrifnaðr sonar síns“ („His father was a great man of wealth, and the unthrifty ways of his son displeased him“).

linked with Gautrekr's, who as a boy disposed of his uncle's prized ox by killing it.⁶

Gautreks saga is particularly rich in its use of folktale motifs and indeed whole tale-types. The story of Gautrekr begins with an analogue of AT 1544, „The Man Who Got a Night's Lodging“, and continues with a series of motifs illustrating the behavior of miserly fools. The story of Refr seems to be based on Auðunar þátr vestfirzka, which has been the subject of several folkloristic studies and itself has multiple analogues in folktale (Ranisch 1900: lxi-ii). Yet these folktale-aspects, which in themselves seem naive or unliterary, have been adapted and modified to various degrees by the saga-author. John Lindow (1978:173) notes (see also Harris 1979, Strömbäck 1968):

We must recall, however, that in no case does an Old Norse text 'translate' an international tale. Even in the case of clearest influence, what the Norse text does is to rework the international material, casting it in a Norse context according to the rules of Norse literature and work it into some fuller text which makes complete sense in its own terms.

What is unusual about Gautreks saga is not that it conforms to Lindow's generalization, but that the saga-author uses folktale structures and motifs as a vehicle for a certain aspect of his theme, and abandons them when his particular point is made.

The satiric aspect of Gautreks saga which Régis Boyer (1979) detects is in fact limited to the first narrative strand, which opens with a parody of that commonplace of romance, the hero finding adventure when he becomes lost in the forest during a hunt. In this case, King Gauti loses not only his way, but also his spear and all of his clothes except for his underwear.⁷ Eventually he

⁶ Neri turns his chair away from the sight of the missing shield on his wall, just as Skafnörtungr pulls his hood over his eyes to avoid watching Gauti eat his food. See Milroy (1966:214) for an interpretation of Skafnörtungr's action as originally to ward off the evil eye, a motif which „is found in a more or less clear form in Celtic stories of [this] type“.

⁷ See Milroy (1966:213-4) and the literature he cites for the age and extent in folklore and medieval romance of this *topos*. If we attempt to take this episode seriously, we would read the forest as the place outside civilization, opposed to the court, and possibly as the other-world or psychic landscape of the hero. The loss of King Gauti's clothes, weapon, horse, hawk, and hounds — the identifying signs of his status — suggest that his identity is now lost or without meaning, and that if he emerges from the forest, it will be as a new or reborn man, changed in some way by his adventure. But such a reading is not validated, for Gauti emerges unchanged and unchallenged, having encountered no monsters from his subconscious, but only a family of foolish peasants.

makes his way to the house of a family of foolish pagan peasants, and the subsequent events form an inversion of „The Man Who Got a Night's Lodging“. Aarne and Thompson (1961) say:

The rascal feigns deafness and eats the best food. He accepts hospitality before it is offered. He takes the host's horse out of the stable and puts his own in. He is to pay for his lodging with a goatskin; he takes one of the host's own goats. At table they put poor food before him but he continues to get the best. At night he manages to sleep with the wife or daughter. When the woman puts out food for her husband in the night he gets it himself. He makes the women believe that the man knows all about them, and they confess their misdeeds. The host becomes angry and is going to kill the rascal's horse; he kills his own instead.

The inversion is an ethical one that leaves the structure of the tale intact. In contrast to the folktale's rascally, self-serving hero and the more or less honest host whom he shamelessly takes advantage of, King Gauti is „vitr maðr ok vel stilltr, mildr ok máldjarfr“⁸ (Gautreks saga:1), while the host is the miserly peasant Skafnörtungr. Gauti does accept hospitality before it is offered, helps himself to food unasked, and sleeps with his host's daughter, but he does nothing to trick or threaten him. Instead it is the peasant's own cowardly, stingy nature that creates the havoc surrounding Gauti's visit. The saga-author has added the reek of folk humor to the story in order to emphasize the destructiveness of the lack of charity, as in the episode of the foolish servant who kills the dog for „betraying“ the location of the house to a stranger (Gautreks saga:3), and Skafnörtungr's response to Gauti's reasonable request for a pair of shoes: he pulls out the laces before he gives the shoes to the king. The saga-author draws the moral of this incident in a verse which Gauti utters (Gautreks saga:6):

Skúa tvá,
er mér Skafnörtungr gaf,
þvengjum er hann þá nam;
ills manns
kveð ek aldri verða
grandalausar gjafir.⁹

⁸ „A wise man and good-tempered, generous and free-spoken“.

⁹ „Two shoes Skinflint gave me, which he deprived of laces; I say there will never be guileless gifts from an evil man.“

At the folktale's climax, the angry host attempts to get back at the hero, but his vengeance goes astray and he finds that he has killed his own horse instead of his unwelcome guest's. In the inverse move in Gautreks saga, the destructive impulse is turned on itself — the miser's reaction to Gauti's visit is not to kill the guest, but to commit suicide, taking his wife and servant with him. As we shall see, the ultimate meaning of the narrative is not that of the corresponding tale-type, which, as James Milroy (1966:212–215) has argued, reflects a conception story — the host is hostile to the visitor because it has been predicted that his daughter will give birth to a hero who will kill his grandfather.¹⁰

The saga continues in the folktale-mode, but without the framework of a complete tale-type. Instead, the saga-author explores the further destructive effects of avarice through the misadventures of Skafnörtung's sons, who are fools as well as misers. The series of motifs includes that of the fools who push their parents over a cliff as a favor to them, the fool who believes that he has impregnated his sister by touching her cheek, the fool who believes that snails have destroyed his gold, the fool who kills himself because a sparrow has eaten one grain from his cornfield, and the fool who kills himself because his ox has been killed.¹¹ Although the familiar folktale triad appears in the number of brothers and sisters, there is no corresponding tripartite structure, nor do the folktale motifs occur in the typical series of three. For example, we would expect the sequential deaths of the brothers after a foolish action by each, but in fact one of them is persuaded not to kill himself after his foolish action, and it takes a second foolish action to propel him over *Ætternisstapi*. This lack of discernable pattern gives the impression of incidents piled on top of one another (rather like the bodies which must be accumulating under the cliff), suggesting that the author was imitating folktales here, rather than adapting pre-existing ones.

The lack of common sense or intelligence that the fools display is typified by their bizarre religious beliefs, particularly in their worship of Óðinn. Again, the depiction seems to be satirical, since Óðinn is traditionally the god of battle and poetry and the ancestor of royal houses, and hence utterly inap-

¹⁰ See Weber (1986) for an exposition of this development in reception-theoretic terms. Here I am describing the response of the reader to the text, rather than the reception of the shorter Gautreks saga by its later redactor.

¹¹ Boberg (1966) classifies these under J1744 (Ignorance of marriage relations), J1919.7 (Absurd disregard of facts), J1810 (Physical phenomenon misunderstood), J2119.3 (Absurd shortsightedness), and J2518.1–2 (Foolish extremes). Stith Thompson (1957) provides non-Scandinavian analogues under J1744, J1919, and J2119.

propriate as the family deity of preternaturally stupid peasants.¹² It is a nice touch to have the master of the house take his servant to Vallhalla with him because „Óðinn mun eigi ganga í mót þrælum, nema hann sé í [Skafnörtungs] föruneysi“¹³ (Gautreks saga:5). According to the traditional account of Vallhalla, the stingy peasant master would hardly qualify as a companion for heroes like Sigurðr and Helgi!¹⁴ The debased nature of the peasants' Óðinn-worship also shows itself in their sacrificial practices. An evidently traditional part of Óðinn-worship is here taken to absurd extremes, becoming literally the self-sacrifice of the faithful.

For the second narrative strand of Gautreks saga, the author shifts from the obscure to the well-known; he retells the legend of the giant-like Starkaðr. The protege of Óðinn, Starkaðr incurs the wrath of Þórr, who counters every gift of Óðinn's with a parallel curse. These take effect beginning with Starkaðr's treacherous sacrifice of his lord to Óðinn and continue throughout his triple lifespan. However, the narrative focusses on the early part of Starkaðr's life; the infamous betrayal is one of the last events described. The narrative begins, as does the story of Gautrekr, with an account of the begetting of the hero. The next two chapters are concerned with the feud between King Víkarr and the three grandsons of Friðþjófr. The narrative ends with the determination of Starkaðr's fate by the gods, the sacrifice of Víkarr, and quotations from the poem *Víkarbálkr* in which Starkaðr relates the trials he has had to endure.

The story of Starkaðr contrasts vividly with the story of the begetting of Gautrekr. The scene is Norway, rather than Sweden, the characters are gods, kings, and heroes, rather than peasants and fools, the action is military, rather than agrarian, the „source-style“ is that of legend, rather than folktale, the tone serious, rather than satiric. Yet these narrative strands are not unrelated. Both begin with the unusual begetting of the protagonist, contain a triad of subsidiary characters (the sons of Skafnörtung, the grandsons of Friðþjófr), a series of similar events connected with the triad (foolish misunderstandings and battles), and end with a sacrificial gesture (the slaying of the ox with a

¹² See Milroy (1966:206–212) for further reasons not to interpret this episode as an authentic description of pagan practice, though I disagree with his analysis of its function as authenticating. Ellis Davidson (1943:74) describes it as „a parody or misunderstood echo of the tradition of dying by fire [associated with an Óðinn cult]“.

¹³ „Óðinn would not accept the slave unless he were in Skinflint's company.“

¹⁴ Harris (1986:202) refers to *Völsa þátr* as „wonderful satire“ and states, „In general the treatment of heathenism [in the *þattir*] is humorous“.

spear and the sacrifice of the king). Both associate the worship of Óðinn — particularly the practice of sacrificing to him — with negatives: the foolishness and death of the peasants and the bad luck and suffering of Starkaðr.

Unlike Saxo Grammaticus, the narrator of *Gautreks saga* does not comment on Starkaðr's character, so we have no overt indication of the reason why this legend is included in the saga. However, the elements that appear to have been added to the story provide a clue. These are Starkaðr's genealogy, the account of his birth, the emphasis on the earlier part of his life, when he fought with King Víkarr against the grandsons of Friðþjófr, and on the consequences of his betrayal of the king.¹⁵ Evidently the saga-author wanted to provide a basis for comparing him with Gautrekr on one hand and with Refr on the other. Moreover, the reader is led to pay particular attention to Starkaðr's position with respect to King Víkarr (*Gautreks saga*:28):

Starkaðr var mest metinn af öllum [köppum Víkars] ok kærast konungi, þar hann var öndvegismaðr hans ok ráðgjafi ok landvarnarmaðr. Hann þá margar gjafir af konungi.¹⁶

These special emphases, additions, and selections constitute such an integral part of the saga's meaning that most probably this version of the Starkaðr legend was consciously and deliberately written for inclusion in *Gautreks saga*. That meaning cannot be fully understood without having first examined the story of Refr, so we will proceed on to it.

The story of Gift-Refr is a humorous parallel to *Auðunar þáttir vestfirzka*, one of the finest *Íslendinga þættir* (see Boyer 1979).¹⁷ It seems likely that *Auðunar þáttir* is not just an analogue, but is actually the source for this story.¹⁸ In *Gautreks saga*, Refr gives Earl Neri his father's prized ox. Neri rewards him with a whetstone and some advice, which results in the par-

¹⁵ Cf. Hermann Schneider (1933:147–50), who claims that the account of Starkaðr's youth was not derived from *Víkarsbálkr* (as some of the other material in *Gautreks saga* was), but was added by the saga-author. (He goes on to postulate a **Starkaðar saga* which contained this information and served as the source for *Ynglinga saga*, *Skjöldunga saga*, *Hervarar saga*, and *Gautreks saga*, but his hypothesis is not currently accepted.)

¹⁶ „Starkaðr was the most valued of all [Víkarr's champions], and dearest to the king; he sat in the seat of honor across from him, and was his advisor and the defender of the land. He accepted many gifts from the king.“

¹⁷ For the discussion of the *Íslendinga þættir*, see Harris (1972, 1976).

¹⁸ For the date of *Auðunar þáttir* to 1200–1230, see de Vries (1956:338). *Auðunar þáttir* is found in *Vestfirðinga sögur* (1943), *Íslendinga þættir* (1935), etc. It has been translated by Hermann Pálsson, Gwyn Jones, Pardee Lowe, and Alan Boucher.

laying of the worthless return-gift into gifts of greater and greater value during Refr's visits to various men of power. With Neri's help, Refr eventually wins the daughter of King Gautrekr and the title of earl. The similarities to Auðunar þátrr are as follows: a farmer's simple son takes a valuable animal as a gift to a wise and powerful man. Through the manipulation of the generosity of kings, the gift-giver is generously rewarded and, now known as a man of luck („gæfumaðr“), he lives happily for the rest of his days. Auðun's two gift-giving journeys (to Sveinn of Denmark and Haraldr of Norway) are expanded into five in the story of Refr, as he goes first to the Norwegian earl Neri, then the Swedish king Gautrekr, the English king Ælla, the Danish king Hrólfr kraki, and finally to the sea-king Óláfr, but like Auðunar þátrr, the story of Refr demonstrates the generosity of the Danish and Norwegian courts, to the slight disadvantage of the Norwegian king.¹⁹

The parallels are at first glance not exact; the story of Refr emphasizes in particular the generosity of the Swedish king Gautrekr, and Auðunar þátrr is strongly colored by Christianity in a way that a narrative set in pagan times cannot be, at least not on the surface. Auðun's giving all he owns to buy the polar bear echoes the Biblical parable of the merchant who sold all he had in order to buy a pearl of great price (Mt. 13:45–6), while his generosity in giving the bear away and making a pilgrimage to Rome recalls the command of Christ to the rich young man: „If thou wilt be perfect, go and sell what thou hast, and give to the poor, and thou shalt have treasure in heaven: and come and follow me“ (Mt. 19:21).²⁰ Although Auðun's ostensible goal is the Danish court, it is in fact his pilgrimage to Rome that occupies the exact center of the chiastically structured narrative. His material gifts become gifts of the spirit; he is moved not by what Joseph Harris (1976:7, 15) has called the „humanistic“ value of a „general ethical principle ... unromantically conceived, that of gift-giving“, but by charity. As Peter Hallberg (1973, 1975) and Hermann Pálsson (1975) have established, the Old Norse words for „good luck“ or „good fortune“ (*gæfa*, *gípta*, *hamingja*) by the thirteenth century were harmonized with the Latin complex of words and notions relating to grace, so

¹⁹ In Auðunar þátrr, King Haraldr gives „good gifts“ to Auðun only after King Sveinn has proved himself remarkably munificent and Auðun has shown his own integrity by giving Haraldr the gold ring. In Refs þátrr, the Norwegian earl Neri is a legendary miser, and rewards Refr only with lodging and advice.

²⁰ In some respects Auðun's situation is the reverse of the rich young man's, in that the rich young man gives all he has to the poor, while Auðun (never rich and now reduced to begging) gives all he has to the king, but the parallel acts of giving seem to have equivalent spiritual weight.

that at the end of the *þáttir*, when Auðun is described as „inn mesti gæfumaðr“, I believe we can understand this in the spiritual sense. Despite Refr's situation in pre-Christian Scandinavia, he, too, is described as having „gæfa“ (Gautreks saga:45). What is more, this quality of his is mentioned precisely in opposition not to some kind of secular bad luck, but to the specifically evil magic and *tröllskapr* of the sea king's counselor Refnefr, an *illmenni* who rejects Refr's gifts, throwing them into the sea. Significantly, the shadow of Óðinn is completely absent from the story of Refr. His is a tale of good luck and wisdom, rather than of bad luck and foolishness; it implicitly contrasts the fruitful exchange of gifts with the barren sacrifices of the other stories.

The meaning of Gautreks saga is constructed by the reader very much in retrospect. Not until the end of the saga can its elements be added up and understood as a whole. Foolish, miserly, Óðinn-worshipping peasants bring about their own destruction after an encounter with a generous king; an immensely strong, intelligent, generous, unflinching, and loyal warrior brings about the death of his equally unflinching and generous king and foster-brother because of Óðinn's demands; finally, a farmer's son makes a generous gift to a clever man and eventually wins land and a princess from a generous king — none of these worship Óðinn, and all come to a happy end. Not until the reader has noticed the parallels between the story of Refr and Auðunar þáttir can the pro-generosity and anti-Odinic themes of the saga be connected, for Auðunar þáttir, a narrative that explicitly associates Christianity with the generosity of kings and the good luck of a farmer's son, provides the link missing in Gautreks saga: the name of the generosity that brings grace is charity.

That this is indeed a Christian reinterpretation of the traditional qualities that made a king popular is obscured by Gautreks saga's pre-Christian setting, but it is much clearer in the Flateyjarbók saga of St Óláfr. There we find a curious pair of *þættir*, Styrbjarnar þáttir Svíakappa and Hróa þáttir, which closely resembles Gautreks saga in its combination of themes.²¹ The first *þáttir* tells of an ill-fated Swedish champion defeated by the enmity between Þórr and Óðinn, and the second tells of a Danish merchant who, supported by the good luck of King Sveinn Haraldsson, out-tricks the Swedes who try to cheat him of his cargo and returns to Denmark with many treasures for the king. Similarly, the Flateyjarbók version of Fóstbræðra saga contrasts Þormóðr Kolbrúnarskáld's treatment at the hands of the miserly King Knútr

²¹ For a more detailed readings of these texts, see Rowe (1998).

with his reception by St Óláfr, who judges that the poet will not turn out to be an „ógæfumaðr“ after all (Óláfs saga hins helga, ch. 150). Even the Flateyjarbók characterization of Haraldr Fairhair at the beginning of Óláfs saga Haraldssonar as a generous king of great good luck, in contrast to the overbearing tyrant that he is at the beginning of Óláfs saga Tryggvasonar, is meant to be seen as prefiguring the charity and grace of his descendant St Óláfr.²²

This reinterpretation's political value for the monarchy is two-fold. On one hand, this depiction of the Norwegian king serves as „evidence“ that the power of the monarchy is independent of that of the church, for the signs of God's favor appear to be inherent in the king and not conferred by consecration. On the other hand, the ability of the king to confer good luck on his men suggests that salvation is found through political loyalty, not through spiritual devotion. If Gautreks saga was indeed written during the late-thirteenth century *staðamál*, the conflict between the Icelandic bishops and the lay chieftains over the ownership of the private churches, I for one would not be surprised if its hint of „salvation outside the church“ not only served the monarchist ideology, but also had a special appeal to those chieftains who had been impoverished by the loss of their churches or who had been excommunicated for resisting their seizure by the bishops.

BIBLIOGRAPHY

- Aarne, Antti, and Stith Thompson. 1961. *The Types of the Folktale*. 2d rev. ed. Folklore Fellows Communications 184. Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki.
- Boberg, Inger M. 1966. Motif-Index of Early Icelandic Literature. BA XXVII. Copenhagen.
- Boyer, Régis. 1979. To Make a Good Fornaldarsaga: A Recipe (About *Gautreks Saga*). *Fourth International Saga Conference, Munich 1979*. Photocopies of papers distributed to participants; separately paginated.
- Chatman, Seymour. 1978. *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*. Cornell University Press, Ithaca.

²² Compare chs. 1–12 and 450–469 of Óláfs saga Tryggvasonar, cf. Sigurður Nordal (1944), my own analysis of Flateyjarbók has Óláfs saga Tryggvasonar ending with ch. 449 and Óláfs saga Haraldssonar beginning with ch. 450, which returns to the beginning of the Norwegian royal dynasty with Hálfðanar þátr svarta and looks forward to the reign of St. Óláfr, not Óláfr Tryggvason.

- Davidson Ellis, Hilda Roderick. 1943. *The Road to Hel*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Die Gautreks Saga*. 1900. Ed. Wilhelm Ranisch. Palaestra XI. Berlin.
- Gautreks saga. 1950. Útg. Guðni Jónsson. *Fornaldar sögur Norðurlanda* IV:1–50. Íslendingasagnaútgáfan, Reykjavík.
- Hallberg, Peter. 1973. The Concept of *gipta-gæfa-hamingja* in Old Norse Literature. *Proceedings of the First International Saga Conference*:143–183. Ed. Peter G. Foote, Hermann Pálsson and Desmond Slay. Viking Society for Northern Research, London.
- . 1975. Nokkrar athugasemdir um siðfræði og hamingju. *Tímarit Máls og menningar* 35:245–251.
- Harris, Joseph. 1972. Genre and Narrative Structure in Some *Íslendinga þættir*. *SS* 44:1–27.
- . 1975. Ogmundar þáttur dytts ok Gunnars helmings. Unity and Literary Relations. *ANF* 90:156–182.
- . 1976. Theme and Genre in Some *Íslendinga þættir*. *SS* 48:1–28.
- . 1979. The King in Disguise: An International Popular Tale in Two Old Icelandic Adaptations. *ANF* 94:57–81.
- . 1986. Saga as Historical Novel. *Structure and Meaning in Old Norse Literature*:187–219. Ed. John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber. The Viking Collection. Studies in Northern Civilization 3. Odense University Press, Odense.
- Hermann Pálsson. 1975. Um gæfumenn og ógæfu í íslenskum fornsögum. *Afmælisrit Björns Sigfússonar*:135–153. Ritstj. Björn Teitsson, Björn Þorsteinsson og Sverrir Tómasson. Sögufélag, Reykjavík.
- Hermann Pálsson and Paul Edwards (tr.). 1985. *Seven Viking Romances*. Penguin, Harmondsworth.
- Hume, Kathryn. 1973. Beginnings and Endings in the Icelandic Family Sagas. *Modern Language Review* 68:593–606.
- Íslendinga þættir*. 1935. Útg. Guðni Jónsson, Reykjavík.
- Lindow, John. 1978. *Hreiðars þáttur heimska* and AT 326: An Old Icelandic Novella and an International Folktale. *Arv* 34:152–79.
- Milroy, James. 1966. The Story of *Ætternisstapi* in *Gautreks Saga*. *Saga Book* 17: 206–23.
- Ranisch, Wilhelm (ed.). 1900. *Die Gautrekssaga in zwei Fassungen*. Einleitung:i–cxii. Palaestra XI. Berlin.
- Rowe, Elizabeth Ashman. 1998. Cultural Paternity in the Flateyjarbók *Ólafs saga Tryggvasonar. alvissmál* (forthcoming).
- Schier, Kurt. 1970. *Sagaliteratur*. Sammlung Metzler 78. J. B. Metzler, Stuttgart.
- Schneider, Hermann. 1933. *Germanische Heldensage* I–II. Berlin.
- Sigurður Nordal (ed.). 1944. *Flateyjarbók* I–IV. Flateyjarútgáfan, Akranes.

- Strömbäck, Dag. 1968. Some Remarks on Learned and Novelistic Elements in the Icelandic Sagas. *Nordica et Anglica: Studies in Honor of Stefán Einarsson*:140–147. Ed. Allan H. Orrick. Mouton, The Hague.
- Thompson, Stith. 1957. *Motif-index of Folk-Literature* I–V. Rev. ed. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.
- Vestfirðinga sögur. 1943. Útg. Björn Karel Þórólfsson and Guðni Jónsson. *ÍF* VI. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- de Vries, Jan. 1956–1957. *Altgermanische Religionsgeschichte* I–II. 2d rev. ed. de Gruyter, Berlin.
- Weber, Gerd Wolfgang. 1986. The Decadence of Feudal Myth – Towards a Theory of *Riddarasaga* and Romance. *Structure and Meaning in Old Norse Literature*: 414–54. Eds. John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber. The Viking Collection. Studies in Northern Civilization 3. Odense University Press, Odense.

EFNISÁGRIP

Í grein þessari er fyrst rakið að fræðimenn hafi álitid Gautreks sögu vera samansetta af þremur sjálfstæðum þáttum: Sá fyrsti segir frá getnaði Gautreks, annar greinir frá Starkaði og loks sá þriðji sem fjallar um Ref. Höfundur er þeirrar skoðunar að þessir þættir séu samtvinnaðir og tengist efnislega hver öðrum, þar sem þeir fjalli allir um skyld hugtök og hugmyndafræði. Meginkjarni frásagnanna þriggja snýst að hyggju höfundar um að sýna bestu hliðar veraldlegs valds, menn geti öðlast sálarheill án þess að vera seldir undir ok kirkjunnar manna. Slík skoðun gat samrýmst vel áhugamálum íslenskra höfðingja á síðari helmingi 13. aldar þegar þeir allmargir áttu í stríði við biskupana um ættaróðil sín, staðina.

779 Encina Grande Drive

Palo Alto, CA 94306

USA

elizabeth.rowe@integral.com

JÓN SAMSONARSON

BYLTINGASINNAÐ SKÁLD Í ÞJÓÐFRÆÐAHAM

1 Inngangur

GÍSLI BRYNJÓLFSSON yngri, skáld og háskólakennari, var fæddur 1827, sonur presthjónanna á Hólmum í Reyðarfirði, dr. Gísla Brynjólfssonar og Guðrúnar Stefánsdóttur frá Möðruvöllum í Hörgárdal, móðurfaðir Stefán Þórarinsson amtmaður á Möðruvöllum. Dr. Gísli lést með sviplegum hætti, tveim mánuðum fyrir en Gísli yngri var í heiminn borinn, eftir því sem segir í formála fyrir *Ljóðmælum Gísla Brynjólfssonar* Kaupmannahöfn 1891 (sbr. Gísli Brynjólfsson 1952:5–6). Gísli eldri drukknaði í Reyðarfirði. Þá varð Hjörleifi sterka að orði, að sagan segir:

Silfurkerin sökkva í sjó,
en soðbollarnir fljóta.

Það voru eftirmæli dr. Gísla í heimahéraði (Sigfús Sigfússon 1933:179 og Jón Árnason 1954:152). Af syninum Gísla er það að segja að hann fór stað úr stað með móður sinni fyrstu árin, sem væri allmikill rekstur að segja frá og þarflaust að hafa uppi hér. Í Bessastaðaskóla var Gísli yngri við skólanám 1841–1845, og að því loknu var stefnan tekin til Danmerkur til framhaldsnáms í Hafnarháskóla. Í Danmörku flengtist Gísli og hafði búsetu ævilangt með móður sinni Guðrúnu Stefánsdóttur sem fór utan haustið 1847. Guðrún náði háum aldri, lést í Kaupmannahöfn 1890 (Gísli Brynjólfsson 1952:7). Á Íslandi var Gísli kunnur af kvæðum sínum. Hann var skáldið í Kaupmannahöfn sem kvað Farald og Jakobsgrát (Grát Jakobs yfir Rakel) sem alþýðamanna kunnir meira eða minna utanbókar og lærði mann fram af manni. En Gísli hafði fleira á þjónum. Hann var bardagamaðurinn sem skrifaði hvassyrta greinar til varnar frelsishreyfingum almúgans í Evrópu, og sendi löndum sínum heima í *Norðurfara*, tímariti sem hann gaf út með Jóni Thoroddsen 1848–1849.¹ Ekki var Gísli við eina fjölinna felldur og lætur að

¹ Um stjórnmálaskoðanir Gísla Brynjólfssonar, sjá Þórunni Valdimarsdóttur (1982:87).

líkum, að slíkur föðurlandsvinur, almúgasinni, sagnadýrkandi og stríðsmaður sem Gísli var, festi hugann við munnmælasögur Íslenskrar alþýðu á þjóðsagnaöld sem nú var upprunnin, og hygði þá einkanlega að öllu því sem laut að fornum tímum eða bar nokkurn keim af hetjuanda fornsagnanna. Til góðs vinar, Konráðs Gíslasonar orti Gísli Brynjólfsson 1846, og var þá tekinn að lesa lög, sér sjálfum til lítillar gleði (Gísli Brynjólfsson 1891:236–237):

Leiðr er eg á lögum,
 leiðr á molludögum,
 leiðr á lífsins snögum,
 leiðr á flestum brögum,
 leiðr á lýðum rögum,
 og lærdóms sundrhluan,
 leiðr á öllu utan
 Íslendingasögum.
 Þú hefr sjálfr sagt, að er
 sorg og ami grandí þér,
 þú í sögum fornum fyndir
 fagrtærar svalalindir!
 Það er satt, eg sé nú betr,
 enn segir þetta böguletr,
 að sá er munr á sögum fornum
 og sögum er getr þessi öld,
 sem hjá hnetti himinbornum
 hangi tjörublys um kvöld;
 og svo er á eptir sögum nýjum
 sögur að lesa um forna öld,
 sem er út úr svælubýjum
 um svalandi og fögr kvöld
 út á frjálsa að ganga grund
 — eg get ei verið að nefna lund —
 eðr eptir dauðadá
 daprs vetrar gæðing á
 í hressandi vorblæ um heiðar að ríða,
 og hugann að losa við angr og kvíða.

Afstaða Gísla til alþýðlegra munnmælasagna og hugmyndir um skyldleika þeirra við Íslendingasögur kemur dável til skila í ritgerð sem hann lætur prenta sem inngang að danskri þýðingu á íslenskri þjóðsögu um Hellismenn sem birtist 1852 í *Berlingi*, lesendum danskra blaða til lærdóms og nokkurs þroska að ætla verður, eða að minnsta kosti til skemmtunar og íhugunar. Ekki

segir af viðtökum danskrar alþýðu fyrri aldar, en inngangur Gísla fer hér á eftir lesendum *Griplu* til gagns og gleði á liðandi stundu, og læt ég þýðingu Hellismannasögu fljóta með, svo að allt verði sem næst frumútgáfu 1852, enda er *Berling* gamla óvída að fá, og hrekkur tilvísun skammt. Skoðanir Gísla á uppruna og eðli íslenskra fornsagna eru trúlega í nokkuð góðu samræmi við staðfast álit ýmissa samtímamanna hans, og mætti þykja fróðlegt að kynnast þeim hugmyndum, þótt aldrei verði því treyst að Gísli endurómi einungis skoðanir fjöldans og ekki einu sinni víst að hann þræði stigu hinna lærðu krókalaust. Hitt skiptir máli sem óumdeilanlegt er að viðhorf skáldsins, sagnaunnandans og háskólakennarans Gísla Brynjólfssonar kemur fram í innganginum sem hér fer á eftir með Hellismannasögu, eins og hún var reidd fram fyrir danska lesendur, lærða og leika, í *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, 11. og 12. ágúst 1852 sem var á þessa leið:

2 Hellismannasaga

Fortællingen
om
Hulemændene
(**Hellismannasaga.**)

Et islandsk Folkesagn.
Ved M. G.

Det var først efter at Brødrene Grimm havde udgivet deres berømte Samling af Eventyr, at Folk i Almindelighed begyndte at anerkjende den uudtømmelige Skat af Oldtidsoverlevering, der laa begravet i deres egne Folkesagn. Det Exempel, som Grimm havde givet, blev hurtig fulgt i mange Lande, og de forskjellige Samlinger, man allerede besidder, have unegtelig bidraget overordentlig meget til en rigtigere Opfatning af Folkenes indbyrdes Slægtskab og deres Oldtidstro. Som bekjendt har Island, fremfor de fleste andre Lande, havt det Held, at ikke alene dets egne, men endog hele Nordens ældste og oprindeligste Sagn der bleve optegnede medens det episke Liv og den oprindelige Simpeltid i Sæder og Skikke endnu vedligeholdte sig i sin fulde Kraft — thi de saakaldte Sagaer ere i Virkeligheden intet Andet end en umiddelbar, rigtignok ofte med Mesterhaand ordnet Nedskrivning af den samme levende Tradition, der endnu ligger til Grund for Folkesagnene. Men saa heldig denne Omstændighed end var for Nordens og hele den germaniske Oldtidshistorie, saa har den dog havt de Følger for Island, at af den Mængde

Sagn, der endnu haves, kun meget faa kunne føres tilbage til de ældste Tider. Island har, naar man undtager nogle enkelte Digte, der endnu specielt betegnes som „fornkvæði“ (Oldtidsdigte), som f. Ex. „kötludraumur“ o. s. v. — og selv disse høist ulige i Formen —, Intet at opvise, der kan sættes i klasse med de danske Kæmpeviser eller lignende Middelalderskvad i flere europæiske Lande. Efterat de gamle Digte og Sagn saa tidligt vare nedskrevne havde man i Eddadigtene og Sagaerne, der fuldkommen vare tilgængelige endogsaa for Menigmand, en saa fyldestgjørende Samling af alt det, der ellers hos Folket pleier at forplantes ad Sagnets Vei, at Betingelsen for dettes Vedbliven for en stor Deel maatte ophøre. I Island var man derfor, da den gamle Sagnkreds maatte betragtes som afsluttet, hvad Dannelsen af historiske Sagn angaaer henvist til en senere Tid, og denne var, paa Grund af Forhold, vi her ikke ville berøre, langtfra ikke saa skikket til disses Udvikling som Oldtiden. Men jo færre derfor de Sagn ere, der uden i tidligere Tider at være blevne nedskrevne, umiddelbart kunne udledes fra Oldtiden, som en hos Folket levende, aldrig nedskreven Tradition desto interessantere bliver det tillige at see dem bevarede og almindelig bekjendte. Vi udvælge derfor *foreløbig* af den i Reykjavik i Aar udkomne Samling af islandske Eventyr af M. Grimsson og Jon Arneson eet af dem, der forekomme os at være de mest oldtidsagtige og ville tillige, idet vi meddele samme, ledsage det med nogle indledende Bemærkninger om de historiske Begivenheder i Oldtiden, der maae antages at ligge til Grund for det. — — —

Øverst i Borgarfjorden i det sydvestlige Island, omtrent halvanden Dagsreise fra Reykjavik ligger i en gammel Lavastrækning den bekjendte Surtshellir, en lang og bred underjordisk Hule, der endnu aldrig har været undersøgt i sin hele Udstrækning.² Den har sit navn, enten af det Mørke, der stedse hersker i den,³ eller af en fabelagtig Jætte, Surt, som der troes eller troedes at have sit Tilhold, og som allerede i Oldtiden var Gjenstand for overtroiske Sagn. Det fortælles saaledes om en af de ypperste Landnamsmænds, Høfda Thords Søn, Thorvald holbarke, at han et Efteraar reiste til Sønderlandet til Bonden Smidkel, hvis Gaard laa i Nærheden af Hulen, og, efter at have opholdt sig der en Tid selv drog op til Surts Hule, for at bringe Jætten, som der hærskede, et Æresdigt, han havde forfattet om ham, samt at

² *Neðanmáls er svohljóðandi athugasemd*: Den nøiagtigste Underretning om den findes foresten i E. Olaffsens og B. Povelsens Reise igjennem Jsland [p.e. Eggert Olaffsen og Bjarne Povelsen (1772:239–253)].

³ Þórhallur Vilmundarson (1983:124–125) heldur því fram að hellirinn hafi heitið *Surtr* að fornu, og muni nafnið dregið af því að hellirinn sé niðdimmur hið innra.

han strax efter at være vendt tilbage, fik en Datter af Smidkel tilægte. Heraf, saavel som af den Omstændighed, at Landnåma et andet Sted beretter, at det netop var denne Smidkels to Sønner, Thorarinn og Audur, der var Hovedmændene for de senere saa bekiendte Hulemænd, skulde man næsten slutte, at Jætten Surt netop i Smidkels Familie har været betragtet som et beskyttende Væsen eller en Familieguddom, man maatte hædre paa alle Maader, og i hvis føregivne Bolig Sønnerne kunde søge et sikkert Tilflugtssted. Men hvorledes dette end foreholder sig saa er det dog sikkert, at Hulen allerede meget tidligt benyttedes som Smuthul af Fredsløse, hvoraf der fornemmelig i det første Aarhundrede efter Landets Bebyggelse synes at være opstaaet forskiellige Bander, for det meste i Borgarfjorden og de tilgrændsende Herreder. Den største og berømteste af disse var udentvivl Holmverjernes Bande der anførtes af den bekjendte Hörð, om hvem der haves en fuldstændig Saga (see *Islendinga Sögur* II), hvor der tillige berettes, at en af Banden, som undkom da den blev adsplittet, flygtede til Surtshulen og fortsatte der sit Røverliv efter at have samlet om sig en ny hob Fredløse. Det er udentvivl disse, der i den paalidelige Landnåma benævnes Hellismenn (Hulemænd), og om hvilke der siges, at de, 18 i Tallet, tilsidst bleve fordrevne eller dræbte af Herredets Beboere, under Anførsel af Herredshøfdingen Illuge den Sorte, Gunnløg Ormetunges Fader, i Forbindelse med en anden af Herredets Høvdinge, Torfe Valbrandsson, der tillige havde været Hovedmanden for Holmverjernes Tilintetgjørelse,⁴ samt endelig en vis Sturla Godi, boende paa den øverste Gaard i Herredet, der ligger Surtshulen nærmest, Kalmannstunga. Tid og Sted stemme, som man seer, ganske overeens med det der berettes i Hardarsaga, men for efterfølgende Folkesagn er dog fornemmelig Angivelsen af den sidstnævnte, Anførernes Opholdssted, af Vigtighed og Interesse, thi det bliver derved indlysende, at vi i Sagnet, saaledes som det nu foreligger os kun have den ældre, vistnok aldrig nedskrevne Hellismannasaga henlagt i en senere tid og fortalt paa dens Viis. Sætte vi nemlig istedenfor Sagnets Bondesøn i Kalmannstunga den ældre Sturla Godi eller dennes Søn Bjarne, der udentvivl har fulgt sin Fader og istedenfor de atten Skoledisciple de gamle Hellismenn, osv., saa bliver det aldeles klart, at vi her i Virkeligheden have en

⁴ *Athugasemd neðanmáls*: Denne Torfe maa have været en stor Røver, „Fresser“, thi foruden de to omtalte Bander, siges det ogsaa paa samme Sted, at han lod de 12 „Kroppsmænd“ dræbe. Disse omtales nu rigtignok ikke paa noget andet Sted; men Sammenhængen viser, at ogsaa de maae have været en hob Fredløse, der enten havde Tilhold paa eller oprindeligt vare fra Gaarden Kropp ogsaa i Borgarfjorden; ja maaske vare de endog den ældste af de tre Bander, thi deres Udryddelse nævnes som Torfes første Bedrift.

gammel Saga, kun med den Forskjel at den første er nedskreven i det 19de Aarhundrede, skjøndt den meget godt kunde have været det og da naturligviis langt fuldstændigere i det 12te Aarh. De Ord der i Slutningen tillægges Hulemændene og Verset der tilskrives Erik skjøndt nyere i sin nuværende Form ere dog øiensynlig efter Indholdet gamle og uforandrede bevarede i Traditionen, og de mange Stedsnavne, der endnu findes i Island i disse Egne, og som ligefrem hentyde paa disse Begivenheder, ere altfor tydelige Beviser, til at man ligefrem kunde antage det Hele for opdigtet. Men vi ville lade Sagnet selv tale.

Hellismannasaga

Sagnet fortæller, at i fordums Dage forenede atten Skoledisciple fra Holum sig om at blive Stratenrøvere. Nogle sige, at Aarsagen dertil var, at de havde dræbt en gammel Kone der paa Stedet. De sluttede sig sammen, lovede trolig at følge hverandre og opsloge deres Bo i Surtshulen ved Kalmannstunga. De havde to Qvinder med sig, og man siger, at de fik Børn med dem, men at de druknede dem alle i en Sø, som er inde i Hulen. De røvede Folks Qvæg der paa Hederne og dreve det hjem til deres Bolig om Efteraaret i hundredeviis. Sagnet fortæller at de dreve Faarenene hen til det store Hul, som er paa Hulens Tag, tæt indenfor Døren, og stødte dem derpaa ned igjennem Aabningen for ikke at behøve at slagte dem, hvilket syntes dem altfor megen Uleilighed. Dette foranledigede, at Bøndernes Hjørder sjelden vare fuldtallige, naar de hentedes hjem fra Bjergene om Efteraaret, hvilket de syntes saare ilde om, uden dog at forhindre det, thi Ingen vilde udsætte sig for den Fare, at falde i Hulemændenes Hænder. Man veed ikke at de have dræbt noget Menneske eller gjort Indbrud paa Gaardene, men de bare altid Vaaben og vare mange sammen. De skjulte sig heller ikke og det var deres Sædvane at besøge Kirken i Kalmannstunga. Der stode de midt paa Gulvet i en Rad, med Ryggene vendte imod hinanden og deres Vaaben ved Siden, saa at Bønderne ikke fandt det raadeligt at angribe dem, skjøndt de gjerne vilde.

Dog undgik Hulemændene ikke Herredsbeboernes Svig.

Det hedder, at Beboerne af Hvitarsida lagde Raad op om, hvorledes de skulde fordrive disse Ransmænd fra Nabolaget eller udrydde dem. Bondesønnen i Kalmannstunga samtykkede da i at prøve paa at svige Hulemændene, men betingede sig, at Bønderne lode ham ene raade og ydede ham trofast

Hjælp, naar han ønskede det. Dette blev ham lovet. Bondesønnen opsøgte nu Hulemændene, bad om deres Beskyttelse og sagde, at han ønskede at forene sig med dem. Hulemændene vare uvillige til at tage imod ham og sagde, at der rimeligviis var Svig under. Han negtede det og svor dem dyre Troskabseder. Hulemændene toge da imod ham, thi de syntes han saae kjæk og aabenhjertig ud, og de fandt det umandigt at støde den fra sig, som tyede til deres Beskyttelse og som de kunde gjøre med, hvad de vilde.

Nu var da Bondesønnen kommen i Samfund med Hulemændene og maatte gjøre Alt, hvad de ønskede. De passede dog bestandig nøje paa ham, og det første Aar gik hen, uden at han saae nogen Leilighed til at komme fra dem eller til at beseire dem. Det fortælles, at han da begyndte at finde Opholdet der uhyggeligt, dog lod han ikke Hulemændene mærke Noget.

Da Efteraaret kom, og der var en Uge til den Tid da Bønderne hente deres Qvæg fra Bjergene, gik Hulemændene efter Sædvane ud for at opsøge Faarene. De gik Alle ud paa denne Færd⁵ med Undtagelse af Een, som blev tilbage i Hulen hos Konerne. Bondesønnen toge de ogsaa med. De gik nu vidt omkring paa Hederne og kom tilbage med en Mængde Faar. Dem dreve de ind i den saakaldte Vaabendal hvor de hvilede om natten, før de dreve Qvæget hjem i Hulen til Slagtning. De lagde sig Alle i en Række oppe paa Skrænterne og stak deres Vaaben ned i Jorden ved Siden af sig. Dagen efter stode de op, dreve Qvæget sammen og førte det hjem til Hulen. Der styrtede de det ned igjennem Hullet, og Altsammen gik meget hurtigt for sig. Bondesønnen maatte hjælpe med, enten det behagede ham eller ikke.

Nu sloge Hulemændene sig til Ro og levede, som de syntes bedst hele Vinteren. Bondesønnen var nu led og kjed af hverken at kunne komme bort eller beseire Hulemændene. Saaledes gik hele Vinteren og Sommeren ligetil Høsten. Da lod Bondesønnen, som om han var syg og ikke kunde gaae med dem for at opsøge Faarene, men tilbød at blive hjemme og passe Qvinderne. Men for at de kunde være visse paa at han ikke flygtede, medens de vare borte,

⁵ *Athugasemd neðanmáls*: Saadanne længere Tog nord paa eller nord over Bjergene stemme ogsaa godt overeens med det Liet, som ellers i de gamle Skrifter berettes om Hulemændene, skjøndt det hos disse naturligviis var formelige Røvertog. Der kan nemlig ikke være nogen Tvivl om, at det netop er Hulemændene fra Surtsihulen, der menes, naar der baade i Vatsndæla og i et Udtog af denne i Landnåma berettes, at Hovdingen Ingolf fra Vatsndalen, der netop levede paa denne Tid, engang dræpte 5 af 18 Hulemænd, der, efter at have røvet paa en Gaard i Hunevands-syssel, havde trukket sig tilbage op paa Bjergene. Antallet er ganske det samme, og Ingolf omtaler i Sagaen udtrykkelig Hulen, hvortil de kunde undslippe, paa en Maade, der udtrykkelig viser, at han kun kan mene den bekjendte Surtsihule. Overf. Anm.

skare de Haserne over paa begge hans Fødder og lode ham endnu sværge paa, at han ikke vilde forraade dem. Derpaa droge de afsted, men Bondesønnen laa syg tilbage. Qvinderne pleiede ham og lægede hans Saar.

Nu syntes Bondesønnen, at det var bedst at prøve paa at beseire Hulemændene, naar de kom hjem fra deres Foretagende. Han krøb derfor en Nat bort fra Hulen, og det traf sig saa heldigt, at han fandt en Hest tæt derved paa Flodbredden. Han tog den og red til Bygden. Derpaa lod han Bud udgaae til alle Herredets Beboere og stævnedes alle vaabenføre Mænd til sig. Han fik en Mængde samlet, alle temmelig øvede i Vaaben. Bondesønnen meddelte dem nu sin Plan og opfordrede dem til ufortøvet at følge ham. De rede afsted den Aften, da han vidste at Hulemændene pleiede at komme i Vaabendalen. Han havde nu langt flere Folk end disse. De rede hen til den anden Ende af Dalen; der stege de af Hestene og nogle bleve tilbage for at passe paa dem, at Hulemændene ikke skulde faae fat paa dem og saaledes undkomme. Nu indrettede Bondesønnen det, efter som han syntes bedst. Han sagde, at de skulde gaae lydløst ind i Dalen og tage alle Vaabnene fra de sovende Hulemænd. Derpaa skulde en Mand som han udvalgte, gaae hen til den Hulemand, der laa inde i Hulen og havde en Knokkelskjorte over sig, og hugge hovedet af ham. „Det er meget vigtigt,“ sagde han, „thi den Mand vil skade os, hvis han kommer paa Benene. Han er den kjækkeste af Hulemændene, og de have megen Tillid til ham. Han har lavet sig en Skjorte af Faareknokler, og intet Jern bider paa den.“ Da han havde sagt dette, gik de ind i Dalen, hvor de saae Hulemændene ligge og sove. Bønderne snege sig lydløst hen imod dem og toge alle deres Vaaben bort. Derpaa huggede den, der var udnævnt dertil efter Manden i Knokkelskjorten, men ramte ham ei, saa Hugget traf den Mand, der laa ved Siden af, og tog hans Hoved bort. Hulemændene bleve forstyrrede i deres Søvn og reiste sig op. En af dem siger: „Tag Dig ivare, Knokkelskjorte, de Fires Lige er falden.“ Der blev nu en haard Kamp, men da Hulemændene manglede deres Vaaben, kunde de ikke staae sig mod Overmagten. Den ene faldt ovenpaa den anden. Dog fik Bønderne dem ikke Alle dræbte i Dalen, de maatte forfølge dem langt og dræbte dem da, hvor de naaede dem. Thorvald blev dræbt paa Thorvaldsbakken; Geirald blev dræbt paa Geiraldstinde, nordligt paa Arnarvandsheden, Atle ved Atlebæk, Asgeir ved Asgeirsbrønd. En af Hulemændene hed Thormod, han flygtede nedad Herredet, henimod Borgarfjorden, og baade Ridende og Gaaende forfulgte ham. Da han kom til Stranden, styrtede han sig i Søen og svømmede ud til Thormodskjær. Bønderne fulgte efter ham. Men da han saae dem komme til Skjæret gik han op paa Thormodstinde, kastede sig fra den ned i Søen og kom ikke op igjen. En

af Hulemændene hed Erik. Han berømmes for sin Styrke og Tapperhed. Han undkom ved at vende Mølle henimod Jøkulen, som siden har faaet Navn efter ham og kaldes Eriksjøkul. Han løb op paa en Tinde nordligt i Jøkulen, men Herredsbeboerne vare ham da saa nær, at en af dem huggede til ham og afhuggede hans ene Fod tæt ved Anklen. Men Erik undslap dog og kom op paa Tinden. Da qvad han:

Mit Hjerte svumler høit af Mod,
Og Frygt ei ved det hefter —
Jeg undkom paa den ene Fod,
kun faa vil gjøre det efter.

Bønderne maatte da gaae deres Vei; thi Ingen vovede at løbe op paa Tinden; Døden havde ogsaa været den vis der havde prøvet derpaa. Tinden kaldes nu Erikstinde.

Da de vare færdige med Hulemændene, droge Bønderne hen til Hulen og havde isinde at bemægtige sig Qvinderne og det, der muligen var af Kostbarheder. Men Qvinderne forsvarede sig godt og kastede baade Ild og kogende Vand ned paa dem. Sagnet siger, at Herredsmændene her vare i den største Fare, og at det forekom dem værre at beseire Qvinderne end alle Hulemændene. Dog beseirede man dem, som man kunde vente af saa stor Mængde, thi Ingen kan staae sig mod Overmagten. Der fortælles ikke om de dræbte dem eller ei, dog er det rimeligt, at de gjorde det. Der siges heller ikke, at de have fundet mange Kostbarheder i Hulen, men hvad der var, toge Herredsmændene med sig. De toge ogsaa alt det Qvæg med, som de fandt, og som Hulemændene havde drevet sammen, og droge hjem dermed.

Nogle sige at Bondesønnen med Tiden blev fuldkommen helbredet for sine Saar, bosatte sig i Kalmannstunga efter sin Fader og døde der i en høi Alderdom. Andre sige, at han sygnede hen kort efter Hulemændenes Drab, og at Ingen kunde læge ham. Han skulde levet mange Aar med sit Saar og siden raadnet levende eller visnet hen, førend han døde.

Andre igjen foretælle anderledes. De sige, at Erik kom ned af Tinden, da Herredsmændene vare dragne bort. Han gik ned til Søen, sige de, og gik ombord i et Skib, der tilhørte nogle Kjøbmænd. Han erhvervede sig hurtig Mandskabets Venskab, blev en rig Mand og reiste som Kjøbmand imellem Landet. Nogle Aar efter denne Tildragelse kom et Skib til Reykjavik. Det var et stort og smukt Kjøbmandsskib og havde mange og gode Varer. Folk kjøbte overordentlig meget paa det og fortalte rundt om i Landet, at dette Skib gav, men solgte ikke. Mange fra Herrederne ilede da til Skibet. Bonden fra Kal-

mannstunga drog ogsaa derhen, den samme, der sveg Hulemændene. Da han var kommen ombord i Skibet, kom der en Mand op paa Dækket, som Ingen syntes før at have set. Han var høi af Væxt, kraftig og mandig at see til. Han var iført en rød kjortel og gik paa en Træfod. Denne Mand gik hen til Bonden, greb ham med Hænderne og sagde, at alle Folk nu skulde gaae deres Vei, hvis de vilde beholde Liv og Lemmer. Der siges da, at Bønderne bleve bange, styrtede bort fra Skibet og gik i Land. De saae da, at Kjøbmanden lettede Anker, heisede Seil og lod staae ud paa Havet. Alle vare nu overbeviste om, at det maatte have været Erik, og at han havde i sinde at gjengjælde Bondens Svig. Han skulde ogsaa have yttret det, da han stod paa Tinden, at han skulde hævnne Hulemændene skrækeligt, naar han kunde komme til det. Man fik intet mere at vide, hverken om Kjøbmandsskibet eller om Erik og Bonden, eller om hvilken Straf han led. Her slutter Fortællingen om Hulemændene.

Saaledes fortælles Sagnet i den os foreliggende Eventyrsamling. Men vi have hørt Slutningen fortælle paa en anden, som det forekommer os, ikke mindre oldtidsagtig Maade.

Erik mistede allerede sin Fod under Kampen i Vaabendalen og maatte derfor gribe til det usædvanlige Middel at see at undkomme ved at vende Mølle, hvori han siges at have erhvervet sig en forbausende Færdighed. Det lykkedes ham ogsaa ganske rigtig, skjøndt han forfulgtes baade tilhest og tilfods, og efter at han var undsluppet op paa Bjergnippet oppe i Jøkulen, hvor han qvad det anførte Vers, maatte Herredsbeboerne vende om med uforrettet Sag. De var ogsaa overbeviste om, at han alligevel maatte omkomme af Blodtab og Hunger, og det lod virkelig til, at det var gaaet saaledes, thi flere Aar gik hen, uden at man hørte det mindste til Erik. Bonden i Kalmannstunga var død og Sønnen havde modtaget sin Arv og boede nu paa Gaarden. Han var en dygtig Mand og højst anset i Herredet. Sagen med Hulemændene var næsten forglempt og omtaltes kun sjelden, undtagen naar en eller anden af Deltagerne fortalte om deres Tapperhed, for at kunne prale desto mere af sin egen. For den slags Forfængelighed var den gode Bonde i Kalmannstunge heller ikke fri; han roste sig af at have været den egentlige Anfører, der ved sin List og Udholdenhed havde beseiret Røverne. Da han var en dygtig Smed pleiede han ofte at arbeide i sin Smedie; en saadan haves paa hver enkelt Bondegaard i Island. Saaledes sad han der da ogsaa en Aften om Efteraaret og forfærdigede en Lee, mens Folkene slog og syslede med Høet ude paa Udmarken, langt fra Gaarden. Da kom der gaende en, som det syntes ham, aldrende Mand, der gik lige hen til den aabne Smediedør og hilste paa Bon-

den. Denne Mand havde en Kappe over sig og skjulte Ansigtet tildeels med Hætten, desuden gik han paa en Træfod. Han fortalte Bonden et og andet om hvem han var, indviklede ham hurtig i en Samtale med sig og tilbød at ville blæse, mens han smedede. Umærkelig førte han Samtalen hen paa den tid, da Hulemændene endnu vare frygtede der i Egnen, og fik saaledes Bonden, der var meget glad ved at kunne fortælle om sine egne Bedrifter, til at fortælle vidtløftig, om hvorledes det var gaaet til med deres Udryddelse. Endelig spurgte han, om da virkelig alle Hulemændene bleve dræbte der paa eengang. „Der undkom ingen,“ svarede Bonden og smilede selvtilfreds, „undtagen En, ved Navn Erik, og han var allerede halvdød, dengang vi forlode ham; han maa nu for længe siden være bleven et Bytte for Ørne og Ravne — han havde mistet sin ene Fod.“ Da reiste den Fremmede sig hurtig og rettede sig i sin fulde Høide; han kastede Hætten fra Ansigtet, rev det gløende Jern af Jlden og gjennemborede den uforberedte Mand i Øieblikket. „Fortæl da der, hvor Du kommer hen i Aften, at Erik med den ene Fod lever endnu,“ sagde han og vendte sig hurtig om for at gaae, idet han mumlede: „nu har jeg hævnnet mine Staldbrodre.“ Derpaa gik han hurtig bort og hen til den egentlige Gaard, hvor der kun var en enkelt Qvinde hjemme, da alle de andre vare ude paa Marken. Han fortalte hende, hvad der var skeet, og bad hende skynde sig at staae sin Husbond bi. Hun ilede til Smedien og fandt den døende Mand svømmende i sit Blod, men dog endnu ved Samling nok til at kunne fortælle hende, hvorledes det Hele var gaaet til. Men da hun kom ud igjen, var Erik forsvunden, og man har aldrig hørt noget om ham senere.

Surtskulen er endnu stedse Gjenstand for Almuens Overtro, hvor hoilig det endnu var Tilfældet i Eggert Olaffsens Tid, sees bedst af hans Reisebeskrivelse. Man troer, at den skal staae i Forbindelse med forskjellige andre underjordiske Huler, hvis Udgange ere paa Landets fjerneste Kanter. Saaledes skulde f. Ex. en af disse munde ud ved Tindastol, et Bjerg paa Nordlandet hvorom der ogsaa haves mange fabelagtige Sagn, en anden paa Langenes, Landets nordøstligste Spids. Vi ville derfor ogsaa, førend vi holde op med at omtale Surtskulen, endnu anføre hvad der et andet Sted meddeles i vor Eventyrsamling om den.

Det fortælles nemlig, at engang en Misdæder undgik sin Straf ved at løbe igjennem Surtskulen. Sagnet siger at han løb Dag og Nat, og at han endelig var kommen op ved Langenes. Hans Sko havde da været fulde af Sand, men da man undersøgte det, var det Guldsand. Manden sagde da, at han i nogen Tid havde gaaet i Sand og vadet deri til og op over Anklerne. Det havde forekommet ham mest at ligne det bløde Sand paa Havets Strandbred.

Dette synes at passe ikke ilde til denne gyldne Tid, da Guld opdages i alle Lande. Hvorfor da ikke ogsaa i Island? Sagnet aner det i det mindste.

3 Þjóðfræðafni tengt Gísla Brynjólfssyni í NKS 3312 4to

3.1 Þýðandi Hellismannasögu

Hér að framan var Gísla skáldi Brynjólfssyni eignaður formálinn að Hellismannasögu, og myndi þá gegna sama máli um þýðingu og frágang sögunnar. Stafirnir M. G. sem á undan fara eiga sér einfalda skýringu og augljósa sem nánar verður vikið að síðar, svo að ekkert fari á milli mála.

Rökin til þess að eigna má Gísla Brynjólfssyni inngang Hellismannasögu og þýðingu eru ekki jafn auðsæ, og verður að sækja þau í handskrifuð blöð sem lengi hafa legið og liggja enn í handritaböggli í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn, NKS 3312 4to. Þar er dregið saman íslenskt þjóðfræðafni af breytilegum uppruna. Handritablöð í bögglinum eru ósamstæð, en efni og þjóðerni ræður því hvað saman er lagt, í samræmi við það er bókavarðamerking: „Islandske Folkeminder“; í bögglinum eru til að mynda handritablöð „Fra Páll Melsteds Dødsbo, i Bogi Th Melsteds Gave 1931“. Sumt annað er merkt Gísla Brynjólfssyni yngra, „Fra UB 1932.“ Slíkar áletranir vísa til þess að Konungsbókhöfðu hafi borist blöðin úr Háskólabókasafni með gögnum Gísla Brynjólfssonar 1932.

Í Háskólabókasafni hafa handritin lent, sökum þess að Gísli lauk starfsferli í Kaupmannahöfn sem háskólakennari. Gísli lést í Kaupmannahöfn 1888. Til staðfestingar á hlut Gísla Brynjólfssonar í áðurnefndum handritaböggli, NKS 3312 4to, og sem vitnisburð um aðild hans að Hellismannasögu í Berlingi læt ég nægja að gera grein fyrir efni á lausum blöðum sem bókaverðir hafa lagt inn í gula örk, og skrifað á: „Forskellige Optegnelser vedrørende islandske Æventyr og Folkeminder af Gísli Brynjólfsson d. yngre (Autograf.)“; og á sömu bls.: „Fra UB.1932.“⁶ Á blöðunum sem eru samkvæmt þessu með hendi

⁶ Við eftirgrennslan var staðfest að handritagögn Gísla Brynjólfssonar fluttust á milli safna í Kaupmannahöfn 1932, úr Háskólabókasafni í Konungsbókhöfðu. Svar við fyrirspurn þessa efnis barst greinarhöfundi í bréfi, dagsettu 23. okt. 1991, frá Erik Petersen, forskningsbibliotekar við Konungsbókhöfðu, Det kongelige bibliotek, håndskriftafdelingen. Orðrétt segir bréfitari:

Det er korrekt at Det kongelige Bibliotek modtog Gísli Brynjólfssons papirer fra Universitetsbiblioteket i 1932; en del af disse papirer befinder sig nu i Ny kgl. Saml. som selvstændige numre, mens andre er indgået i såkaldt voksende samlinger, dvs. numre i Ny kgl. Saml. hvori der til stadighed kunne/kan indgå nyt materiale. Det gælder således både Ny kgl. Saml. 3312 4° og Ny kgl. Saml. 3315 4°.

Gísla skálds Brynjólfssonar er eftirfarandi efni, og er þó engan veginn allt upp talið.

3.2 *Dálítill gamansaga*

Sagan hefst með greinargerð sem tengir hana Möðruvallaheimilinu og móður skrásetjarans eða fósturu hennar:

Sunneva gamla Markúsdóttur \[Síra Markús á Upsum — systur hennar: Steinunn — Hildur.\] fóstura móður minnar og þeirra barna á Möðruvöllum, (hún fór síðan með Önnu sál. móðursystur minni að Ketilstöðum og dó þar eptir 1831 er við fórum að austan að Enni) sagði meðal annars þessa gamansögu:

Það var einhvern tíma þegar það var síður manna að leggja nautshúðir inni verzlun að \{fátækur(?)\} maður nokkur, hugði sér til hreifis að reyna að græða eitthvað á þessum síð, en (af því hann enga kýrhúðina átti.) þá varð hann að grípa til annarra bragða. Hann tók hrosshúð og batt við kýrhala, því það voru þá lög að þeir skyldu fylgja húðinni svo menn gætu séð af hverskonar skepnu hún væri; fór síðan \{úti skip\} í kaupstaðinn og úti skip til kaupmannsins, \{En\} og gengu honum kaupin allvel og kom út húðinni svo ei bar á neinum prettum. Fór hann síðan í land og hrósaði happi sínu, en daginn eptir varð kaupmaður mjög reiður er hann fann að hann var svikinn, og sagði við einhvern mann, sem þá var kominn úti skipið til að kaupslaga við hann, þessi orð, sem síðan hafa verið höfð eptir honum: „Tekker tú ikke ten man i gaaraftes som fik mjer belgen hest og batt við kuinstert með lángrin-nes og gretten-tes og kúle paa sin kjaft?“ — Því maðurinn, er seldi hafði til þess að gera sig ókennilegan og völlumæltan látið uppi sig völu, og varð af því gúll út úr kinninni. En ekki er þess getið hvort sá sem að var spurður gat sagt kaupmanni nokkuð frá, hver hinn var, eða hvort hann hafi nokkur tíma náð í hann aptur, og mun sagan líka einkum hafa verið sögð vegna hinnar hlægilegu böggumælgis kaupmannsins.

2^{an} Janúar 1851.

Annars segir hún líka að kaupmaður hafi aptur náð í manninn, og, er

Skrár hafa ekki fundist um handrit sem voru afhent Konungsbókhöfðu úr Háskólabókasafni 1932, enda er óvíst að þær séu til.

hann kom útá skip næst, látið taka hann og steypa honum (í) keitukerald.

3.3 *Tvær vísur*

Utannmáls á fyrra sögublaði eru tvær heimilisvísur til Sunnevu og athugasemd skrásetjara yfir, sem á við vísurnar, og trúlega gamansöguna líka. Athugasemd skrifara: „Eptir móður minni.“ Vísurnar virðist mega lesa svo:

Oddur Þorsteinsson, eða einhver hagnæltur vinnumaður á Möðruvöllum bað Sunnevu að segja sér sögu:

Segðu eina sögu mér
Sunneva mín góða!
Pú ert meýja munstur hær
mæta hringatróða!

Í annað skipti kvað hann:

Sæmdarfljóðið Sunneva!
seldu mér ögn af vöflum,
sem býr til góða gulltróða⁷
er gengur þar á töflum.

Virðist mér einsýnt að þetta sé Sunneva Markúsdóttir sem skrásetjari kallar föstru móður sinnar á Möðruvöllum.

3.4. *Dúðadurtskvæði*

Þá er brot úr Dúðadurtskvæði. Í inngangi er gerð grein fyrir höfundi, séra Hallgrími Eldjárnssyni prófasti á Grenjaðarstað, áður á Bægisá. Brotið er þannig ásamt inngangi:

Dúðadurtskvæði

Síra Hallgrímur á Bægisá hæt gamall heiðvirður prestur; hann er langafi Jónasar Hallgrímssonar og móðurfaðir þeirra Dr. Hallgríms Scheving og Síra Hallgríms Thorlacíuss⁸; dætur hans þær hētu Snjálau og

⁷ Tilvísunarkerki skrifara aftan við orðið vísar til þessa sem skrifað er undir vísunni: „Guðrún siglða, sem bjó til mat í stofunni hún hafði verið í Höfn og hafði afi minn sál. hana inn með sér er hann siglði seinast. —“

⁸ røðinni breytt með tölustöfum yfir línu úr Síra Hallgríms Thorlacíuss og Dr. Hallgríms Scheving.

Ólöf, en afi Jónasar Þorsteinn, faðir Síra Hallgríms á Steinstöðum. Síra Hallgrímur gamli kvað þetta {„Dúðadurtkvæði“} við börn sín og skrifa eg það hér upp eptir móður minni, en hún lærði af Sunnevu fóstur sinni:

Dúðadurtkvæði {[eptir Sunnevu]}.⁹

Hér er kominn Dúðadurtur digur bæði og hár,
bíður hann fram í bæjardyrum bröndóttur og grár —

Kvæðið er prentað í útgáfu Ólafs Davíðssonar (1898–1903:164–171). Handrit telur Ólafur fram á bls. 166 án þess að geta um uppskriftarbrot í fórum Gísla Brynjólfssonar, hvort sem veldur samskiptaleysi Ólafs og Gísla á fræðasviðinu eða hitt að Ólafi hafi þótt brotið ómerkilegt, þótt það væri af eyfirkum uppruna, úr héraði höfundar og viðbótarheimild um skáldið sem kvað, og væri ólíkt Ólafi sem fylgdi því fast fram að tína sem allra flest til og nota, svo að allt væri sem fyllst og fullkomnast, að honum fannst, þótt hitt væri undir hælinn lagt hvernig farið var með efnismagnið. Líklegra þykir mér að Ólafur hafi ekki orðið þess áskynja að Guðrún Stefánsdóttir frá Möðruvöllum kunni skil á kvæðinu og bæri þá vott um samskiptaleysi Gísla Brynjólfssonar og Ólafs Davíðssonar á fræðasviðinu; læt ég þá eins og örugglega sé rétt til getið að Gísli Brynjólfsson hafi skrifað upp eftir móður sinni, og hún lært heima á Möðruvöllum af fóstur sinni, Sunnevu Markúsdóttur sem líklegast er, og má enn styðja frekari rökum að amtmannsdóttirin frá Möðruvöllum hafi kynnst merkilegum ævintýrasögum sem hún gat bent syni sínum til, þótt allt væri í brotum og ófullnægjandi sem hún mundi, þegar til átti að taka.

3.5 Nokkrar sögur

Á stöku blaði sem liggur í fyrrgreindri umbrotsörk eru minnisgreinar um sögur og ævintýri og eru sögur nefndar, en ekki skrifaðar upp, til að mynda:

Sögurnar um Blákuflu, Rauðkuflu og Grænuflu.
Grænuflu, Blákuflu og Rauðkuflu.
(manninn sem smíðaði völungarhúsið, fálkinn, örninn).

Utanmáls stendur: „Skrifa Finni Þorsteinssyni um tröllkallinn er átti kökuna stóru, og aðrar sögur hans.“ Finn hefur Gísli þekkt frá Bessastaðaárunum.

⁹ + [eptir Sunnevu] *útstrikad, líklega um leið og skrifað var en hún lærði af Sunnevu fóstur sinni í næstu línu fyrir ofan.*

Hann vígðist prestur, og þjónaði síðast á Klyppsstað. Finnur var annálaður sögumaður í skóla sem segir í *Dægradvöl*. Hann gat sagt ýmis konar sögur, bóksögur jafnt sem munnmælasögur (Benedikt Gröndal 1965:106–107). Víðar eru minnisgreinar um munnmælasögur og hvað gera þurfi, hvað sem úr hefur orðið. Minnisgrein er þess efnis að skrifa þurfi

mönnum til og safna um Pál Vídalín, Skúla Magnússon, Reynistaða-bræður, Hafnarbræður, Fjalla-Eyvind, Axlar-Björn, Gottsvein gamla og syni hans, síra Sæmund Hólm, Bjarna amtmann ...

en skrifa þarf Jóni Þórðarsyni og Páli Melsteð, Gísla Konráðssyni o.fl. Yfir þessarri minnisgrein stendur: „14da jan. 1852.“ Og er ljóst að skrásetjari ætla sér mikið um þetta leyti, en líklega hefur minna orðið úr. Gísli Brynjólfsson þótti aldrei skjótur til framkvæmda, þótt frjór væri í hugsun og hugmynda-ríkur. Er skemmst að minnast ummæla Guðbrands Vigfússonar í bréfi til Jóns Árnasonar 1860, í öðru sambandi, og skyldu þó (Jón Árnason 1950:240):

Þeir, sem þekkja Gísla, sjá mikið vel, að úr þessu verður aldrei neitt, og þarf því enginn að láta það standa sér fyrir ljósi. Það er langur vegur og torsóttur milli hundrað arka í huganum og á prenti hjá meiri starfsmönnum og praktiskari en Gísli er, sem þér vitið af eigin raun.

Nærri minnisgrein frá 14. jan. 1852 er munnmælasaga, dável sögð, og kjörin að halda til haga frammar mörgu öðru sem stefndi hærra og ekki er vitað hvað úr varð. Á lausablaði Gísla er þessi kunnuglega saga þannig, og verður ekki sagt að málalengingar og útúrdúrar spilli fyrir og tejfi frásögnina:

Álfabörn tvö komu uppá baðstofulopt þar sem ungbarn lá í vöggu og systir þess lítil sat hjá, því allt annað fólk var úti á túni að heyvinnu. — Þá sagði yngra álfabarnið og vildi taka á barninu í vöggunni:

„Tökum á, tökum á!“ —

„Ekki má, ekki má —

Tvævetlingur situr hjá og segir frá!“

sagði þá hið eldra og bannaði hinu. Horfðu þau þá aðeins á vöggubarnið um stund og fóru síðan út aptur eins og þau komu.

Á prenti birtist tilbrigði sömu sögu í safni Jóns Árnasonar *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* (I 1862–1864:40–41). Huldumálin eru lögð í munn tveggja kvenna, en þar eru lokaorðin: „sjóvetlingur situr hjá og segir frá“. Sjóvet-

lingurinn kemur eins og skollinn úr sauðarleggnum, þegar búast mátti við orði sem ætti við barnið sem sat hjá vöggunni og allra helst orði sem segði til um aldur þess, líkt því sem er í sögugerð Gísla Brynjólfssonar, „tvævetlingur“. Mætti geta þess til að sjövetlingurinn væri upphaflega mislestur á handriti þar sem ‘ó’ gat táknað (táknaði) ‘ö’, og ætti sjövetlingur að vera sjövetlingur (sjö vetra barn), enda stendur svo í *Íslenskum þjóðháttum eftir séra Jónas Jónasson frá Hrafnagili*, í úrvinnslu og útgáfu Einars Ól. Sveinssonar (1934:265). Þótt undarlegt sé og nóturlegt skýtur sjövettingnum upp í safni Einars sjálfs, *Fagar heyrði eg raddirnar* (í annarri prentun 1974:133), í fyrra tilbrigði huldumála sem þar eru. Í hinu síðara er tvævetlingur. Í fyrstu prentun sem Einar Ólafur annaðist til fullnustu er einungis tvævetlingur (1942:133).

Á fjórblöðungi í umslagsörkinni sem hér er valsað í, og merkt er Gísla Brynjólfssyni eru sögubrot. Þar er m.a.:

Sagan af Járnsmið
— eptir fyrirsögn móður minnar.

Einu sinni var kerling í koti og átti sèr eirn son sem hèt Járnsmiður.
Önnur bjó í koti þar hjá og átti sèr þrjá syni, en ekki segir sagan hvað þeir hētu. Járnsmiður var

Þannig endar sögubrotið af Járnsmið.

3.6 Nokkur ævintýri

Á blaðjöðrum eru ævintýraheiti og glefsur úr ævintýrum, tölusett og þannig skilgreind af skrifara: „Sögur, sem móður mína rænkur við að hafa heyrt, þegar hún var barn, og man ögn úr, en ekkert í samhengi“.

Fyrst eru brot úr Fertrams sögu og Ísoddu og hljóðar svo:

I. Fertrams saga og Ísoddu. —

Ísodda var sett í grifju með þernum sínum tveimur, hún hafði skæri við belti sitt og komst upp með því að gera holur í veggina með þeim; Þá fleygði hún þeim niður til þernanna, en þær gátu ei beitt rétt og dóu báðar: Hún gekk síðan með Fertram og þekkti hann hana ei; er hún gekk hjá skemmu sinni, er áður var, kvað hún:

„Áður varstu fögur á foldu,
Nú ertu orðin svört að moldu,
skemmu mín“ —

að læk komu þau þá, hún kvað:

„Hèr er sá lækur, sem Fertram og Isodda bundu sínar tryggðir saman,
hann gaf henni hring, en hún gaf honum glófa.“ —

Síðast komu þau að grifjunni, hún kvað:

„Hèr liggur Ey og fley,
báðar mínar skemmumey,
skildi eg eptir skærin hjá,
gekk eg báðum dauðum <frá.>“

Þá mun hann hafa þekkt hana. (cfr. danskt kvæði „Kong Vald(emars) Datter og Al(kors) Søn i Nyer(ups) Idunna 1812. og Rask's d. Gr. á ensku“. (þ. e. Danish Grammar. Edited by Thorl. Gudm. Repp. Kh. 1846).

Í Þjóðsögum Jóns Árnasonar (II 1862–1864:320–326) er skylt ævintýri,
„Sagan af Tístram og Ísól björtu (Eptir sögn í Dala sýslu.)“. Þar segir svo frá
á bls. 325 að Ísól leit á gryfjuna, og segir:

Hèr liggur Eya og Freya,
báðar mínar skemmumeyar.
Skærin mín þeim skildi eg hjá
og dauðum gekk svo báðum frá.

Athugasemd Jóns Árnasonar neðanmáls er á þessa leið:

... þessa vísu hefir Herra Gísli Brynjúlfsson þannig [sjá athugasemd
við næstu sögu á undan]:

„Hèr liggur Ey og þey,
báðar mínar skemmu-mey;
skildi' eg eptir skærin hjá,
gekk eg báðum dauðum frá.“

Vísan í athugasemdinni neðanmáls er nauðalík þeirri gerð sem hér að ofan
var tilfærð úr Fertrams sögu og Ísoddu eftir 3312.

Næsta ævintýrabrot sem skrásetjari blaðanna í 3312 skrifar eftir fyrirsögn
móður sinnar er úr sögu af Vilfríði Völufegri:

II. Af Vilfríði Völufegri. Stjúpmóðir er hèt Vala, öfundaði stjúpdóttur
sína, Vilfríði, af fegurð og hrakti hana og lagði á hún átti gler, er hún
spurði um hag hennar, með þessum formála:

„Segðu mér það, glerið mitt,
gullinu búna:
hvernig líður Vilfríði
Völufegri núna!“

Einhver hafði kallað meyna „Völufegri“, og þar af kom öfundin. (cfr. hina þ. sögu „Schneewitchen“).

Þýska sagan kom út í íslenskri þýðingu Magnúsar Grímssonar undir nafninu *Mjallhvít*, Kaupmannahöfn 1852. (Um Vilfríðarsöguna íslensku vísast í Bjarni Einarsson 1955:cx1–cxli, 67–68, Maurer 1860:280–281 og Einar Ól. Sveinsson 1929:99).

Þriðja ævintýrabrotið er úr sögu af Mjaðveigu Mánadóttur:

III. *Mjaðveig Mánadóttir.*

Stjúpm. átti þrjár dætur, en Mjaðveig var stjúpdóttir hennar; allar voru þær kon. dætur. Mjaðv(eig) tindi gullskò sínum ùti, eða missti ofaní læk; þann skò fann konúngsson einhver og kom síðan á bæ þeirra systra að vita hver ætti, en ein af als. hjò af hæl sinn svo sèr væri màtul. og fèkk kons. hennar og sigldi burt með. Mjaðv(eigu) sà hann ei; en fuglar flugu yfir `stafni á' skipum hans, er hann sigldi frá landi og kváðu, en einn af m. h. skyldi fuglamàl:

Situr í stafni höggvindhæla,
fullur skòr af dreyra,
heima situr hún Mjaðveig Mánadóttir,
hálfu betra brúðarefni.

Þà mun hafa verið gàð að, og hann snúð aptur og àtt Mjaðveigu.

IV og V eru söguheiti, en ekkert tilfært úr sögunum sjálfum. Um fyrri söguna á íslensku, „IV. *Af Gríshildi þolinmóðu*“, vísast til Halldórs Hermannssonar (1914) og Seelows (1989:131–132).

Þá er að lokum: „V. *Af Sigríði Eyjafjarðarsól*, að hún heldr, en man ekkert um.“ Saga af Sigríði Eyjafjarðarsól er í Þjóðsögum Jóns Árnasonar (1954: 203). Gísli Brynjólfsson hefur náð í Sögu af Sigríði Eyjafjarðarsól, þótt móðir hans myndi hana ekki. Í NKS 3312 4to í myndasafni Stofnunar Árna Magnússonar á Íslandi, sem hér er stuðst við í fjarveru handrits, er: „Sögubrot af Sigríði Eyjafjarðarsól. Fra UB. 1932; af Gísli Brynjólfsons den yngres Papirer“. Á fremstu síðu með sögunni efst í vinstra horni stendur: „frá Margretu móðursystur minni 1853 v. 54“. Skilgreining á forsíðu er mis-

vísandi, og fyrirsögn sögunnar á fremstu síðu sem er í samræmi við hana: „Sögubrot af Sigríði Eyjafjarðarsól.“ Sagan virðist vera heil og óskert og segir í sögulok:

... og líkur svo þannig sögunni af Sigríði Eyjafjarðarsól. — Sigríður Eyjafjarðarsól er elst þriggja systkina á Grund í Eyjafirði, bróðir hennar er nefndur Jón, systir hennar Ingibjörg. Sigríður var fríðust kvenna á þeim dögum, og var hún því kölluð Eyjafjarðarsól.

3.7 *Hellismannasaga*

Verður þá að færa sig um set, og kemur að því í geymsluörkinni sem varðveitir eiginhandarrit Gísla samkvæmt áletrun bókavarðar í NKS 3312 4to sem einkanlega tengist Hellismannasögu og skiptum Gísla við Berling. Er þá fyrst að geta um blað sem þarna liggur og geymir greinarkorn undir fyrirsögninni „Islandske Folkesagn.“ Utanmáls er hripað með ritblýi: „Sumarið 1852, og þá prentað í *Berling*.“ Upphafið er á þessa leið:

Det var først efter at brødrene Grimm havde udgivet deres berømte Samling af Eventyr at Folk i Almindelighed begyndte at anerkjende den uudtømmelige Skat af Oldtidsoverlevering der laa begravet i deres egne Folkesagn. Det Exempel, som Grimm havde givet blev hurtigt fulgt i mange Lande og de forskellige Samlinger, man allerede besidder have unægtelig bidraget over[ordent]lig meget til en rigtigere Opfatning af Folkenes indbyrdes Slægtskab og deres Oldtidstro. Som bekjendt har Island fremfor de fleste andre Lande det Held, at ikke alene dets egne men endog hele Nordens ældste og oprind(e)ligste Sagn blev der optegnede, medens det episke Liv og den oprindelige Simpelhed, Sæder og Skikke endnu vedligeholdte sig i sin fulde Kraft — thi at saakaldte Sagaer ere i Virkeligheden intet andet end en umiddelbar, rigtignok ofte med Mesterhaand ordnet Nedskrivning af den samme Tradition, der endnu ligger til Grund for Folkesagnene. Men saa heldig denne Omstændighed end var for Islands og hele den germaniske Oldtids Historie, saa har den dog havt de Følger for Island at af de Mængde Sagn der endnu haves, kun meget faa kunne føres tilbage til de ældste Tider. Island har, naar man undtager nogle enkelte digte, der endnu specielt betegnes som „fornkvæði“ (Oldtidsdigte) f.Ex. „Kö[tlu]draumur“ o.s.v. ulige i Formen — Intet at opvise der kan sættes i Klasse med de danske Kjæmpeviser eller lignende Middelalderskvad i flere europæiske Lande.

Á eftir þessu greinarkorni fer ritgerð á dönsku undir fyrirsögninni „I. Fortællingen om Hulemændene (Hellismannasaga.)“ og á eftir fylgir dönsk þýðing Hellismannasögu sem reynist vera þýðingin sem prentuð var í *Berlingi* 1852 lítið breytt. Upphaf sögunnar er þannig í NKS 3312 4to:

Hellismannasaga

Sagnet fortæller at i fordums Tider forenede 18 Skoledisciple fra Hólum sig om at blive Stratenrövere. Nogle sige, at Aarsagen dertil var, at de havde dræbt en gammel kone der paa stedet. De sluttede sig sammen, lovede troligt at følge hverandre og opsløge deres bo i Surtshulen ved Kalmannstunga. De havde to Kvinder med sig, og man siger at de fik børn med dem, men at de druknede dem alle i en Sö, som er inde i hulen. De rövede folks kvæg der paa hederne og drev det hjem til deres bolig om Efteraaret i hundredviis. Sagnet fortæller at de dreve Faarene hen til det store hul som er paa hulens Tag tæt indenfor døren og stödde dem derpaa ned igjennem Aabningen for ikke at behöve at slagte dem, hvilket syntes dem alt for megen Uleilighed. Dette foranledigede at böndernes hjórder sjældnen vare fuldtallige naar de hentedes hjem fra bjærgene om Efteraaret, hvilket de syntes saare ilde om uden dog, at kunne forhindre det, thi Ingen vilde udsætte sig for den fare at falde i hulemændenes Hænder. Man ved ikke at de have dræbt noget Menneske eller gjort Indbrud paa Gaardene men de bare altid Vaaben og vare mange sammen. De skjulte sig heller ikke og det var deres sedvane at besøge Kirken i Kalmannstunga. Der stode de midt paa Gulvet i en Rad med Ryggene vendte imod hinanden og deres vaaben ved siden, saa at bönderne ikke fandt det raadeligt at angribe dem, skjönt de gjerne vilde. Dog undgik hulemændene ikke herredsbeboernes Svig. Det hedder at beboerne af Hvítársíða forsamlende sig og lagde Raad op om, hvorledes de skulde fordrive disse Ransmænd fra Nabolaget eller udrydde dem. Bondesönnen i Kalmannstunga samtýkkede da i at prøve paa at svige hulemændene, men betingede sig at Bönderne lode ham ene raade og ydede ham trofast hjælp naar han vilde det. Dette blev ham lovet. Bondesönnen opsögte nu hulemændene, bad om deres Beskyttelse og sagde at han önskede at forene sig med dem. Hulemændene vare uvillige til at tage imod ham og sagde, at der muligviis var svig under. Han nægtede det og svor dem dyre Troskabsæder ...

Þannig heldur sögunni áfram, og þarf ekki frekar vitnanna við, svo auðsætt er

það að dönsk þýðing Hellismannasögu í 3312 á blöðum sem bókavörður eignar að því er virðist réttilega Gísla Brynjólfssyni yngra er söguþýðingin sem birtist í *Berlingi* 1852. Endir sögunnar í 3312 er einkafrásögn útgefandans í *Berlingi* sem skýrir frá hefnd Eiríks á bóndanum í Kalmanstungu úti í smiðju.

3.8 *Saga af Þorbirni kólka*

„II. Þorbjörn kólka.“ Í 3312 næst á eftir Hellismannasögu á dönsku er frásögn á dönsku af Þorbirni kólka og þessi athugasemd utanmáls:

Den anden af de to efter Indholdet öjensynl. gamle Fortæll., vi her have at meddele gaaer endog længere tilbage i Oldtiden end den første neml. til den allerældste Landnamstid.

Neðar á sömu spássú er hripað með ritblýi: „Sumarið 1852, átti að fara í *Berling*, en var ei tekið upp.“

Eftir þessari athugasemd og athugasemdinni sem greint var hér framar að (bls. 186) stendur utanmáls við „Islandske Folkesagn“ hafðist upp á Hellismannasögu á dönsku sem birtist í *Berlingi* í ágústmánuði 1852, og er endurprentuð hér á undan ásamt inngangi sem svipar til greinarinnar „Islandske Folkesagn“ í 3312, svo að ekki fer á milli mála að þar er um að ræða sama ritverk.

Sjálfsgagt hefur Gísli ætlað sér að fá báðar sögurnar birtar, Sögu af Hellismönnum og Sögu af Þorbirni kólka, en einungis Hellismannasaga fundið náð hjá ritstjórn *Berlings*, og hefur Gísli lagað innganginn að því. Að öðru leyti er inngangurinn í *Berlingi* nauðalíkur uppkastinu í 3312. Sjálfur hafði Gísli þá skapgerð að ekki er ólíklegt að frásögnin af hetjulegri viðureign hellisbúa og bænda hafi verið honum að skapi ekki síður eða þó öllu framar þurri og héraðsbundinni frásögn af Þorbirni kólka og hefur það vegið þyngra, þegar velja þurfti á milli, þótt Þorbjörn kólka hafi aldurinn fram yfir að álit Gísla sem kannast við Þorbjörn kólka sem nam Kólkumýrar og frá segir í Landnámabók og fleiri fornum ritum sem Gísli þekkti og trúði til fullnustu, einkum „den paalidelige Landnáma“. Þorbjörn kólka er í safni Magnúsar Grímssonar og Jóns Árnasonar, frá 1852, sem Gísli hefur undir höndum og vísar til í prentuðum inngangi í *Berlingi*. Hitt er ljóst af orðum Gísla að honum þykir Hellismannasaga fornlegust sagnanna tveggja sem gat nægt til þess að hún varð fyrir valinu, hafi Gísli mátt velja. Þá er líklegt að Gísli og ekki síður stjórnendur *Berlings* sjái í hendi sér að reyfarakennt efni Hellismannasögu verði líklegt til vinsælda og dönskum blaðalesendum skapfelldara en Þor-

þjörn kólka, héraðsbundin örnefnasaga, líft áhugaverð fyrir utanhéraðsmenn, hvað þá að hún væri líkleg til að vekja áhuga útlendinga.

3.9 Yfirlit

Skráin hér að framan um efni á blöðum í 3312 sem rakin verða til Gísla Brynjólfssonar er ekki full í þeim skilningi að allt sé upptalið, en reynt var að tína það til sem styðja kynni þá áletrun bókavarða á umbrotsblaði að innlögð blöð sem þar eru lögð saman séu úr eigu Gísla yngra Brynjólfssonar og með hans hendi og Hellismannasaga, eins og frá henni er gengið í Berlingi 1852, sé verk Gísla.

Þar er skemmst frá að segja að þetta skörðotta yfirlit bendir eindregið til Gísla. Er fyrst að nefna það hvernig Sunneva Markúsdóttir kemur við sögu, „fóstra móður minnar á Möðruvöllum“. En móðir Gísla Brynjólfssonar yngra var Guðrún Stefánsdóttir frá Möðruvöllum sem fyrr sagði. Tengsl Sunnevu við heimilið á Möðruvöllum má marka af *Manntali 1816*. Þá er Guðrún Stefánsdóttir í foreldrahúsum, 17 vetra. Vinnukona á Möðruvöllum er Sunneva Markúsdóttir, 65 ára, fædd á Upsum í Eyjafirði (sjá *Manntal á Íslandi 1816:923–924*). Sunnevu er lítillega getið í prentuðum mannfræðibókum og ættvísiritum, og þá helst að því að hún var dóttir foreldra sinna, Markúsar prests Magnússonar, á Upsum á Upsaströnd og víðar. Móðir Sunnevu, kona séra Markúsar hét Sigríður og var Þorlákúsdóttir. Þá er það tekið fram um Sunnevu að hún var barnfóstra á Ketilsstöðum á Völlum, ógift og barnlaus (sjá Stefán Aðalsteinsson 1978:334–335 og Pál Eggert Ólason 1950:472). Húsmóðir á Ketilsstöðum var Anna Sigríður Stefánsdóttir frá Möðruvöllum, kona Páls Melsteðs sýslumanns, systir Guðrúnar á Hólum konu dr. Gísla Brynjólfssonar. Á heimili móðursystur sinnar á Ketilsstöðum fæddist Gísli Brynjólfsson yngri. Vilji Gísla skálds og fræðimanns stóð til margra hluta, þótt ekki yrði alltaf mikið úr. Hug hans til þjóðfræðasöfnunar má nokkuð marka af blöðunum í 3312, og hefur þó líklega minna orðið úr en efni stóðu til, enda mátti hugarflug Gísla sín ekki mikils, þegar til kastanna kom, þverfugt við þrautseigju Jóns Árnasonar sem segja má að tækist það ótrúlega vel sem Gísli vildi og sá fyrir sér í hillungum.

4 Athugasemdir við inngang Gísla

Gísli rekur upphaf hins almenna og frjósama þjóðfræðiáhuga til Grimm-bræðra í Þýskalandi sem verðugt var og vænta mátti. En drjúgur hluti inngangsins, eins og hann birtist á prenti, er um Hellismannasögu. Til marks um háan aldur

bendir Gísli á vitnisburði fornrita um Surtshelli sem hann kann full skil á og fer rétt með, þótt ályktanirnar sem hann dregur af þeim séu umdeilanlegar, enda hefði hann þegið að hafa í höndum aldursgreiningu beina sem vísindi 20. aldar leiddu í ljós, og ekki var á valdi 19. aldar manna, og er þá átt við aldursákvörðun með geislakolsmælingu á kýrhútu sem Halldór Kiljan Laxness tók í Surtshelli 1948 og reyndist vera bein frá um það bil 940 (Ólafur Briem 1983:40, Halldór Kiljan Laxness 1949:100). Þá þarf ekki að efa að kenningar Halldórs Laxness og hugmyndir um fornleg eldstæði í hellinum hefðu hugnast vel Gísla skáldi Brynjólfssyni (Halldór Kiljan Laxness 1949: 101). Öðrum ummælum skáldsins frá Laxnesi hefði Gísli andmælt kröftuglega, og hefðu skáldin seint orðið á einu máli um sannleiksgildi íslenskra fornrita, enda hafa margir klappað þann steininn með misjöfnum árangri. Án gagnrýni er Gísli ekki, sem kemur fram af því að hann velur Landnámabók kenniorð sem öðrum fornritum hlotnast ekki: „den paalidelige Landnáma“. Enda er skemmst frá að segja að Landnámabók verður Gísla mikilvægasta eða nánast eina heimildin um Surtshelli fyrr á dögum, og var auðvelt til að taka þar sem hún var nýlega prentuð í útgáfu sem vel var vandað til: *Íslandínga sögur*, udgivne efter gamle haandskrifter af det kongelige nordiske oldskrift-selskab. Første bind. Kjöbenhavn 1843. Að þessu leyti var vel í hendur búið, enda vitnar Gísli yfirleitt rétt til bókarinnar, ef undan er skilin fljótfærnisvilla þar sem nefndir eru synir Smiðkels. Þar er annar ranglega nefndur „Audur“ í Berlingi, en heitir Auðunn í Landnámabók (*Íslandínga sögur* 1843:67). Gísla er í mun að gera þjóðsöguna sem elsta. Í hita leiksins beitir hann rökum sem eru sýnilega gagnslaus og sanna ekkert. Þannig verða örnefni á sögusviðinu meginröksemd fyrir háum aldri þjóðsögunnar og vísa sem Gísli viðurkennir þó að sé „nyere i sin nuværende form“, en ræður það af efni hennar að hún sé forn („øjensynlig efter Indholdet gamle og uforandrede bevarede i Traditionen“). Vísa Eiríks er í Hellismannasögu eins og hún er prentuð í *Íslenzkum æfintýrum* (Magnús Grímsson og Jón Árnason 1852:96). Ekki þarf að ætla að Gísli hafi haft aðra heimild um vísuna, enda kemur hún alveg heim við lýsingu Gísla, og þarf óbeislað hugarflug og mikinn sönnunarvilja, að láta sér detta það í hug að slíkur þjóðsagnakviðlingur markaði sögunni aldur aftur á miðöldum. Hitt er annað mál og kemur ekki svo mjög á óvart að vísuna og einhverja gerð Hellismannasögu má njörva niður á 17. öld með fullgildum rökum, þótt ekki sé sagan varðveitt í heild frá þeim tíma, svo að mér sé kunnugt, og væri að vísu nokkrum öldum of seint fyrir Gísla skáld Brynjólfsson. Fyrir aðra sem ekki eru jafn kröfuharðir um sönnun fyrir forn-
eskjaldri þjóðsagna fer hér á eftir sögubrot sem sýnir tilvist Hellismanna-

sögu eða einhverra sagna sem henni voru náskyldar á 17. öld, eða nærri aldamótunum 1700, hið síðasta. Um þetta er órækur vitnisburður í Árnasafnshandriti sem nú skal vikið að.

5 Sögubrot í AM 253 II 8vo

Blað sem geymir brot úr Hellismannasögu er aftast þriggja blaða eða blaðparta í handriti í Árnasafni í Reykjavík, AM 253 II 8vo. Blöðin hafa orðið fyrir ómildri meðferð og eru öll skemmd á sama hátt, skorin eða klippt í odd að ofan. Hefur trúlega átt að nota þau við bókband eða á einhvern annan hátt til styrktar, sem má einu gilda. Það sem hafst hefur upp úr tiltækinu er líklega það eitt að drjúgur hluti af upphaflegu lesmáli er horfinn. Skriftarlag er með tvennum hætti, og verður ekki ráðið af samanburði hvort sami maður skrifar, og hefði hann þá haft tvenns konar handarlag á valdi sínu sem ekki var fátítt. Á bl. 1–2 er sett letur, og er þar brot af skýrslu um Þórisdalsför prestanna séra Helga Grímssonar á Húsafelli og Bjarnar Stefánssonar á Snæfuglsstöðum í Grímsnesi. Skriftin á bl. 3r er fljótaskriftarlegri. Þar er brot úr Hellismannasögu eða náskyldri frásögn. Þannig vill til að þarna er vísa Eiríks sem Gísli Brynjólfsson vildi leggja fullmikið upp úr, og verður ekki til að skjóta stoðum undir ályktun skáldsins. Vísan er nákvæmlega eins og 19. aldar menn fóru með hana, og ekki hótinu fornlegri, þótt handritið sé liðlega tvö hundruð árum eldra, að ætla má. Aftan við Hellismannasögubrotið á bl. 3r hefur skrifarinn sett upphafsstafi sína „HGS“ sem óvíst er hvernig lesa á úr. Af þekktum skrifurum frá síðari hluta 17. aldar er nærtækast að nefna Helga Grímsson á Húsafelli. Og væri þá blaðsíða 3r skrifuð af Helga sem kunnastur er fyrir þátttöku í Þórisdalsför með Birni Stefánssyni 1664, og skýrslu sína um förina. Hefur Helgi hugsanlega sett saman frásögn um ræningja í Surtshelli, enda var Helgi Grímsson fornmenntafróður. Hann var í þjónustu séra Þórðar Jónssonar í Hítardal um skeið og þekkti Þórðarbók Landnámu þar sem getið var Hellismanna. Þá er vert að hafa í huga athugasemd um vísu Eiríks og samanburð við bragarhátt fornskálda sem Helga væri trúandi til að kunna skil á, og ekki undarlegt að Helga leiki forvitni á sögusögnum af stigamönnum í Surtshelli, sonur prestshjóna á Húsafelli, í næsta nágrenni við Surtshelli, enda áhugasamur um forn fræði sem Þórisdalsför ber með sér og skýrsla um hana. Víst er það að Helgi hafði bókskrift á valdi sínu, engu síður en fljótaskrift og mætti bera saman fyrstu blöðin í 253 II og Húsafellsbók, Sth papp 22 fol, í Konungsbókhöðdu í Stokkhólmi, með settleturskrift Helga. Dæmi um fljótaskrift sem hann gat beitt fyrir sig er í Bps A II 8 í Þjóðskjalasafni Íslands,

bl. 282. Séra Helgi á Húsafelli lést 1691, 69 ára gamall, eftir því sem segir í Fitjaannál (Annálar 1400–1800). Í Þórisdal fóru þeir Björn Stefánsson sumarið 1664. Sú frásögn er prentuð í *Blöndu* og nefnist „Sagan af því hversu Þórisdalur er fundinn. Eftir séra Helga Grímsson á Húsafelli“. Í inngangsorðum segir Jón Gíslason, útgefandi sögunnar (Helgi Grímsson 1948:335):

Sagnir herma að Helgi prestur hafi kannað fleiri staði en Þórisdal. Hann fór einnig í Surtshelli. Í honum áttu eftir þjóðtrúnni að vera kynjavættir, sem grönduðu þeim er þangað leituðu. En ekki er til lýsing þeirrar farar.

Hinu hefur Jón Gíslason gleymt, að geta þess hvar þeirra sagna sé að leita. Sökum skemmda á AM 253 II 8vo fæst samhengi í frásögnina á blaði 3r því aðeins að stuðst sé við sögur síðari manna. Hér er höfð hliðsjón af Hellismannasögu í Þjóðsögum Jóns Árnasonar (1954:290–293). Sögubrotið í 253 II bl. 3r á sér nána hliðstæðu í Hellismannasögu, þegar svo er komið að Hellismenn eru eltir úr Vopnalág og drepnir á flóttu allir nema Eiríkur sem komst undan (Jón Árnason 1954:292). Brotið í AM 253 II bl. 3r, það sem eftir er, er á þessa leið það sem lesið verður og ráðið í með stuðningi Jóns Árnasonar:

oo...oor huór oo...looand. Þorval[ldur] oo...loo[s]aman fyrirsätur.
Margoo...looeckum. Gunnlaug i G[unnlaugs|hó]lffda i Gilzbacka-
hraune. Vi[l]mund hia Vilmundar steine fyrer utan| Husafell. Eirik vid
Eiriks|Nef i Balljókle fyrer sunnan hraunid| hann föthjuggu þeir er
hann elltu, og| skal hann so qvedid hafa er i gný|puna upkomst.|

Hjartad mitt er hladið með kurt,
huóрге nær ad skeika,
<Med> fötinn annann för eg a burt,
fäer mun epter leikal

En líjkara þætte mier þesse vijsa være yngrel þott honum sie eignud:
Puij fyrre menn quadul helldur med annan bragarhátt sem sögur vottal
Þetta sie sagt um Swrtzhellir og þa Stigamennl er þar hielldu sig. HGS.||

Þannig endar sögubrotið í 253 II, bl. 3r, og ber með sér þótt skert sé að nöfn stigamanna sem fram koma í Hellismannasögu á 19. öld og tengsl þeirra við örnefni eru fullmótuð hundrað árum fyrir daga Magnúsar Grímssonar hið síðasta og líkast til einum hundrað og fimmtíu árum fyrr en þeir Magnús Grímsson og Jón Árnason hófu söfnunarstarf hér á landi. Þá hefur vísa Eiríks leikið í munni fyrri kynslóð jafnlangt aftur. Um hitt hvað áður var myndu

nútiðarmenn engu fróðari en Gísli skáld Brynjólfsson og verða varla um sinn, ef þá nokkurn tíma sem mætti þykja meira en lítið vafasamt, nema þá í skáldlegu hugarflugi sem alltaf er jafngilt eða ámóta ófullnægjandi eftir lyndiseinkunn hvers og eins. Þó verður seint séð fyrir hvað leynast kann í íslenskum handritum sem bíður seinni manna. Þar gæti leynst happdrættisvinningur á góðu dægri. Og verða vonandi einhverjir sem leggja eyra við, ef slíkt kæmi upp á.

6 Hellismannasaga Gísla skálds Brynjólfssonar

Heimild Gísla um Hellismannasögu er prentað kver sem hann getur um í inngangi sögunnar: „den i Reykjavik i Aar udkomne Samling af islandske Eventyr af M. Grimsson og Jon Arneson“ (sjá Magnús Grímsson og Jón Árnason 1852) — Hellismannasaga er á bls. 90–99. Á bls. 99 er frásaga af sakamanni sem forðaði sér með því að hlaupa í Surtshelli og hljóp dag og nótt og kom loks upp á Langanesi og voru skórnir fullir með gullsand, enda hafði hann um tíma gengið í sandi miklum og vaðið hann upp yfir ökkla. Hafði það verið líkt og ægisandur á sjávarströnd. Aftan við Hellismannasögu í Berlingi getur Gísli um „Almuens Overtro“ varðandi Surtshelli, „hvad der et andet Sted meddeles i vor Eventyrsamling om den“, það er tekið eftir *Íslenzkum æfintýrum* (Magnús Grímsson og Jón Árnason 1852:99).

Gísli lætur þess getið hvar frásögnin endar í *Íslenzkum ævintýrum*; aftan við er annar ólíkur endir sem Gísli kveðst hafa heyrt og tekur fram að honum þyki hann ekki síður fornlegur. Að svo komnu er mér ókunnugt um uppruna þessa niðurlags og ekki með öllu grunlaust um að Gísli skáld hafi sett hann saman sjálfur. Þó þarf það ekki að vera, og má vel vera að þannig hafi sagan endað í einhverri uppskrift sem Gísli hafði fyrir sér eða Gísli hafi heyrt þannig frá sagt sem hann sjálfur segir. Hvorutveggja gæti verið, og kynni að skýrast, þótt síðar yrði. Skemmtilegast væri að hugsa sér að Gísli hefði niðurlagið úr eftirriti AM 253 II 8vo óskemmdu, en ekkert get ég fært fram því til stuðnings.

Stafimir „M. G.“ í fyrirsögn Berlings vísa til Magnúsar Grímssonar. Hann er á titilblaði *Íslenzkra ævintýra* á undan Jóni Árnasyni, og var því eðlilegt að kenna þjóðsöguna við hann, enda mátti Gísli vera kunnugt að Magnús var Borgfirðingur að ætt og uppruna og ekki ólíklegt að hann ætti eitthvað í Hellismannasögu, héraðssögu Borgfirðinga. Að vísu þurfti Gísli ekki að fara í neinar grafgötur um hlut Magnúsar að Hellismannasögu. Þar lék ekkert á tveim tungum. Hellismannasaga er í handriti Magnúsar Grímssonar, AM 268

4to (bl. 57), sem sent var hinu konunglega norræna fornfræðafélagi í Kaupmannahöfn, Det kgl. nord. Oldskriftselskab, fyrir miðja síðustu öld. Handritið er komið í Árnasafn 1886 um hendur Gísla Brynjólfssonar yngra, að sögn Kr. Kálunds (1894:281): „Beholdt gennem docent G. Brynjólfsson 1886.“ Þannig mun vera um fleiri handrit sem bárust Fornfræðafélaginu að þau höfðu viðdvöl hjá Gísla.

Um aldur Hellismannasögu og uppruna er flest í óvissu. Þó er svo að sjá sem kveikjan að henni sé öðrum þræði örnefni og örnefnasögur úr Borgarfirði, en trúlega einnig Landnámabók þar sem þess er getið að drepnir voru átján Hellismenn á Hellisfitjum, en Auðunn Smiðkelsson brenndur inni á Þorvarðsstöðum, og í annan stað að það voru synir Smiðkels, Þórarinn og Auðunn, sem réðu fyrir Hellismönnum sem skýrði að Auðunn var brenndur inni. Sérlegast og óvæntast kynni það að vera að þjóðsagnatalan átján verður fyrir þegar í Landnámabók. Þá er ekki vert að ganga fram hjá þeirri niðurstöðu sem nýjustu og nákvæmstu rannsóknir á Surtshelli leiða til, að hleðslan í Vígishelli beri því órækt vitni að þar hafi hópur manna byggt sér hæli, en geislaeðlingur á kýrhnútu úr Surtshelli benti til þess að þar væri bein frá um það bil 940, þó með 100 ára skekkju til eða frá. Þetta leiddi til þeirrar niðurstöðu, að allar stoðir rynnu undir þá skoðun að það væri rétt hermt í Landnámu að óaldarflokkur hefði lagst út í Surtshelli á 10. öld og hafi átt ítök niðri í byggðinni (Ólafur Briem 1983:40). Það er tilgáta Ólafs Briem (1983:41) að alltaf hafi lifað með þjóðinni einhver óljós minning um 18 útilegumenn í Surtshelli, en eftir því sem hinir raunverulegu atburðir féllu meir í gleymsku hafi ímyndunaraflíð fengið lausari tauminn. Gísli Brynjólfsson veitti því athygli hversu mjög Torfi Valbrandsson kom við sögu sem ræningjabaní samkvæmt Landnámu og Harðar sögu eða eins og Óskar Halldórsson (1975:98) kemst að orði um viðkomandi grein í Landnámabók: „Í heild virðist greinin vitna um óvenjulegan skörungsskap höfðingja við að koma óaldarmönnum fyrir kattarnef“. — Þórhallur Vilmundarson, útgefandi Harðar sögu, dregur hitt fram, og leggur áherslu á þetta að einn og sami maður hafi eytt eða átt þátt í að eyða þremur óaldarflokkum sem allir beri þar að auki heiti sem enda á *-menn*, verði að telja tortryggilegt (1991:xxviii). Verður sjálfsagt seint úr sannleiksgildi sagnanna skorið, svo að öllum líki, og ótvírætt sé.

HEIMILDIR

- AM 268 4to
 AM 253 II 8vo
 Bps A II 8
 NKS 3312 4to
 Sth papp 22 fol
Annálar 1400–1800 I–VI. 1922–1987. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
 Benedikt Gröndal. 1965. *Dægradvöl*. Útg. Ingvar Stefánsson. Mál og menning, Reykjavík.
Berlingske politiske og Avertissements-Tidende. 1852, 11. og 12. ágúst.
 Bjarni Einarsson (útg.). 1955. Munnmælasögur 17. aldar. *Íslensk rit síðari alda* 6. Hið íslenska fræðafélag, Reykjavík.
 Einar Ól. Sveinsson. 1929. *Verzeichnis isländischer Märchenvarianten*. Helsinki.
 Eggert Olafsson og Biarne Povelsen [Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson] 1772. *Reise igjennem Island I*. Sorøe.
 Gísli Brynjúlfsson. 1891. *Ljóðmæli*. Kaupmannahöfn.
 ———. 1952. *Dagbók í Höfn*. Útg. Eiríkur Hreinn Finnbogason. Heimskringla, Reykjavík.
 Halldór Hermannsson (útg.). 1914. The Story of Griselda in Iceland. *Islandica* VI. Ithaca.
 Halldór Kiljan Laxness. 1949. Lítil samantekt um útilegumenn. *Tímarit Máls og menningar*, 86–130.
 Harðar saga. 1991. *ÍF XIII*. Útg. Þórhallur Vilmundarson og Bjarni Vilhjálmsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
 Helgi Grímsson. 1948. Sagan af því, hversu Þórisdalur er fundinn. *Blanda* 8:333–355. Sögufélag, Reykjavík.
Íslendinga sögur I 1843. [Útg. Jón Sigurðsson.] Kjöbenhavn.
 Jón Árnason (útg.). 1862–1864. *Íslenskar þjóðsögur og æfintýri I–II*. Leipzig.
 ———. 1950–1951. *Úr fórum Jóns Árnasonar*. Sendibréf I–II. Útg. Finnur Sigmundsson. Hlaðbúð, Reykjavík.
 ———. 1954. *Íslenskar þjóðsögur og æfintýri II*. Útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
 Jónas Jónasson. 1934. *Íslenskir þjóðhættir*. Útg. Einar Ól. Sveinsson. Reykjavík.
 Kålund, Kristian. 1894. *Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling I*. København.
 Magnús Grímsson og Jón Árnason (útg.). 1852. *Íslensk æfintýri*. Reykjavík.
Manntal á Íslandi 1816. 1947–1974. Ættfræðifélagið, Reykjavík.
 Maurer, Konrad. 1860. *Isländische Volkssagen der Gegenwart*. Leipzig.
Mjallhvít. 1852. Schneewittchen. M. Grímsson hefur íslenskað. Kaupmannahöfn.

- Ólafur Briem. 1983. *Útilegumenn og auðar tóttir*. 2. útgáfa. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Ólafur Davíðsson (útg.). 1898–1903. Íslenskar þulur og þjóðkvæði. *ÍSGVP* IV. Kaupmannahöfn.
- Óskar Halldórsson. 1975. Sögusamúð og stéttir. *Gripla* 1:92–104.
- Páll Eggert Ólason. 1950. *Íslenskar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940* III. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Petersen, Erik. Bréf ritað greinarhöfundi 23. október 1991.
- Seelou, Hubert. 1989. *Die isländischen Übersetzungen der deutschen Volksbücher*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Sigfús Sigfússon (útg.). 1933. *Íslenskar þjóð-sögur og -sagnir* X. Hafnarfirði.
- . 1986. *Íslenskar þjóðsögur og sagnir* VII. Útg. Grímur M. Helgason og Helgi Grímsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Stefán Aðalsteinsson. 1976–1978. *Svarfdælingar* I–II. Iðunn, Reykjavík.
- Pórhallur Vilmundarson. 1983. Safn til íslenskrar örnefnabókar 2. *Grímnir* 2:51–144.
- Pórunn Valdimarsdóttir. 1982. Þjóðernishygga Gísla Brynjólfssonar. *Sagnir* 3:87–92.

SUMMARY

The focus of this article is Gísli Brynjólfsson (1827–1888), the poet and university teacher. It offers texts of his Danish translation of the Icelandic folktale *Hellismanna-saga*, and of his introductory article to this translation, published in *Berlingske Tidende* in 1852. The article examines Gísli's view of popular oral tradition and its relationship to the *Íslendingasögur*; his ideas on the origin and nature of Icelandic sagas are also treated. After discussion of the folkloristic material specifically related to Gísli in MS NKS 3312 4to, as well as of the manuscript's other folkloristic material, the article concludes by examining the origins and transmission of the folktale about the Hellismen.

Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
 101 Reykjavík

HALLFREÐUR ÖRN EIRÍKSSON

SKÁLDIN ÞRJÚ OG ÞJÓÐIN

I Inngangur

HANDAN SÝNILEGRA textatengsla liggja hvörfin í skáldskapnum, en þau eru fólgin í gjörbreytingu gamals kvæðis í annað nýtt, gagnólfkt hinu eldra að merkingu og hlutverki svo að frumleikinn verði auðsær. Þannig er háttað kvæðunum Ísland eftir Eggert Ólafsson (1726–1768) (Eggert Ólafsson 1832: 8–29) og Íslands minni eftir Bjarna Thorarensen (1786–1841) (Bjarni Thorarensen I 1935:27–28). Í báðum kvæðunum yrkja þessir óhvikulu föðurlandsvinir og konungssinnar um móður Íslands, en í Íslands minni er hún reyndar aldrei nefnd svo, nema óbeint í vísuorðinu „mögum þín muntu kær“, heldur Fjallkonan. Saga hennar er heldur ekki rakin eins og raunir landsmóðurinnar í kvæði Eggerts, enda hefur Fjallkonan verið frjáls og upphafin frá ómunatíð, eins og fram kemur í ávarpinu „eldgama Ísafold“ og engum háð nema auðninni einni, örlögnum sjálfum — fyrir aldurs sakir og virðuleika. Í kvæði Eggerts hrósar móðirin *örvasa* happi yfir því, að við sig „snauða gylvi gott / gjörði félagsbú“ (1832: 29). Þá en ekki fyrr losnar hún úr álögnum eins og í ævintýrunum vegna þess að „tiggi ... brennir hennar ham og saum“ (1832: 29). En megir Fjallkonunnar kveðja hana eins og drottningu með orðunum (Bjarni Thorarensen I 1935:28):

ágætust auðnan þér
upplyfti biðjum vér,
meðan að uppi er
öll heimsins tíð.

Hollt er að hafa í huga að á milli þessara merkilegu kvæða liggur örlagafljót frönsku byltingarinnar.

Hugmyndaauðgin brást Bjarna heldur ekki í kvæðinu Ísland, þar sem ættjarðarástín varð hlutkenndari og — sérkennilegri.

Þegar Baldvin Einarsson stofnaði samtök íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn að nafni *Bræðralag-Alþing* 2. mars 1831 varð Bjarni til þess einn hinna æðstu íslensku embættismanna — hann var þá meðdómandi í Landsyfirrétt-

inum — að hvetja Baldvin til dáða. Í bréfi til hans bað Bjarni Guð að blessa Alþing hans, stjórnmalasamtök íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn og vildi Bjarni láta það verða vísi til endurlífgunar þingsins við Öxará (Nanna Ólafsdóttir 1961:28). Ásamt starfsbróður sínum, Ísleifi Einarssyni, tók Bjarni undir markvissar tillögur Baldvins um þátttöku Íslands í endurreisn stéttþinganna dönsku í bæklingi hans árið 1832 og lögðu til við dönsku stjórnina að endurreisa Alþingi við Öxará. Þetta varð til þess að treysta enn betur en áður tengsl þjóðfrelsisbaráttunnar við forna sögu þjóðarinnar sem átti um hana fornar heimildir á móðurmálinu, viðfrægar og virtar um langan aldur bæði innan lands og utan.

Bjarni Thorarensen átti það sammerkt þeim Jónasi Hallgrímssyni (1807–1845) og Grími Thomsen (1820–1896) að gera sér fulla grein fyrir því að hjá ljóðelskri þjóð en bókasnauðri ætti hið bundna mál greiðustu leið um landið inn í hjörtu hennar til sóknar og varnar í stormum nýrra tíma. Þeim þremmenningunum var hins vegar mikill vandi á höndum vegna sterkrar stöðu rímnakveðskaparins í heimilismenningunni, hryggjarstykkinu í menningu þjóðarinnar.

Í þessari grein verður nokkuð rakið hvernig þeir brugðust við þessu beint og óbeint að efni og formi og einkanlega reynt að benda á í hvaða mæli þeir treystu á munnmæli í bundnu máli og óbundnu í skáldskap sínum. Áður hef ég (1982:162–182) ritað nokkuð um það hvernig Grímur Thomsen orti um það efni og ennfremur fjallað stuttlega um Fjallkonuna í kvæðum Bjarna Thorarensens, Jónasar Hallgrímssonar og Matthíasar Jochumssonar (1994: 327–354). Vil ég einnig benda á grein Þórunnar Valdimarsdóttur (1990:288–294) um fjallkonuna í íslenskri menningarsögu sem tákn lands og þjóðar þar sem einnig er bent á erlendar hliðstæður. Hugmyndir þremmenninganna um skáldskap voru mjög mótaðar af rómantísku bókmenntastefnunni sem var á yngri árum Bjarna Thorarensens rísandi stefna, bæði í Danmörku þar sem Íslendingar voru vel kunnugir frá fornu fari eða þekktu vel til eins og í Þýskalandi. En rómantíska stefnan gekk misjafnlega snemma í garð eftir þjóðum og stóð hún enn með blóma hérlendis þegar hún var orðin víkjandi í sumum öðrum löndum Evrópu. Jafnvel eftir að Verðandimennirnir tóku að flytja boðskap raunsæisstefunnar upp úr 1882 átti rómantíska stefnan enn nokkurt gríðland um hrið einkum í ljóðlist og leikskáldskap.

Hér verður einnig fjallað um hina rómantísku endurfæðingu íslenskrar ljóðlistar, bæði í tengslum við innlenda skáldskaparhefð og samtímastrauma í erlendum skáldskap. Auk beinna kynna af dönskum, norskum, sænskum og þýskum bókmenntum, höfðu Íslendingar nokkurt veður af frönskum bók-

menntum, einkanlega þegar leið á öldina. Skipti þar miklu máli rit Gríms Thomsens, *Om den nyfranske Poesi*, sem kom út árið 1843 í Kaupmannahöfn, en þangað gátu Íslendingar einnig sótt sér almenna þekkingu á eðli og hlutverki rómantísku stefnunnar.

2 Skáldsnillingar

2.1 Snillingar

Í andrútri grein um Bjarna Thorarensen í danska ársritinu *Gæa* kemst Grímur Thomsen (1845b:196–197) þannig að orði m.a.:

Som Digter hører han til de energiske Lyrikere, hvis glimrende Phantasie og Følelsesinderlighed stundom løber af med Smag og Forstand, han er en af de poetiske Kæmper, hvem det ikke kan nytte en smaalig Æsthetik Noget at foreskrive Regler, thi de hugge igjennem alle Parader, og gjøre med Geniets Urkraft selv Uregelmæssigheder til Skjønhed og Originalitet, saa at det, som hos middelmaadige Poeter vilde vække Misbehag, hos hine komme tilsyne som end større Tegn paa Begeistringens Flugt, paa Aandens Ligegyldighed for det Ydre, der i Inspirationens Fylde ikke giver sig Tid til at belægge sine Ord.¹

Í þessari grein hefur Grímur rakið nokkur grundvallarhugtök rómantísku stefnunnar af þeirri gildu ástæðu að það hafði komið í hlut Bjarna Thorarensens að vera brautryðjandi hennar í íslenskum bókmenntum. En sjálfur kjarni þessarar víðfeðmu stefnu er hugtakið *geni*, afburðamaður eða snillingur, enda átti bókmenntaverkið upphaf sitt í sköpunargáfu *snillingsins* samkvæmt hinum eldri kenningasmiðum hennar, eða eins og Ernst Behler (1992:16) segir:

Die romantische Revolution führte zu einer völlig neuen Konzeption des literarischen Werkes. Dieses nicht mehr in Beziehung auf eine vorgegebene Wirklichkeit sondern als eine Gegebenheit gesehen, die in einem schöpferischen Prinzip menschlichen Geistes seinen Ursprung hat, der Einbildungskraft, der Kraft des Genies, die eigene Werke her- vorzubringen vermag.

¹ Sbr. Staël-Holstein (1959:189–190): „Si l'on demande ce qui vaut mieux d'un ouvrage avec de grands défauts et de grandes beautés, ou d'un ouvrage médiocre et correct, je répondrai, sans hésiter, qu'il faut préférer l'ouvrage où il existe, ne fût-ce qu'un seul trait de génie.“

Í æskuverkinu *Om den nyfranske Poesi* fæst Grímur Thomsen við hugtakið *geni* 'snillingur' með ýmsum hætti, skiljanlega einkum í merkingunni ýmiss konar skáldsnillingar. Franska skáldkonan George Sand sem hefur vald á „en ægte genial poetisk Form“ (1843:70–71) er „Geni“. En svo eru aðrir sem fá heitið „Nationalgeni“. Næst liggur að ætla að Grímur hafi sjálfur myndað þetta orð með hliðsjón af hugtakinu þjóðskáld, sem þekkt hafði verið í merkingunni 'mikið skáld, höfuðskáld' allt frá því á 17. öld (sbr. Hannes Pétursson 1979:7 og Jakob Benediktsson 1983:310). Má geta þess að hann kallar Schiller „Nationalgeni“ nokkru síðar í þessari grein, en „þjóðskáldið þýzka“ í *Nýjum félagsritum* tveimur árum síðar (1845c:96). En sama ár og Grímur er að semja *Om den nyfranske Poesi* yrkir Jónas Hallgrímsson erfi ljóð eftir Bjarna Thorarensen nýlátinn (Jónas Hallgrímsson I 1989:134–135) en hann lést 25. ágúst 1841. Í næstsíðasta erindinu ávarpar hann skáldbróður sinn nýlátinn sem

þrekmennið glaða
og þjóðskáldið góða

og útgefendur ritsafns Jónasar telja að líkindum hafi Jónas lesið kvæðið upp við jarðarför Bjarna 4. september (sjá Jónas Hallgrímsson IV 1989:159). En hvort sem kvæðið hefur orðið þekkt þá um haustið eða ekki, má ætla að það hafi orðið kunnugt Grími áður en það er prentað í fyrsta sinn í *Fjölni* 1843.

Hugtakið „Nationalgeni“ stendur hjá Grími í sambandi við hugtakið „Nationalpoesi“ sem hann hefur myndað í samræmi við „Nationallitteratur“ sem kemur fyrir fyrir. En hlutverk skáldsnillinganna virðist skarast, hvort sem þeir voru þjóðlegir eða ekki, eins og fram kemur í eftirfarandi texta (1843: 4–5):

Geniet (det poetiske i dette Tilfælde), hvem det af Forsynet er beskaaret, at samle Folkelivets adspredte Straaler i sin Aand, som i et Brændeglas og dermed opflamme Nationerne og antænde deres Hjerter, skaber denne Nationalpoesi, der er Moderen til den poetiske Sands; thi da kommer Folket til Bevidsthed om de aandelige Skatte, som have skjult sig og slumret ufrugtbare i deres egen Fortids og Nutids Skjød, og lærer da først at vurdere dem, naar det ser dem iklædte Digtningens Herlighed.

Hér er „Forsyn“ heiti á æðstu máttarvöldum, þ.e.a.s. Guði sjálfum, svo að Grími hafa verið fullljós hin ævafornu tengsl skáldsnillinganna allra, hverju nafni sem hann nefnir, við yfirnátúruleg öfl. Í forngrískum heimildum, m.a.

Hómerskviðum, hefur Grímur fræðst um það að sönggyðjurnar sem voru oft í samfylgd með Appolló, guði skáldskapar og spásagna, hafi veitt söngmönnum, þ.e. skáldum sönglistargáfu og blásið andagift og yrkisefnum þeim í brjóst; kemur þetta heim við fornar íslenskar heimildir. Í íslenskum dróttkvæðum eru nokkrum sinnum notaðar kenningar sem víkja að gerð skálda-mjaðarins (Kreutzer 1974:112) og hvernig Óðinn sótti hann til Suttungs handa goðum og mönnum (Snorri Sturluson 1931:84–85); er vísa í Háva-málum um þá ferð (Eddadigte 1955:29–30). Um þetta efni má enn fræðast í greinum eftir Robertu Frank (1983) og Sverri Tómasson (1996).

Hins vegar er ekki ljóst hvers vegna Grímur fullyrðir (1843:4) að smekkurinn fyrir skáldskap hafi ekki verið vaknaður hjá þjóðinni áður en Richelieu kardináli varð forsætisráðherra Frakklands. Menn hafi þá að minnsta kosti verið byrjaðir að nota eigin tungu í skáldskap og leita neista andans í nútímanum þó að þeir hafi enn haldið sig fjarri lífi alþýðunnar og skoðunum hennar; hafi smekkurinn svo, eins og sagan sanni, náð sér á strik í kjölfar „den første egentlige Nationalpoesi“ sem ekki var orðin til þá; virðist Grímur vera að gefa í skyn með þessu skilyrta orðasambandi að þjóðlegur skáldskapur hafi eiginlega fyrst orðið til sem forboði rómantísku stefnunnar þó að ort hafi verið af snilld fyrrum. Rökstyður Grímur þessa skoðun mjög greinilega í framhaldinu (1843:5):

Som saadanne Nationalgenier kunne anføres: hos Engellænderne *Shakspear* ... i Italien først og fremmest *Dante*, dernæst *Tasso* og *Ariosto* ... hos Spanierne *Cervantes*, *Calderon* og *Lopé*; i Portugal *Camoens*; hos Tydskerne *Goethe* og *Schiller* o.a.fl.; hos os *Holberg* og *Oehlenschläger* ... i Frankrig endelig *Corneille*, *Racine* og *Moliere*.

Penelope Murray (1989:9) bendir á tvær fornar hugmyndir um skáldlega sköpunargáfu sem

played a vital part in the development of the notion of genius in later ages. One is divine inspiration, that is the belief which attributes the apparently inexplicable element in the poetic creation to the temporary influence of an external force; the other is the notion that the poet himself has innate talent or natural ability which is in some sense 'given', and cannot be acquired through learning.

Murray (1989:9) tekur einnig fram að Grikkir hafi fyrst mótað þessar hugmyndir og þær varðveist í ýmsu formi æ síðan

for some kind of 'given' factor in poetic composition has rarely been denied, even in periods when the emphasis of critical theory has been on rules and technique, and the dominant image, that of the poet as craftsman.

Greinilega hefur þróun snillingshugtaksins, grundvallarhugtaks rómantísku stefunnar, haldist í hendur við mat á William Shakespeare. En í greinasafninu *Genius* vitnar enski bókmenntafræðingurinn Jonathan Bate (1989:91) í *Essay on Original Genius* (1767) eftir William Duff:

Duff also sees the plastic, associating imagination as the essential prerequisite of genius ... and gives Shakespeare supreme position ...

Með þessu hnykkir hann á hástemmdum snilliyrðum landa síns, enska skáldsins Edward Youngs í *Conjectures on Original Composition* (1759) um helstu einkenni skáldsnillinganna:

Learning we thank, Genius we revere; That gives us pleasure, This gives us rapture; That informs, This inspires; and is itself inspired.

Young tekur enn sterkara til orða: „*Shakespeare mingled no water with his wine, lower'd his genius by no vapid imitation*“ (sjá Bate 1989:88–89).

Á sínum tíma varð rit Youngs höfuðrit um frumleika snilligáfunnar. Þýska þýðingin sem út kom í Hamborg 1760 gat ekki birst á heppilegri tíma. Árið áður hafði Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), ötull brautryðjandi þýskra þjóðarbókmennta bæði sem áhrifamikill bókmenntafræðingur og mikilvirkt skáld, fordæmt harmleikina sem frönsku leikskáldin Pierre Corneille (1606–1686) og Jean Racine (1639–1699) höfðu samið samkvæmt kenningu nýklassísismans um eininguna þrfeinu, einingu atburðarásar, tíma og staðar, og studdist við klassíska skáldskaparfræði Aristótelesar (sjá Pascal 1937:5). Eftir þetta tók áhugi á verkum hins enska skáldjöfurs að breiðast út og áhrif þeirra fóru sívaxandi. Í þeim gat Johann Gottfried Herder (1744–1803), einn helsti forvígismaður þýskra þjóðlegra bókmennta á síðari hluta 18. aldar, sýnt lítiltrúuðum löndum sínum sannfærandi dæmi um það hvernig semja mætti skáldverk sem bæði væru mikilúðleg og töfrandi, með því að virða að vettugi reglur hins ríkjandi franska klassísisma í leikritasamningu. Dýrkunin á Shakespeare náði ekki einungis til fagurfræðinnar í verkum skáldsins heldur varð hún kveikjan að menningarbyltingunni margslungnu sem kennd hefur verið við Sturm und Drang. Þar gerði hópur atvinnumenntamanna uppreisn gegn hvers kyns takmörkunum hvort sem þær væru þjóðfélagslegar eða

tilfinningalegar (sjá Furst 1969:32–33). Yfir þessum forboða rómantísku stefnunna gnæfði Shakespeare sem keppti við Próméþeif (Mayer 1962:390). En þar var ekki við mann að eiga heldur einn hinna hamrömmu Títana sem vildi ekki una því að Seifur tæki eldinn frá mönnum og beitir enn vélum og nær aftur eldinum leynilega á Ólympstindi, felur hann innan í reyrlegg og færir hann mönnum (Stoll 1871:23). Í þessari samlíkingu og leiðrétta kvæðinu Próméþeifi gerir Goethe grein fyrir óheftri einstaklingshyggju sem ekkert sé ókleift, og er því ekki að undra að Sturm und Drang tímabilið hefur einnig verið kallað „Geniezeit“.

Í formálanum að síðari hluta *Volkslieder* (1779:31) kallar J.G. Herder Ariosto stórmeistara m.a., en kemst um leið svo að orði að Dante sé sannarlega *grössester Volksdichter* Ítala og verði það ævinlega. Parna kemur *Volksdichter* fram í merkingunni þjóðskáld, en skilgreining Herders á hugtakinu er ekki sem nákvæmst; svo virðist sem hann viðurkenni ekki þeirra á meðal Minnesinger, hin frægu þýsku hirðskáld á 12.–14. öld, og bendi réttilega á það að álitamál sé hvort þeir hafi sungið ljóð sín fyrir alþýðuna (II 1779:19–20). Enn ákveðnari var afstaða Herders til sönglistar og skáldskapar borgarskrílsins, sem hann viðurkenndi ekki sem hluta þjóðarinnar (II 1779:31).² Í *Volkslieder* eru að auki ljóð nafngreindra skálda, m.a. eftir Shakespeare (I 1778:144–145, 146–151) og Goethe (II 1779:2–3), og kemur þar fram sá skilningur Herders að þjóðkvæði gengju ekki eingöngu í munn-mælum þar sem ákvarða mætti sögulega lagskiptingu, heldur skildi hann þau sem ótímabundinn, starfrænan kraft sem ryður sér til rúms í öllum sönnum skáldskap, eða eins og Hermann Bausinger (1968:13) orðar það:

Volksdichtung war und blieb eben nicht nur die mündliche Überlieferung, deren historische Schichten, man hätte bestimmen können, sondern sie war für ihn ein zeitloses Agens, das alle wahre Poesie durchdringt.

Eins og sjá má nær hugtakið þjóðkvæði í ritum Herders bæði yfir kvæði sem þjóðin, þ.e.a.s. þjóðarandinn, hafði skapað og kvæði sem nafngreind skáld höfðu ort í anda þjóðarinnar.

2.2 *Schlegelbræður og rómantísku stefnan — þjóðlegir skáldsnillingar*

Í tímaritinu *Athenäum*, „fæðingarvottorði rómantísku stefnunnar“, sem þýsku bókmenntafræðingarnir Friedrich (1772–1829) og August Wilhelm Schlegel

² „Volk heisst nicht der Pöbel auf der Gassen, der singt und dichtet niemals.“

(1767–1845) stofnuðu og gáfu út á árunum 1798–1800 eru Dante, Shakespeare og Goethe nefndir saman í 247. Brotinu í *Fragmente*, miklum báli hugmynda um bókmenntir og heimspeki í mjög knöppu formi. Þar eru þremmingarnir fyrrnefndu kallaðir hinn mikli þríhljómur nútímaskáldskapar, og hann sé „der innerste und allerheiligste Kreis unter allen engern und weitern Sphären der kritischen Auswahl der Klassiker der neuern Dichtkunst“ (Heinrich 1984:101).

Schlegelbræðurnir lögðu grunninn að rómantísku stefnunni í Þýskalandi, einkum voru áhrif þeirra mikil á hinu fyrra tímabili hennar, sem kennt er við borgina Jena. Báðir voru miklir fræðimenn á forngrískar og rómverskar bókmenntir og gerðust brautryðjendur í rannsóknnum á miðalda- og endurreisnarbókmenntum ýmissa Evrópuþjóða, og einnig rituðu þeir um nýklassískar bókmenntir. Hlutverk þeirra bræðra var að ýmsu leyti sambærilegt, þegar á heildina er litið, en Friedrich var frumlegri og áhrifaríkari á sviði túlkunarfræðinnar og varð yfirleitt fyrri til að setja fram kenningar sínar en August Wilhelm.

Friedrich Schlegel studdist við það dómsorð Herders að meta skyldi hvert listaverk sem einstakt, sögulegt fyrirbrigði í nánnum tengslum við umhverfi sitt, og það varð forsenda Schlegels fyrir gagnrýnu úrvali sígildra höfunda (Eichner 1961:xlii), reist á ítarlegri greiningu einstakra verka, en hana hafði Herder vanrækt að miklu leyti (Eichner 1961:xl); voru þeir höfundar metnir sígildir sem töldust dæmigerðir fyrir ákveðið menntunarstig og höfðu orðið áhrifamiklir í andlegu lífi (Eichner 1961:xlii). „Die Wissenschaft der Kunst ist ihre Geschichte“ voru einkunnarorð Friedrichs Schlegels (Heinrich 1984:101) að þessu sögulega fagurfræðilega úrvali — og með því var staðlaðri skáldskaparfræði hafnað sem gildismati í bókmenntum, og jafnframt varð það snar þáttur í þjóðlega skáldsnillingatalinu og bókmenntasögulegri aðferðafræði (Heinrich 1984:101). Það tók svo smám saman á sig heildarmynd í fyrirlestrum og ritverkum Schlegelbræðranna, m.a. *Gespräch über die Poesie* eftir Friedrich Schlegel sem birtist í *Athenäum* árið 1800 (sjá Heinrich 1984:269–327). Flest bendir til þess að Grímur hafi stuðst við *Geschichte der alten und neuen Literatur*, fyrirlestra sem Friedrich Schlegel flutti árið 1812 og gefnir voru út í Vínarborg árið 1815 og þýddir á ensku sama ár. Grímur getur einnig hafa þekkt fyrirlestrana, *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*, sem August Wilhelm flutti í Vínarborg á árunum 1808–1809 og gefnir voru út í fyrsta sinn 1809–1811; voru þeir þýddir á frönsku, ensku og ítölsku og bárust víða um Evrópu, einna fyrst til Norðurlanda. Að efni til eru þeir skyldir fyrirlestrunum *Vorlesungen über schöne Literatur und Kunst*,

sem August Wilhelm hafði flutt í Berlín á árunum 1801–1804, en voru ekki birtir fyrr en 1884; hefur Grímur því ekki getað þekkt þá nema óbeint þegar hann var að semja *Om den nyfranske Poesi*.

Af skáldatalinu má sjá hvernig þeir Schlegelbræður þræða í höfuðdráttum vatnaskil nýklassisisma og rómantíkur með því að rekja skyldleika hennar við bókmenntir miðaldanna, en þó einkum endurreisnartímabilsins. Varla er ofmælt að þar skiptu verk Williams Shakespeares (1564–1616) meginmáli, enda þáttur þeirra í endurreisn þýskra bókmennta seinast á 18. öld og í upphafi hinnar 19. ótvíræður; máttu þeir Schlegelbræður gerst um það vita því að August Wilhelm hafði sjálfur þýtt sextán leikrit skáldjöfursins mikla. Í hinu fræga broti nr. 247 í *Fragmente* hafði Friedrich Schlegel komist svo að orði að „Shakespeares Universalität ist wie der Mittelpunkt der romantischen Kunst“ (Heinrich 1984:101) eða upphaf, hátindur og endir endurreisnartímabilsins (Behler 1992:30).

Þegar skáldatalið er athugað nánar sést fljótlega ákveðinn skyldleiki þeirra sem þar eru. Friedrich Schlegel kemst svo að orði (II 1815:140) að þjóðleg leiklist og þjóðkvæði hafi í mörgu mótað ytra form verka Shakespeares og leggur áherslu á tilfinningar hans í garð þjóðar sinnar, en úr hreinskilnum aldafarslýsingum hafi hann dregið saman frækilega hetjuöld þjóðarinnar í styrjöldunum gegn Frökkum í röð dramatískra málverka sem nálgist sagnkvæði vegna þess frægðar- og þjóðaranda sem í þeim sé ríkjandi.

Grímur kemst svo að orði (1843:5):

Shakspear, som ikke alene levede sig ind i den engelske, men ogsaa hele den nordiske For- og Nutid, og koncentrerede den i sine dramatiske Kjerner ...

en „öll hin norræna for- og nútíð“ getur varla átt við annað en leikritið Hamlet; heimildirnar að því hafa, m.a., verið raktar til þriðju og fjórðu bókar Danasögu Saxa hins málsþaka og nokkuð finnst einnig um Hamlet eða Am-lóða í fornum íslenskum heimildum (sjá Gollancz 1898, Hermann Pálsson 1952 og Bjarni Einarsson 1955:cxxviii–cxxxix).

A.W. Schlegel komst að þeirri niðurstöðu (II 1966:108) að fram að þeim tíma hafi Englendingar og Spánverjar einir hinna yngri þjóða Evrópu eignast fullkomlega frumlegt, þjóðlegt leikhús sem hafi dafnað í sinni eigin mynd. En það var að sjálfsgöðu meinkjarni þjóðlegra verka Shakespeares sem August Wilhelm hafði í huga þegar hann benti á einstakan frumleika ensku leikhúshefðarinnar á endurreisnartímabilinu; fullkomnustu leikritahöfundar þessara þjóða séu þeir Shakespeare, stolt þjóðar sinnar, og Calderón de la Barca (1600

–1681) og leikhúsin eigi sameiginlegan hinn rómantíska skáldskaparanda, sem þau tjá í leiklistinni (II 1966:109–117). En Grímur nefnir ekki Calderón fyrstan heldur síðastan og Cervantes (1547–1616) og Lopé de Vega (1562–1635) á undan svo að réttir tímaröð sé haldið. Hann fer þar að dæmi A.W. Schlegels sem bendir á að hver þeirra þremminganna sé fulltrúi ákveðins tímabils í þróun spænskrar leiklistar. Um hana séu auk þess elstu heimildirnar í ritum eftir Cervantes, aðallega *Don Quixote*; hafi þessi frægi höfundur verið að vissu leyti brautryðjandi spánskrar leikritunar. Annars hefði frásagnarhneigðin orðið yfirsterkari í skáldskap Cervantes (II 1966:255) og af þeim sökum bæri þar hæst hið sígilda verk *Don Quixote*, frægasta verk spánskra bókmennta. Friedrich Schlegel telur það

unter allen Werken des Witzes das reichste, an Erfindung und Geist sondern auch als ein lebendiges und ganz episches Gemälde des spanischen Lebens und eigenthümlichen Charakters

og þrungið spönskum anda (II 1815:108–109).

Lopé de Vega samdi ótrúlegan fjölda leikrita, sem náðu geysilegum vinsældum. Efni þeirra sótti skáldið í þjóðlífið að fornu og nýju og sum leikritanna, einkum hin sögulegu þar sem stuðst er í meginatriðum við forn sagnakvæði og sagnir, bera greinilegan svip af vissri hrjúfri framsetningu sem ljær þeim ákveðið yfirbragð og virðast hafa verið felld að viðfangsefninu af ásetningi; önnur sem lýsa samtímasiðum hafa vissulega á sér mjög fagaðan samkvæmisbrag (Schlegel II 1966:256–257).

Don Pedro Calderón de la Barca samdi leikrit upp úr atburðum í Heilagri ritningu og helgisögum; önnur eru sögulegs eða goðsögulegs efnis eða þá hugarfóstur hans sjálfs. August Wilhelm Schlegel taldi gamanleikrit, sem kennd eru við hatt og rýting, ná hæst og að lífið í þeim og sálin séu heiður, ástir og afbrýði. Samt verði því varla neitað að mannlýsingar bera uppi mörg leikrit Calderóns en ekki bragðavefur (Schlegel II 1966:256–265).

Allir gátu þeir þremmingarnir stuðst að nokkru við eigin reynslu enda verið hermenn einhvern hluta ævinnar og Calderón gekk í þjónustu kirkjunnar að herþjónustu lokinni. Í sögulegu leikritunum leituðu þeir Lopé de Vega og Calderón báðir fanga í gömul sagnakvæði, gegnsýrð hetjuanda og minningum um langvinna og harða baráttu við Araba. Johann Wolfgang von Goethe kom miðöldunum í tísku í bókmenntum með því að semja hið fræga leikrit um þýska riddarann og herstjórnann Götz von Berlichingen (1480–1562) (Martini 1968:239), í anda Shakespeares en án þess að stæla hann (Schlegel II 1966:276). Faust, frægasta verk Goethes, á sér einnig sögulegar rætur, þó

að skapgerð og æviatriði lærdómsmannsins Georgs Fausts (um 1480–1540) yrðu sagnakennd þegar í frásögnum samtímamanna; gætir þar mjög þjóðtrúarsagna sem gengið hafa víða um Evrópu, auk þess sem ýmsir rithöfundar hafa haft á því dálæti (Frenzel 1983:208), m.a. á Íslandi (Jón Árnason I 1954: 572–575). Af *Munnmælasögum 17. aldar* sést að sögnin um Galdra-Loft hefur í meginatriðum verið þekkt um það leyti sem Loftur Þorsteinsson, skólapiltur á Hólum, fæddist, en hann virðist hafa farist voveiflega (Bjarni Einarsson 1955:cxvi og 44).

August Wilhelm Schlegel kallaði Schiller svo áræðinn snilling að við ffl-dirfsku lægi þó að það sé auðséð hvernig honum hafi mistekist að stæla Shakespeare í Ræningjunum en Franz Moor sé óskáldlegur Ríkharður þriðji. Í sögulega leikritinu Wallenstein hafi hann ekki náð fullu valdi á efninu vegna þess hve samviskusamlega hann hafi gætt sögulegrar nákvæmni; Schlegel lýsir því svo hvernig Schiller líkti eftir formi leikrita Shakespeares. Schlegel telur Wilhelm Tell besta leikrit Schillers, enda hafi skáldið hér snúið algerlega aftur til sögulegs skáldskapar; gætt sé trúleika og innileika í efnismæðferð, og þrátt fyrir vanþekkingu Schillers á svissneskri náttúru og siðum sé í henni aðdáunarverður, staðbundinn sannleiki (II 1966:283–284).

Schlegel fer viðurkenningarorðum um Ludvig Holberg, m.a. fyrir það hve lýsingar hans á siðum manna séu í nánnum tengslum við staðbundinn sannleika en ekki gæti mikils skáldskapar í leikfléttunni (II 1966:271).

Í fyrirlesturinum *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* fjallaði August Wilhelm Schlegel auðvitað helst um leikskáld; er því líklegast að þar sem þeim sleppti hafi Grímur Thomsen stuðst við fyrirlestra Friedrichs, bróður hans, sem birtir voru í bókarmformi undir heitinu *Geschichte der alten und neuen Literatur*. Friedrich telur Dante mestan og þjóðlegastan allra ítalskra skálda. Aðrir ítalskir skáldbræður hans hafi staðið honum langt að baki í því að lýsa skapgerð manna og ástríðum í djörfum og mikilfenglegum dráttum. Enginn annar þeirra hafi höndlað anda Ítala og eðli af því líkri glögg-skyggni né kunnað að birta þau af slíkri mælsku (II 1815:15). Þá hlýtur sú staðreynd einnig að hafa vegið þungt að Dante var einn þeirra sem stóðu við vöggu ítalsks ritmáls.

Friedrich Schlegel nefnir Ludovico Ariosto (1474–1533) einn hinna þriggja miklu sagnakvæðaskálda hinna nýrri, þ.e.a.s. hinna rómantísku skálda, ásamt landa hans Torquato Tasso (1544–1595) og portúgalska skáldinu Luis de Camões (1524–1580).

Ariosto er frægastur fyrir hetjuljóðið um Orlando furioso, hina fornu frönsku hetju Rollant (Roland), en um hann var ort eitt þekktasta hetjukvæði

Frakka, Rollantskvæði (Chanson de Roland); lýsir Friedrich Schlegel (II 1815:266–267) hvernig þeim skáldskap og öðrum skyldum varð frekara lífs auðið fram á daga Ariostos, en á krossferðatímabilinu voru sagnirnar af afrekum Karls, af orustunni við Roncevalles (Rúnzival) og falli Rollants, færðar að fullu í búning krossferðar, til góðs fordæmis fyrir riddarana og krossfarana sem á hlýddu. En smám saman juku menn í sögu Karls öllum soldán-um og töfrum gjörvallra Austurlanda, færðu þetta ótæpilega í stílinn, og allsnemma virðast bæði skringilegir menn og kvæði hafa bæst við óðum. Þannig brast hin sögulega undirstaða kvæðisins um afrek og styrjaldir Karls mikla og kappa hans og úr henni varð umgjörðin eintóm þar sem koma mátti fyrir að vild hvers kyns skáldskap og gefa hugarfluginu lausan tauminn. Eru þetta orð að sönnu, því að auk höfuðfyrirmyndarinnar, Orlando innamorato ('Orlando ástfangna') eftir ítalska skáldið Matteo Maria Boiardo (1441–1494) þar sem hið sögulega baksvið er barátta kristinna manna og Serkja, gætir einnig rómverskra áhrifa einkum úr Metamorphoses ('Myndbreytingum') eftir Ovídíus, Eneasarkviðu eftir Virgílius og Thebais eftir Statíus, fransks og ítalsks sagnaskáldskapar, fjölmargra ævintýraminna og kvæða um æsilega atburði, sem sungin voru m.a. á mörkuðum og skáldið hefur þekkt bæði í riti og munnmælum. Einnig mun Ariosto hafa þekkt efnið í miðháþýsku kvæðabálkunum Nibelungenlied og Kudrun. Frenzel (1962:53) staðhæfir að Ariosto hafi þarna gegnt merkilegu hlutverki því að þekkingin á hinum eiginlegu og upprunalegu hetjukvæðum á tímabilinu frá því á 12. og fram á 14. öld um Karl mikla, Rollant og Artúr konung hinn breska hefði annars glatast að mestu leyti. Ástæðan til þess var að um 1500 voru þau jafnvel að verða óskiljanleg Frökkum og lifði nú öll sagnahefðin um þremmenningana áfram um aldaðir nær eingöngu í því formi sem Ariosto hafði búið henni. Sagnakvæðið um Orlando furioso varð geysilega útbreitt bæði á bókum og í munnmælum.

Tasso hefur öðlast mesta frægd fyrir „hetjukvæðið“ Gerusalemme liberata, Frelsun Jerúsalemsborgar, undan hinum vantrúðu. Friedrich Schlegel (II 1815:98–99) hælir Tasso fyrir efnisvalið þar eð krossferðirnar tengi gnóttir riddaramennskunnar og dásemdanna við alvöru sögulegra sanninda. Þetta frækna skáld hafi ekki einungis verið gagntekið af skáldlegum heldur einnig þjóðræknun eldmóði fyrir málstað kristindómsins.

Grímur Thomsen (1843:5) telur að á Ítalíu hafi Dante og „ðernæst Tasso og Ariosto“ verið „Nationalgenier“ og kallar þá „Romantikens Fædre (mærkværdigt nok, at den romantiske Poesi skulde skyde op af classisk Jordbund), som afspejlede Korstogene og Riddertiden i deres herlige Epopeer.“

Á eftir þjóðlegum skáldsningum „hos Spanierne *Cervantes, Calderon og Lopé*“ er Camões í Portúgal einnig nefndur enda hefur hann orðið margfrægur fyrir söguljóðið *Os Lusíadas* sem Friedrich Schlegel kallar „poetisches Nationalgedicht“ (I 1815:99) og Camões skáld þjóðar sinnar (I 1815: 97). Skáldið kveði ekki aðeins um hina margfrægu ferð sægarpsins Vasco da Gama til Indlands og hetjudáðir Portúgala þar, heldur hafi hann ort eftir þessum atburðum og hinni gömlu sögu þjóðar sinnar heild sem feli í sér gjörvalla skáldskap hennar (I 1815:7).

Að dómi Friedrichs Schlegels er hin eiginlega, sígilda blómaöld franska skáldskapar á síðari hluta 17. aldar, enda séu harmleikir Frakka eiginlega glæsilegasti þáttur bókmennta þeirra í bundnu máli (II 1815:148–150). Hins vegar fá frægustu gamanleikir þessa tímabils heldur kaldar kveðjur: „Selbst Molière's berühmtesten Charakterstücke sind für die Bühne und lebendige Darstellung jetzt schon völlig veraltet, und werden nur noch im Lesen bewundert“ (II 1815:252). En Grímur Thomsen gerir ekki upp á milli þessara frægu höfunda harmleikja og gleðileikja (1843:5) því að Corneille, Racine og Molière eru allir að mati hans „Nationalgeni“ og:

den franske Poesis første og største Repræsentanter, disse djerne, uafhængige Dadrere af Tidens Brøst, disse stærke Aander med grundfaste Principer, som deres stive aristoteliske Æsthetik uagtet, dog nøde en fortjent Anerkjendelse hos deres Folk og Tid i hvorvel disses Smag for Poesi endnu var i sin Barndom.

En A.W. Schlegel fjallar um Corneille og Racine að vissu leyti á öðrum forsendum en Molière. Er það vel við hæfi því að frönsku harmleikjaskáldin sóttu oft efni í gríska goðafræði og hetjusögur eða þá sögu annarra þjóða. A. W. Schlegel álitur að þau tjái alltof oft hvorki goðfræðileg efni í raun rétttri goðfræðilega né sögu þessara þjóða beinlínis sögulega. Þótt heiðarlegar undantekningar séu bæði hjá Racine og Corneille, sé sagnfræðilegur skilningur þeirra víðast hvar takmarkaður. Frakkar krefjast þess að lögd sé einhliða áhersla á sálræn viðbrögð og aðstæður. Þegar hið sálræna sé hrifið úr réttu umhverfi þá hljóti að glatast mikið af raunveruleikanum, dýptinni og sérkenninum (II 1966:35–39). Listatökin í frönsku harmleikjunum sígildu á „Handlingens Eenhed som til alle Tider vil hævde sin Rettighed, selv naar *Tidens* og *Stedets Eenhed* aldeles ere forglemte“ voru Grími ljós (1843: 102–103) en bætir svo við: „men der holdtes igjen det Hele i de *tre Eenheders* Mundklemme, og Dialogens affekterede Pathos ...“ (1843: 103) og bætir við (1843:103 nmgr.):

Thi *Racines* og *Corneilles* Stykker ere trods deres mange, maaskee af ingen Tid, den græske undtagen, overtrufne Fuldkommenheder (især i Dialogen) dog nu antiqverede.

Sést af þessu að hann hefur litið á leikrit þessara þjóðlegu skáldsnillinga að nokkru frá bókmenntasögulegu sjónarmiði. Er ennfremur þess að gæta að Grímur fer mjög nærri skilningi Friedrichs Schlegels, sem bendir á (II 1815: 151–152) að þrátt fyrir það að viðfangsefni frönsku harmleikjanna séu undantekningarlítið ekki þjóðleg þá falli þessi bókmenntagrein öll ákaflega vel að frönskum anda og einkennum vegna ríkjandi stefnu og tjáningu tilfinningalífsins, og sé sem slík fullkomlega þjóðleg.

Eins og eðlilegt er ráða þjóðleg einkenni mestu við val Gríms á þjóðlegum skáldsnillingum. Þau geta komið fram í efnisvali eins og hjá Camões, Goethe og Cervantes og einnig í efnistöfum, t.d. í verkum eftir Shakespeare, Lopé de Vega og Calderón. Saga þjóðanna gegnir líka miklu hlutverki, þótt það sé mismunandi. Þá gæti orðasambandið *staðbundinn sannleikur*, sem A. W. Schlegel hefur bæði um Wilhelm Tell eftir Schiller og gamanleiki Holbergs (II 1966:283, 271), verið eins konar samheiti við *þjóðlegur*, eða að minnsta kosti notað til að minna á að listaverk séu háð ákveðnum stað, ef ekki stund. Á þessu gæti samt sem áður leikið nokkur vafi í Orlando furioso eftir Ariosto, en sá söguljóðabálkur er í einkar óljósum tengslum við þennan heim. Samt er efni kvæðabálksins, að breyttu breytanda, skylt hinu fornfranska hetjukvæði Chanson de Roland, og Orlando furioso sjálfur kominn að skáldlegu langfeðgatali af nafna sínum, hinni fornu hetju „án ótta og ámælis“ („sans peur et sans reproche“). En Tasso orti Gerusalemme liberata til frægðar fyrstu krossferðinni svo að það sagnakvæði stendur öllu traustari fótum sögulega en Orlando furioso.

Hina þjóðlegu skáldsnillinga hefur Grímur valið úr hópi þeirra sígildu skálda sem höfðu haft djúp og langvinn áhrif á þróun evrópskra bókmennta. En hann hefur gengið feti framar fyrirmyndum sínum því að hjá honum eru þessir skáldsnillingar hinir *útvöldu*. Þegar rýnt er í þjóðlega skáldsnillingahópinn sjást ótvíræð áhrif hvers og eins. Í Divina commedia hefur Dante sýnt fram á skáldskapargildi heildarsýnarinnar (Heinrich 1984:281–282) og leikritin eftir Shakespeare urðu fyrirmyndir Goethes og Schillers við samningu leikrita; ásamt Cervantes, Lopé de Vega og Calderón höfðu þeir sannfært fjölda skálda um það að þjóðleg skáldverk væru engu síður alþjóðleg en hinir nýklassísku harmleikir eftir Corneille og Racine höfðu verið langa hríð. En ekki er minnst á áhrif Molières á Holberg. Með því að nefna Ariosto er bent á að skáldskapur alþýðunnar sé sígilt efni fyrir stórskáldin og einnig andi

söngva frá dögum trúbadúranna í Provence. Þó að Grímur nefni ekki Gerusalemme liberata er það áreiðanlega vegna þessa sagnakvæðis sem hann minnist á Tasso. Ýmis stórskáld svo sem Goethe mátu bókmenntagildi þess mikils og var það að sönnu virt sem fyrsta og fegursta þjóðarsagnakvæðið í nútíma-bókmenntunum (sbr. Strauß 1986:3939).

Danska skáldið Adam Oehlenschläger hafði skilið réttilega hvernig bregðast ætti við fordæmi Shakespeares, Goethes og Schillers og liggja eftir hann mörg leikrit, m.a. Balder hin Gode, Stærkodder, Hákon Jarl hin Rige, Palnatoke, Axel og Valborg, Hagbarth og Signe og Yrsa auk margra annarra verka í bundnu og óbundnu máli. Efnid er úr norrænum heimildum, sumum fornum, svo sem Danasögu Saxa hins málsþaka, Heimskringlu, Snorra-Eddu og Fornaldarsögum Norðurlanda, en einnig sögu Danmerkur eftir P. F. Suhm (1728–1798) og sögu Noregs eftir Gerhard Schöning (1722–1780). Það var því sannmæli þegar Grímur mat afrek þessa brautryðjenda rómantísku stefnunnar í Danmörku svo (1843:5):

Oehlenschläger, hvilken sidste af den gammel-nordiske Gudelæres og Heltetids Gnister tændte en hellig Flamme, og skabte i Norden en hedensk Romantik (den eneste i sit Slags) som næppe staar tilbage for det øvrige Europas christne ...

Þegar þessa er gætt gæti það virst undarlegt hvers vegna Schlegelbræðurnir skyldu ekki hafa vakið athygli á honum.

3 Bjarni Thorarensen

Um það verður vart deilt að ekki hófst opinber barátta fyrir endurreisn Alþingis fyrr en kvæði Bjarna Thorarensens Íslands minni og Ísland voru orðin þjóðkunn. Austurríski fræðimaðurinn og Íslandsvinurinn J. C. Poestion kemst svo að orði (1897:294) að Íslands minni sé

zwar in Bezug auf poetischen Schwung und gedanklichen Inhalt mit Oehlenschlägers „Goldenen Hörnern“ kaum verglichen werden kann, jedoch äußerlich wenigstens — für die isländische Poesie ähnliche Bedeutung erlangte wie Oehlenschlägers Dichtung für die dänische.

Þetta mun varla ofmælt því að Bjarni veik stundum talinu að skáldskap hans þegar talið barst að hans eigin kvæðum (sjá Grím Thomsen 1845b:194). Síðar í þessari sömu grein minnst Poestion á hnökranu í kveðskap Bjarna og kemst svo að orði (1897:295):

Die angedeuteten Mängel beeinträchtigen denn auch einigermaßen den Wert seiner Dichtung und verhalten dem jüngeren, minder ideenreichen, minder gewaltigen, aber in Form und Sprache meisterhaften *Jónas Hallgrímsson* in der Folge zur größeren Popularität und zum entschiedenen Vorrang.

Af þessu er ljóst að ekkert samtímaskáld Bjarna Thorarensens orti snjallari en hann. Þegar þessa er gætt er varla unnt að furða sig á því þótt öllum samtíðarmönnum Bjarna nema einum hafi fallist bæði orð og hendur við þá dirfsku skáldsins að ávarpa ættjörðina svo „fagurt og ógurlegt ertu þá brunar / eldur að fótum þín jöklunum frá“. En svo varð þegar þeir lásu kvæðið í *Klausturpóstinum* á öndverðum vetri 1835 og það því frekar að kvæðið „stingur gersamlega í stúf við allt annað efni í ritinu, bæði að því er varðar anda og skáldskapargildi“ eins og Þorleifur Hauksson kemst að orði (1976:9).

Þegar rýnt er nánar í hrósyrdi Gríms Thomsens um Bjarna Thorarensen (1845b:196), en þar ber hæst „glimrende Phantasie, Geniets Urkraft, Begeisteringens Flugt, Aandens Ligegyldighed for det ydre“, er freistandi að gera ráð fyrir því að Bjarni hafi ekki einungis sýnt ytri aðstæðum kæruleysi heldur öllu frekar fyrirleitningu. Aðeins örfáum árum áður en Bjarni orti Íslands minni hafði hið fornfræga og einstaka Alþingi verið lagt niður. Sjálfsagt hefur þessum stolta unga föðurlandsvini sviðið það mjög í Kaupmannahafnar-dvölinni að nú skyldu Íslendingar vera án þessa einstaka þjóðartákns. En Bjarni var *geni* og samkvæmt rómantískum bókmenntakenningum var hlutverk þess að nokkru leyti annað en venjulegra skálda þó að það teljist annars í þeirra hópi eins og Grímur Thomsen bendir á (1843:130):

Forfatterne og inden snævrere Kreds Digterne, ere udsprungne af Folkebevidstheden; deres Meninger, Tanker, Ideer ere Gjenklang af det som Folket, *sig selv mere eller mindre bevidst*, besidder af aandeligt Forraad. Vel kan nu dette aandelige i Nationen slumrende Element ofte være den selv dens Masse uklart, men da er det Geniet, da er det den store Digter, som griber Gnisten, oppuster den til en hellig Flamme og lyser hermed for sit Folk.

Varla verður því neitað með nokkrum sanni að Bjarni hafi brugðist þessu hlutverki. Í þessum átökum hafa afrek Goethes og Schillers sem tókst ásamt öðrum þýskum menntamönnum að hefja bókmenntir og menningu þjóðar sinnar til vega á tímabilinu Sturm und Drang orðið honum fordæmi og hugmyndaflug Oehlschlägers í Gullhornunum vafalítið til uppörvunar. Um mikilvægi fyrirlestranna sem Henrik Steffens (1773–1845) flutti í Kaup-

mannahöfn veturinn 1802–1803 og gefnir voru út litlu síðar, um „natur, udvikling, organisme, personlighed, folk, historie, ubevidsthed, inspiration og geni“ í andlegum þroska Bjarna Thorarensens verður ekki deilt fremur en áhrif hinnar rísandi rómantíkur í Danmörku á dvalarárum Bjarna þar. Kenningar Steffens (sjá Henriksen 1975:15) eiga mætavel við:

Geniet er Guddommens egen Straale, der nu og da glansfuld bryder ud af Massen, og i klar Harmonie samler, hvad Talentet eensidig adsplitter. Til at bedømme et Genie kan man aldrig bruge Regler, som Tiden give; thi det er intet Genie, som ikke rager over sin Tid, skaber en nye.

Hins vegar má gera ráð fyrir því að Bjarna þætti sitthvað kunnuglegt í þessum rómantísku kenningum. Skal þar nefna leifar af hinni fornu landvættatrú sem lifðu góðu lífi á dögum Bjarna, m.a. í trú þjóðarinnar á álagabletti og huldufólk. Þar kemur einmitt fram náð samband manns og náttúru, einn höfuðþáttur hinnar rómantísku náttúruheimspeki; er ekki heldur ólíklegt að Bjarni hafi á æskuárum sínum orðið fyrir dulrænni reynslu, en til þess getur bent sögnin um dularfullt hvarf hans í *Þjóðsögum Jóns Árnasonar* (I 1954:45).

Ekki er vitað nákvæmlega hvenær Bjarni orti Íslands minni, en samkvæmt heimildum sem Jón Helgason rekur (Bjarni Thorarensen II 1935:39–40) hefur það getað verið rúmum áratug fyrir en kvæðið var fyrst prentað í *Studenterviser* árið 1819 (Bjarni Thorarensen II 1935:36) enda hefur kvæðið snemma orðið vinsælt meðal íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn og svo breiðst út með þeim þegar þeir sneru aftur heim frá námi. Þetta hefur glatt höfundinn, sem var samkvæmismaður mikill og söngmaður, og sannfært hann um að honum hafi auðnast að efla föðurlandsást þjóðarinnar þegar mikið lá við. Hvort þetta hefur hvatt hann til að yrkja kvæðið Ísland er hins vegar óljóst. Bjarni hefur líklega ort það eftir að hann kom heim alkominn, en þá voru enn alvarlegri tímar en fyrr, almenn vandræði vegna óvissra siglinga af völdum Napóleonsstyrjaldanna; bættist þar svo við gjaldþrot danska ríkisins árið 1813. En af kvæðinu sést að Bjarna hefur þótt rétt að láta þar kveða við alvarlegan tón og óvæntan til að leggja enn þyngri áherslu en áður á órjúfandi tengsl lands og þjóðar og gera upprennandi kynslóð ljóst að henni væri nauðugur einn kostur að treysta á sjálfa sig og landið, ætlaði hún að halda reisu sinni og kjarki.

Forvitnilegt væri að vita hvort Bjarni Thorarensen hefur trúað á yfirnáttúrulegan mátt skáldskaparins eins og þjóðin hafði gert frá ómunatíð og hefur

gert að nokkru leyti allt fram um miðja þessa öld eins og heimildir sanna. Í kvæðinu eftir séra Þorstein Helgason yrkir Jónas Hallgrímsson (I 1989:136–137) m.a. á þessa leið:

Veit þá engi að eyjan hvíta
 á sér enn vor, ef fólkíð þorir
 guði að treysta, hlekkji hrista,
 hlýða réttu, góðs að bíða;
 fagur er dalur og fyllist skógi
 og frjálsir menn, þegar aldir renna;
 skáldið hnífur og margir í moldu
 með honum búa — en þessu trúíð!³

Endir þessa kunna erindis gefur til kynna að skáldið hefur skipt skapi, en það þótti bráðnauðsynlegt fram á miðja þessa öld til að á hrini skáldskapurinn. Skapmaðurinn Bjarni Thorarensen hefur varla verið í minni hug þegar hann orti kvæðin Íslands minni og Ísland í veganesti upprennandi kynslóðum. Hann orti þær í sömu trú og Jónas tjáði í upphafi fjórða erindis eftirmælanna: „Veit þá engi að eyjan hvíta / átt hefur sonu fremri vonum ...“

4 Jónas Hallgrímsson og rómantíska stefnan

4.1 Bragarhættir

Einar Ól. Sveinsson (1956:249) segir að Jónasi Hallgrímssyni (1807–1845)

varð þess auðið að berjast til sigurs fyrir þeirri stefnu, sem Bjarni Thorarensen hafði hafið — það var ekki einungis rómantíkin, heldur endurfæðing íslenskrar ljóðlistar.

Af einstökum skáldum hefur Bjarni Thorarensen bæði haft fjölþættust áhrif og dýpst á Jónas Hallgrímsson, en af Bjarna lærir Jónas Hallgrímsson að fara með nýrri háttu og hann er einn þeirra sem kennir Jónasi að yrkja undir fornháttum (1956:250), auk „sveitunga“ Jónasar, séra Jóns Þorlákssonar á Bægisá, eftirlætisskálds hans í skóla, og kennara hans Sveinbjarnar Egilssonar og Hallgríms Schevings og annarra lærðra manna samtímans og síðari alda (Sveinn Yngvi Egilsson 1992:259). En ekki líður á löngu áður en Jónas er farinn að leita í sjálf frumkvæðin einkum eddukvæðin. Að sjálfsögðu hefur

³ Sbr. einnig tilvitnun Gríms Thomsens (1845c:119): „Skáldið hnífur og margir í moldu / með honum búa, — en þessu trúíð!“

vist Jónasar í Bessastaðaskóla gert honum kleift að afla sér yfirburðapekkingar í bragfræði forníslenskra hátta, enda hafði þá verið lokið við útgáfu eddukvæða og Snorra-Eddu (Sveinn Yngvi Egilsson 1992:258–259) og Sveinbjörn Egilsson, lektor og síðar rektor við Bessastaðaskóla, var allra Íslendinga fróðastur um skáldamálið forna um þessar mundir. Einar Ól. Sveinsson hefur rakið nokkuð (1956:251) undir hvaða háttum kvæði Jónasar séu frá því að hann útskrifaðist árið 1829 og þangað til hann hélt utan í fyrsta sinn árið 1832:

Langmest ber á fornháttunum, fornryðislagi og ljóðahætti; dróttkvætt (óreglulegt) og hrynhenda koma fyrir auk nokkurra rímnahátta og fáeinna hátta annarra.

Verið getur að Jónas hafi heyrt sagnadansinn um Ólaf liljurós, sem er á skrá sextíu uppáhaldskvæða og erinda skólapilta hins annálaða söngmanns Páls Melsteðs (Bjarni Þorsteinsson 1906–1909:572–574); þeir Jónas voru einn vetur samtíða í skóla. En ekkert kvæða Jónasar er undir sama hætti og þessi eini sagnadans sem enn er stundum sunginn. Verulegar líkur eru einnig á því að Jónas hafi heyrt gamlar vísur Fiðlu-Bjarnar í *Ólafs sögu Þórhalla-sonar* eftir Eirík Laxdal sem í elli tróð stafkarls stig nyrðra allt til dauðadags 1816, en bæði Jónas og Bjarni ortu undir dróttkvæðum hætti, stundum hend-ingalausum eins og Vísur Fiðlu-Bjarnar. Þar eru og afbrigði af Ljúflingsljóðum sem svo eru vanalega kölluð, kvæði undir edduhætti, en úr þeim er eins og endurómur í annarri vísunni í Magnúsarkviðu, tvítugri drápu, erfi-kvæði Jónasar eftir Magnús Stephensen háyfirdómara. Í Ljúflingsljóðum stendur (Eiríkur Laxdal 1987:351):

sefur svanur á báru,
már í hólmi,
mús undir steini

en í Magnúsarkviðu (Jónas Hallgrímsson I 1989:148):

Sofinn var þá fifill
fagur í haga,
mús í mosa,
már á báru.

Jónas hlýtur einnig að hafa þekkt þulur og langlokur; eitt kvæði skáldsins, Ein velmeint bænaráminning til G. M., er einmitt eins konar langloka, þó heldur í styttra lagi (I 1989:200).

Fróðlegt væri að velta því nokkuð fyrir sér hvaða hætti Jónas hefur talið sérstaklega þjóðlega. Aðeins örfáir rímnahættir voru kenndir nafngreindum skáldum og eddukvæðahættirnir voru svo fornir að enginn vissi aldur þeirra eða uppruna með neinni vissu. Skáldinu hefur þótt vel við hæfi að þýða undir fornyrðislagi brot úr Ossianskvæðum sem skoska skáldið James Macpherson kvaðst hafa þýtt úr gelísku, enda hefðu Hálandingar varðveitt þau í munn-mælum allt frá því að skáldið Ossian hefði ort þau háaldradur á þriðju öld. Hvergi kemur fram að Jónas hafi rengt þetta og er því sennilegt að Jónasi hafi þótt best sæma að þýða svo fornan skáldskap undir eddukvæðahættinum (Helgi Þorláksson 1969:23–29).

Að líkindum hefur Jónas dregist að fornháttunum af nokkurs konar fagurfræðilegri eðlishvöt. Hann hefur skynjað fyrirheitin um tjáningarfrelsið sem í þeim fólst. Jafnframt grípur hann svo með vaxandi þroska tækifærin sem hann fær í Bessastaðaskóla til að leita í sjálf frumkvæðin, einkum eddukvæðin, og lærir af skáldamáli þeirra og fagurfræði (Sveinn Yngvi Egilsson 1992:259).

4.2 Rímur

Skáldið unga hefur áttað sig fullkomlega á því hve traust, milliliðalaus og alhlíða þekking á fornháttunum væri því ómissandi forsenda endurnýjunar íslensks ljóðstíls og skáldamáls. Jónas naut handleiðslu þeirra Sveinbjarnar Egilssonar og Hallgríms Schevings í fræðilegri greiningu elstu heimildanna um þessi fornu fræði og í Bessastaðaskóla hafa einnig verið tiltækar nýjustu rannsóknir í þessum fræðum. Má geta þess m.a., að árið eftir að Jónas var innritaður í skóla (1824) kom út í Kaupmannahöfn eftir Þorleif Guðmundsson Repp lært bragfræðirit um ljóðapýðingar.

Hvorki Bjarni Thorarensen né Grímur Thomsen ortu neinar rímur; Rímur af Búa Andríðssyni og Fríði Dofradóttur eftir hinn síðarnefnda eru ekki undir rímnaháttum, og traudla verður eitthvað ráðið af þessu um afstöðu Gríms til rímna yfirleitt, þó hann hefði þennan vísuhelming úr Rollantsrímum Þórðar á Strjúgi að einkunnarorðum kvæðisins Olífant (Horn Rollands): „En Rolland fjell við Runsival / og riddarar margir fríðir.“ Varla hefur það verið til annars en minna á það að Þórður á Strjúgi skuli hafa ort um þennan fræga kappa á sinni tíð.

Kvæði Gríms um alþýðuskáld og kvæðamenn benda ekki til þess að formið hafi beinlínis ráðið afstöðu hans til skáldskapar í bundnu máli. Að minnsta kosti hallar hann hvergi á rímur eins og Jónas Hallgrímsson hafði gert í margfrægum ritdómi um rímur af Tistrani og Indfönu í *Fjölni* 1837.

Ekki er vitað hvort allir Fjölnismenn voru þar sammála skáldi sínu í hverri grein en sterk andúð á rímum kemur fram í því sem helsti forvígismaður upplýsingarstefunnar, Magnús Stephensen, hafði ritað um þennan skáldskap. Þeir Tómas Sæmundsson og Jónas gengu samt feti framur í gagnrýninni og virtu ekki viðlits tilraunir rímnaskáldanna og ýmissa mætra manna við að endurbæta rímurnar (Vilhjálmur Þ. Gíslason 1980:102–104). Sérstaklega hafði Tómas verið miskunnarlaus og kemst þannig að orði (1835:37, nmgr.) í athugasemd við grein eftir Loðvík Kristján Müller:

Enn þegar höfundurinn segir, að vísur Íslendinga séu öldungis anda-lausar, þá hefir hann líklega haft í huga sumt af kvæðunum í Skírni, eða þá einhverjar rímur ...

Ekki var bætt um betur í bréfi af Austfjörðum í næsta árgangi *Fjölnis* (Úr bréfi af Austfjörðum 1836:42) þegar minnst er á „rímnabagl“ Sigurðar Breiðfjörðs og annarra „leirskálda“.

Jónas virðist jafnvel heldur sanngjarnari í upphafi ritdóms síns Um rímur af Tistrani og Indíönu orktar af Sigurði Breiðfjörð, í þriðja árgangi *Fjölnis* (1837:18):

Eins og rímur (á Íslandi) eru kveðnar, og hafa verið kveðnar allt að þessu, þá eru þær flestallar þjóðinni til mínkunar, — það er ekkji til neíns að leina því — og þar á ofan koma þær töluverðu illu til leiðar: eíða og spilla tilfinningunni á því, sem fagurt er og skáldlegt og sómir sjer vel í góðum kveðskap ...

Til sönnunar þessu hefur Jónas ekki látið við það sitja að úthúða bæði sögunni — „hún er auðsjáanlega so eínkjísverð og heimskulega ljót og illa sam-in“ (1837:19–20) — heldur einnig rímnaskáldinu sjálfu. Í ljósi þessa verður að telja það gráglettni örlaganna að um þetta val Sigurðar kemst Sveinbjörn Beinteinsson svo að orði (1961:x):

Hér var efnað til nokkurs nýmælis að yrkja rímur af útlendri skáldsögu og virðist Sigurður hafa séð sér þar leik á borði að lífga upp rímnalistina.

Þá finnst Jónasi (1837:22) „ekkjert vit í því að rímnaskáldin eigji að vera bundin við söguna“. Um þetta skal enn vitnað til Sveinbjörns (1961:x): „Sigurður notar söguna dálítið frjálslega, styttr eða eykur eftir ástæðum“. Í þessu sambandi skal vakin athygli á því að Sigurður Breiðfjörð fjallar á gagnrýninn hátt um rímur í formálanum að Núma rímum gefnum út 1835,

þ.e.a.s. tveimur árum áður en ritdómur Jónasar birtist, og er það lítið sýnis-horn af athyglisverðum skoðanaskiptum ýmissa merkismanna misjafnlega vel skáldmæltra frá því seinast á átjándu öld og fram á þá nítjándu um ávirðingar rímnanna og æskilega nýsköpun þeirra, og eru þessi skoðanaskipti rakin í fyrrnefndu riti Vilhjálms Þ. Gíslasonar (1980). Sigurður Breiðfjörð (1835: 4–5) telur:

nú á vorri öld ótilhlýdilegt hér til ad velja lognar Tröllasögur svo afskræmilegar, ad eingin heilbrigð skynsemi fái þar af trúad einu ordi.

Hann (1835:5) telur einnig að:

hitt mætti kannské nægja ad framsetja höfund innihald sögunnar og prýða svo eptir efnum og mætti Rímurnar med sjálfsmíðudum samlíkingum, snillilegum Eddu greinum og snotrum þaunkum yfir tilburði sögunnar.

Að þessu loknu tíni Jónas fram mörg glögg dæmi um það hversu Sigurði hafi til tekist en bætir svo við (1837:23):

Pví er ekkji að leína — rímurnar eru liðugar, og smella töluvert í munni, víða hvar. Skotheid erindi hefi jeg ekkji fundið, og höfuðstafirnir standa ekkji skakkt, nema á einstaka stað.

Þegar Jónas hefur rakið fjölmörg dæmi um klaufalegar kenningar, rangar orðmyndir og eyðufyllingar bætir hann við (1837:27):

Enn er það sá galli, að orðunum er margopt so óhentuglega firirkomið, að áherzlan lendir á raungum stað, þegar erindið er lesið eða kveðið samkvæmt bragarhættinum. Mest ber á þessu í þeim rímum sem eíga að vera dírast kveðnar ... so það lítur út eins og höfundurinn kannist sjálfur við, að þetta sje rángt, enn hafi ekkji kunnáttu til að forðast það, þegar bragarhátturinn fer að kreppa að honum; og ætti þá bæði hann og aðrir, sem hættr til að ifirsjást í þessu efni, að ætla sjer dálítið af, og kveða ekki dírra enn þeir orka.

Alþýðu manna á öndverðri 19. öld hafa varla verið duldur þessir árekstrar hljóðfræðinnar og stílsins við bragfræðina auk þess sem rangstæðir höfuðstafir hljóta að hafa skorið í langþjálfuð brageyru þjóðarinnar ekki síður en Jónasar sjálfs. En hann vissi mætavel að það bar að rekja þessa sjálfsögðu hluti vegna þess að helsta undirrót þeirra voru rímnahættirnir sjálfir. Hitt er

svo annað mál að mjög hafði hallað undan fæti öldum saman, og Jónas hafði reyndar fordæmt Sigurð Breiðfjörð fyrir syndir sem rímnaskáldin höfðu verið farin að drýgja þegar á 16. öld (sjá Björn K. Þórólfsson 1934:517–518); hafði þróun rímnaháttanna þó verið hæg frá upphafi rímnakveðskapar seint á 14. öld og fram um 1550. Löngu fyrir 1550 var farið að bæta hendingum inn í vísuorð þversetis, bæði aðalhendingum og skothendingum, að nokkru eftir því sem tíðkast hafði í dróttkvæðum, en í rímum er um þrjú sæti að velja fyrir slík bragorð (Craigie I 1952:lvi). Þessar hendingar — innrímið — urðu drjúg viðbót við endarímið sem rímurnar höfðu hlotið í vöggugjöf. Óljóst er hve hröð þessi þróun hefur orðið, m.a. vegna ónógra heimilda um uppruna og aldur elstu rímnaháttanna. Í Sjálfdeilum frá því um 1580 telur Hallur Magnússon (d. 1601) upp fimmtíu rímnahætti en ómögulegt er að segja hve margir þeirra höfðu í rauninni verið notaðir í rímum fyrir hans tíð (Craigie I 1952:xlv). Síðar aukast hendingarnar langsetis og fram kemur m.a. hringhenda, sem er ferskeytt með fjórum samstæðum miðhendingum. Þá var einnig breytt háttum með stýfingu eða fjölgun atkvæða í vísuorði (Davíð Erlingsson 1989:332) og til verður stikluvik, algjörlega nýr háttur fjögurra vísuorða eftir 1550 (Craigie II 1952:xxxviii–xlii).

Á 17. öld varð bragfræði rímnanna enn fjölbreyttari enda var nú báðum þessum aðferðum beitt stundum samhliða. Kolbeinn Grímsson Jöklaarskáld bjó til hið fræga Kolbeinsslag en þar (Craigie II 1952:xli)

eru lokahendingar fyrsta og þriðja vísuorðs líka látmar vera í öðru risi þeirra, svo að hver hending er fjórtekin í hverju erindi.

Enn lengra var gengið í áttþættingi og eru þá lokahendingarnar í samhendu endurteknar í öðru risi hvers vísuorðs, svo að sama hendingin var átta sinnum í hverju erindi (Craigie II 1952:xlv). Lengst í braglistinni komust menn samt í sléttuböndum; þar verður að haga rími og ljóðstafasetningu þannig að fara megi með erindið aftur á bak eigi síður en áfram, og með enn öðru móti, án þess að hátturinn raskist þar við (Craigie II 1952:xxxix) — eða merkingin haggist.

Hættirnir nutu misjafnrar hylli hjá rímnaskáldunum. Nógu erfiðir viður eignar þóttu hættir með aðalhendingum, þ.e. nákvæmlega samrímuðum hendingum, en jafnvel skáldið margfræga, Guðmundur Bergþórsson, kinokaði sér við að yrkja sniðhent — þ.e. að beita hálfrímuðum hendingum (Craigie II 1952:xliv). Í Hálfðanar rímum Brönufóstra kveður skáldið svo, m.a. (Craigie I 1952:lix):

Vísna fátt um vella gátt
verður mér með dýran hátt;
óbreytt lag og orða slag
oftast hefi eg í mínum brag.

Stundum nefna skáldin einstaka hætti: „Braghent lag er best að kenna, / ef blíðar þjóðir hlýða nenna“ kveður Hallur Magnússon í Vilmundarrímum. „Stirt og þungt er stuðlalag, / stofna verð eg nýjan brag,“ kveður hann einnig í sömu rímum (Craigie II 1952:xxxv–xxxvi). Hættirnir voru auðvitað miserfiðir, en ætluðu skáldin sér að yrkja undir hringhendum hætti, svo að ekki sé minnst á áttþætting eða sléttubönd, dugði oft ekki annað en beita þekkingu sinni á skáldamálinu frekar í hagamælskunnar þágu en smekkvísinnar.

Hinn alþýðlegi smekkur var erfiður húsbóndi, til þess að almenningi líkaði þurfti margs að gæta og skulu hér raktar nokkrar kvartanir Sigurðar Breiðfjörðs sjálfs. Í mansöngnum að fjórðu rímu af Tistran og Indíönu kemst hann svo að orði (Sveinbjörn Beinteinsson 1961:30):

Fram þó lokka viljum vér
vænnar þjóðar hylli
um kvæðin okkar meinast mér
margir flokkadrættirnir.

Sumir vilji „í allan stað / orð sem töluð væru“ en svo deilir hann á aðra sem vilji fremur láta vanda sér vísur „með klingjandi háttum hér / Hjálmlberanda spenna ker“ og „í einum klasa af kenningum / kvæðin binda vilja“ og hirði ekki um „þó þar flasi innanum / ónýtt fjas af hortittum“. Þeir lasti ekki „efnis-tóman orðabát“ því að „dillir ómur eyrum dátt / ef í gómum smellur hátt“ (Sveinbjörn Beinteinsson 1961:30–31). Það er eins og þetta síðasta vísuorð hafi orðið hugfast Jónasi eins og áður er vikið að.

Af þessu stutta yfirliti sést að það gat verið ákveðnum erfiðleikum bundið fyrir rímnaskáldin að verða við bragfræðilegum kröfum áheyrðanna. Þess vegna er ekki undarlegt að þau skyldu, oft nauðug viljug, slaka á stílkrofum, eðlilegri orðaröð og setningaskipan þegar beitt var bragfræðikunnáttunni sem ákafast í innbyrðis samkeppni um hylli almennings, „og fólkið tók því fegins-hendi til dægradvalar og umræðu“ (Vilhjálmur P. Gíslason 1980:105).

Þegar litið er á þennan fræga ritdóm í heild sést greinilega að við hann á eftirfarandi mat Vilhjálms P. Gíslasonar (1980:99–100):

Greinin er almenn fordæming á rímunum sem bókmenntagrein, og þess vegna er megináhersla lögð á það að sýna fram á fánýti þess, sem var grundvöllur forms þeirra, lýsingarorð og kenningar.

Vilhjálmur fylgir þessu eftir (1980:102) með öðrum sannyrðum:

Ritdómurinn túlkar einlæga og staðfasta listskoðun Jónasar Hallgrímssonar, hann er þáttur í stefnuskrá Fjöltnis og í mati hans á íslenskum bókmenntum.

En úr henni varð ekkert, segir Vilhjálmur, þrátt fyrir það að fjöldi skáldmæltra manna gæti lesið norsk, sænsk og dönsk söguljóð undir nýjum háttum. Það er hárrétt að úr þessari endurreisn rímnanna varð ekkert, en ekki er unnt að skella allri skuldinni af þessu á rímnaskáldin sem „héldu áfram sínum gamla stíl, af því að hann var þeim tamur“ (1980:105).

Dagný Kristjánsdóttir hefur bent á (1991:456) í hverju hættan af ritdómi Jónasar var fólgin:

Rímur var imidlertid ikke bare en folkekjær og tradisjonsrik genre på Island, Sigurður Breiðfjörð var genrens mest populære dikter — og kanskje også den beste av dem. Jónas' anmeldelse er derfor utrolig utaktisk og arrogant, ikke minst i lyset av *Fjöltnirs* kulturpolitiske program og nasjonalistiske appell til folket i landet.

Heldur er það ólíklegt að Jónas hafi ekki áttað sig á þessum vandræðum, en frekar mætti spyrja hvernig. Auðvelt var að hafna rímunum í hvössum ritdómi og lýsa eftir „et poetisk islandsk språk“ (1991:456) en öllu torveldara var að breyta skáldskaparsmekk þjóðarinnar. Nokkrar rímnastælingar eru eftir Jónas, bráðfyndnar, enda hagorður vel; en ekki þurfa þær að hafa aukið honum vinsældir, sérstaklega þegar hann hæddist að nýhendunni sem Sigurður Breiðfjörð hafði fyrstur kveðið og þóttist af að vonum. Annars er eins og Jónas hafi ekki viljað vita alltof mikið af rímnaháttum nema ferskeyttum hætti óbreyttum.

Áhrif ritdóms Jónasar Hallgrímssonar um Rímur af Tistran og Indfönu munu sennilega lengi hafa verið minni en engin á velflesta landsmenn. Jónas hefur samt sjálfsagt getað huggað sig við það að Bjarni Thorarensen orti aldrei neinar rímur. En svo er að sjá að skólagengin skáld þjóðarinnar hafi lengst af nítjándu öldinni verið afhuga rímnakveðskap nema Benedikt Gröndal sem orti Göngu-Hrólfis rímur (Benedikt Gröndal 1965:291). Bjarni, Jónas og Grímur Thomsen hafa allir stefnt að því að fella saman sem haglegast orð og hugsanir og tóku þar nokkurt mið af alþýðukveðskap þótt þeir höfðu rímnakveðskapnum í verki og Jónas Hallgrímsson þar að auki í orði. Ákveðinn einfaldleiki var kjölfestan í skáldskap þremmenninganna og þess vegna vöruðust þeir dýra rímnahætti sem flæktu orðaröð.

4.3 Að laga sig eftir Heine

Í greininni Jónas Hallgrímsson og Heine hefur Einar Ól. Sveinsson bæði gert grein fyrir áhuga Jónasar Hallgrímssonar á verkum Heine um og upp úr 1830 og einnig kynningu þeirra Konráðs Gíslasonar á Heinrich Heine (1797–1856), einu þekktasta skáldi Þýskalands, í *Fjölni* árið 1835. Þá birtu þeir brot úr *Reisebilder*, en það er ekki fyrir en á Fjölnisfundi 4. mars 1843 að Jónas les upp þýðingar á fjórum kvæðum eftir Heine og voru þær prentaðar í *Fjölni* sama ár. Af þeim hefur Álfareidinn (I 1989:172) orðið kærust Íslendingum, enda þótti mönnum enn varlegast á dögum Jónasar að ganga í kringum hífýli sín til að bjóða álfunum heim með formálanum „komi þeir sem koma vilja, fari þeir sem fara vilja, mér og mínum að meinalausu“ þegar álfarnir fluttu búferlum á nýársnótt. Skáldið er einnig mjög í vafa hvernig taka beri kveðju og hlátri álfadrottningarinnar „var það út af ástinni ungu sem ég ber / eða var það feigðin sem kallaði að mér?“ Jón Árnason getur þess í Þjóðsögum sínum að álfar geri sér far um að gera mönnum mein með ýmsu móti og viti menn stundum til þess orsakir en oft líka engar (Jón Árnason I 1862–1864:31) og Grímur Thomsen kveður svo löngu síðar í 3. erindi kvæðisins Á Sprengisandi: „Álfadrottning er að beizla gandinn, / ekki' er gott að verða' á hennar leið“ (I 1934:22–23).

„Hann er farinn að laga sig eftir Heine“ eru hin frægu einkunnarorð við kvæðaflokkinn Annes og eyjar, sem Jónas mun að mestu hafa ort veturinn 1842–1843 undir bragarhætti kenndum við Heine. Þetta eru ferðaminningar og

að jafnaði er kjarninn mynd úr íslenzku landslagi, gerð með örfáum strikum og einföldum orðum, en allt fær þetta líf og dýpt af djúpri tilfinningu ... Og mér finnst léttleikinn yfir kvæðunum eigi nokkuð að þakka uppörvun frá Heine. Og að nokkru leyti, og þó minna, gamanið í þeim, og fer þar þó að bera á mismun ... Helzt mundi Skrúðurinn minna á aðferð Heines; þar er alvaran og tilfinningin drottandi í tveimur fyrstu erindunum, en í því þriðja slær út í fyrir skáldinu, lendir í gáska — en þó ekki höggvísri illkvittni (Einar Ól. Sveinsson 1956: 275–276).

Eins og líklegt má þykja fer það mjög eftir kvæðum hvernig skáldið hefur blandað saman náttúrulýsingum, þjóðsögnum, endurminningum og lýsingu á sálarástandi sínu, en haldið er líkum hugblæ í nokkrum þeirra svo sem kvæðunum um Ólafsvíkurenni, Hornbjarg, Drangey, Suðursveit, Hestklett, Arnarfellsjökul, Sogið, Efst á Arnarvatnshæðum, í síðasta erindi þess vísar skáldið til Eiríks, foringja hinna alkunnu Hellismanna, með því að nefna Eiríksjökul.

Í Tómasarhaga tvinnast treginn eftir „einkavininn“ og náttúrulýsingin í snilldarljóðlínunum tólf (I 1989:256).

Í kvæðaflokknum Annes og eyjar ríkir einfaldleikinn næstum einn, enn einráðari varð hann í Stökum. Það kvæðisheiti gæti þótt heldur fjarri lagi, en því hefur ráðið að sami hugblær er í þeim öllum. Það er eins og Stökur hafi orðið til af sjálfu sér þegar skáldið var í öngum sínum af einstæðingsskap og söknuði. Varla er vikið frá orðavali, orðaröð eða setningaskipan talmálsins og skáldið yrkir undir ferskeyttum hætti óbreyttum, sama hættinum og hann hafði numið með móðurmálinu í bernsku og ort undir honum þessa vísu, að sögn nokkuð á sjötta ári:

Buxur, vesti, brók og skó,
bætta sokka nýta,
húfufetur, hálsklút þó
og háleistana hvíta.

Í Stökum er ekki treyst á skáldlegt líkingamál eins og í Vísu Fjölu-Bjarnar heldur minnir hispurslaus bersöglin frekar á Bryngerðarljóð. Samt er eins og orð Einars Ól. Sveinssonar um ýmis alþýðleg stef og þjóðsagnaljóð (1956:229), þar sem hann vitnar m.a. í áðurnefndar vísu, eigi einnig við um Stökur:

Skáldskapurinn er sjaldan mikið lýriskur, og þá sjaldan það er, fylgir svo mikill hugur máli, að formið verður útundan, tilfinningin brýzt fram hálfnakin.

Það var þessi beinskeyti og einfaldleiki sem Heinrich Heine var sannfærður um að væru höfuðeinkenni þjóðlegs, ljóðræns skáldskapar og hann reyndi að endurskapa í sínum eigin ljóðum (sjá Reeves 1974:40). Þegar Jónas þýddi þessi ljóð undir íslenskum háttum gætti hann upprunalegrar fegurðar þeirra oft með því að grípa til eddukvæðahátta eða ferskeytts háttar; þar fór Jónasi eins og mörgum öðrum Íslendingum fyrr og síðar að honum þóttu þessir hættir einkar vel fallnir til að halda uppi hinni ljóðrænu hefð til að form og innihald rynnu saman í órjúfandi heild í þeim kvæðum, „þar sem Heine er stöðugur í sér“ og þau „birta hreina, samfellda skáldlega fegurð“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:270).

Snemma á skáldskaparferli sínum hafði Heine hallast að þessari stefnu, enda hafði vegur þjóðkvæða vaxið mjög á uppvaxtarárum hans þegar þjóðernisvitund Þjóðverja tók fyrst að vakna undir hernámi Frakka og síðar að eflast eftir ósigrá á vígvöllum á fyrsta áratug 19. aldar. Þess vegna efndu þeir Ludwig Achim von Arnim (1781–1831) og Clemens Brentano (1778–

1842) þannig í kvæðasafnið mikla, *Des Knaben Wunderhorn*, sem þeir gáfu svo út á árunum 1805–1808, að undirtitillinn varð *Alte deutsche Lieder*. Svo mjög höfðu tímarnir breyst frá árunum 1778–1779 þegar Johann Gottfried Herder hafði kappkostað að hafa kvæði frá sem flestum þjóðum í hinu fræga safni *Volkslieder*. En samt skilgreindu þeir þremningarnir hugtakið þjóðkvæði⁴ að svipuðum hætti og Herder, t.d. töldu þeir kvæði þekktra höfunda geta verið þjóðkvæði, og formálinn sem von Arnim samdi að ritinu heitir einfaldlega „Von Volksliedern“ og var það rökrétt frá framangreindu sjónarmiði. Við útgáfu þessa mikla og fjölbreytta kvæðasafns urðu vatnaskil í þýskri ljóðlist. Hermann Paul kemst svo að orði (1891:64) að safnið hafi verið

eine Fundgrube echt poetischer Situationen, Motive, charakterischer Züge. Und diese Fundgrube ist reichlich ausgeschöpft. Die Lyrik des 19. Jahrhunderts wäre ohne sie nicht denkbar.

Danski bókmenntafræðingurinn Georg Brandes fór nær anda ljóðanna þegar hann komst svo að orði (1891:345) um þetta safn sem bar höfuð og herðar yfir öll þjóðleg, þýsk kvæðasöfn fram að þeim tíma:

Her ansløges den Naturtone, der mange Aar igjennem gav den romantiske og efterromantiske Lyrik dens Friskhed og fulde Klang.

Það er engin tilviljun að Brandes skuli hafa látið „Naturtone“ vera frumlagið í aðalsetningunni því að skáldin Eichendorff, Mörike, Uhland og Heine — sá síðastnefndi var samt ekki eins fastur í skáldskaparrásinni og hinir, — reyndu ekki beinlínis að stæla þjóðkvæðin heldur að endurskapa látleysi þeirra í eigin kvæðum (Furst 1969:263). Með því að yrkja að þessum hætti höfðu þau valið að fylgja *Naturpoesie* í skáldskap en ekki *Kunstpoesie*, andstæðu hennar, en báðar voru þær bókmenntalegar meginstoðir ‘altæka skáldskaparins’, (Universalsoesie), hugtaksins víðlenda; samkvæmt skáldskaparfræðum Friedrich Schlegels var rómantíski skáldskapurinn framsækinn, altækur skáldskapur.

En þessar hugmyndir Schlegels höfðu að nokkru glatað fyrra gildi þegar hér var komið sögu, þótt ekki væri liðinn nema tæpur áratugur frá því að þær voru fyrst settar fram 1798 í hinu fræga 116. Broti í tímaritinu *Athenäum* (Heinrich 1984:75). Nú var lögð höfuðáhersla á hin þjóðlegu einkenni skáldskaparins eins og greinilega kemur fram í verkum Achims von Arnims og

⁴ *Volks-* merkir ‘alþýðu-’ í samsettum orðum en ‘þjóð-’ skírskoti það til lands. Hér er hins vegar þess að gæta að á þessum tímum og raunar mestalla 19. öldina hefði það verið þýtt *þjóð-*, eins og *Volkssage* hjá Konrad Maurer í *Isländische Volkssagen der Gegenwart* varð *þjóðsaga* hjá Jóni Árnasyni, sbr. *Íslenskar þjóðsögur og æfintýri* (1862–1864).

Clemens Brentanos og annarra skálda sem fylgdu Heidelbergrómantíkinni, sem kalla mætti hárómantík, en í þessari fornfrægu háskólaborg, setri rómantískra, germanskra fræða, safnaðist saman um 1805 hópur skálda af annarri rómantísku, þýsku menntamannakynslóðinni. Öll voru þau andvíg heimsborgaralegri frumspeki Jenahópsins svokallaða (Hoffmeister 1990:34) og dýrkun þessara fylgismanna hinnar eldri rómantísku stefnu á einstaklingsbundnu ímyndunarafli skáldsnillinganna eins og kemur fram hjá þýska bókmenntafræðingnum C. Engel (1934:84):

Rein und ungetrübt, ohne Vermischung soll das eigene Leben des Dichters, seine Persönlichkeit, seine Individualität durch sein Werk leuchten. Trotzdem muß das Werk aus sich verständlich bleiben die Kenntnis vom Leben des Dichters, seines Schicksals darf nur der Erhöhung des inneren Erkennens und des Genußes des Werkes dienen.

Brentano (Engel 1934:41) hafði samt á þessu fyrirvara:

Wohl dürfen des Dichters Leben und Persönlichkeit durch das Werk hindurchleuchten, dürfen aber nicht das Verständnis des Werkes von ihrer Kenntnis abhängig machen oder gar verdunkeln ...

Rétt á undan stendur: „Skáldskapur má ekki vera huglægur“ (1934:40) og í þeim orðum er öllu meiri sannfæringarkraftur eins og sjá má í *Die Romantische Schule* eftir Heinrich Heine. Þar kynnir Heine *Des Knaben Wunderhorn*, m.a. með gömlu þjóðkvæði, *Der Schweizer*, sem Brentano hafði tekist að yrkja svo hlutlægt upp að ekki hefur annað hvarflað að Heine en þarna væri um dæmigert þjóðkvæði að ræða. En þýski fræðimaðurinn Hans-Günther Thalheim kemst (1966:393) að eftirfarandi niðurstöðu:

In der literarischen Vorlage Brentanos steht der Protest gegen das menschenunwürdige Söldnerwesen im Mittelpunkt. Bei Brentano, der die alte Vorlage bearbeitet hat, fehlt jede soziale Anklage.

Heine var ekki sá eini landa sinna sem mistókst að finna hvort ýmis ljóð væru eftir hárómantísku skáldin eða þjóðkvæði, og hefur hann samt víst þóst vita fullvel hvernig fara skyldi að því að stæla hin síðarnefndu; má þá minna á að furðumargir munu telja kvæðið um Lorelei þjóðkvæði, en alls ekki eftir Heine. En þarna dugar hvergi vitið eintómt þótt skarpt sé, en þegar lýrik hárómantíkurinnar kemst næst þjóðkvæðum, hrekkur engin greining til að átta sig á því hvernig hún hafi sprottið upp af sjálfsdáðum. Samt má freista þess að gera sér í hugarlund hvernig skáldunum heppnaðist að láta jafnvel

glöggskyggustu menn komast í þrot við að rekja þræði hins ósjálfráða til áþreifanlegra hluta. Varla dygðu hugtökin innblástur og snilligáfa til að skýra hvernig skáldunum auðnaðist að gleyma sjálfum sér eins gersamlega við yrkingarnar og sannast hefur.

Í raun réttir er allt þetta sálræna ferli mjög dularfullt þegar þess er gætt að hárómantísku skáldin ortu ekki einungis af sjálfu sér heldur fannst öðrum að þeir hefðu ort ljóðin áreynslulaust. Ekki auðveldar það greininguna á þessu yrkingaferli að þrátt fyrir það að skáldin væru andvíg því að skáld létu einstaklingseinkennin koma um of fram í kvæðum sínum og einbeittu sér þess vegna að hlutlægru ljóðlist er ekki annað sýnt en þau hafi ort af yfirlögðu ráði og íhugun. En hvortveggja er talið meginþættir í hinum meðvitaða skáldskap sem Þjóðverjar hafa kallað „Kunstpoesie“ og þýðir eiginlega ‘upphafinn, lærður skáldskapur’. Með þessu virðast Heidelbergskáldin hafa látið verða að veruleika kröfuna um sameiningu „Kunstpoesie“ og „Naturpoesie“ í rómantíska skáldskapnum sem Friedrich Schlegel hafði sett fram mörgum árum fyrr (Heinrich 1984:75):

Die romantische Poesie ist eine progressive Universalpoesie ... Sie will und soll Kunstpoesie und Naturpoesie bald mischen, bald verschmelzen.

Hins vegar vörudust þessi hárómantísku skáld að blanda saman skáldskap og mælskufræði eins og Friedrich Schlegel hafði ætlast til í Broti nr. 116 (Heinrich 1984:75):

Ihre Bestimmung ist nicht bloß alle getrennte Gattungen der Poesie wieder zu vereinigen und die Poesie mit der Philosophie und Rhetorik in Berührung zu setzen.

enda taldi Brandes (1891:345) að með því að sneiða hjá mælskufræðinni hefði þýska ljóðlistin orðið hinni frönsku efri á þessari öld:

Den tyske Lyriks Overlegenhed over den franske i dette Aarhundrede beror maaske mest paa den Venden sig bort fra alt Rhetorisk, som skyldes Paavirkningen fra ‘Des Knaben Wunderhorn’

Jakob Grimm hélt því fram (1985:40) að hvarvetna væri gerður greinarmunur á „Naturpoesie“ og „Kunstpoesie“, „die Poesie der Ungebildeten und Gebildeten“, skáldskap hinna ómenntuðu og menntuðu.

En það var einmitt hið þjóðlega sem Grímur Thomsen hefur mjög tekið til

meðferðar í æskuverki sínu *Om den nyfranske Poesi* (1843:11), enda koma þar bæði fram hugtökin þjóðarálit og þjóðarsmekkur (Folkedom, National-smag) og þjóðarskáldskapur. Skilgreining Gríms er á þessa leið (1843:2 nmgr.):

Ved „Smag“ mener jeg ikke den subjektive Anskuelse hos forskjellige Individier, men en objectiv, national Erkjendelse af det Objektive i Kunsten og Nationens Subordination under det, ikke alene fra Digternes, men ogsaa fra Publikums Side, hvor altsaa hine bør holde sig den Magts efterrettelige Befalinger i deres Produkter, og dette i Bedømmelsen deraf.

Því miður hefur Grímur ekki skilgreint „det Objektive i Kunsten“ en hann setur fram hugmyndina „Stilen er Nationen“ (1843:vi) andstætt „le styl c'est l'homme“ sem franski náttúruvísindamaðurinn George Louis Leclerc, greifi af Buffon (1707–1788), hélt fram og skýrir þetta ef til vill nokkuð val Gríms á viðfangsefnum einkum á efri árum.

Hins vegar skýrir hann betur hugmyndir sínar um hlutlæg tengsl þjóðarsmekksins við skáldin eða öllu réttara skáldverkin, en sambandið líkist að vissu leyti hringrás þar sem hvorki greinist upphaf né endir; tengslin eru samt nánast gagnkvæm; smekkur höfuðskálda þjóðarinnar og hennar sjálfrar fer saman, en skáldskapurinn er hjartnæmasta tjáning hennar og tíðarandans (Grímur Thomsen 1843:2–3).

Skáldin í Heidelberghópnum reyndu eftir megni að dylja höfundareinkennin og tókst þetta svo vel að það varð annað eðli þeirra sumra. Skáldmæltir Íslendingar á 19. öldinni þurftu aldrei að reyna þetta þegar þeir ortu vísur. Fyrirmyndirnar úr lausavísnasjóðnum ótæmandi höfðu þeir tileinkað sér, oftast eftirtektarlaust, við fleiri tækifæri en nútímamönnum gæti flogið í hug, meðan farið var með vísur nær því hvenær sem færi gafst. Vísurnar höfðu mótað skáldskapargáfu flestra þannig, að yrðu þeim vísur á munn, vel heppnaðar að almannadómi, urðu þær óðar höfundarlausir húsgangar; fór jafnvel svo fyrir vísu eftir alkunn skáld, t.a.m. sumum vísu Sveinbjarnar Egilssonar. Hver man nú til dæmis höfundinn að þessari vísu sem hann orti eftir tíðindasögn til Kristínar dóttur sinnar (Sveinbjörn Egilsson 1856:84):

Fljúga hvítu fiðrildin
fyrir utan glugga;
þarna siglir einhver inn
ofurlítill dugga.

4.4 *Vísur, kvæði og frumleiki*

Eddukvæðahættir hafa staðið einna næst hjarta Jónasi Hallgrímssyni og þar næst ferskeyttur háttur. Jónas hefur þekkt vísur af ýmsu tagi. Þegar hann hefur séð ættlandið hverfa í hafið á einhverri ferðinni til Kaupmannahafnar má vera að komið hafi upp í hugann þessi staka eftir Eggert Ólafsson (1832:193):

Öfund knýr og eltir mig
til ókunnugra þjóða.
Fæ ég ekki að faðma þig,
fósturlandið góða.

Á þessum tímum var máttur orðanna enn í góðu gildi, svo að það þótti duga að segja hug sinn á sem einfaldastan hátt ef hugur fylgdi máli eins og í vísunni gömlu (Jóhann Sveinsson frá Flögu 1947:18):

Að stöðva lax í strangri á
og stikla á hörðu grjóti;
illt er að festa ást við þá
sem enga leggur á móti.

Væntanlega hefur Jónas komist að því æ betur eftir því sem hann stálpaðist að yrkingahefð íslenska bændasamfélagsins var ekki ævinlega beinlínis einstaklingssinnuð. Almenn þekking á bundnu máli varð til þess að fleiri freistuðust til en ella að kasta fram lausavísum þegar tækifæri gafst. Ekki er heldur örgrannt um að menn hafi lagt rækt við hagamælsku sína til að vera viðbúnir því að draugar ljóðuðu á þá, misjafnlega dýrt, og dugði þá ekki annað en kunna glögg skil á bragfræðinni en sumir hagrýðingar hafa beinlínis viljað yrkja dýrt vegna þess að þeim hefur þótt það fallegra. Að vísu gat verið erfiðara að læra vísur af því tagi vegna sjaldgæfra orða og talshátta sem gerðu þær ókunnuglegri fyrir vikið, en þær hafa sennilega gengist síður í munnnum fyrir bragðið en hinar undir einfaldari háttum. Það gat gerst að mönnum óvitandi, vegna þess að eftir því sem hættir voru dýrari auðvelduðu bragarhættirnir mönnum að rifja upp einstök orð og jafnvel heilar hendingar. Þá var líka síður hætt við að ort væri í eyðurnar, stundum vegna þess að marga skorti til þess hagamælsku án þess að nokkur missmíði sæjust, og formið vísaði hinum hagamæltari á þeim mun réttari lausn sem það var strangara. Jafnframt tíðkaðist að yrkja fyrriparta til að láta aðra botna og gat verið freisting að byrja vísurnar sem dýrast bæði til að sýna mál- og bragfræðikunnáttuna sem greinilegast og eins til að aðrir ættu ekki alltof auðvelt með að botna.

Um langan aldur hafa orðið til samkveðingar, þar sem sinn orti hvora vís-

una, og stundum brá fyrir orðalagi fyrri vísunnar í hinni síðari. Til var að menn létu ekki við það sitja að skiptast á skoðunum, heldur einnig að þykjast af bragfræðikunnáttunni. Í *Gömlum glæðum*, minningum Guðbjargar Jónsdóttur húsfreyju á Broddanesi, hefur geymst eitt af fáum slíkum dæmum. Annar hagarðingurinn hét Þorsteinn, var smiður og fór eitt sinn (Guðbjörg Jónsdóttir 1943:61–62)

yfir að Skriðnesenni til að smíða og kom þangað áður en fólkið var komið á fætur. Hann fór því á einn gluggann eins og siður var, guðar og kveður þessa vísu:

Rennur dagur úti enn,
Enni fagurt birtist senn,
senn vill Steini æða inn,
inn að reyna hefil sinn.

Í rúmi undir glugganum svaf maður, er Kristján hjet; hann gegndi óðara með annarri vísu:

Yggur fleina er kominn
með orku hreina á gluggann minn.
Hlýt jeg Steina að hleypa inn
svo hefil reyna megí sinn.

Kristján var greindur maður og hagamæltur.

Vel má geta sér þess til að Þorsteinn hafi haft vísu sína nær fullorta í huganum þegar hann vakti Kristján, þótt aldrei verði það sannað. Vísa Kristjáns sýnir, hvernig kunnátta í skáldskaparmálinu og orð úr ávarpsvísunni ásamt eigin viðbótum gátu runnið saman í nýja, sjálfstæða heild. Einnig var algengt, eins og reyndar enn í dag, að ortur væri fyrri helmingur vísu en botninn fór að sjálfsögðu mjög eftir aðstæðum.

Þessi dæmi gefa nokkra hugmynd um skoðanir 19. aldar Íslendinga á hlutverki skáldmæltra manna. Í ljósi þeirra sést nokkuð greinilega hvers vegna Konráð Gíslason (Jónas Hallgrímsson IV 1989:118–119) hefur sagt Jónasi draum sinn um manninn mikla og föngulega sem

ávarpaði hann með kvæði. Þegar hann vaknaði, mundi hann úr því eftirfarandi erindi:

Landið var fagurt og frítt
og fannhvítir jöklanna tindar,

himinninn heiður og blár,
hafið var skínandi bjart.

En ekki má gleyma því að Konráð hefur ort þessar ljóðlínur, hvort sem hann hefur gert það í draumi eða vöku (Sigurður Nordal 1996:406) þó að hann brygðist ákaflega illa við því að Jónas skyldi hafa orðið til að „yrkja utan um þennan skít, mér til skammar og sjálfum þér til sæmdar“ (Konráð Gíslason 1984:67); hafa þeir vinirnir báðir numið í bernsku að „kvæðin hafa þann kost með sér, / þau kennast betur og lærast ger“. Nú fór það reyndar svo að kvæðið Ísland eins og reyndar tímaritið *Fjölnir* í heild sinni var í *Sunnanþóstinum* kallað „grafskrift yfir Ísland“ (Jónas Hallgrímsson IV 1989:118). Hvort þá Konráð og Jónas hefur grunað þennan harða dóm er ekki vitað, en þeir vissu vel að „málið laust úr minni fer“. Að vísu eru nokkur áhöld um hvort

Jónas hefur þarna beinlínis fært í ljóð flestar þær hugmyndir, sem finna má í formálsorðum Tómasar Sæmundssonar

eins og Sverrir Kristjánsson (1970:171) hefur haldið fram. Þó að vitað sé að Tómas sendi félögum sínum uppkast sitt að formála *Fjölnis* (Vilhjálmur Þ. Gíslason 1980:91), er ekki sjálfsagt að ætla að Jónas hafi stuðst beint við það heldur má gera ráð fyrir að hann hafi heyrt líkar skoðanir áður hjá Tómasi. En hvernig svo sem þessu hefur verið háttað er líklegt að þeir Konráð og Jónas hafi væntanlega litið svo á að í bundnu máli ættu þessar nýstárlegu hugmyndir greiðari leið inn í huga væntanlegra lesenda í bundnu máli en óbundnu og ættu þá að geta borist manna á milli.

Franska skáldkonan og bókmenntafrömuðurinn Germaine de Staël-Holstein ([1866]:149–150) hafði komst svo að orði í *De l'Allemagne*, öðru höfundriti sínu um bókmenntir:

De beaux vers ne sont pas de la poésie; l'inspiration, dans les arts, est une source inépuisable, qui vivifie depuis la première parole jusqu'à la dernière: amour, patrie, croyance, tout doit être divinisé dans l'ode, c'est l'apothéose du sentiment.

Kröfur Jónasar um frumleika og innblástur fara mjög saman við þær skoðanir og benda til þess að Jónas hafi jafnvel viljað stíga feti framur þessum hörðu samtímakröfum, því að hann orti kvæði um öll þessi efni auk nokkurra í viðbót, m.a. undir dýrum fornháttum íslenskum. Það er ekki að furða þó að Magnúsarkviða, erfiljóðið eftir Magnús Stephensen, sé undir töglagi eða Leiðarljóð til herra Jóns Sigurðssonar alþingismanns undir dróttkvæðum

hætti, því að slíkum höfðingjum hæfðu dýrir hættir sem að fornu fyrir virðingar sakir; mun vart nokkurt kvæði hafa verið dýrar kveðið til heiðurs Jóni forseta eða honum til heilla nema Kvæði flutt af ungum námsmönnum í Reykjavík við komu Jóns Sigurðssonar frá Kaupmannahöfn, sumarið 1865, en þennan flokk tvítugan orti Matthías Jochumsson undir töglagi (Sigurður Nordal 1961:xvii, 108). Þar að auki mun þá enn hafa eimt nokkuð eftir af þeirri trú að máttur kvæða færi allmjög eftir dýrleika og þess vegna rétt að spara hvergi rímið til fararheilla oddvita þjóðfrelshreyfingarinnar, hvort sem um var að ræða sjólag eða þinghald. Þá voru sjóferðir enn mjög undir náttúruöflunum komnar og því hefst kvæðið svo: „Byr um grád þig beri / bugþægur, flugnægur.“ Á lýsingarorðunum sést að Jónas hefur haft trú á stigmagnaðri endurtekningu; vindurinn yrði bæði að vera hentugur og nægur til að skipið flygi áfram. En einnig hefur hann ort kvæði undir dýrum fornháttum, svo sem dróttkvæðum hætti, með jafneinföldu orðalagi og hann hafi engu síður ætlað þau börnum en fullorðnum.

Ennfremur hefur Jónas viljað koma til móts við áunninn smekk þjóðarinnar fyrir innrími. Bæði kvæðin, Á gömlu leiði og Hugnun, eru undir sama hætti, en í hinu síðara og yngra er spænska redondillan orðin hringhend.

Eins og sjá má hafa gamlar skáldskaparhefðir átt greiða leið í kvæði Jónasar Hallgrímssonar og virðast sóma sér þar hið besta í bland við sköpunargáfu einstaklingsins, en fróðlegt væri að hyggja enn frekar að hugmyndum Jónasar Hallgrímssonar um frumleika.

Í ritdómnum Um rímur af Tistrani og Indfönu bendir Jónas (1837:19) ekki einungis á

hvað mikjið honum sje ábótavant, þessum *kveðskap*, og hvursu það sje fjarstætt, að hann gjeti heitið *skáldskapur*

heldur veitist einnig að Sigurði Breiðfjörð fyrir að hafa verið „að kveða ífir söguna“ (1837:22). Hún sé „ligasaga“ (1837:19), en reyndar finnst Jónasi „að einu“ gildi,

hvurt hún er sönn eða ekkji, ef hún væri fallæg á annað borð — ef það væri nokkur þíðing í henni og nokkur skáldskapur,

en af henni sé „ekkjert að læra“ (1837:20). Þá mislíkar Jónasi mjög að „það sem skáldskapurinn hefði gjetað verið mestur í“ ástinni

á milli Tistrans og Indfönu, ... og hvurnig þau stríddu við hana í sálu sinni; og, á hinn bóginn, öfundin í Rauðrekji og drottunar-gjirmdin,

hvurnig þær lístu sjer, og komu honum til margskonar glæpa — þetta sé „einna vesælast í allri sögunni“ því að „drikkurinn úr horninu“ komi „eins og fjandinn úr sauðarleggnum (*deus ex machina*)“ og bendi þau saman allt í einu Tistran og drotningarefnið (1837:20). Augsýnilegt er að Jónas vill með engu móti átta sig á ástardrykkjarminninu, sem er einkennandi fyrir „liga-sögur“ skyldar lygisögnum sem Sverrir Noregskonungur kvað skemmtilegastar. Í þessu ævafora minni — en afbrigði af því kemur fyrir í ýmsum fornum, íslenskum textum (sjá Boberg 1966:242, minni T34 og Schlauch 1934:152) — hefur í aldanna rás mótast reynsla óteljandi kynslóða af töframætti ástarinnar til þess að hún festist sem tryggilegast í minni sagnamanna og áheyranda þeirra, og sagan gæti gengið áfram í manna minnum, en bókmenntirnar fengu svo loks í arf (1837:20). Einnig heldur Jónas því fram (1837:20) að á þessu eina dæmi megi „marka hvursu mikjið skáld hann sje“, þ.e. höfundur sögunnar; því honum hefir

furðanlega vel tekjist, að óníta með þessu móti efnið þar sem helzt var að hugsa til, það irði notað

og engin leið sé nú að að lýsa því „sem mest hefði verið í varið“ (1837:20), langvinnu og flóknu sálarstríði Indíönu. Gagnrýnir Jónas svo harðlega efnis-meðferð Sigurðar í 5. og 9. rímu og hefur sýnilega talið hann þar helst til berorðan.

Jónas drepur svo í stuttu máli (1837:22) á þá skoðun sumra að enda þótt „efnið sje sona ljótt og heimskulegt“ sé rímnaskáldinu

ekki um það að kenna — honum beri að kveða ifir söguna, eins og hún sje og hafa það liðugt.

En þá megi þeir (1837:22) sem hafa þetta fyrir satt ekki

kjiþpa sjer upp við það, þó aðrir, sem vit hafa á, gjeti ekki kallað þesskonar rímur *skáldskap*, eða þá menn *skáld*, sem hnoða þeim saman.

Sakar Jónas Sigurð um að hafa yalið slíkt efni af „smekkleisi“ og „tífinningarleisi á því, hvað skáldlegt sje“ og grunar (1837:22) hann þess vegna um að vera

ekki gjæddur neínum verulegum skáldskaparanda, eða þá, að minnsta kosti, að öbl sálarinnar sjeu of illa vanin, og vitið of lítið, til að kannast við þennann anda og stjórna honum rjettilega. Á hinn bógjinn gjet-

ur líka góðu skáldi orðið nokkuð úr vesælu efni, ef hann fer með það eins og skáld.

Um þetta mátti Jónas trútt tala, því að í sama árgangi í *Fjölni* hafði hann birt kvæðið *Móðurást* um konu í Noregi sem hafði lagt lífið í sölurnar til að bjarga börnum sínum tveimur frá því að verða úti í kafaldsbyl. Jónas tekur þar (1837:30–32) öllu vægilegar til orða en í rímnadómnum, enda sé

fljótsjeð, að þessi viðburður er fullgott irkjis-efni, ef skáld ætti með að fara; og það hefir sá fundið, sem orkti kvæðið í *Sunnanpóstinum*.

Móðurást er að mestu þýðing séra Árna Helgasonar, stiftsprófasts í Görðum (1777–1869) og ritstjóra *Sunnanpóstsins*, á kvæðinu *Betlersken* på Hittersøen eftir norska skáldið Conrad Nicolai Schwach (1793–1860) (Jónas Hallgrímsson IV 1989:128). Þegar bornir eru saman textar Árna og Jónasar er erfitt að verjast þeirri hugsun að skilningur Jónasar á frumleikahugtakinu sé í höfuðatriðum samkvæmt fagurfræði 19. aldar því að hann vill láta fegurð efnisins njóta sín og útrýma öllu sem spillir henni (Jónas Hallgrímsson IV 1989:128). Jafnframt því sem Jónas einbeittir sér að meginefninu, móðurástinni (Jónas Hallgrímsson IV 1989:129), verður kvæðið bæði ólíkara fyrirmyndinni og frumlegra enda kveður Jónas „um þetta formfagra *ballödu*“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:257).

Um frumleika í efnisvali eða efnismeðferð mun öllu torveldara að dæma en hvernig þetta eftirsóttá fyrirbrigði birtist í sjálfum búningi skáldskaparins; virðist heldur hægara að meta hið síðastnefnda hlutlægar og nákvæmar. Um tengsl tungumáls og bragarháttar stendur í framangreindu riti Þorleifs Guðmundssonar Repps (1824:10):

Det er saare vigtigt for den følgende Undersøgelse, at man klarligen indseer Metrikens Forskjel og Eiendommelighed i de forskjellige Sprog, som er begrunnet i deres Character ...

Á öðrum stað (1824:27) bendir Þorleifur á hvernig skáldin velji hættina og aðlagi þá samkvæmt eðli kvæðanna og eigin skapgerð:

Aabenlyst er det, at i mange af de anførte Beskaffenheder retter Metrumet sig, eller snarere er det af Digteren lempet og valgt, efter Digtets Natur og hans egen Gemytsbeskaffenhed tillige.

Þorleifur drepur þarna á þátt skáldgáfunnar í yrkingum. Hann tekur jafnframt fram að enn þýðingarmeira sé hljómfall háttarins, enda þjóðlegt, sem skáldið

rekist á en skapi það ekki, en hljóti, vilji og eigi að fara eftir því, þar eð hugarástand þjóðar hans og hans eigið hljóti að minnsta kosti að vissu marki að fara saman (1824:27–28):

Men ogsaa i dette Capitel fornemme vi noget mere betydende, som er Nationalt, som Digteren forefinder, ikke selv danner, men maa, vil og bør rette sig efter, da hans Nations Stemning i det mindste til en vis Grad er og maa være hans egen ... Umiskjendelig synes mig f. Ex. Marschtacten skjönt heller ikke meget regelmæssig, at være i følgende Metrum, som Islænderne recitere saaledes.

Ef til vill hafa þessar kenningar ekki komið Jónasi mjög svo á óvart, en þær hafa getað orðið honum kærkomið leiðarhnoða um vandrataðar bragarslóðir og bent honum á að samhæfa eftir föngum efni og form.

Eins og Einar Ól. Sveinsson hefur bent á (1956:255) fór svo að formgallar þeir, sem fundnir verða á kvæðum Jónasar áður en hann heldur utan í fyrsta sinni sumarið 1832, hverfa. Þaðan af er eins og frumleiki Jónasar Hallgrímssonar hafi verið fölginn í því m.a. að sníða efninu og andagiftinni þann búning sem hæfði best hverju sinni, áreynslulaust. En eiginhandarrit Jónasar að fjölmörgum kvæðum hans gefa merkilegar vísbendingar um breytingar skáldsins á kvæðum, m.a. vandlæti skáldsins um orðaval. Af öðrum heimildum kemur í ljós að skáldið hafði mörg kvæðanna lengi í smíðum. Upp úr fyrstu utanferðinni sést „hversu nýir bragarhættir þyrpast nú fram!“ (1956:255). Dróttkvætt kemur fram í nýrri mynd (lengt um eitt atkvæði, vísan fjórar línur) „en svo mjúkt að það er nærri því ókennilegt“ og enn fleiri fornáttafbrigði (1956:256). Nú fer Jónas að leggja sig eftir suðrænum háttum og yrkir Ég bið að heilsa sem er talin fyrsta sonnetta sem ort er á íslenska tungu (Jónas Hallgrímsson IV 1989:186) og redondilla og tríolet eru kynnt ljóðelskum Íslendingum í glettnum kvæðum um kunnugleg efni. Hjá Heine lærir Jónas svo „eftirlætisbrag Heines“ sem er ferskeyttur, forliður og þrír tvíliðir í jöfnu vísuorðunum, en forliður, einn tvíliður auk stýfðs tvíliðs í hinum ójöfnu og rímið er abcb, og hitt er spánska rómansan sem er rímuð hjá Jónasi (Einar Ól. Sveinsson 1956:257). Jónas yrkir svo kvæðið Ísland við fjórar hendingar sem Konráð Gíslason lærði í draumi (Jónas Hallgrímsson 1883:390). Hefur það varla verið tilviljun að þær skyldu einmitt vera undir hinum klassíska, elegíska hætti, en samkvæmt forngrískum og rómverskum skáldskaparfræðum var *elegia* upphaflega háttur einkennandi fyrir hvers konar alvörubrunnar hugleiðingar skáldsins (Holman 1975:183). Kemur því ekki á óvart að Jónas hafi viljað láta yrkisefnið verða samgróið hættinum og talið hann til

Þess fallinn að leggja áherslu á efnislega heild þessa margslungna kvæðis, enda því ekki skipt í erindi í frumþrentuninni í fyrsta árgangi *Fjölnis* 1835. Með hinni þungu áherslu á báðum atkvæðum ávarpsorðsins *Ísland* sýnir skáldið fram á það hve honum er föðurlandið hjartfólgið. Meginhluti kvæðisins Gunnarshólma er „terzína, marglit flétta, sem að öllu sjálfráðu endar aldrei“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:256) og tryggir órjúfandi tengsl lýsingar landsins og hinnar sögulegu frásagnar af Gunnari á Hlíðarenda. Að henni lokinni verða skil í efnistöku og þess vegna skiptir um hátt og við tekur októvuháttur í tveimur átta ljóðlínu hlutum (Jónas Hallgrímsson IV 1989: 131). Hvor þeirra um sig er „stanza, svipmikil og tíguleg“ (Einar Ól. Sveinsson 1956:256), enda stígur nú „skáldið sjálft fram í fyrstu persónu og dregur lærdóma af sögu Gunnars og birtir meginhugsun kvæðisins“ (Jónas Hallgrímsson IV 1989:131). Hannes Pétursson segir (1979:56) að Gunnarshólmi sé „hánýtzkulegt kvæði um Gunnar á Hlíðarenda“ og þetta (1979:52)

orðlistarverk ... að langmestu leyti undir ströngum bragarhætti, terzínunum, sem hann hafði aldrei glímt við áður svo vítað sé, né nokkur annar íslenzkur höfundur, kvæði rammsmíðað bæði að hugsun og formi.

Halldór Laxness getur um „þá stökkþróun sem orðin er í íslensku skáldskaparformi með tilkomu Gunnarshólma“ (1957:xiv). Enn mætti rekja hvernig Jónas yrkir um íslenska náttúru og tungu, lofsöngva um sólina, dýrakvæði, barnavísur og veislukvæði sem hafa orðið þjóðinni hugstæð, sum undir fornháttum, önnur undir rómantískum, söngþýðum bragarháttum. Hinum fornu háttum breytti hann til að gera þá blæfegurri og helgaði hina síðarnefndu íslenskunni með ljóðstafasetningunni ævafornu, enda vissi hann hvað við lá, og þannig tókst honum að flytja boðskap þjóðfrelsis og ættjarðarástar á vængjum söngvinna bragarháttar rómantísku stefnunnar.

5 Söguljóð Gríms Thomsens

5.1 *Grímur og söguljóðin*

Premeningarnir, Bjarni Thorarensen, Jónas Hallgrímsson og Grímur Thomsen, sem lögðu kjólinn að hinu nýja rómantíska fleyi íslenskrar ljóðagerðar virðast hafa gætt þess að í honum væri kjörviður að gleggstu manna yfirsýn. Þeim varð þetta auðveldara en ætla mætti vegna þess að þeir voru að ýmsu leyti ólíkir að uppruna, uppeldi og menntun og einnig að skapferli, þótt skapmiklir væru þeir allir. Lífskjör þeirra og áhugamál urðu þess vegna ólík.

En enginn þremminganna helgaði sig skáldskapnum eingöngu og iðkuðu þeir hina vammu firrðu íþrótt við afar misjöfn kjör. Auðveldast reyndist Grími Thomsen að brjótast til sjaldgæfra metorða á íslenskan mælikvarða og skipti þar sköpum að Grími hélst uppi að sniðganga venjulegan íslenskan embættismaframa með því að hætta fljótlega við lögfræðinámið við Kaupmannahafnarháskóla og snúa „sjer að heimspeki, bókmentum og svonefndum fagurfræðum“ (Jón Þorkelsson I 1934:xiv). En þess skal minnast að ritgerð Gríms *Om den nyfranske Poesi* (1843) er bókmenntasöguleg og valdi Grímur þá sér að einkunnarorðum varnaðarorð Chateaubriands: „Une vue de la littérature, isolée de l'histoire des nations, créerait un prodigieux mensonge“ (‘Líti menn ekki á bókmenntirnar í tengslum við sögu þjóðanna, láta þeir gífurlega blekkjast’) (1843:iii). Af þeirri ástæðu einni er augljóst að Grímur hefur þurft að leggja drjúga stund á sagnfræði, þótt hann hafi ekki gert það formlega. Fyrir ritgerðina hlaut hann önnur verðlaun Kaupmannahafnarháskóla (Jón Þorkelsson I 1934:xiv) og um hálfu öðru ári síðar samdi Grímur heimspeki- legan formála að ritgerðinni, líklegast í tilefni af útgáfu hennar. Enda þótt hann vitni til margra franskra rita ber þar mest á þýsku heimspekingunum G. W. F. Hegel (1770–1831) og F. W. J. von Schelling (1775–1854) sem voru einhverjir helstu heimspekingar rómantísku stefnunnar á 19. öld.

Áhrif Schellings voru víðtæk, m.a. á Henrik Steffens sem hafði lagt stund á heimspekikenningar hans (Hoffmeister 1990:108) og öðlast þannig þekkingu til að sannfæra Oehlschläger hinn unga um það hve þroskavænleg rómantíska stefnan yrði fyrir skáldgáfu hans (Gustav Albeck 1971:22–23).

Með lofseinkunn lauk Grímur 22. apríl 1845 prófi í heimspeki og skáldritum hinna nýrri tíma og varði ritið *Om Lord Byron rétttri viku síðar* og hlaut fyrir það meistaranaufnbót. Framsetning Gríms „ber mikinn keim af Hegel hinum þýska“ (Jón Þorkelsson I 1934:xviii) svo að Grími hafa þá auðvitað verið gjörkunnug rit hans.

Grímur varð „að kalla mátti, fyrstur manna til að kynna lesendum í Danmörku og annars staðar á Norðurlöndum skáldskap Byrons og einstakan æviferil hans“ (Richard Beck 1937:130). Varla þarf því að undrast að tæpu ári síðar veitti konungur Grími óvenjulega ríkulegan styrk til þess að ferðast um meginlönd Norðurálfunnar, einkum í því skyni að verða fullnuma í nýju málunum (Jón Þorkelsson I 1934:xviii). Frá París skrifaði Grímur svo 14. september 1846 móðurbróður sínum, Grími Jónssyni amtmanni, að hann ætlaði sér (Aðalgeir Kristjánsson 1983:68)

að stunda hér söguna, því enginn stendur Frökkum á sporði í þeirri vísindagrein nú á dögum. Guizot, Thierry, Thiers, Villemain, Chateau-

briand, hver öðrum meiri, en þó enginn á við *Michelet*, eru nú klerkar og ábótar sögunnar.

Er auðséð að Grímur hefur brunnið í skinninu að sjá sagnfræðingana sem hann hafði vitnað til í Áliti um ritgjörðir (1845c:93–120). Sést greinilega af þessu, að Grímur hefur viljað kynna sér sagnfræðina frá sem flestum hliðum til að gefa út með fræðilegum hætti *Les garanties anglo-françaises*, sem greiddi götu hans inn í utanríkisþjónustuna eins og Aðalgeir Kristjánsson hefur bent á (1983:65). François Guizot (1787–1874), Augustin Thierry (1795–1856), Adolphe Thiers (1797–1877) og Abel François Villemain (1790–1860) voru allir nema Villemain mikilvirkustu sagnfræðingar Frakklands auk þess sem þeir sinntu yfirleitt öðrum störfum svo sem blaðamennsku eða kenndu við ýmsa virtustu æðri skóla landsins. Um Thiers skal þess getið að hann var einn hinna frjálslyndari leiðtoga stjórnarandstöðunnar þegar Grímur dvaldist í París. François-René, vicomte de Chateaubriand (1768–1848) hefur getið sér meiri frægð sem skáld en sagnfræðingur enda einn helsti frumkvöðull rómantísku stefnunnar í frönskum bókmenntum og hafði Grímur ritað um hann í *Om den nyfranske Poesi*. En orð Gríms „en þó enginn á við *Michelet*“ eru dagsönn því að afköst hans voru undraverð og óhagganlegur er orðstír hans sem mesti sagnfræðingur Frakka. Þegar Grímur kom til Parísar hafði Jules Michelet (1798–1874) verið forstöðumaður sagnfræðideildar Þjóðskjalasafnins frá því 1830 og haft yfirumsjón með flokkun og sagnfræðilegu mati skjala og jafnframt kennt bæði við *École Normale* og *Sorbonne*, félagi í *Académie des Sciences Morales et Politiques* og prófessor í sagnfræði og siðfræðilegri heimspeki við *Collège de France*.

Nýr skilningur á sagnfræði var mikilvægur þáttur rómantísku stefnunnar og því var skiljanlegt að skáldin sæktu af meira kappi en fyrr í óþrotlegan sjóð einstakra sögulegra atburða til að gæða verk sín aðdráttarafli frumleikans. Sögulega skáldsagan hélt innreið sína í evrópskar bókmenntir og leikskáldin kepptust við svo að unnt væri að sjá æ fleiri fyrri tíma atburði og menn á leiksviðinu. Mannfæð og fátækt torvelduðu Íslendingum bæði að gefa út skáldsögur og koma á fót leikfélögum, hvað þá að stofna leikhús. Hins vegar var leiðin öllu greiðari söguljóðunum, enda langtum kostnaðarminna að koma þeim á framfæri. Þegar kvæði Gríms Thomsens eru borin saman við kvæði Bjarna Thorarensens og Jónasar Hallgrímssonar kemur fljótlega í ljós að hann var stirðkvæðari en þeir báðir. Enda þótt ómótælanlegt sé, eins og Andrés Björnsson (1946b:xii–xiii) hefur bent á, að greinileg skil verða í braglist Gríms með eftirmælunum eftir Jónas Hallgrímsson en þrátt fyrir það að hann yrði þvílíkur „hagsmiður bragar“ að hind var á, var eins og honum væri

frekar gefið að lýsa glæsilega náttúruyfyrirbrigðum eða atburðarás en hvikulum geðbrigðum. Ekki brast Grím samt innileik. Í Ávarpi til fósturjarðarinnar úr framandi landi (1858 eða fyrr) hefur skaphitinn orðið tregðu skáldgáfunnar yfirsterkari og myndhvorfin og kveðandin sameinast áreynslulaust. En Grímur afréð ekki fyrr en átta árum síðar að halda heim til áttahaganna og enn liðu tvö ár þangað til að hann væri alkominn heim.

5.2 Íslensk yrkisefni

Á þessu tímabili velur Grímur sér íslensk yrkisefni æ oftar. Kvæðið Ísland er ástarjátning til Fjallkonunnar. Í Gunnarsrímu sjáum við þau Gunnar á Hlíðar-enda og Hallgerði á örlagastundu og heyrum í anda skáldleg orðaskiptin áður en þau skiljast að eilífu. Á Sprengisandi og í Leiðslu hafa vættirnir og náttúran heillað skáldið. Raunsæ mannlýsingin í Eiríki formanni ber glöggvitni endurminningar frá æskuárunum um formennina á Álftanesinu. Sama árið og Grímur lét af embætti í Danmörku yrkir hann Barnafoss um grunleysi barna í varasömum töfraheimi íslenskrar náttúru. Hesturinn hefur svo bæst í hópinn í Skúlaskeiði, bjargvættur landsmanna í lífsbaráttu kynslóðanna, jafnöruggur í þeysireið um fjöll og firnindi og í viðsjálli reið í tungsljósi á ís „því þar sem álfar frömdu sinn feiknstafaleik, / feigðarhylur gein þar og spöngin var veik“, segir í Álfadansi (Grímur Thomsen I 1934:18).

Upp frá þessu áttu söguljóðin hug Gríms. Þrátt fyrir nokkur afskipti af íslenskum stjórnámálum um árabíl fékk hann nú næði í kyrrðinni á Bessastöðum til að láta reyna á íhyglina; hefur það verið kærkomið Grími sem ekki var hraðkvæður að jafnaði, enda hæfileikinn til að velta lífinu og tilverunni fyrir sér talinn skipta öllu meira máli við yrkingar söguljóða en annars bundins máls, vegna þess að í söguljóðum spinnur skáldið söguþráð, setur atburði á svið og lætur menn með ólíka skapgerð takast á til að skapa trúlega atburðarás. Þá var Grímur bæði gæddur afburðagáfum og hafði öðlast mikla reynslu og fágæta bæði í dönsku utanríkisþjónustunni og stjórnmalalífi yfirleitt, þar sem næm mannþekking hefur ekki verið ómikilvægasti þáttur traustrar þekkingar á aðstæðum. Grímur hefur því fengið fleiri tækifæri og sjaldgæfari en flest önnur íslensk skáld allt frá stallaradögum Sighvats Þórðarsonar við hirð Ólafs helga og hirðskáldsárunum hjá Magnúsi góða, syni hans, til að kynnast valdamönnum af eigin raun. Þekking Gríms á mannlífinu var því bæði yfirgripsmikil og fjölbreytt. A. W. Schlegel hefur sýnt fram á hve geysileg þekking á nytsömum staðreyndum hafi dregið Shakespeare langt og kemst þessi mikli Shakespearefræðingur svo að orði (II 1966:123): „Überhaupt ging seine Neigung nicht darauf, Worte, sondern Tatsachen einzu-

sammeln.“ Skemmtilegt væri að fara í mannjöfnuð þessara skálda. Grímur þekkti mætavel til verka skáldjöfursins enska; sýnast þeir hafa kunnað margt svipað fyrir sér, að breyttu breytanda að sjálfsögðu.

Að efni eru söguljóð Gríms Thomsens fjölbreytt. Þar sést ekki aðeins hve víðlesinn hann var, heldur einnig minni hans á ýmsar sagnir og margt um þjóðtrú úr munnmælum. Ekki er auðvelt að marka megindrætti söguljóðanna í tímaröð, enda ekkert tiltækt um þetta efni nema heimildabrot. Oft gat liðið langur tími milli yrkingatíma og birtingatíma og er besta dæmið Fiðlarinn sem Grímur orti 1846 í París en lét ekki birta fyrr en 1893. Í því eru margar vísanir í ýmsar fornar, íslenskar heimildir sem koma fram í ýmsum kvæðum yngri. Einnig eykur mjög á fjölbreytnina að í söguljóðunum spannar Grímur allt sviðið frá menntagyðjunni „Sögu“ til ævintýra. Í kvæðaflokkunum Hemings flokki Áslákssonar og Rímum af Búa Andríðssyni og Fríðu Dofradóttur fjallar hann einmitt um tengsl þessara höfuðskauta og kveður svo í upphafinu að Búa rímum (Grímur Thomsen I 1934:142):

Tveir eru heimar harla' ólfrkir
hafa þó báðir satt að geyma;
annar lífs er reynslu ríkið,
raun og vera þar á heima.

En:

Hin er veröld hugarburðar,
hún er stórum víðlendarí;
aldrei gengur þar til þurrðar
þó að skáldin lítt það spari
hugvitið ...

En það skiptir ekki máli hvort um er að ræða „lífs ... reynslu ríkið“ þar sem „Saga réttorð ekkert ýkir, / engu mun hún heldur gleyma“ eða „veröld hugarburðar ... og orða Urðar / er þar skáldið forsöngvari,“ því að Saga „reikningsglögg hún ristir á spjöldin / rún um það sem starfar öldin“, „en — ævintýrsins undir hjúpi / alvara býr þar í djúpi“. Þessi alvara er ekki hversdagsleg því að skáldsagan (I 1934:142–143):

tærar fram hún leiðir lindir
lífsins upp af sendnum grunni;
best þær svala sálum hreinum
af sora lífs og heimsins meinum.

Athyglisvert er að andstæðurnar í söguljóðum Gríms eru „Saga“ og „skáld-

saga“ sem þarna er sýnilega samheiti við ævintýri. Bæði þessi hugtök vísa til efnisins og jafnframt áreiðanleikans en ekki búnings.

Í meginráttum líkist Hemings þáttur Áslákssonar mjög ævintýri að gerð, til dæmis hagar Haraldur Sigurðarson sér eins og illir ævintýrakóngar og Hemingur, aðalsöguhetjan lendir í vandræðum sem hann bjargast ekki úr hjálparlaust, frekar en aðrar ævintýrahetjur í svipuðu hlutverki. Samt kemur fyrir að ævintýrahetjunum duga brögðin ein, eigi þeir við nautheimska andstæðinga að etja, en glópalánið þegar allt um þrýtur. Í Hemings flokki þurfa bjargvættir Hemings aðeins að sjá við Haraldi konungi þegar hann beitir brögðum til að koma Hemingi fyrir kattarnef. Þrautina sem konungur leggur fyrir Heming leysir hann hins vegar með einstakri skotfimi sinni. En einmitt hún sannar að þarna er um flökkusögn að ræða.⁵

Í greininni Um Hemings flokk Áslákssonar sýnir Andrés Björnsson heimildanotkun Gríms og skulu hér rakin nokkur helstu atriðin. Fyrst sýnir Andrés (1946a:64–65) hvernig Grímur hafi farið að því að setja Áslák og Heming í stað Þóris og Refs, og þar sem þeir Áslákur þurfa að komast til Noregs, lætur Grímur þá leynast burtu á skipi þeirra að næturlagi.

Hér á eftir fær sagan um Heming nýjan grundvöll og skiljanlegar orsakir þess, sem í þættinum segir, en væri óskiljanlegt, ef Grímur hefði ekki fundið upp á þessu snjallræði, og nú verður Hemingsþáttur þess verður, að út af honum sé ort. Hemingur er nú orðinn sonur Magnúsar konungs og réttborinn til konungstignar eftir föður sinn. Hugur Haralds konungs til Hemings verður skiljanlegur, en hann virtist alveg út í loftið, væri Haraldur aðeins sonur lends manns eða bónda.

Þessi athugasemd er fullkomlega rökrétt í sjálfu sér, því að með því að gera Heming son Magnúss góða og réttborinn til ríkis gat konungdómi Haralds orðið hætt ef alþýða manna frétti hveir ættar Hemingur væri, en konungur sjálfur óvinsæll eins og viðurnefnið harðráði bendir til. En vondir ættingjar eru enn algengir í ævintýrum eins og í daglega lífinu. Þá er úrfelling jarteiknanna einnig mikilsverð. Með því að sleppa þeim verður flokkurinn bæði sannsögulegri og Grímur getur endað hann á hinn eftirminnilega hátt „og *reyrð var örín silfri*, sá það Tosti / sem til bana Haraldur var lostinn“. Ýmsu er svo aukið í, m.a. „fær Halldór Snorrason stærra hlutverk í kvæðinu en það

⁵ Náskyld er sögnin um svissnesku hetjuna Wilhelm Tell, en einnig er hún til hjá Saxa hinum málsþaka og í öðrum norrænum heimildum (sbr. Andrés Björnsson 1946:62 og Fellows-Jensen 1962:cxxvii–cxxxv).

krefst til þess að samsetningin verði órofin“ (1946a:71) en þar kom dálæti skáldsins á Halldóri Snorrasyni fram á eðlilegan hátt án þess flokkurinn breyttist verulega að gerð. Engar athugasemdir skulu heldur gerðar við það að Grímur hafi sleppt þremur ferðum Haralds konungs „á fund Ásláks, áður en hann lætur sækja Heming. ... Sú frásögn var of löng til þess, að kvæðisheildin þyldi hana“ (1946a:74).

Í ævintýrum og ævafornum sögnum táknar þrítalan stífgandi í frásögn en stytting Gríms dregur úr ævintýrablænum og styrkir sagnaþættina í Hemings flokki Áslákssonar. Þegar þessi dæmi eru dregin saman kemur í ljós að heimildanotkun Gríms miðar að því að fá svigrúm til að yrkja sérstætt söguljóð með stórbrotnum mannlýsingum, mikilfenglegum átökum og atburðum þar sem hetjan vinnur annaðhvort úrslitasigur að lokum eða fellur með sæmd. Að þessu leyti minnir Hemings flokkur mjög á Ódysseifskviðu. Báðar hetjurnar er hæfileikaríkari en aðrir menn, en þurfa samt á hjálp annarra að halda þegar mikið liggur við; í Ódysseifskviðu veitir gyðjan Aþena sjálf Ódysseifi þegar mest á ríður í bardaganum við biðlana, en Hemingur berst í fjölmennu óvinaliði Haralds konungs þegar til úrslita dregur milli þeirra svo að hann þarf ekki annars við en skotfiminnar.

Rímur af Búa Andríðssyni og Fríðu Dofradóttur eru ævintýri, en úr heimildinni, Kjalnesinga sögu, hefur Grímur sleppt því sem ekki gat samrímst auðröktum söguþræði ævintýranna og einfölduðum mannlýsingum. Uppi- staða kvæðisins er sendiferðin sem Búi fer að skipan Haralds konungs hárfagra til að færa konungi tafl Dofra fóstura hans. Búi á ánægjulega vetrardvöl í fjallinu hjá Dofra og þau Fríður Dofradóttir giftast með ljúfu samþykki föður hennar, flytja til Íslands, reisa bú á Esjubergi og búa þar farsællega til elli. Í Kjalnesinga sögu er hins vegar rakið hvernig Búi sveik fyrst Ólöfu Kolladóttur og síðar Fríði Dofradóttur í tryggðum og greint frá því hve illa Búi tekur við frændsemi Jökuls þegar hann kemur austan úr Dofrafjöllum frá Fríði móður sinni og frændum. Búi skorar á son sinn í fangbrögð til að Jökull geti sannað skyldleikann með aflinu en svo fer að hann banar föður sínum. En þetta er epískt afbrigði af þessu forna einvígisminni föður og sonar en ekki rómantískt og á þess vegna ekki heima í ævintýrum. Grími hefur verið í mun að láta skáldskapinn njóta sín eins og hann gæti skírastur orðið og felld atburðinn brott þess vegna. En til að undirheimar Dofra séu í sönnum ævintýrastíl skortir ekki lýsingar á dvergum og smíðum þeirra eins og í fornaldarsögum, og stórkostlegar eru skemmtanir risanna þó að hættir þeirra séu allafna fágaðir.

Af Áliti um ritgjörðir, ritdómi Gríms um *Ágrip af merkisatburðum mann-*

kynssögunnar, má bæði sjá hve sagnfræðileg þekking hans hefur snemma verið víðtæk og skoðanir hans á sagnfræðinni sjálfri (1845c:93–120). Söguhyggjan var þá ráðandi kenning og fjallar Grímur um helstu einkenni hennar, sögulega þróun, tengsl mikilmenna sögunnar og aldarháttarins og sögulegar heimildir, þ.e. sögu atburða og einstaklinga. Grímur birti einnig ritgerðir um sagnfræðileg efni í Tímariti Bókmenntafélagsins. Til marks um sagnfræðigildi bókmenntanna vitnar Grímur til sögulegu skáldsögunnar *Woodstock* eftir Walter Scott þar sem Oliver Cromwell kemur mjög við sögu og til leikrita Shakespeares um „ensku borgara-stríðin millum hinnar rauðu og hvítu rósar (Ríkarður 2ar — Ríkarður 3ðji)“ því að þar „sé fólgin kjarni miðaldarinnar, einsog hún var á Englandi“ (1845c:113–114).

Þriðji mikli kvæðaflokkur Gríms Thomsens er um samdrátt höfðingjadótturinnar Sigríðar Erlingsdóttur af Jaðri og höfðingjasonarins Indriða Einarssonar þambarskelfis. Hún hefur beðið hann fars til frænda sinna en þetta verður til þess að þau kynnast við vafasamar aðstæður að mati föður hennar, enda hefur illur orðrómur um dvöl þeirra í fiskiskálum flogið á undan hjónaleysunum sem hvalsaga. Erlingur hersir heimtar að Indriði fasti, láti krúnuraka sig og beri járn til að sanna sögu sína um saklaus samskipti þeirra. Að því loknu verður svo úr eftir nokkurt þóf í fjölskyldunni að Erlingur býður Indriða að kvænast dóttur sinni. Við liggur að Einar þambarskelfir faðir Indriða veiti Erlingi atgöngu með miklu líði til að hefna vansa Indriða þegar hann hittir son sinn á heimleið, en Indriða tekst að sefa hann. Kvæðinu lýkur svo með fullum sáttum í brúðkaupsveislu ungmennanna.

Grímur hefur að mestu stuðst brotalítið við Pátt Eindriða ok Erlings í sögu Ólafs konungs hins helga (Fornmannna sögur V:304–320), nema hvað hann sleppir kynningu á Erlingi Skjálgssyni og skýringu á því hvers vegna Sigríður hittir Indriða einmitt í Fólkrín í upphafi kvæðisins. Viðbætur eru litlar nema nokkur erindi um myndarskap og hugkvæmni Sigríðar við að búa vistlega um þau Indriða og skipshöfnina í fiskiskálanum. Úr tilvitnun í 43. kafla sögu Ólafs konungs hins helga yrkir skáldið skarpa áminningu Ástríðar húsfreyju á Sóla til eiginmannsins svo að þau Skjálgur sonur þeirra koma tauti við hann. Þá hefur skáldið bætt við frá eigin brjósti hjartnæmu lokaerindi um hvernig ungu hjónin „á ferðinni þau gerðu bug / til hins fyrri fiskiskála ...“ (Grímur Thomsen II 1934:33) þangað sem fyrst þau festu tryggðir. En þessar viðbætur styrkja hinn epíska stíl kvæðisins, því að þær eru til þess að skreyta söguþráðinn sjálfan án þess að brjóta í bága við sennileika hans.

Úr Þorleifs þætti jarlsskálds í sögu Ólafs Tryggvasonar (Fornmannna sögur III:89–104) fékk Grímur efni í Jarlsmíð um skáldlega hefnd Íslendingins Þor-

leifs Ásgeirssonar á Hákonni Hlaðajarli fyrir rangsleitni. Aðalefnið í Hákonni jarli hefur Grímur svo sótt í sömu sögu (sjá Fornmanna sögur I:207–217). En þrátt fyrir glæpi Hlaðajarlsins er eins og leynist hjá Grími samúðarvottur með Hákonni jarli í kvæðinu samnefnda fyrir að hafa ekki fallið „á fleina þingum“ í stað þess að neyðast til að „fela sig hjá vændiskonum“ og „barkaskorinn vera af þræli“.

Á efni úr sögu Ólafs konungs hins helga (Fornmanna sögur IV:337–341) stiklar Grímur svo á stóru í kvæðinu um Arnljót gellina, útilegumanninn ógæfusama sem þyrmir fátækum „og þeim, sem fara villir vegar / vísar hann á rétta leið“ (Grímur Thomsen II 1934:76). Enn sækir Grímur efnið í sögu sama konungs (Fornmanna sögur V:117–118) í kvæðið Kálfur Árnason og Sveinn Alfífuson. Norski stórhöfðinginn Kálfur er í þessu kvæði á flotta undan Sveini konungi Alfífusyni sem hann hafði stutt til valda, en nú þykist konungur ekki þurfa hans lengur við. Í kvæðinu Kálfur Árnason og Magnús góði er Kálfur enn hætt kominn sökum reiði konungs, en í þetta sinn er það Magnús, sonur Ólafs helga sem náð hafði Noregi undir sig með stuðningi Kálfs og annarra bændahöfðingja en leitaði nú sakargifta á hendur Kálfi til að koma honum fyrir kattarnef (Fornmanna sögur VI:36–37). Kvæðið endar svo á því að Kálfur hefði átt að þreyja í víkingu um Vestureyjar „en þjóna kóngum aldrei meir“ (Grímur Thomsen II 1934:66). Í stað þess sættist hann við Harald harðráða Sigurðarson, sem tók við ríki að Magnúsi frænda sínum látnum og varð ráðbani Kálfs eins og Finnur bróðir hans kallaði hann og stendur í Haralds sögu harðráða (Fornmanna sögur VI:293–295).

Í kvæðinu Halldóri Snorrasyni yrkir Grímur um það hvernig Halldóri tekst með stillingu og hugrekki að knýja konung til rétttra reikningsskila við sig. Arnheiður Sigurðardóttir (1962:258) hefur með nákvæmri greinargerð fyrir heimildanotkun skáldsins sýnt fram á hvernig

skáldið hefur tekið smábrot hér og hvar úr þættinum Halldórs þætti hinum síðari í Fornmanna sögum VI, capp. 43–46 og fellt þau saman, unz þau mynda órofa heild með ósviknum blæ fornsögunnar.

Í Jómsvíkinga sögu (Fornmanna sögur XI:68–73) hefur Grímur fundið höfðingjann Pálnatóka, sem ekki hafði hikað við að segja fóstura sínum Sveini tjúguskeggi Danakonungi fyrst beiskan sannleikann um dauða Haralds Gormssonar föður hans í sjálfri erfisdrykkjunni og kljúfa svo rógberann Fjölni í herðar niður fyrir að snúa reiði konungs gegn sér; sjálfur hafði konungur hvatt Pálnatóka til föðurvígsins. Kvæðislokin eru nokkuð breytt frá heimildinni; þar stendur að Pálnatóki hafi komist úr erfisdrykkjunni óáreittur

fyrir vinsælda sakir, en í kvæðinu réttlætti Pálnatóki víg Fjölnis og konungur neyddist svo til að halda áfram erfisdrykkjunni ásamt Pálnatóka eins og ekkert hefði í skorist.

Tókastúfur er ortur eftir Tóka þætti Tókasonar í sögu Ólafs konungs helga (Fornmanna sögur V:299–303) um Tóka sem kemur til hirðar Ólafs helga. Tóki hefur flækst víða þá tvo mannsaldra tæpa sem hann hefur lifað og leysir greiðlega úr spurningum Ólafs konungs um Hálf konung og Hálfrekka og Hrólfr kraka og kappa hans einkum hve honum mistókst hrapallega að ryðja sér til rúms við hirð Hálf og varð því að láta sér líka að sitja í *gesta gríðum* á fótskör Hálf. Sögubræðinum hefur Grímur haldið en látið Tóka sækja einnig heim Völsunga, Gota, Húna, Grímhildi og ýmsa ónafngreinda og Tóka deyja saddan lífdaga óskírðan, þó að svo standi í þætti hans að hann hafi verið skírður af hirðbiskupi Ólafs konungs og andast í hvítavoðum.

Í kvæðinu Heimi er því lýst þegar Heimir úr Hlymdölum leynir Áslaugu dóttur Sigurðar Fáfnisbana í haglegrí hörpu á flóttu með hana til Norðurlanda „þar sem nornum skuld hann galt“. Betur fór fyrir Áslaugu (Grímur Thomsen II 1934:54):

En Randalín hún Ragnars varð
og rekka hrausta bar
Sigurðar upp í ættar skarð
aftur og Brynhildar.

Sögubráður er einfaldaður, t.d. er því sleppt úr Ragnars sögu loðbrókar og sona hans þegar Heimir gefur Áslaugu vínlauk að eta til að hún lifi, þótt hún hafi enga aðra fæðu (Fornaldarsögur Norðurlanda I:96–97). Ekkert er heldur um það hvar eða hvernig Ragnar loðbrók fær augastað á henni. Aðalefni kvæðisins er að meginhluta úr fyrsta kafla og þó sleppt úr öllu um vist Áslaugar hjá Áka og Grímu á Spangareiði í Noregi. Úr hinum sjötta er ekkert annað en um brúðkaup Áslaugar og Ragnars loðbrókar, hinum sjöunda um sonaeign þeirra en úr hinum tíunda aðeins nafnið Randalín.

Á Heimi er ljóðrænn blær og kveður þar einkum að lýsingunum á nánu sambandi Áslaugar og hörpunnar, bæði þegar Heimir slær hana og ekki síður þegar gagnkvæm tengsl eru á milli sálarástands Áslaugar og hörpuhljóðanna. Ógæfumaðurinn Starkaður minnst rauna sinna í samnefndu kvæði og er mjög harmþrunginn þó að honum hafi Óðinn lagt líkn með hverri þraut frá Þór; hefur Grímur þar einkum stuðst við fornaldarsöguna Gautreks sögu, en minna við Sögubrot af nokkurum fornkonungum í Dana ok Svía veldi þar sem hann barðist í Brávallabardaga og var nefndur Störkuður (Fornaldarsögur Norðurlanda III:24–29, II:111–135, einkum 129–131).

Um Sinfjötla hefur Grímur ort stutt kvæði samnefnt. En inngangsorðum að Grípisspá og Völsunga sögu ber saman um það að Sinfjötli hafi látið lífið þegar hann lét „grön síá“ að áeggjan Sigmundar föður síns þegar Borghildur stjúpmóðir Sinfjötla bar honum eitur í þriðja sinn (Eddukvæði 1867:202, Fornaldarsögur Norðurlanda I:23–24). Hins vegar stendur það einnig í inngangsorðunum að Grípisspá að Sinfjötli hafi ekki staðist eitur nema „á hörund útan“. Í ljósi þessa hefur Grímur tekið sér mikið efnislegt skáldaleyfi þegar hann lætur Sinfjötla bæði verða ýta elstan og bana stjúpmóður sinni með eitrunu í þokkabót.

5.3 *Kvenhetjur úr fornsögum*

Að sjálf sögðu studdist Grímur við Íslendingasögur þegar hann orti kvæðaflokkinn Íslenskar konur frá söguöldinni. Þetta var íslenskum skáldum þá enn nokkur þoranraun, því að þau gátu ekki skákað í skjóli nær almennrar vanþekkingar landsmanna á Íslendingasögnum eins og t.d. Adam Oehlenschläger að ekki sé minnst á önnur erlend skáld. Jónas Hallgrímsson hafði eins og alkunnugt er ekki ráðist í þetta nema í Gunnarshólma, og minna má á að rímna-skáldin virðast frekar hafa sneitt hjá Íslendingasögum. Því miður verður þessi kvæðabálkur ekki tímasettur frekar en flest kvæði Gríms önnur. Þess vegna verður varla getum að því leitt hvort Grímur hefur sneitt hjá Hallgerði í þessum kvæðabálki vegna þess að Gunnarsríma frá 1859 og Þjóstólfur séu eldri, en hafi svo verið háttáð um annaðhvort — hvað þá bæði — er líkast til að Grími hafi einfaldlega fundist önnur yrkisefni brýnni.

Hins vegar hefur Grímur ort um Hildigunni og Bergþóru enda báðar helstu kvenskörungur Njáls sögu ásamt Hallgerði. Kvæðið Hildigunnur er nokkurs konar endursögn á kaflanum um viðskipti Flosa og Hildigunnar í Ossabæ eins og Matthías Johannessen (1958:90) hefur leitt rök að, en þá eggjaði Hildigunnur Flosa svo grimmilega að hefna Höskulds eiginmanns síns, að Flosi tók engum sættum þaðan af. Við annan tón kveður í kvæðinu Bergþóra „sem styðst aðallega við hina fleygu setningu hennar“ í brennunni: „Ek var ung gefin Njáli, ok hefi ek því heitit honum, at eitt skyldi ganga yfir okkr bæði.“ Um kvæðið segir Matthías: „Og yfir því hvílir ró og stilling, heiðríkja ævkvöldsins, þrá eftir hinu ókunna“ (1958:91, 92).

Eins og Bergþóru eru raunatölur Helgu fögru lagðar henni í munn í samnefndu kvæði. Hún situr með skikkjuna, bekkjargjöf Gunnlaugs, og strýkur hana sér til harmaléttis. Helga jafnar saman hlutskipti þeirra Sigrúnar sem „vakti Helga úr haugi“ og hlakkar til að troða „með Gunnlaugi / helstig greiðan ...“ (Grímur Thomsen II 1934:41).

Í kvæðinu Steingerður kvartar hin ógæfusama kona undan eiginmanni sínum, ber af sér afbrýði eiginmannsins og ástleitni Kormáks, ástareldurinn sem Freyja valdi brenni hjartað að kolum. Orðalag kvartananna er svo líkt að það verður að viðlagi.

Guðrún Ósvífursdóttir er síðasta kvæðið í flokknum. Hún minnst helstu atvikanna í ástar- og hatursögu þeirra Kjartans. Í Helgu fögru skildi að þau Gunnlaug „máttur norna“ og „dísin upp hjá Urðarbrunni / ... annað garn hún átti spunnid,“ eins og Guðrún er látin komast að orði enda urðu „misjöfn morgunverkin“ meðan hún spann tólf álna garn vó Bolli bóndi hennar Kjartan. Í kvæðinu ber Guðrún einnig saman ævi þeirra Brynhildar Buðladóttur og má sá samanburður til sanns vegar færast því að seint munu nútímafræðimenn geta séð skilin milli örlaga þessara kvenskörungna.

Ekki orti Grímur fleiri kvæði en Sinfjötla um fornar, germanskar hetjur eftir íslenskum heimildum. En í kvæðaflokki sem hann kallaði einu nafni *Gotneskt* er farið eftir því sem varðveist hefur af *De origine actibus Getarum* eða *Um uppruna og sögu Gota* eftir Jordanes (stundum ritað Jorandes). Á heimildunum sést að sagnaritaramir eru nær vettvangi en hinir norrænu sagnamenn og skáld. Í kvæðinu Svanhildur virðist hún troðin hestafótum til bana til sigurs á Húnum en ekki vegna þess að hinir yngri menn vilja gifta hana Randver, syni Jörmunreks, eins og í íslenskum heimildum. Jörmunrekslok er um Sörla og Hamdi sem fara að hefna hennar á Jörmunreki, en ekki ber neitt á milli þessa kvæðis og hliðstæðra kvæða í eddu nema það að hér er enginn Erpur. Þá eru kvæðin Umsátur Rómaborgar og Gröftur Alreks um *hervirki Gota í Rómaveldi*. Í kvæðinu Rósamunda vikur sögunni til Langbarða en konungur þeirra Albeinn hefur vegið konung Gota og tekið dóttur hans frillutaki, og látið gera ker úr hauskúpu föður hennar; en hér er um fornt minni að ræða sem kemur fyrir í Atlakviðu og víðar. Hún hefnir sín með því að bera honum eitraðan drykk úr höfuðkúpu eins og Guðrún Gjúkadóttir Atla Húnakóngi og finnst hann örendur um morguninn eins og Atli.

5.4 Kvæði um erlenda atburði

Grímur orti allmörg kvæði um erlenda atburði. Í kvæðaflokknum Þrjár viðskilnaðir lætur hann þrjá valdamenn lýsa ævi sinni. Á banasænginni lætur hann Richelieu, forsætisráðherrann og kardinálann franska, fyrst minnst þess þegar göfug kona í æsku hans „meðan hjartað sló“ svipti hann hugar ró, en ólíklegt er að það hafi verið drottningin sjálf (Knecht 1991:46). Hann hugleiðir svo hvernig vonbrigðin í einkalífínu og hefndin fyrir smánina sem konan sýndi honum hafa tvinnast saman við stjórnarstefnu hans, einveldi

konungs. Síðar býður hún honum allt „sem svannar eiga til og hafa falt“ en þá hafnar hann öllu öðru en því „að ánauðug hún væri stjórnar þý, / — því hjartað orðið kyrrt var þá og kalt“ (Grímur Thomsen II 1934:69). Hann minnst þess með stolti hvernig „höfuðið í hjartans kom þá stað / og hefur Frökkum nokkuð afrekað“ (II 1934:69). Eitt hinna ótrúlegustu afreka hefur sjálfsagt verið þegar honum tókst á banasænginni að koma upp um samsæri sem Gaston bróðir konungs og hertoginn Cinq-Mars höfðu stofnað til gegn honum (Knecht 1991:61–62). Víst er um það að þá hefur forsprakkanum „orðið meint“, enda hálshöggvinn. Hann hefur þá ekki hlegið lengur eins og sumir aðrir hennar dýrlingar, svo sem Gaston konungsbróðir, en hann hefur vafalítið felld tár þegar hann varð að flýja hið blíða Frakkland í ofboði. Þessir tignarmenn höfðu gert sig seka um landráð og er víst varla ofmælt að Grímur léti kardínálanum verða á munn: „Fjandmenn ég á ei / Frakklands nema sé.“ En nokkur huggun hefur það verið kardínálanum að „flestum hef ég komið þeim á hné“ og sumir þeirra voru einmitt nokkrir þeirra sem hin göfga kona hafði leitað með „gabbs og háðungar“.

Annað kvæði í þessum flokki er Sverrir konungur sem minnst þess að þrátt fyrir bann páfa og biskups sé „hásætið heimilt“ honum og svo hrannast minningarnar upp um langa og stranga valdabaráttu og að lokum býður hann þessum höfðingjum byrginn því „kórónaður kóngur er ég“ (Grímur Thomsen II 1934:67). Í Líkför Karls XII. er einnig lýst þrautseigjinni en á þessum tímum sáu menn hann í rómantískum bjarma fjarlægðarinnar eftir að skáldið Esaias Tegnér hafði reist minningu þessa konunglega vígabrandis úr rústum mikils ósigurs.

Kvæðið Alexander við Ganges lýsir því hve miklum herforingjum reynist það auðvelt að blása í glæður metnaðarins svo að hann blossi upp. Hæðnislegri eru Göngu-Hrólfur að ekki sé minnst á Víkinga skírni, en Þjóðvaldur Frakkakóngur er launkímið kvæði.

Grímur orti kvæðið Olífant um hornið sem hin forna franska hetja Rollant þeytti uns hjartað brast í örvæntingarfullri bæn um liðsauka sem aldrei barst vegna svika Ganelos. Eins og aðrir frjálshuga menn á 19. öld gleymdi Grímur ekki heldur Poniatowski sem sagði hættulega særður: „Drottinn hefur treyst mér fyrir heiðri Pólverja. Ég get ekki látið hann af hendi nema til Drottins.“⁶

⁶ Samnefnt kvæði (Poniatowsky) var ort 1831 þegar Pólverjar gerðu uppreisn gegn Rússum, sbr. Pierre Jean de Béranger [1859]:265 neðanmáls.

5.5 *Kvæði um innlenda atburði*

Enda þótt Grímur liti mjög til fornaldarinnar í söguljóðum sínum lét hann ekki hjá líða að yrkja um íslenskar hetjur og atburði á hinum seinni öldum og allt fram á daga Sveins Pálssonar læknis, sem sundreið Jökulsá í jökulhlaupi og jakaburði til að vinna „verkið mannkærleika“ (Grímur Thomsen II 1934:96). Í kvæðunum um Ólöfu Loftsdóttur tengir hann svo íslenskar miðaldir við glæsta fornöldina með því að að sýna að einnig þá voru uppi konur gæddar sömu hetjulund hvort sem hún hugði sér „enga hefð né frama“ (II 1934:47) að hefna sín á einstæðingi, að eigi skuli gráta Björn bónda heldur safna liði eða það Drottin svo um „merki“ af mildi sinni við dauða sinn að hún hafi verið sínu trú í verki (II 1934:49).

Í sama anda er kvæðið Teitur í Bjarnanesi og Þorvarður Loftsson sem fóru að Jóni Gereksyni alskryddum fyrir háaltarinu í Skálholtskirkju á Þorláksmessu á sumri, flettu skrudanum af biskupi og drektu í Brúará. Torfi í Klofa og Lénharður fógeti eru einnig baráttumenn gegn erlendu valdi, og í kvæðinu um Ögmund biskup og Diðrik af Minden sést að Grími lét engu síður að lýsa manni með skapperð Ögmundar, sem er blíður viðurtals en séður. Þegar Diðrik af Minden „með makt og miklu veldi / ... reið á Skálholtsstað“ eftir ránin í Viðey skenkjaranum „biskup býður / bjór að spara sízt og mjöð“. Diðrik gætir ekki tungu sinnar og refirmir báðir, biskup og Jón, „ráðsnar þegninn“, ráða ráðum sínum með Drottin sem eina vottinn og „Refs voru hvassar tennurnar“ og rósta varð í ranni þar sem Diðrik féll í valinn, „en — biskup sefur sætt í næði / sveinum þó að Myndens blæði“ (Grímur Thomsen I 1934:81).

Friðsamari er Skúli fógeti í Bátsenda pundaranum, enda vopnlaus en „yfir rummungum reiddi hann hátt / réttar og laganna sverð“ (II 1934:84) af engu minna hugrekki en Halldór Snorrason forðum sverð sitt yfir svíra Haralds harðráða.

5.6 *Niðurlag*

Sýnt hefur verið fram á með glöggum rökum hve söguljóð Gríms Thomsens eru margþætt. Leitað hefur verið að skáldinu að baki þeim, ekki einungis í kvæðinu Á Glæsivöllum sem lýkur með afhjúpuninni ljóðrænu: „kalinn á hjarta þaðan slapp ég“ (I 1934:26) heldur hefur Sigurður Nordal (1969:18) dregið fram þessar ljóðlínur í Tókastúfi (Grímur Thomsen II 1934:39):

Lakast var, að upp til ýta
annarra ég varð að líta,
en — ofan horfðu menn á mig.

og vegna þess að Grímur var dulur maður einnig í ljóðunum hafa menn reynt að ráða í söguljóðin til að komast að sem flestu um vist, „gesta vist“ hefði Tóki Tókason sagt, í utanríkisþjónustunni dönsku. Því miður vill það stundum gleymast að Grímur var áhugamaður mikill um sagnfræði í flestra kvikinda líki og sé litið á söguljóð hans í heild kemur það óhjákvæmilega í ljós að Grímur var, hvort sem hann gerði sér grein fyrir því eða ekki, að leggja grunninn að íslenskum söguljóðum og honum tókst að sýna fram á það með fögru myndmáli og útsmognu eins og lýsingarorðinu „ilbleikir“ í Amljóti gellina að vekja listræna forvitni. Þá er það ennfremur umhugsunarefni hve nærfærinn hann var í sögufræðslunni. Þannig bar hann blak af Daða í Snóksdal fyrir að koma í hendur umboðsmanna danska konungsvaldsins Jóni Arasyni biskupi og sonum hans, Ara lögmanni og síra Birni, fyrir það eitt að vilja halda uppi landslögum. Hann hafnar gersamlega túlkun þjóðfrelshreyfingarinnar á hlutverki katólsku kirkjunnar í baráttu gegn kúgun danska valdsins, hummar fram af sér vísu Jóns Arasonar um hina vondslegu blekkingu veraldarinnar sem endar með hendingunum: „að ég skal dæmdur af danskri slekt / og deyja svo fyrir kóngsins mekt“ þar sem ekki vottar einu sinni fyrir trúfræðilegu mati biskups á ástandinu. Hann gerir þetta í þeirri vissu að rétt sé að lýsa atburðum í samræmi við gildar skoðanir hvers tíma. Annars geti menn ekki áttað sig á því að allir atburðir séu að einhverju leyti einstakir; enginn geti gerst nákvæmlega tvisvar og skapgerð manna sé einnig háð aldaranda, ríkjandi skoðunum hvers tíma eða tímabils og hann vill freista þess að koma aldarandanum sem best til seinni tíma kynslóða. Þess vegna yrkir hann um hugarástand málalíðanna norrænu í Miklagarði í Væringjahvöt, með vísanirnar Pólotasvarf og Landeyðan úr sögu Haralds harðráða í Fornmanna sögum (VI:171, 178 og VII:96–97).

Engum getur blandast hugur um réttmæti þessara orða dr. Jóns Þorkelssonar í formálanum (I 1934:xxxii) að heildarútgáfu kvæða Gríms Thomsens:

Það hefir án efa haft mikla þýðingu fyrir kveðskaparstefnu Gríms, að á hans yngri árum voru hinar mestu þjóðernishreyfingar um öll lönd og eins á Norðurlöndum, og hinn svonefndi „Skandinavismus“, sem Grímur einn Íslendinga hneigðist að ...

Að vísu þýddi Grímur nokkur eddukvæði og Sigrún, Nótt, Til Svövu og Freyjukettina eftir Bjarna Thorarensen á dönsku, en ekki ber á því að hann hafi frumort neitt á því máli í þágu eflingar norrænnar samkenndar og samvinnu. En vel sést, þegar grannt er skoðað, hve hættir frændþjóðanna hafa staðið Grími undarlega nærri hjartarótum. Í Landslagi hefur hann haldið hætti

finnsku fyrirmyndarinnar en annars er það kvæði „svo íslenskt í meðferð Gríms, að það má heita frumkvæðið“ (I 1934:xxxv) og eins er farið með kvæðið Á Sprengisandi (I 1934:22–23).

Í kvæðinu Á Glæsivöllum (I 1934:26–27) hefur Grímur aðeins gripið til háttar sænska þjóðkvæðisins og svo er víðar eins og í kvæði fyrir Brúðhjónaminni Ólafs Finsens og Ingibjargar Ísleifsdóttur (Várvindar friska) (I 1934:38–39). Lengra hefur skáldið gengið í kvæðinu Á fætur, því að fyrri vísan minnir menn að vísu á „Mandom, mod och morske män“, en síðari vísuna mundi Grímur hafa nær frumkvæðið. Þá er Rúnaslagur (I 1934:12–13) steypur „upp úr gömlu brotasilfri“ (I 1934:xxxvi) en við samanburð á erindunum úr þessu sænska þjóðkvæði sem eru prentuð ásamt grein um rúnir í danska blaðinu *Fædrelandet* 1854 No. 186 hefur Grímur breytt nafni hetjunnar í Heming og að auki er endir Rúnaslags allur annar, þ.e. harmsögulegur, og kemur ekki heim við sænsku gerðina eins og Grímur hefur birt hana í áður nefndu tölublaði af *Fædrelandet* (Sveriges medeltida ballader 1983: 268–270).

Þá hefur Grímur ort Álfadans (I 1934:17–18) undir sama hætti og upphafskvæðið í danska leikritinu *Elverhøj* eftir Heiberg og er það raunar svipað að efni því að bæði eru kvæðin um álfa. Grímur hefur sýnilega haldið upp á þennan þjóðkvæðahátt því að undir honum er kvæðið Músahjón (I 1934: 63–64). Kvæði Gríms Haugganga Hálfis konungs (I 1934:23–24) og Jólناسumbl (I 1934:7–9) eru undir færeyskum dansahætti en sem dæmi um sagnadans undir þeim hætti má nefna Ólúvukvæði sem er prentað í *Anti-quarisk Tidsskrift* (1847:281–304, með nótum 306–307).

6 Hagmælska og skáldskapur

Í ritdómnum Um rímur af Tistrani og Indfönu virðist Jónas Hallgrímsson nánast líta á hugtökin *kveðskapur* og *skáldskapur* sem andheiti, en *kveðskapur* mun merkja þarna ‘rímnakveðskapur’. Samt er rétt að viðbrögð Bjarna Thorarensens við skoðunum Jónasar koma greinilega fram í bréfi til Bjarna Þorsteinssonar amtmanns 18. apríl 1839: „Grei er með Breidfiörd — hann er besti Rimer en Skáld gét eg ei kallad hann“ (1986:166), en með þessu gerir Bjarni ljósan greinarmun á þeim sem láta við það sitja að snúa sögum í bundið mál, óbreyttum, og hinum sem ástunda frumlega efnismeðferð. En með einkunninni „besti“ og áherslunni á „Rimer“ lofar Bjarni hagmælsku Sigurðar Breiðfjörðs, en minnst ekki á áhrif bragfræðidýrkunar hans á málfar rímna hans. Mætti vel skilja það svo að Bjarna hafi ofboðið orðalag Jónasar

um kveðskap Sigurðar. En í bréfi til Bjarna Þorsteinssonar amtmanns dagsettu 30. desember 1830 (1986:130) er hann andvígur því að forsmá Árna Böðvarsson:

Árna Böðvarsson skulum við ecki að öllu Leiti forsmá! Rímur eru Skáldskapartegund útaf fyrir sig, og Skáld sem gétur þóknast Almenníngi, er þó að minnsta Kosti góður í *Folkepoesie*, og svomikid er víst að einginn stídr Versificator gétur Almúga þóknast, en meira er varid í Lidugleikann en margur hyggur ... *einginn* af þeim heldri Versasmidum sem nú lifa er *rétt lidugr* nema Eigilsen einn ... Ockar Tíma Arni Böðvs. (Breidfiord) hefði gétad ordid mikid Skáld — en, til að verda lidugur verður hann lágur og hégómlegur.

Í eldra bréfinu kveður að ýmsu leyti við annan tón og skiptir mestu að rímur eru kallaðar skáldskapartegund, að vísu „útaf fyrir sig“ en ef til vill er ekki rétt að leggja yfirgrípsmeiri merkingu í þessa viðbót en orðalagið felur í sér. Erfiðara virðist á hinn bóginn að átta sig á því hvaða merkingu Bjarni leggur nákvæmlega í hugtakið skáld, m.a. vegna þess að þarna er sýnilega átt við Árna Böðvarsson á Ökrum sem var eitt helsta rímnaskáld 18. aldar. Næst lagi liggur ef til vill að skilja svo þessa staðhæfingu að skáld með hæfileika Árna séu vel að sér í þjóðkvæðum eða um þau, nema hvorttveggja sé, og þess vegna fundvís á alþýðleg yrkisefni. En varla er heldur fráleitt að túlka þetta orðalag svo að slíkt skáld ætti hægt með að leggja stund á „Folkepoesie“, sé í það hugtak lögð merkingin skáldskapur við alþýðuskap sem ekki hefur slípast í munnmælum. En hvort sem um er að ræða er ekki fullljóst hvort menn öðlast skáldnafn fyrir andagift, vinsældir alþýðu eða lidugleikann að mati Bjarna í þessu bréfi. Ástæðan til þess er sú að samanburður Bjarna á hugtökunum skáld og *versificator* er ekki beinn vegna orðalagsins „stídr Versificator“. Í því felst samt jafnframt ábending um ójafna stöðu skálda og þeirra sem ekki hafa annað til brunns að bera en hagnæmskuna eina saman. Að lokum kallar Bjarni Eigilsen, þ.e. Sveinbjörn Egilsson þá kennara við Bessastaðaskóla, einn „af hinum heldri Versasmidum sem nú lifa“.

Að vísu er erfitt að andmæla því með rökum að versasmíður geti sem best náð yfir bæði orðin skáld og *versificator*, en samt er undarlegt að Bjarni Thorarensen skuli ekki hafa tekið upp þessa hárnákvæmu þýðingu latneska orðsins. Þess ber samt að minnast að íslenskir skólagengnir menntamenn bæði á öndverðri 19. öld og fyrr höfðu numið latneska skáldskaparfræði og lesið dönsk rit um bókmenntir; var þeim því fullljós greinarmunur Rómverja hinna fornu á *poëta* og *versificator* og Dana á *digter* og *rimer*. Að fornu var

ekki skilið á milli skálda og hagyrðinga, svo að séð verði, þó að málsnjall maður hafi á þeim tímum verið kallaður *hagmæltr* (Fritzner 1886:690 og Cleasby, Vigfússon, Craigie 1957:231). Í Háttatali Snorra Sturlusonar kemur líka fyrir *hagmælt* sem afbrigði af töglagi. Tengslin við háttarheitið gætu bent til þess, að þetta orð hafi einkanlega verið haft um þá sem gerðu vísur og ljóð, kviðlinga og fræðipulur, en til þess dugði mönnum að hafa brageyra auk þekkingar á einföldum bragarháttum. En háttarheitið brýtur ekki í bága við áherslu skáldanna á sífellt vandaðri og jafnframt flóknari hætti ásamt nýstárlegri kenningum, heldur bendir það á mikilvægi hagmælskunnar í þessari ásókn í frumleika. Skáldunum var beinlínis nauðsynlegt að leggja stund á hagfelld vinnubrögð sem sumum öðrum til að færa þekkingu sína í viðurkenndan búning (Sverrir Tómasson 1988:180–189).

Sem von er hefur geysimargt glatast af fornum, norrænum skáldskap og stundum standa heiti kvæðanna ein eftir eða þá nöfn skáldanna eintóm. En aðeins heitið skáldfíflahlutur hefur geymt um hlutskipti þeirra samtíðarmanna skáldanna, sem reyndu af vanefnum að líkja eftir skáldunum. Um þann hlut kemur orðið *leirburður* fyrir þegar á 16. öld bæði í vísu Halls Magnússonar og í Íslandslýsingu Odds Einarssonar. Orðalagið *leir ara ens gamla* er í lausavísu Þórarins stutfelds, íslensks skálds á 12. öld (Finnur Jónsson 1912:491, Páll Eggert Ólason 1926:526, Sverrir Tómasson 1996:49–56). Leir merkir þarna skítur, ari er forn mynd af örn; er þarna vísað til sagnarinnar fornu úr Snorra-Eddu um Óðin. Um sömu viðhorf vitnar kveðskapur sá sem kenndur hefur verið við Hakabrag (Jón Samsonarson 1989:57–64).

Varla er fjarri því að ætla að menn hafi farið að nota orðið *hagmæltur* þegar komið var fram á 17. öldina en það kemur fyrir seint á 17. öld í orðasambandinu „hagmæltur til skáldskapar“ (Alþingisbækur 7:349, 9:109) og *hagorður* um svipað leyti (sjá Stefán Ólafsson 1886:17). En ekki er það fyrir en í heimspekiriti frá upphafi 18. aldar, *Lofi lyginnar*, að auðsýnn greinarmunur sjáist gerður á skáldum og hagmæltum mönnum. Höfundurinn, Þorleifur Halldórsson (1683–1713), getur um þá „andríku menn og þau furðuverk náttúrunnar sem skáld kallast“ og segir síðan (1988:45):

Hinir aðrir, sem ljóð kunna að gjöra en ekki dikta eður ljúga upp efninu, hafa ekki þá æru að heita skáld heldur nefnast þeir hagmæltir, hvað latínskir kalla *versificatores*. Og er það merkilegt að skáld hafa, svo vel hjá Grikkjum sem Rómverjum, sitt nafn af því orði sem merkir að gjöra eða dikta upp nokkuð af öngvu.

En Páll Vídalín hélt fornum hætti að kalla alla skáld og styðst þar sennilega einnig við skoðanir alþýðu því að í riti hans *Recensus poetarum* er skáldum skipað í flokk eftir því hvort um er að ræða: „mikið skáld, skáld með betra slag, heppið skáld, skáld í meðallagi, meðallipurt skáld“, eins og Guðrún Ingólfssdóttir (1994:68) bendir á. Orðið hagamælska kemur ekki fyrir, svo vitað sé, fyrr en í formála Eggerts Ólafssonar að kvæðum sínum seint á 18. öld (1832:5). Þar stendur m.a.:

Sumir kveða bæði fljótt og liðuglega, en þá vantar efni, innföll og andagift; þeir eru kallaðir og haldnir góð skáld, en hafa ei utan þá grein íþróttarinnar sem nefnist hagamælska.

Rekur Eggert svo skilmerkilega ýmsa ágalla skálda og klykkir út með þessum orðum (1832:5):

Svo skal þá eitt algjört skáld hafa þessar höfuðgáfur til að bera: *hagamælsku, andrúki og smekk*; í smekknun sé kjörvísi, skamtr og viðkvæm nærfærni innifalín ...

Er ekki laust við að þarna sé boðuð koma Jónasar Hallgrímssonar. Jafnhliða skoðanaskiptum lærðra manna um skáldskaparmál var svo búið til hugtakið hagrýðingur úr hagrörður, en elsta þekkt dæmi þess er í Rímum af Hjálmtý og Ölvi sem Árni Böðvarsson á Ökrum orti árið 1769 (Björn K. Þórólfsson 1965:clxiv). Samt finnst það orð ekki á prenti fyrr en langt er komið fram á 19. öld.

Í greininni Fjölni kallaði Tómas Sæmundsson (1838:8) þýska skáldið Ludwig Tieck „eithvurt hið mesta skáld nú á dögum“ enda þótt hann vísaði til rita Tiecks í óbundnu máli. Hjá Tómasi virðist hugtakið *skáldskapur* ná yfir allt skáldlegt, sbr. „í hvarju fegurð og snilld alls skáldskapar er í fólgin“ (1838:9).

Áhrif ritlistarinnar á höfundarhugtakið í íslenskum bókmenntum frá því á átjándu öld og fram á hina tuttugustu hefur Þröstur Helgason rakið greinilega (1995:279). En höfundarvitundin er í vissum skilningi eldri ritlist bæði í dróttkvæðum og ævintýrum. Einnig er frumlegri framsetningu reistar munandi skorður í bókmenntum og munnmælum, og munar þar mestu að sagnamenn breytast í rithöfunda og áheyrendur í lesendur. Að vissu leyti á þetta einnig við um skáld og hagrýðinga því að þeir verða að reiða sig á minni og áhuga hlustendanna til þess að yrkingar þeirra komist í munnmæli. En á móti vegur ákveðin formfesta hins bundna máls sem gerir það auð-

lærðara sögnum og ævintýrum. Þetta auðveldar mönnum við að leggja kvæði og vísur á minnið til að geta haft yfir síðar öðrum til fróðleiks og skemmtunar stundum óbreytt eða lítt úr lagi fært. Með ritlistinni öðluðust menn hins vegar ákveðið sjálfstæði og þurftu ekki að taka beint til greina hvers konar gagnrýni þótt sameiginleg varðveisla beggja efnisflokka eddukvæða, goðakvæða og hetjukvæða, í Konungsbók einni handrita, beri þess nokkurt vitni hve hætt þessi kvæði voru komin vegna þverrandi áhuga manna. Þá gátu einstakir kviðlingar, vísur og jafnvel þulubrot varðveist vegna tengsla við efni í óbundnu máli sem skráð var.

Svo fór að hver hópur skáldmæltra manna af öðrum tók orðið skáld í arf og voru þar löngum mikilvirkust rímnaskáld og sálmaskáld. Eins og rússneski fræðimaðurinn M.I. Steblin-Kamenskij (1982:99) hefur bent á er „rómantíska stefnan í grundvallaratriðum í því fólgin að mörk persónuleikans voru skilgreind að nýju, og leiddi það til uppgötvunar hins innra heims sjálfsins.“ Í rómantísku stefnunni kristallaðist aldalöng þróun einstaklingsvitundarinnar og mikilvægs þáttar hennar, höfundarvitundarinnar. Í öndvegi íslenskra bókmennta voru nú leiddir hinir frumlegu höfundar. Það var engin tilviljun að þeir voru skáld heldur var það í rökréttu samhengi við samhengið í íslenskum bókmenntum frá upphafi. Á þessum tímamótum í sögu þjóðarinnar þótti því einsætt að hefja skáldanafnið til nýs vegs og virðingar sem fólu í sér kröfur um nýtt frumleikahugtak í skáldskap. Jafnframt var hið forna sett skör lægra og skilgreint sem hagamælska.

7 Lokaorð

Engin skáld á Íslandi höfðu áður staðið í eins fjörugu sambandi við þjóðina og elstu rómantísku skáldin, enda voru þau fyrstu íslensku skáldin sem áttu þess einhvern kost að fá nýort kvæði birt á prenti innan árs. Munaði þar mestu um *Klausturpóstinn*, *Fjölni* og *Ný félagsrit*. Ekki vita menn samt nú hvernig Bjarna Thorarensen var innanbrjósts þegar hann varð ekki var við nein viðbrögð við kvæðinu Ísland, nema verið hafi háðstílvitnun Stefáns Stephensens amtmanns „slepjuskaps ódyggðir“ í frumprentunina — síðar breytt í „læpuskaps ódyggðir“ — og Stefán skaut inn í bréf um kvonbæna-raunir Bjarna. Bróðir Stefáns, Magnús Stephensen, hafði birt kvæðið fremst í tímariti sínu *Klausturpóstinum*, en kvæðið „stingur gersamlega í stúf við allt annað efni í ritinu, bæði að því er varðar anda og skáldskapargildi“, eins og Þorleifur Hauksson (1976:9) kemst að orði. Þegar höfð er í huga gagnkvæm óvild Bjarna og Stefánunga á þessum árum er ekki örgrannt um að birting

kvæðisins í nóvember 1818 hafi ekki verið með öllu undirhyggjulaus; og eitt er víst að ekki verður annað séð en samtíðarmönnum hafi fallist bæði orð og hendur við þá dirfsku skáldsins að ávarpa ættlandið með orðunum „fagurt og ógurlegt ertu þá brunar / eldur að fótum þín jöklunum frá“. Móðuharðindin voru þá enn í minni fjölda landsmanna og úr áhrifamætti þeirra endurminninga hefur varla dregið við endursögn.

Trautt verða fundnar frumlegri ljóðlínur í skáldskap þeirra þremmenninganna en hinar síðastnefndu. Þar brýtur snilld frumleikans svo gersamlega í bága við mat skrifandi samtíðarmanna skáldsins á náttúrufegurð að þeim finnst sjálfsagt að geta kvæðisins sjálfs að engu nema með háðslegri tilvitnun! Hætt er við að fyrir ritöld hefði fáum þótt þess vert að festa það í minni, þ.e.a.s. hefði skáldið og flytjandinn þá ekki breytt kvæðinu sökum gagnrýni áheyrenda til að halda vinsældum.

Annars kemur það ekki á óvart að Bjarna Thorarensen skuli hafa tekist með kvæðinu Ísland að gera landa sína jafnorðlausa og heimildir benda til. Við ávarpið „aftur í legið þitt forna þá fara / föðurland!“ bætir hann „áttu, — og hníga í sjá“, svo að þjóðin lifi ekki við „vesöld með ódyggðum“. Þarna virðist orla á landvættatrú og ef til vill hefur farið hrollur um marga við þessa furðulegu skipun skáldsins þótt skilyrt væri. Ef til vill hefur getað hvarflað að sumum að Bjarni hafi orðið andheitur við kynni sín af álfum í æsku.

Í skáldskap þessara þriggja brautryðjenda rómantísku stefnunnar í íslenskum bókmenntum sést sameiginleg trú þeirra á mætti hans og hlutverki bæði í nútíð og framtíð þjóðarinnar. Bjarni Thorarensen, sem hlýtt hafði á suma fyrirlestra sem Henrik Steffens hélt á Ehlers Collegium í Kaupmannahöfn, vetrarmisserið 1802–1803, áttaði sig mætavel á því að grípa yri til gjörólkra ráða ætti að takast að efla sjálfstraust og vekja frelsishug Íslendinga og orti Íslands minni. Kvæðið varð snemma vinsælt meðal íslenskra stúdenta í Kaupmannahöfn, enda prentað í *Studenterviser* í Kaupmannahöfn 1819. Eftir að þeir komu heim frá námi og urðu embættismenn víða um land breiddist það út með þeim og varð eins konar þjóðsöngur langa hríð.

Frumleiki var aðalsmerki þremmenninganna. Hjá Bjarna birtist hann í nýstárlegri náttúrusýn. Eins og Þorleifur Hauksson (1976:19–20) hefur bent á er hún tengd að nokkru við hinn forna heim kappu og skálda sem líta yfir landið eins og formenn úr haugum sínum í þjóðsögnum 19. aldar (sjá Jón Árnason II 1862–1864:80). Einnig skal minnt á hina heiðnu þjóðtrú að menn dæju í fjöll. Í kvæðum Jónasar kemur einnig fram samband manns og náttúru en í fjölbreyttari myndum sem mynda heildarsýn. Ógnum náttúruaflanna er brugðið upp en oftast á jákvæðan hátt. Þegar hann hefur lýst hinum óskaplegu

eldgosum og landsiginu sem skapaði Þingvelli í kvæðinu Fjallinu Skjaldbreiði koma ljóðlínurnar í 8. og 9. erindi: „Svo er treyst með ógn og afli / alþjóð minni helgað bjarg“ og „gat ei nema guð og eldur / gjört svo dýrðlegt furðuverk“, í næsta erindi í anda algyðistrúarinnar (sjá Jónas Hallgrímsson I 1989:131–132). Að því leyti sker Jónas sig úr að hann yrkir í tengslum við náttúruna bæði um fulltrúa hins nafnlausa fjölda, bændur og búalið og sjómenn, við störf sín og lífsbaráttuna sjálfa sem fyrirbrigði. Mannlýsingarnar eru því ekki eingöngu uppistaða í erfiljóðum Jónasar, en í þeim hefur Bjarna einkanlega þótt takast að draga þær upp svo meistaralega í svo fáum dráttum að varla verði lengra gengið í listrænni sparsemi. Grímur lýsir hins vegar oftast mönnum, sem mótast hafa við ákveðnar, sögulegar aðstæður.

Áhrifum frá Íslands minni gætir nokkuð í kvæði Gríms, Ísland. Skáldið kvenkennir landið og hin fagra kona er „eilífra fjalla gyðjan há“. Svo er ekki í kvæðum Jónasar þó að lýsingar á fegurð ættjarðarinnar minni að nokkru á hið einstæða kvæði Bjarna.

Hvorttveggja var að rómantíska stefnan í íslenskum bókum stóð þrjú mannsaldra og eins hitt að þremmenningarnir sem lögðu grunninn að henni þurftu jafnframt yrkingunum að standa sig eftir föngum á öðrum vettvangi í lífsbaráttunni. Af þessu leiddi að skáldin þrjú skorti, sennilega oftar en okkur nútímamenn getur grunað, tíma til að sinna skáldskapnum eins og hugur þeirra hefur staðið til. Þá bar saman að nokkru öndverða sjálfstæðisbaráttuna og ævi eldri skáldanna sem bæði tóku í henni virkan þátt. Þetta setti að sjálfsögðu ákveðið mark á skáldskap þeirra. Eftir fyrsta sigurinn, endurreisn Alþingis 1845, kom hins vegar nær þrjátíu ára hlé og bæði af þeirri ástæðu og frama Gríms í utanríkisþjónustunni dönsku gafst honum ráðrúm til að sinna skáldskap sínum við breyttar aðstæður, bæði pólitískar og fagurfræðilegar. En einmitt þá átti vaxandi og fjölbreytt söfnun íslenskra þjóðsagna þátt í því að Grímur valdi sér úr þeim mörg yrkisefni og markaði það Grími vissa sérstöðu í íslenskum skáldskap á 19. öld. Annars staðar á Norðurlöndum varð samþæring þróun og virk þátttaka Gríms í skandinavísmannum skerpti hana. Þegar Grímur sneri heim, svo saddur á ójafnri baráttu við sér voldugri menn að hann fór aldrei eftir það til útlanda, bjó víðtæk þekking hans á sagnfræði og bókmenntafræði, yfirburðamannþekking og kyrrsetan á Bessastöðum honum æskilegt næði til að yrkja bæði mörg og fjölbreytileg söguljóð. Væntanlega hefur hann getað höfðað til áhugamanna um rímnakveðskap vegna skylds efnis að nokkru. Þannig átti hann, þótt seint væri, mikinn þátt í því að ýta rímunum til hliðar. Reyndar höfðu þeir þremmenningarnir verið sammála um þetta, en það var Grímur einn sem átti til þessa tíma og tækifæri svo að um

munaði, þó að bæði söguljóð Jónasar hafi öðlast traustari sess. En Bjarni Thorarensen, frumkvöðullinn, lengst af önnum kafinn embættismaður, átti þess lítinn annan kost en velja yrkisefnin úr fortíðinni þannig að þau vísuðu áheyrendum og lesendum leið til framtíðar með nokkrum hætti.

HEIMILDIR

- Aðalgeir Kristjánsson (útg.). 1983. Þrjú bréf Gríms Thomsens til Gríms Jónssonar amtmanns. *Andvari*:65–69.
- Albeck, Gustav. 1971. Romantik (1800–1820). *Dansk Litteratur Historie* 2:11–243. Politikens Forlag, København.
- Alþingisbækur Íslands* 7. (1663–1683). 1944–1948. Sögufélagið, Reykjavík.
- . 9. (1697–1710). 1957–1964. Sögufélagið, Reykjavík.
- Andrés Björnsson. 1946a. Um Hemings flokk Áslákssonar eftir Grím Thomsen. *Skírnir* 140:57–79.
- . (útg.). 1946b. Grímur Thomsen. *Ljóðmæli*. Inngangur:vii–xxxii. Íslensk úrvallrit. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Arnheiður Sigurðardóttir. 1962. Um kvæði Gríms Thomsen, Halldór Snorrason. *Eimreiðin*:249–266.
- Bausinger, Hermann. 1968. *Formen der „Volks poesie“*. E. Schmidt, Berlin.
- Bate, Jonathan. 1989. Shakespeare and Original Genius. *Genius. The History of an Idea*:76–97. Ed. Penelope Murray. Blackwell, Oxford.
- Behler, Ernst. 1992. *Frühromantik*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Béranger, Pierre Jean de. [1859]. *Le Béranger des familles*. Paris.
- Benedikt Gröndal. 1965. *Dægradvöl*. Útg. Ingvar Stefánsson. Mál og menning, Reykjavík.
- Bjarni Einarsson (útg.). 1955. Munnmælasögur 17. aldar. Inngangur. *Íslensk rit síðari alda* 6:v–clxviii. Hið íslenska fræðafélag, Reykjavík.
- Bjarni Thorarensen. 1818. Ísland. *Klausturpósturinn* 1,11:161–162.
- . 1935. *Ljóðmæli* I–II. Útg. Jón Helgason. Hið íslenska fræðafélag, Kaupmannahöfn.
- . 1986. *Bréf* I–II. Útg. Jón Helgason. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Reykjavík.
- Bjarni Þorsteinsson. 1906–1909. *Íslensk þjóðlög*. Carlsbergssjóðurinn, Kaupmannahöfn.
- Björn Halldórsson. 1814. *Lexicon Islandico-Latino-Danicum*. København.
- Björn K. Þórólfsson. 1934. *Rímur fyrir 1600*. Hið íslenska fræðafélag, Kaupmannahöfn.
- . (útg.). 1965. Brávallarímur eftir Árna Böðvarsson. *Rit Rímnafélagsins* 8. Reykjavík.

- Boberg, Inger M. 1966. Motif-index of Early Icelandic Literature. BA 27. Copenhagen.
- Brandes, Georg. 1891. *Den romantiske Skole i Tydskland. Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur forelæsninger af Georg Brandes*. Anden omarbejdede Udgave. 2. bind. Kjøbenhavn.
- Craigie, William A. (útg.). 1952. *Sýnisbók íslenzkra rímna frá upphafi rímnakveðskapar til loka nítjándu aldar I–III*. Thomas Nelson and Sons, London.
- Dagný Kristjánsdóttir. 1991. „Jónas Hallgrímssons romantiske forfatterskap.“ *Nordische Romantik. Akten der XVII. Studienkonferenz der International Association for Scandinavian Studies 7.–12. August 1988 in Zürich und Basel*:455–465. Ritstj. Oskar Bandle et al. Helbing & Lichtenhahn, Basel.
- Danmarks gamle folkeviser I–II*. 1853–1856. Udg. Svend Grundtvig. Kjøbenhavn. [Ljóspr. 1966.]
- Davíð Erlingsson. 1989. Munnmenntir og bókmenning. *Íslensk þjóðmenning VI*: 330–355. Ritstj. Frosti F. Jóhannsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Eddadigte I–III*. 1955. Útg. Jón Helgason. Munksgaard, København. [Eddukvæði]. 1867. *Norræn fornkvæði*. Útg. Sophus Bugge. Christiania.
- Eggert Ólafsson. 1832. *Kvæði*. Kaupmannahöfn.
- Egils saga Skalla-Grímssonar. 1933. Útg. Sigurður Nordal. *Íslensk fornrit II*. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Eichner, Hans (útg.). 1961. *Friedrich Schlegel. Geschichte der alten und neuen Literatur*. München.
- Einar Ól. Sveinsson. 1940. *Um íslenskar þjóðsögur*. Reykjavík.
- . 1944. Jónas Hallgrímsson og Heinrich Heine. *Skírnir* 118:51–74.
- . 1946. *Folksägner om isländska häxmästare*. Bokverk, Stockholm.
- . 1956. Um kveðskap Jónasar Hallgrímssonar. *Við uppspretturarnar*:249–260. Helgafell, Reykjavík.
- . 1962. *Íslenskar bókmenntir í fornöld I*. Almenna bókafélagið, [Reykjavík].
- Eiríkur Laxdal. 1987. *Saga Ólafs Þórhallasonar*. Álfasagan mikla. Skáldsaga frá 18. öld. Útg. Þorsteinn Antonsson og María Anna Þorsteinsdóttir. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Engel, Carlo. 1934. *Studien zum Dichterbegriff und zur poetischen Anschauung der Heidelberger Romantiker*. Würzburg.
- Fellows-Jensen, Gillian (útg.). 1962. Hemings þátrr Áslákssonar. EA B:3. Copenhagen.
- Finnur Jónsson (útg.). 1912. *Den norsk-islandske Skjaldedigtning I:A*. København.
- Fornaldarsögur Norðurlanda I–III*. 1943–1944. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. Forni, Reykjavík.
- Fornmanna sögur I–XI*. 1825–1837. Kaupmannahöfn.
- Frank, Roberta. 1981. Snorri and the Mead of Poetry. *Speculum norroenvm. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*:155–170. Ritstj. Ursula Dronke, Guðrún P. Helgadóttir, Gerd Wolfgang Weber og Hans Bekker-Nielsen. Odense University Press, Odense.

- Frenzel, Herbert. 1962. *Ariost und die romantische Dichtung*. Köln, Graz.
- Frenzel, Elisabeth. 1983. *Stoffe der Weltliteratur*. Kröner, Stuttgart.
- Furst, Lilian R. 1969. *Romanticism in Perspective*. Macmillan, New York.
- Gollancz, Israel. 1898. *Hamlet in Iceland*. David Nutt, London.
- Grimm, Jacob & Wilhelm. 1985. *Schriften und Reden*. Útg. Ludwig Denecke. Reclam, Stuttgart.
- Grímur Thomsen. 1843. *Om den nyfranske Poesi*. Et Forsøg til Besvarelse af Universitetets æsthetiske Priisspørgsmaal for 1841: „Har Smag og Sands for Poesi gjort Frem- eller Tilbageskridt i Frankrig i de sidste Tider og hvilken er Aarsagen?“ København.
- . 1845a. *Om Lord Byron*. Kjøbenhavn.
- . 1845b. Bjarni Thorarensen. En skisse af Grímur Thomsen. *Gæa æsthetisk Aarbog*:186–203. Kjøbenhavn.
- . 1845c. Álit um ritgjörðir. Ritdómur um Ágrip af merkisatburðum mannkynssögunnar, útlagt, aukið og kostað af Páli Melsted, cand.phil. Viðeyjar Klaustri 1844. *Ný félagsrit* 5:92–120.
- . 1880. Árajöfnuður milli árána 1655, 1760, 1855 og 1875 eins og þau reyndust hér á landi. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 1:228–253.
- . 1882. Atla þáttur Húnakonungs. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 3:31–79.
- . 1884. Þjóðreks þáttur Þéttmarssonar / Didrichs saga af Bern /. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 5:181–192.
- . 1887. Orustan við Waterloo. *Tímarit Bókmenntafélagsins* 8:266–284.
- . 1934. *Ljóðmæli I–II*. Reykjavík.
- Guðbjörg Jónsdóttir. [1943.] *Gamlar glæður*. Þættir úr daglegu lífi á Ströndum á síðari hluta 19. aldar. Útg. Helgi Hjörvar. Ísafold, Reykjavík.
- Guðrún Ingólfssdóttir. 1994. Seint mun fyllast Són og Boðn. Um skáldskap Páls Vídalíns. *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*:64–69. Orðmennt og Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, Reykjavík.
- Gunnlaugur Oddsson. 1819. *Ordabok, sem inniheldr flest fágíæt, framandi og vandskilinn ord, er verda fyrir i dønskum bókum*. Kaupmannahöfn.
- Halldór Laxness (útg.). 1957. *Jónas Hallgrímsson*. Kvæði og sögur. Heimskringla, Reykjavík.
- Hallfreður Örn Eiríksson. 1982. Sagnir og þjóðkvæði í skáldskap Gríms Thomsens. *Gripla* 5:162–182.
- . 1994. Hugmyndir íslenskra höfunda á 19. öld um þjóðarbókmenntir. *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötuugum 10. apríl 1994*:327–354. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Hannes Pétursson. 1979. *Kvæðafylgslni*. Um skáldskap eftir Jónas Hallgrímsson. Iðunn, Reykjavík.
- Hauksbók*. 1892–96. [Útg. Finnur Jónsson og Eiríkur Jónsson]. København.
- Helgi Þorláksson. 1969. Ossian, Jónas og Grímur. *Mímir* 8:22–32.

- Henriksen, Aage, Erik A. Nielsen og Knud Wentzel. 1975. *Ideologihistorie. Organismetænkningen i dansk litteratur 1770–1870 I*. Fremad, Kaupmannahöfn.
- Heinrich, Gerda (útg.). 1984. *Athenäum. Eine Auswahl*. Reclam, Leipzig.
- Hermann Pálsson (útg.). 1952. *Ambáles rímur eftir Pál Bjarnason. Rit Rímnafélagsins 5*. Reykjavík.
- Herder, J.G. 1778–1779. *Volkslieder I–II*. Leipzig.
- Hoffmeister, Gerhart. 1990. *Deutsche und europäische Romantik*. (2. Aufl.). Metzler, Stuttgart.
- Holman, C. Hugh. [1972.] *A Handbook to Literature*. Odyssey Press, Indianapolis.
- Jakob Benediktsson. 1983. Þjóðskáld. *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*:310. Ritstj. Jakob Benediktsson. Mál og menning, Reykjavík.
- Jordanes. 1961. *Romana et Getica. Monumenta Germ. AA V, 1*. Útg. Theodorus Mommsen. Weidmann, Berlin.
- Jóhann Sveinsson (útg.). 1947. *Eg skal kveða við þig vel*. Helgafell, Reykjavík.
- Jón Árnason (útg.). 1862–1864. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri I–II*. Leipzig.
- Jón Árnason. 1954. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri I–II*. Útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Þjóðsaga, Reykjavík.
- Jón Samsonarson. 1989. *Hakabragur. Véfréttir sagðar Vésteini Ólasyni*:57–62. Reykjavík.
- Jón Þorkelsson. 1934. *Grímur Thomsen. Ljóðmæli I*. Inngangur:xi–xlviii. Reykjavík.
- Jónas Hallgrímsson. 1837. Um rímur af Tistrani og Indfönu orktaf Sigurði Breiðfjörð. *Fjölur* 3:18–29.
- . 1883. *Ljóðmæli og önnur rit*. Útg. Hannes Hafstein. Kaupmannahöfn.
- . 1989. *Ritverk I–IV*. Útg. Haukur Hannesson, Páll Valsson og Sveinn Yngvi Egilsson. Svart á hvítu, Reykjavík.
- [Jónas Hallgrímsson og Konráð Gíslason]. 1835. Frá Hæni. *Fjölur* 1:140–144.
- Konráð Gíslason. 1984. *Bréf Konráðs Gíslasonar*. Útg. Aðalgeir Kristjánsson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Knecht, Robert. 1991. *Richelieu*. Longman, London.
- Kreutzer, Gert. 1974. *Die Dichtungslehre der Skalden. Poetologische Terminologie und Autorenkommentare als Grundlagen einer Gattungspoetik*. Scriptor, Kronberg.
- Martini, Fritz. [1968.] *Deutsche Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. [15. Aufl.] Kröner, Stuttgart.
- Matthías Johannessen. 1958. *Njála í íslenskum skáldskap. Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta*. Annar flokkur II, 1. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Maurer, Konrad. 1860. *Isländische Volkssagen der Gegenwart*. Leipzig.
- Mayer, Hans (útg.). 1962. Johann Wolfgang Goethe: Zum Schäkespears Tag. *Meisterwerke deutscher Literaturkritik. Aufklärung, Klassik, Romantik*:387–391. Goverts, Stuttgart.
- Murray, Penelope. 1989. Poetic Genius and its Classical Origins. *Genius. The History of an Idea*:9–31. Útg. Penelope Murray. Blackwell, Oxford.

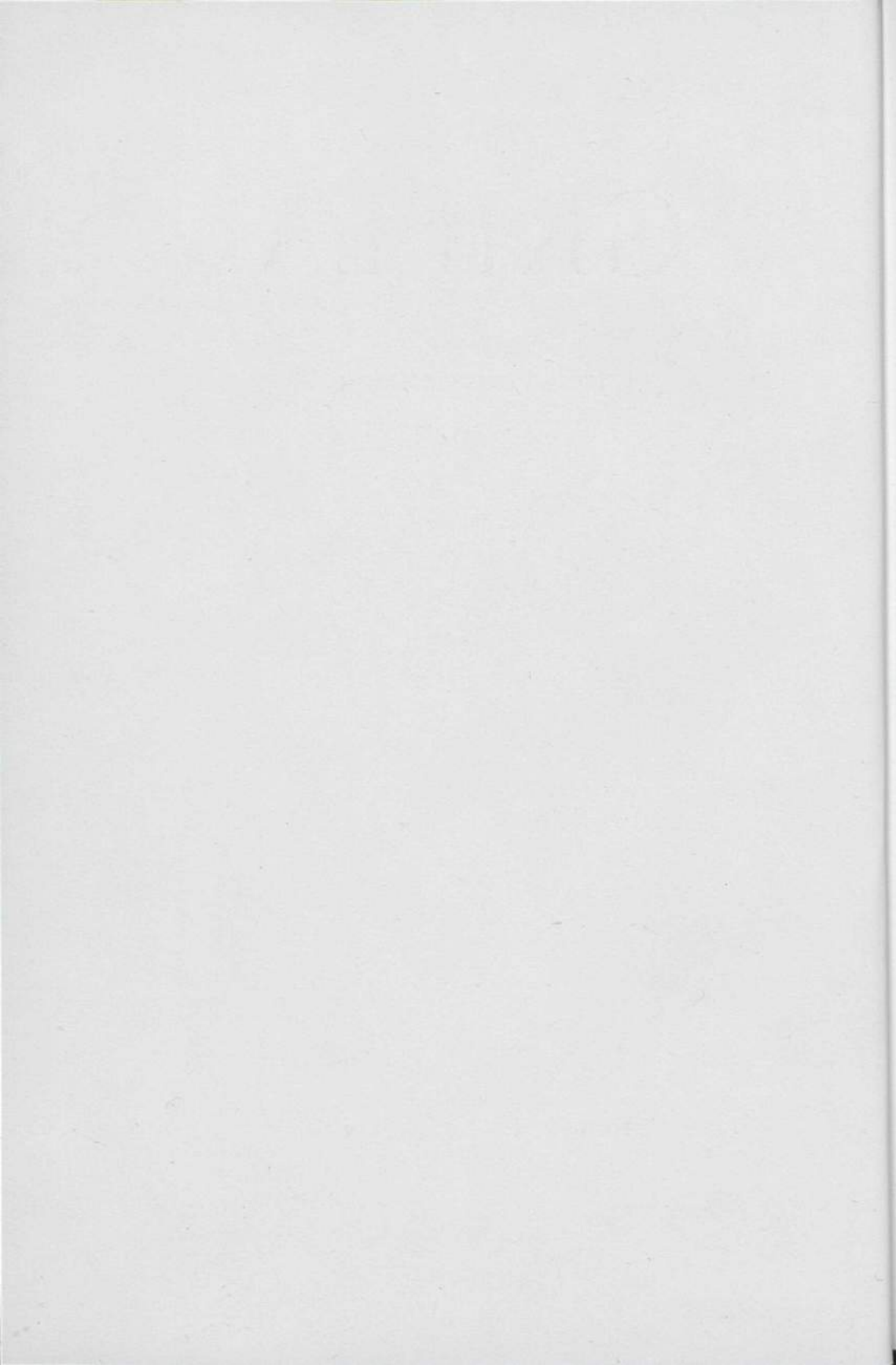
- Nanna Ólafsdóttir. 1961. *Baldvin Einarsson og þjóðmálastarf hans*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Oddur Einarsson. 1971. *Íslandslýsing*. Þýð. Sveinn Pálsson. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Pascal, Roy. 1937. *Shakespeare in Germany 1740–1815*. Berkeley.
- Paul, Hermann. 1891. *Grundriss der germanischen Philologie*. Strassburg.
- Páll Eggert Ólason. 1926. *Menn og menntir siðskiptaaldarinnar á Íslandi* IV. Reykjavík.
- Poestion, J. C. 1897. *Isländische Dichter der Neuzeit*. Leipzig.
- Reeves, Nigel. 1994. *Heinrich Heine. Poetry and Politics*. Libris, London.
- Richard Beck. 1937. Grímur Thomsen og Byron. *Skírnir* 111:129–143.
- Schlauch, Margaret. 1934. *Romance in Iceland*. London.
- Schlegel, August Wilhelm. 1966. *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur* I–II. Útg. Edgar Lohner. Kohlhammer, Stuttgart.
- Schlegel, Friedrich. 1815. *Geschichte der alten und neuen Literatur*. Wien.
- Sigurður Breiðfjörð. 1835. *Rímur af Núma kóngi Pompilssyni*. Videyar Klaustri.
- Sigurður Nordal. 1969. Grímur Thomsen. Erindi flutt í Reykjavík 15. maí 1920. *Grímur Thomsen*. Ljóðmæli: 11–50. Mál og menning, Reykjavík.
- Sigurður Nordal. 1944. Svo kvað Konráð. *Skírnir* 118:37–50.
- Sigurður Nordal (útg.). 1961. *Hirðskáld Jóns Sigurðssonar*. Almenna bókafélagið, [Reykjavík].
- Sigurður Nordal. 1996. *Samhengi og samtíð* I–III. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Snorri Sturluson. 1924. *Edda Snorra Sturlusonar*. Codex Wormianus. AM 242, fol. [Útg. Finnur Jónsson.] Gyldendal, København.
- . 1931. *Edda Snorra Sturlusonar*. Útg. Finnur Jónsson. København.
- . 1991. *Edda. Háttatal*. Útg. Anthony Faulkes. Oxford University Press, Oxford.
- de Staël-Holstein, Anne Louise Germaine Necker. [1866]. *De l'Allemagne*. Paris.
- . 1959. *De la littérature*. Ed. P. Tieghem. Droz, Paris.
- Steblin-Kamenskij, M. I. 1982. *Myth. The Icelandic Sagas & Eddas*. Critical introduction by Edmund Leach. Epilogue by Anatoly Liberman. Transl. Mary P. Coote with the assistance of Frederic Amory. Karoma, Ann Arbor.
- Stefán Ólafsson. 1886. *Kvæði* II. Útg. Jón Þorkelsson. Kaupmannahöfn.
- Stephan G. Stephansson. 1953–1958. *Andvökur* I–IV. Útg. Þorkell Jóhannesson. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Stoll, H.W. 1871. *Kennslubók í goðafræði Grikkja og Rómverja*. Þýð. Steingrímur Thorsteinson. Kaupmannahöfn.
- Strauß, Manfred. 1986. La Gierusalemme liberata ... *Kindlers Literatur Lexikon* 5:3939–3941. Beck, München.
- Sveinbjörn Beinteinsson (útg.). 1961. *Sigurður Breiðfjörð*. Tístransrímur. Ísafold, Reykjavík.

- Sveinbjörn Egilsson. 1856. *Ljóðmæli*. Útg. Th. Johnsen [et al.]. Reykjavík.
- Sveinn Yngvi Egilsson. 1992. Eddur og íslensk rómantík. Nokkur orð um óðfræði Jónasar Hallgrímssonar. *Snorrastefna*:255–269. Ritstjóri Úlfar Bragason. Reykjavík.
- Sveriges medeltida ballader* I. 1983. Útg. Sven-Bertil Jansson og Bengt R. Jonsson. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Sverrir Kristjánsson. 1970. Ástvinir guðanna deyja ungir. Frá Tómasi Sæmundssyni og félögum hans. *Með vorskipum*:145–187. Íslenzkir örlagaþættir eftir Sverri Kristjánsson og Tómas Guðmundsson. Forni, Reykjavík.
- Sverrir Tómasson. 1988. *Formálar íslenskra sagnaritara á miðöldum*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- . 1996. Nýsköpun eða endurtekning? Íslensk skáldmennt og Snorra Edda fram til 1609. *Guðamjöður og arnarleir*:1–64. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Thalheim, Hans-Günther (útg.). 1966. *Des Knaben Wunderhorn*. 1805–1808. Alte deutsche Lieder 1–3. Gesammelt von Ludwig Achim von Arnim und Clemens Brentano. Rütten & Loening, Berlin.
- [Tómas Sæmundsson.] 1835. [Athugasemdir neðanmáls við] Athugasemdir um Íslendfnga, efnkum í trúarefnum, eptir Loðvík Kristján Müller. *Fjöltnir* 1:32–47.
- . 1838. *Fjöltnir*. *Fjöltnir* 4:3–19.
- Úr brjefi af Austfjörðum. 1836. *Fjöltnir* 2:38–48.
- Vilhjálmur Þ. Gíslason. 1980. *Jónas Hallgrímsson og Fjöltnir*. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Wellek, René. 1975–1977. *A History of Modern Criticism: 1750–1950* 2. Yale University Press, New Haven.
- Þorleifur Halldórsson. 1988. *Mendacii encomium. Lof lyginnar*. Með inngangi eftir Halldór Hermannsson í þýðingu Þorsteins Antonssonar. Hið íslenska bókmennta-félag, Reykjavík.
- Þorleifur Hauksson (útg.). 1976. *Bjarni Thorarensen*. Ljóðmæli. Úrval. Rannsóknastofnun í bókmenntafræði við Háskóla Íslands. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Þorleifur Guðmundsson Repp. 1824. *Bör et Digt oversættes i samme Versart, hvori det er skrevet?* En Undersøgelse henhørende til Metriken og den empiriske Sprogphilosophie ... Kjøbenhavn.
- Þórunn Valdimarsdóttir. 1990. Um gagnkvæma ást manna og meýjar (fjallkonunnar). *Yrkja*. Afmælisrit til Vigdísar Finnbogadóttur 15. apríl 1990:288–294. Íðunn, Reykjavík.
- Þröstur Helgason. 1995. Tíluð höfundarins. *Skírnir* 169:279–308.

SUMMARY

The poets Bjarni Thorarensen (1786–1841), Jónas Hallgrímsson (1807–1845) and Grímur Thomsen (1820–1896) were pioneering figures in Icelandic romantic literature, employing verse rather than prose as a way of reaching a wider audience in the community. Their origins were very different and the three men had little in common except their irregular but lifelong commitment to poetry, and their belief in the power of original verse in the nation's life. This article examines the nature and form of their poetry in the light of both medieval and modern Icelandic poetic tradition, and in the context of the poets' knowledge of works by major foreign poets. The article discusses romantic theories about poetic geniuses and the nature of genius itself, about historicism and — in connection with Icelandic folk belief — about the organic connection between man and universe.

*Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
he@rhi.hi.is*

SAMTÍNINGUR

Enn um Pálsbók

Í *Sögu*, tímariti Sögufélags 1995, birtist ritfregn eftir undirritaða um bók Sveinbjarnar Rafnssonar prófessors um Pál Jónsson Skálholtsbiskup sem út kom árið 1993. Bókinni fann ég fátt til lofs og með sínum hætti snerist SvR til varnar fyrir bókarkorn sitt í *Sögu* 1996.

Í ritfregninni tíndi ég til fáein dæmi þar sem mér þótti SvR hafa sneitt hjá ritum stöku fræðimanna og þess vegna ekki sýnt Páls sögu í öðru ljósi en því sem hann sjálfur brá upp í sinni gulu bók. Í lok varnar sinnar fellir SvR mig á mínu eigin bragði og rifjar upp að fyrrum lét ég hans hvergi getið opinberlega í lestri og grein um sárafar í Íslendinga sögu. Í kennslu sinni og lærðri grein setti SvR fram þá hugmynd að að baki sáralýsingum í Sturlunga sögu liggi „minnisgreinar sem skráðar hafi verið vegna málarekstrar“ (1977:726). Í grein og kennslu lagði SvR áherslu á að sýna fram á að minnisgreinar til sára- og benjalýsinga í Sturlungu bentu til vaxandi notkunar ritaðra gagna í réttarathöfnum á 13. öld og væri það ótvírætt merki um „aukin áhrif rómversks réttar“ og í greininni varpar hann fram þeirri spurningu hvort Grágásarlög séu að einhverju leyti undir áhrifum rómversks réttar (1977:726). Vissulega höfðu kennsla og grein SvR áhrif á erindi mitt og grein á og í *Sturlustefnu*, en ég þóttist þó fara aðra leið en hann. Ég notaði sum sömu dæmi úr Sturlungu og hann hafði notað og með þeim og öðrum að auki leitaðist ég við að sýna að minnisgreinar um fyrirætlaðar aðfarir og bardaga hefðu getað komið að notum nafnkenndum mönnum sem afl höfðu til þess að ná til sín féggjöldum fyrir mannvíg eða sár og jafnframt reyndi ég að sjá Íslendinga sögu sem hagnýtt dæmasafn lögsögumannsins Sturlu Þórðarsonar og enn jafnvel sem óbeina uppsprettu söguefna á 13. öld og hafði þá Íslendinga sögur í huga, einkum Brennu-Njáls sögu. Hugmynd mín var að reyna að skyggjast um lífheim og helheim Sturlungu og í sömu andrá sköpunarheim Íslendinga sagna. Ritheim Grágásarlaga hafði SvR þá þegar merkt sér og hefir þeyst um hann síðan (sjá t.d. Sveinbjörn Rafnsson 1990).¹ Það var oflæti af mér að nefna ekki læri-

¹ Nú er þar komið reiðinni að dæmt er fals og skrók upp á höfund Hrafnkels sögu (sjá Sveinbjörn Rafnsson 1996a).

meistarann SvR í samhengi við minnisgreinar til málareksturs, en ekki „leiður misskilningur“ einsog hann kallar í vörn sinni.

Hinsvegar held ég það misskilning SvR að telja það prentvillur sem ég kalla í ritfregninni lesvillur hans og dæmi þá jafnhliða af fyrri reynslu þegar ráðamenn Árnastofnunar fólu mér að bera saman prófarkir með handbragði SvR við frumrit prestaskýrslna frá 19. öld sem prentaðar voru í bók undir heitinu *Frásögur um fornaldarleifar* (Sveinbjörn Rafnsson 1983). Við þann samlestur varð til langur villulisti sem raun væri að rifja upp. SvR var þá ekki sýnt að taka rétt eftir skrifi presta og enn er hann við sama heygardshornið í útgáfu kirknaskrárinnar í Pálsbók sinni þar sem til að mynda fellur niður heil sókn í Meðallandi og hann prentar hiklaust „Gessastaðakirkja“ þar sem í handriti stendur skýrlega Bessastaðakirkja. Slíkar yfirsjónir kallar SvR smáræði, en þess skal minnst að sínum augum lítur hver á silfrið.

Í vörn sinni virðir SvR það ekki svars að í ritfregninni var bent á einstök atriði í *Íslensku fornbréfasafni* sem sýna ótrúverðugleika endurgerðar hans á gömlu kirknaskránni. Honum er meira í mun að lesa mér guðrækilegan pistil og segir að rétt sé að „bera virðingu fyrir löngu liðnu fólki ... og gera því ekki upp skoðanir í deiluefnum sem það hefur alls ekki látið í ljós“ (1996b: 315). Í pistlinum leggur prófessorinn út af orðum mínum um skattaálgur páfa sem eru fengin úr bók SvR sjálfs þar sem hann segir um tilefni kirknaskrárinnar (1993:85):

Líklegast verður að telja að tilefni skrárinnar hafi verið einhvers konar gjaldaálagning af hálfu biskups á kirkjur og klerka og reyndar kemur vart annað til greina. ... Líklega þarf að fara alla leið til Rómar enda langlíklegast að hér liggi að baki páfaskattur.

Áður en SvR dregur þessar ályktanir í bók sinni hefir hann þó skrifað að í skránni komi fram landfræðileg lýsing á Skálholtsbiskupsdæmi og að ákveðin upptalning í skránni virðist miðuð við ferðir biskups og ætluð honum til halds og trausts í vísitasíum (1993:82). En í vörn sinni í *Sögu* (1996:313) þverast SvR við þeirri skemmtilegu og skynsamlegu skoðun minni að kirknaskráin sé einskona landabréf og segir hann að skráin „sýnist varla vera gerð sem leiðarvísir“ og ekki „verður séð að skráin sé leiðarvísir þó að hún sé í staðfræðilegri röð“ og heldur fast við þá tilhugsun sína að fyrirskipaður páfaskattur í auðum línunum í registri Innocentíusar III páfa liggi að baki kirknaskránni (1996b:314).

Í ritfregninni lét ég í ljósi efa um ákveðnar tilgátur í bók SvR og sýndi

dæmi þess að texti hans í útgáfu Páls sögu og kirknaskrárinnar heldur ekki allstaðar og önnur atriði sýna að endurgerð hans á kirknaskránni stendur á ótraustum grunni. SvR kaus að verja sig með dylgjum og gífuryrtum ásökunum í minn garð sem ég nenni ekki að hafa eftir en vísa aftur í hugskot þess er sendi.

RIT

- Guðrún Ása Grímsdóttir. 1988. Um sárafar í Íslendinga sögu Sturlu Þórðarsonar. *Sturlustefna*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- . 1995. Ritfregn um Sveinbjörn Rafnsson. *Páll Jónsson Skálholtsbiskup*. Nokkrar athuganir á sögu hans og kirkjustjórn. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 33. Reykjavík, 1993. *Saga* 33:197–207.
- Sveinbjörn Rafnsson. 1977. Grágás og Digesta Iustiniani. *Sjöttu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977:720–732*. Ritstj. Jónas Kristjánsson og Einar G. Pétursson. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- (útg.). 1983. *Frásögur um fornaldarleifar*. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- . 1990. Forn hrossreiðalög og heimildir þeirra. Drög til réttarheimilda Grágásar. *Saga* 28:131–148.
- . 1993. *Páll Jónsson Skálholtsbiskup*. Nokkrar athuganir á sögu hans og kirkjustjórn. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 33. Reykjavík.
- . 1996a. Um Hrafnkels sögu Freysgoða, heimild til íslenskrar sögu. *Saga* 34: 33–84.
- . 1996b. Til varnar bókarkorni. *Saga* 34:310–317.

Guðrún Ása Grímsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík

LEIÐRÉTTING

Í RITGERÐINNI „Lokaorð. „Úti hneggjaði / hesturinn Grani““ í bókinni *Guðamjóður og arnarleir* (1996:331) hefur mér orðið það á að kalla höfund Rósarímna Jón Ívarsson en hann var eins og allir vita Rafnsson, en rímurnar eru á hinn bóginn kveðnar til Rósants Ívarssonar.

Sverrir Tómasson
Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
sverrirt@rhi.hi.is

LEIÐBEININGAR UM FRÁGANG GREINA

1 Efni

Gripla er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norræna fræða og birtir efni sem tengist rannsóknum á textafræði, bókmennta- og málsögu og sögu Íslands og Íslendinga.

Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir.

Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á færeysku, norsku (nýnorsku og bókmáli), sænsku, dönsku, ensku, þýsku og frönsku.

2 Skil á efni

Fyrstu gerð efnis þarf aðeins að skila í handriti en þegar samþykkt hefur verið að birta það og það telst frágengið af hálfu höfundar þarf bæði að skila því í lokahandriti og á **tölvudisklingi**. Upplýsingar um ritvinnsluforrit og leturgerð (font) skulu fylgja.

Póstfang *Griplu* er:

Ritstjórn Griplu
Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík

Efni má einnig koma beint til ritstjórnar.

Höfundar skulu jafnan láta nafn sitt, pósthfang og netfang (og veffang ef um það er að ræða) fylgja ritum sínum.

3 Um leiðbeiningarnar

Leiðbeiningar þessar eru gerðar til að auðvelda ritstjórn og höfundum að búa tímaritið til prentunar. Þær eru m.a. byggðar á reglum *Íslensks máls* eftir Halldór Ármann Sigurðsson (1991).¹

¹ Halldór Ármann Sigurðsson veitti góðfúslegt leyfi sitt til að nota leiðbeiningar sínar og hafi hann bestu þökk fyrir.

Höfundar eru beðnir að fara eins nákvæmlega eftir leiðbeiningunum og þeir treysta sér til, a.m.k. í lokagerð handrits.

4.–13. kafli eru um fræðilegar greinar, ritgerðir og athugasemdir, stuttar sem langar, en 14. kafli er um útgáfur.

4 Stafsetning, framsetning og frágangur

Æskilegt er að höfundar fari að opinberum reglum um stafsetningu og greinarmerkjasetningu.

Höfundar skulu kappkosta að skrifa eðlilegan og læsilegan stíll svo að efni tímaritsins sé eins skýrt og aðgengilegt og kostur er. Eitt af því sem best stuðlar að því er skýr kaflaskipting. Stuttum athugasemdum þarf að sjálf-sögðu ekki að skipta í kafla en lengri greinum skal skipta í tölumerkta kafla; æskilegt er að hver hafi sitt heiti. Sé um langa kafla að ræða er sjálfsagt að skipta þeim í undirkafla sem beri hver um sig tölu og heiti. Heiti og númer aðalkafla eru með ögn stærra lettri en heiti og tölur undirkafla eru skáletruð eins og hér er sýnt:

1 Inngangur

2 Skáldsnillingar

2.1 Snillingar

Til að auðvelda framsetningu og auka skýrleika er ætlast til þess að greinar hefjist á glöggum inngangi þar sem viðfangsefnið er reifað og að þær endi á niðurlagskafla þar sem helstu niðurstöður eru rifjaðar upp fyrir lesandanum.

5 Neðanmálsgreinar

Ýmiss konar innskot, þakkir fyrir veitta aðstoð, óútskýrð vandamál og fleira sem rýfur eða truflar frásögn meginmáls er gott að setja í neðanmáls-greinar. Að öðru leyti er best að hafa neðanmálsgreinar eins fáar og stuttar og unnt er. Í þeim skulu aðeins vera efnislegar athugasemdir en ekki hreinar til-vísanir í heimildir.

Allar neðanmálsgreinar skulu tölusettar með samfelldri töluröð frá upphafi greinar til enda.

6 Dæmi

Dæmi í meginmáli eru auðkennd með skáletri hvort sem um er að ræða orðasambönd, orð eða orðhluta. Sama máli gegnir um einstök hljóð sem tákn-

uð eru með bókstöfum. Leturtákn skal hins vegar afmarka með einföldum tilvitnunarkerkjum, 'p'. Erlend máldæmi eru auðkennd með sama hætti og íslensk en íslensk þýðing þeirra er afmörkuð með einföldum tilvitnunarkerkjum. Einnig skal nota einföld tilvitnunarkerki þegar rætt er um merkingu íslenskra orða. Dæmi úr málum sem nota ekki latneska stafrófið skal umrita með latneskum stöfum nema sérstök ástæða sé til annars.

7 Myndir og töflur

Ekki fer vel á því að hafa tölulegar upplýsingar í meginmáli nema þær séu mjög einfaldar og því er farið fram á að þær séu settar fram í töflum.

Einfaldar töflur má hafa á sínum stað í tölvuskjali en flóknari töflur, myndir s.s. línurit o.þ.h. skulu fylgja í sérstöku skjali. Í handriti skal merkt greinilega hvar töflur og myndir eiga að vera. Skýringartexti með töflum skal hafður undir þeim og greindur frá þeim með auðu línubili. Autt línubil er einnig haft á undan töflum og á eftir skýringartexta þeirra.

Ljósmyndir sem höfundur óskar eftir að séu prentaðar skulu fylgja handriti og rækilega merkt hvar í greininni þær eiga að vera ásamt upplýsingum um stærð. Ljósmyndir af handritum, blaðsíðum í handriti eða hluta þeirra getur ritstjórn útvegað fyrir höfund í flestum tilvikum en um það verður að semja sérstaklega. Óski höfundur sérstaklega eftir að ljósmynd sé prentuð í lit skal semja um það sérstaklega.

Ritstjórn áskilur sér rétt til að hnika ljósmyndum, töflum og öðrum myndum til í texta greinar ef þannig stendur á umbroti.

8 Leturbreytingar í greinum

Nota skal *skáletur* í eftirfarandi tilvikum:

- Í öllum dæmum.
- Í fyrirsögnum undirkafla.
- Í töflu- og myndaheitum, bæði í meginmáli og skýringartextum með myndum og töflum.
- Til að auðkenna heiti tímarita og bóka, bæði í heimildaskrá og meginmáli. Sé hins vegar um að ræða heiti á bókmenntaverki eða handriti skal ekki breyta letri.

Að jafnaði skal aðeins nota **feitt letur** í tveimur tilvikum:

- Til glöggvunar, t.d. á hugtaki þegar það er nefnt fyrst eða á einhverju eftirtektarverðu atriði.

b) Til áherslu (þessari notkun skal þó stillt í hóf).

Sé þörf á frekari leturbreytingum getur farið vel á að nota HÁSTAFI eða HÁSTEFLINGA.

Forðast ber að nota feitt letur eða hástafi í stað skáleturs.

9 Tilvitnunarkerki og sérstök tákn

Einföld tilvitnunarkerki, ‘ ’, eru einkum notuð til að afmarka merkingu dæma, til að afmarka merkingu hugtaka og til að afmarka leturtákn.

Tvöföld tilvitnunarkerki, „“, eru notuð til að afmarka stuttar orðréttar tilvitnanir.

Aldrei skal hafa greinarkerki (t.d. punkt) innan tilvitnunarkerkja nema það tilheyrir tilvitnuninni.

Hljóðrituð dæmi skulu höfð innan hornklofa, [], og skal reynt að fara sem næst eftir íslenskum hljóðritunarvenjum og/eða alþjóðlega hljóðritunarkerfinu I.P.A. Hornklofar eru einnig notaðir til að afmarka athugasemdir eða leiðréttingar höfundar inni í tilvitnun. Ennfremur eru hornklofar notaðir til að afmarka ólæsilega stafi eða orð í uppskrift handrits (sjá nánar í 14. kafla).

Hljóðkerfisleg dæmi skulu höfð á milli skástrika, //.

Endurgerð dæmi skulu merkt með * og skáletruð eins og önnur dæmi.

Þegar fellt er niður úr orðréttari tilvitnun skal það gefið til kynna með þremur punktum, ..., eins og venja er.

Bandstrik, -, er aðeins notað til að skipta orði á milli lína og tengja samsett orð sem ekki er unnt að rita í einu orði.

Pankastrik, ~, er sett á milli talna í sömu merkingu og forsetningin *til*, auk þess sem það er stundum notað í stað punktis eða kommu.

Í tilvitnunum í handrit geta komið fyrir sérstök tákn sem að jafnaði skal taka nákvæmlega upp, sjá nánar í næsta kafla.

Um notkun oddklofa, slaufusviga o.fl. tákna sjá 14. kafla.

10 Tilvitnanir

Höfundur ber fulla ábyrgð á að vitnað sé rétt til annarra rita.

Tilvitnanir í prentuð rit með latnesku stafrófi eru teknar nákvæmlega upp, stafréttar. Óþarft er þó að sýna hvernig leyst er upp úr böndum og skammstöfunum, ef um slíkt er að ræða, ef það skiptir ekki máli. Tilvitnanirnar eru stafréttar með réttitunar-, málfars- og efnisvillum ef um þær er að ræða. Höfundur getur þó komið á framfæri athugasemd um slíka villu innan hornklofa inni í texta tilvitnunarinnar eða leiðrétt hana en þá verður það að koma

skýrt fram annað hvort innan hornklofa eða strax á undan eða á eftir tilvitnuninni.

Tilvitnanir í rit á máli þar sem latneska stafrófið er ekki notað skal umrita með latneskum stöfum nema sérstök ástæða sé til annars.

Tilvitnanir í handrit skulu að jafnaði vera stafréttar og ekki er þörf á að sýna hvernig leyst er upp úr böndum og skammstöfunum. Höfundur er þó heimilt að umrita tilvitnun í handrit og samræma stafsetninguna annað hvort í samræmi við núgildandi reglur eða samræmda stafsetningu forna ef tilvitnunin hefur einungis efnislegt gildi. Höfundur skal þó hafa tilvitnunina algjörlega stafrétta, ef það skiptir máli; hafa skal þó samráð við ritstjórn um slíkt þar sem ekki er víst að öll tákni séu fyrir hendi í prentsmiðju.

Stuttar orðréttar tilvitnanir eru hafðar innan tvöfaldrar tilvitnunarkerkjá, „“, í meginmáli. Lengri orðréttar tilvitnanir skal auðkenna sérstaklega með breiðri spássú (inndrætti). Ennfremur skal greina þær frá meginmáli með auðu línubili á undan þeim og eftir. Vísað skal til heimildar á undan slíkri tilvitnun.

Pegar eitthvað er felld niður úr orðréttri tilvitnun skal það gefið til kynna með þremur punktum, ..., eins og venja er.

11 Tilvísanir

Tilvísanir í heimildir eru auðkenndar með nafni höfundar ritsins ásamt útgáfuári og blaðsíðutali þar sem við á. Útgáfuár og blaðsíðutal kemur jafnan innan sviga og nafn höfundar einnig nema það sé hluti af meginmáli. Stundum er höfundarnafnið hins vegar hluti textans og er það þá ekki endurtekið innan sviga. Svipaður háttur er hafður á um tilvísanir í rit ótilgreindra höfunda, heimilt er þó að sleppa útgáfuárinu í tilvísuninni ef fullljóst er um hvaða útgáfu er að ræða.

Ekki skal nefna bindisnúmer í tilvísun nema fleiri en eitt bindi rits séu notuð sem heimildir. Þegar vitnað er til blaða í handriti er farið að viðteknum venjum.

Í beinum tilvísunum skal aðeins nota eftirnafn erlendra höfunda en ávallt fullt nafn íslenskra höfunda.

12 Tilvísanir í texta

Margar greinar í Griplu eru þess eðlis að oft er vitnað meira í texta eftir ókunna höfunda en þekktu. Rit þessi hafa í flestum tilvikum verið gefin út, gjarnan í ritröðum sem bera langa og í sumum tilfellum óþjála titla. Til að til-

vísanir í texta sem prentaðir hafa verið í ritröðum verði ekki svo langar að til lýta sé hefur ritstjórn Griplu ákveðið að höfundar skuli vitna til texta í eftirtöldum ritröðum og tímaritum með þessum skammstöfunum:

ANF = *Arkiv för nordisk filologi*

ASB = *Altnordische Saga-Bibliothek*

BA = *Bibliotheca Arnarnagnæana*

DI = *Diplomatarium Islandicum*

DN = *Diplomatarium Norvegicum*

EA = *Editiones Arnarnagnæanæ*

ÍF = *Íslensk fornrit*

JEGP = *Journal of English and Germanic Philology*

KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*

MM = *Maal og Minne*

Safn = *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta*

SS = *Scandinavian Studies*

STUAGNL = *Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur*

Skrá þessi tekur einungis til texta eftir ókunna höfunda í útgáfu annarra, en til rita eftir þekktu höfunda skal vísa eins og lýst er í 11. kafla.

13 Heimildir

Skrá um þær heimildir sem vitnað er til þarf að fylgja öllu efni, einnig ritdómum. Höfundi er þó heimilt að hafa fleiri rit í skránni en hann vísar til og er það í flestum tilvikum eðlilegt.

Heimildunum er raðað í stafrófsröð þess máls sem greinin er rituð á eftir nöfnum höfundar ellegar skammstöfunum eða stytum heitum rita ef ekki er unnt að kenna ritið við tiltekinn höfund. Séu höfundar fleiri en einn eru þeir tilfærðir í þeirri röð sem er höfð í heimildinni sjálfri.

Í greinum sem skrifaðar eru á íslensku skal nota íslenska stafrófsröð og miða röðun við skírnamafn íslenskra höfunda en ættarnafn erlendra höfunda. Tvö eða fleiri rit eftir sama höfund sem hafa sama útgáfuár skal auðkenna með a, b ... í heimildaskrá.

Í heimildaskrá koma liðirnir í ákveðinni röð:

höfundur — útgáfuár — titill bókar — útgefandi (forlag) — útgáfustaður.

höfundur — útgáfuár — titill greinar/kafla — titill bókar — blaðsíðutal í bók — útgefandi — útgáfustaður.

höfundur — útgáfuár — titill greinar — titill tímarits — númer tímarits — blaðsíðutal greinar.

Að jafnaði skal reynt að forðast millitilvísanir í heimildaskrá.

Heimildir sem kenndar eru við höfund eða höfunda skulu því aðeins skammstafaðar að mjög oft sé til þeirra vitnað.

Viðbótarupplýsingar, t.d. um frumútgáfu, endurútgáfu eða ljósprentun, má hafa innan hornklofa.

Heiti tímarits eða bókar sem dreift er opinberlega skal vera skáletrað, en ekki annað, nema þá það sem er skáletrað í titli bókar. Ekki skal skáletra undir titil bókar eða viðbótarheiti og ekki heldur heiti greinar. Bókfræðilegar upplýsingar skulu vera stafréttar nema hvað í stað rómverskra talna í ártölum, bindisnúmerum o.s.frv. skal nota serkneskar tölur.

Ekki skal getið útgefanda tímarits og ekki er þörf á að geta útgefanda ef ritið er uppselt fyrir löngu (og útgefandi ekki lengur til).

Þessum reglum skal nú lýst nánar:

A Greinar í tímaritum:

Bjarni Vilhjálmsson. 1990. Postulínsgerð og hestavíg. Athugun á heimild Jóns Espólíns um hestaþing á Bleiksmýrardal. *Gripla* 7:7–50.

Ciklamini, Marlene. 1993. The Hand of Revision: Abbot Arngrímur's Redaction of *Guðmundar saga biskups*. *Gripla* 8:231–252.

Margrét Eggertsdóttir. 1995. Þýskt gyllinistafróf í þremur íslenskum þýðingum. *Gripla* 9:63–96.

B Greinar í bókum:

Guðvarður Már Gunnlaugsson. 1994. Lesbrigði í AM 455 fol. Vitnisburður um týnd handrit? *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*, bls. 289–305. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.

Haugen, Odd Einar. 1988. Grensa kring vitskapan. Om demarkasjonslinjer i tekstkritikken. *Tekstkritisk teori og praksis*. Nordisk symposium i tekstkritikk Godøysund 19.–22. mai 1987, bls. 63–94. Novus forlag, Oslo.

Torfi H. Tulinius. 1994. The Purloined Shield or *Egils saga Skalla-Grímssonar as a Contemporary Saga*. Samtíðarsögur. The Contemporary Sagas. Forprent. Preprints, bls. 758–769. Nífunda alþjóðlega fornsagnaþingið. The Ninth International Saga Conference, Akureyri.

14 Útgáfur

Í Griplu eru birtar útgáfur á stuttum textum sem varðveittir eru í handritum. Þeim skal fylgja inngangur, formáli eða eftirmáli útgefanda og gilda um hann sömu reglum um frágang og um greinar (sbr. 4.–13. kafla). Í inngangi

skulu koma fram upplýsingar um handritið og textann, auk annars sem útgefandi vill koma að. Það er ekkert því til fyrirstöðu að útgáfa af þessu tagi fylgi langri fræðilegri ritgerð. Að öðru leyti gilda sérstakar reglur um meðferð textans og verður gerð grein fyrir þeim hér á eftir.

Textinn er prentaður stafrétt og er sýnt hvernig leyst er upp úr böndum og skammstöfunum. Upplausn á böndum er sýnd með skálettri, en upplausn á skammstöfunum (punktum og táknum með óvísri merkingu) er sýnd innan sviga.

Eftirtalin tákn eru notuð ef þörf krefur:

|, lóðrétt strik merkir nýja línu í handriti; uppi hægra megin við strikið fylgir tala sem sýnir númer línunnar sem kemur á eftir (/, skástrik er hins vegar aðeins notað ef það kemur fyrir í handritinu).

(), svigar merkja að það sem er innan þeirra er skammstafað í handriti með punkti eða tákni sem merkir ekkert ákveðið.

˘, merkir að það sem er milli þessara merkja er skrifað yfir línu í handriti.

˘, merkir að það sem er milli þessara merkja er skrifað á spássú, jafnvel ofan textans eða undir.

‡, merkir að það hefur verið strikað yfir það sem er milli þessara merkja í handriti, settir punktar undir það eða skafið burt.

‡, endurtekið fyrir slysi, eða skrifað án þess að vera leiðrétt.

<, oddklofar eru settir utan um stafi, orð eða setningar sem útgefandi telur að hafi fallið niður af vangá.

[], hornklofar eru settir utan um stafi, orð eða setningar sem eru ólæsileg í handriti vegna slits eða skemmda. Útgefandi getur lesið í eyðurnar og prentað það sem augljóst er að eigi að standa eða það sem stendur í uppskrift.

[[], tvöfaldir hornklofar sýna að það sem á milli þeirra er hefur verið ólæsilegt við fyrri gerð stafréttrar útgáfu. Það sem var læsilegt þá er haft innan einfaldra hornklofa nú.

0000, ólæsilegir bókstafir, eða stafir sem hafa verið skornir burt; fjöldi tákna svara nokkurn veginn til fjölda bókstafanna, að vísu ekki fjölda hugsanlegra banda.

00..., fjöldi bókstafa sem hafa verið skornir burt er óvís.

...00, fjöldi bókstafa sem hafa verið skornir burt er óvís.

00...00, fjöldi bókstafa sem hafa verið skornir burt er óvís.

Sjá nánar í 6. kafla um ljósmyndir af handritum.

15 Útdráttur

Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o.þ.h.) skal fylgja útdráttur á öðru máli. Efni á íslensku og öðrum norrænum málum skal fylgja útdráttur á ensku eða þýsku, en efni á ensku, þýsku og frönsku skal fylgja útdráttur á íslensku.

Í útdrætti skal aðeins stiklað á stærstu efnisatriðunum og helstu niðurstöðum og skal hann að jafnaði ekki vera lengri en ein blaðsíða í handriti.

16 Skrár

Hverju bindi Griplu fylgja þrjár skrár. Höfundar skulu gera þessar skrár í íslenski stafrófsröð og láta fylgja með á tölvudisklingi. Ritstjórn Griplu sér um að bæta við blaðsíðutali við hvert atriði eftir því sem við á.

Í fyrsta lagi skrá yfir þau handrit sem minnst er á í ritinu. Handritaskráin er í tvennu lagi. Annars vegar skrá yfir handrit eftir safnmarki og hins vegar skrá yfir nöfn handrita.

Í öðru lagi skrá yfir upphöf kvæða og vísna sem minnst er á í ritinu.

Í þriðja lagi nafnaskrá. Höfundar skulu gera skrá yfir nöfn þau sem koma fyrir í grein eða útgáfu hvers og eins. Skráin er í íslenski stafrófsröð og nöfnin eru stafsett á nútímavísu.

Í nafnaskrá eru tekin með öll nöfn nema þau sem koma fyrir í heimildaskrá. Þó skal tekið með nafn höfundar ef nafn hans kemur fyrir í samfelldu máli í grein (meginmáli eða neðanmálgrein), sama gildir um nafn rits. Heiti allra manna og íbúa svæða, vætta, náttúrufyrirbæra, hluta og öll landfræðiheiti eru tekin með í skrána. Höfundur skal skýra hvert nafn eftir því sem tók eru á.

17 Athugasemdir

Ritstjórn eða sérfróðir menn, sem hún fær til liðs við sig, gerir athugasemdir við allt efni; þessar athugasemdir eru oft ítarlegar. Ekki eru aðeins gerðar athugasemdir við fræðilega röksemdafærslu heldur einnig við framsetningu, orðalag, frágang o.s.frv. Þar kemur fram hvort grein er birtingarhæf með litlum eða engum breytingum, hæf til birtingar eftir gagngerar breytingar eða óhæf til birtingar. Athugasemdir eru að sjálfsögðu misjafnar engu síður en greinar en þær eru gerðar með hagsmuni höfunda og tímaritsins í huga.

18 Prófkir

Fyrsta próförk er send höfundum til yfirlstrar. Hún skal lesin og leiðrétt og send ritstjórn um hæl. Á próförk skal aðeins gera nauðsynlegar leiðrétt-

ingar og höfundar mega búast við því að verða látnir greiða þann kostnað sem hlýst af annars konar breytingum, þ.e. frávikum frá samþykktri lokagerð.

19 Sérprent

Höfundar fá send 25 eintök af sérprentum án endurgjalds. Höfundar geta pantað fleiri eintök um leið og þeir skila fyrstu próförk en þurfa þá að greiða sérstaklega fyrir þau samkvæmt reikningi.

HEIMILDIR OG NOKKUR RIT UM FRÁGANG HANDRITA

Baldur Sigurðsson og Bjarni Ólafsson. 1989. *Fram á ritvöllinn*. Mál og menning, Reykjavík.

Halldór Ármann Sigurðsson. 1991. Leiðbeiningar um frágang greina. *Íslenskt mál* 12–13:213–232.

Höskuldur Þráinsson. 1980. Leiðbeiningar um frágang handrita. *Íslenskt mál* 2:257–262.

Indriði Gíslason og Baldur Sigurðsson. 1993. *Skráning heimilda og tilvísanir í fræðilegum ritgerðum*. Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands, [Reykjavík].

Ingibjörg Axelsdóttir og Þórunn Blöndal. 1988. *Handbók um ritun og frágang*. Iðunn, Reykjavík.

Íslenskur staðall, ÍST 3, Handrit og prófarkir. 1975. Iðnþróunarstofnun Íslands, Reykjavík.

Reglur um frágang þingskjala og prentun umræðna. 1988. *Alþingistíðindi*. Reykjavík.

Guðvarður Már Gunnlaugsson

Stofnun Árna Magnússonar

Árnagarði við Suðurgötu

101 Reykjavík

vardi@rhi.hi.is

HANDRIT

*Handritasafn Árna Magnússonar: Den
arnamagnæanske samling, Køben-
havn. Stofnun Árna Magnússonar á
Íslandi, Reykjavík (Í):*

AM 65 fol 155
AM 152 fol (Í) 155
AM 164 h fol (Í) 155
AM 180 b fol (Í) 43, 44, 46
AM 194 a fol (Í) 155
AM 203 fol (Í) 155
AM 216 c β 4to (Í) 43
AM 216 f 4to (Í) 43
AM 268 4to (Í) 193–194
AM 356 4to 155
AM 358 4to 155
AM 404 4to (Í) 46
AM 406 a I 4to (Í) 43, 44, 46
AM 410 4to (Í) 45, 46
AM 411 4to (Í) 46
AM 412 4to (Í) 45
AM 417 4to (Í) 43
AM 421 4to (Í) 46
AM 555 c 4to (Í) 47
AM 557 4to (Í) 9, 10, 22
AM 590 b–c 4to 155
AM 61 a 8vo (Í) 35, 42, 43
AM 253 II 8vo (Í) 191–193
Steph 27 (Í) 42

*Det kongelige bibliotek, København.
Stofnun Árna Magnússonar á
Íslandi, Reykjavík (Í):*

GKS 2087 4to (Í) 45
NKS 3312 4to 26, 178, 184–189, 196
NKS 3315 I–II 4to 24, 26, 30–33, 178

*Landsbókasafn Íslands – Háskólabóka-
safn, Reykjavík:*

ÍB 243 4to 42, 44
Lbs 853 4to 137, 140, 141
Lbs 936 4to 30
Lbs 231 8vo 141
Lbs 1206 8vo 35–37, 41–48

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík:

Bps A II 8 191

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Sth perg 18 4to 9, 10, 22
Sth papp 22 fol, Húsafellsbók 191

*Sjá einnig þessi texta- og handritanöfn í
nafnaskránni:*

Flateyjarbók
Gulapingsbók
Hauksbók
Húsafellsbók
Jónsbók
Konungsbók Eddukvæða
Möðruvallabók
Ormsbók Snorra-Eddu
Þórðarbók Landnámu

UPPHÖF KVÆÐA OG VÍSNA

- Að stöðva lax í strangri á 228
Áður varstu fögur í foldu, 183
Buxur, vesti, brók og skó 223
Börnin segja og syngja, 25
Ekki linnir umferðunum 29
En Randalín, hún Ragnars varð 244
Fljúga hvítu fiðrildin 227
Hér er kominn hún Grýla 29
Hér er kominn Dúðadurtur digur bæði
og hár 181
Hér liggur Ey og Fley, 184
Hér liggur Ey og Þey, 25, 184
Hér liggur Eya og Freya, 184
Hin er veröld hugarburðar 239
Hjartad mitt er hláid með kurt, 192
Karlinn undir klöppinni 28
Krabbinn talar við krógann sinn –
krógann sinn 141
Lakast var, að upp til íta 248
Landið var fagurt og frítt 229
Leiðr er eg á lögum 168
Mit Hjerte svumler høit af Mod 175
Omnia vincit Amor, 76
- Rennur dagur úti enn 229
Sefur svanur á báru 215
Segðu eina sögu mér 180
Segðu mér það, glerið mitt, 185
Silfurkerin sökkva í sjó 167
Situr í stafni höggvindhæla, 185
Sleit mjök rómi mikla 123
Sofin var fífill 215
Sorgar veit áðr slíti 123
Sæmdarfljóðið Sunneva! 180
There was a young lady of Niger, 49
Tveir eru heimar harla ólfkir 239
Tökum á, tökum á! 182
Veit þá engi að eyjan hvíta 214
Vertu yfir og allt um kring 26
Vestr réð ór Nið næsta 123
Yggur fleina er kominn 229
Það var barn í dalnum sem datt ofaní
gat 26
Þeim var ekki skapat nema at skilja 12
Þél høggr stórt fyr stáli 115
Öfund knýr og eltir mig 228

NAFNASKRÁ

- Aarne, Antti 158
 Académie des Sciences Morales et Politiques í París 237
 Achates, fylgdarsveinn Enesar 116
 Actor frá Aurunea í Camapaníu 104
 Adam úr Brimum, sagnaritari 75
 Aðalbrandur Helgason (d. 1286), prestur á Stað á Reykjanesi 40
 Aðalgeir Kristjánsson, skjalavörður 237
 Aðalráður Játgeirsson, Englakonungur 17
 Aðalsteinn Játvarðsson, Englakonungur 123
 Afródfita (Afrodite), grísk gyðja 121
 Akkear (akaiane) 90, 91, 126
 Akkilles (Akkilles), grísk hetja 90, 102–104, 118, 126, 129
 Akrar á Mýrum, sjá Árni Böðvarsson
 Albeinn, konungur Langbarða 246
 Alexander mikli, konungur 91
Alexander við Ganges, kvæði eftir Grím Thomsen 247
 Almqvist, Bo, prófessor 50
Alte deutsche Lieder, sjá *Des Knaben Wunderhorn*
 Alþingi 18, 71, 126, 145, 151, 198, 211, 212, 256
 Amlóði (Hamlet) 205
 Amycus, tróversk hetja 125, 136
 Anchises, faðir Eneasar 110, 119, 120
 Andersen, Vilhelm, prófessor 76
 Andersson, Theodore M., prófessor 76, 78, 84, 85, 92, 93, 95, 103, 106, 111–116, 118, 127
 Andreas Capellanus, franskur kapellán 15
 Andrés Björnsson, útvarpsstjóri 237, 240
 Andrés Gíslason eða Gissursson (d. 1375), hirðstjóri 35
 Andvaranautur, hringur 83
 Äneas, sjá Eneas
 Anna, systir Dídóar 79, 81, 120, 124
 Anna Sigríður Stefánsdóttir á Ketilsstöðum 179, 189
Annales Holensis antiquiores 45
Annales regii, sjá *Konungssannáll*
Annáll valdsmanna íslenskra 42
Annes og eyjar, kvæðaflokkur eftir Jónas Hallgrímsson 222, 223
Antiquarisk Tidsskrift 250
 Appollonios (Apollonios), skáld á Rhódos 96
 Appolló (Appollo), grískur guð 82, 129, 201
 Apsyrtyos, bróðir Medeu 80
 Arabar 206
Argonautica, kvæðabálkur eftir Appollonios 96, 101, 102
 Ari Jónsson (um 1505–1550), lögmaður á Möðrufelli 249
 Ari fróði Þorgilsson (1067–1148), prestur og sagnaritari 10
 Ariosto, Ludovico (1474–1533), ítalskt skáld 201, 203, 207, 208, 210
 Aristóteles (Aristoteles) 75, 94, 96–99, 136, 202
Arnarfellsjökull, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
 Arnarvatnsheiði (Arnarvandshede) 174
 Arndt, Johann (1555–1621), þýskur guðfræðingur 152
 Arngrímur Vídalín (um 1667–1704), magister 145
 Arnheiður Sigurðardóttir, mag. art. 243
 von Arnim, Ludwig Achim (1781–1831), þýskt skáld 223, 224
 Arnkell Þórólfsson, goði á Bólstað 102
 Arnljótur gellini, stigamaður 243

- Arnljótur gellini*, kvæði eftir Grím Thomsen 249
 Artúr, konungur 15, 208
 Ascanius, sonur Eneasar 80, 90, 119
Athenäum, tímarit 203, 204, 224
Atlakviða 90, 246
Atlalækur (Atlebæk) 174
Atlamál 90
 Atli (Atle), hellismaður 174
 Atli Húnakonungur 85, 90, 246
 Atreifur (Atreus, Atreus), konungur 80
 Attíka (Attika) á Grikklandi 80
 Auðun vestfirski 162, 163
Auðunar þáttur vestfirska 156, 157, 161–163
 Auðunarstaðir í Víðidal 38
 Auðunn Smiðkelsson á Porvarðsstöðum 171, 190, 194
 Audur, sjá Auðunn Smiðkelsson
 Auður Vésteinsdóttir 127
 Aun Jörundarson, konungur í Svíþjóð 101
 Austfirðingar 29
 Austmenn 11
 Austurlönd 208
 Avernus, vatn í Campaníu á Ítalíu 105
 Avtómédon, fylgdarmaður Akkillesar 90
Axel og Valborg, leikrit eftir Oehlen-schläger 211
 Axlar-Björn, sjá Björn Pétursson
 Aþena (Atene), grísk gyðja 129, 241
Á fætur, kvæði eftir Grím Thomsen 250
Á Glæsivöllum, kvæði eftir Grím Thomsen 248, 250
Á gömlu leiði, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 231
Á Sprengisandi, kvæði eftir Grím Thomsen 222, 238, 250
Ágrip af merkisatburðum mannkynssög-unnar eftir Pál Melsteð 241–242
 Áki á Spangareiði 244
Álfadans, kvæði eftir Grím Thomsen 238, 250
Álfareiðin, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
 Álftanes í Gullbringusýslu 238
 Álftártunga á Mýrum 38, 45
 Álfur Bassason úr Króki (Krókálfur), norskur hirðstjóri 41, 44
Álit um ritgjörðir eftir Grím Thomsen 237, 241
Árna saga biskups 44, 46, 48
 Árnasafn, Árnastofnun í Kaupmanna-höfn (Det arnamagnæanske institut) 24, 144, 194
 Árnasafn, Árnastofnun í Reykjavík, sjá Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
 Árni Böðvarsson (1713–1776), skáld á Ökrum 36, 251, 253
 Árni Helgason (1777–1869), stifts-prófastur í Görðum 233
 Árni Magnússon (1663–1730), prófessor og handritasafnari 45, 46, 144, 145
 Árni Þorláksson (1237–1298), Skál-holtbiskup 39–41, 46
 Árni Þorsteinsson (1754–1829), prófastur í Kirkjubæ 24, 28
 Ás í Hjaltadal 37
 Ásbjörn Selsbani Sigurðarson 98
 Ásgeir (Asgeir), hellismaður 174
 Ásgeir Blöndal Magnússon, orðabókar-ritstjóri 68, 137, 139
 Ásgeirsbrunnur (Asgeirsbrönd) 174
 Áslaug Sigurðardóttir Fáfnisbana 244
 Áslákur í Torgum, faðir Hemings 240, 241
 Ásta Guðbrandsdóttir, drottning í Noregi 107, 112
 Ástríður Tryggvadóttir á Sóla 242
Ávarp til fósturjarðarinnar úr framandi landi eftir Grím Thomsen 238
 B. Povelsen, sjá Bjarni Pálsson
 Baetke, Walter, prófessor 100, 102, 103
 Bakki í Miðfirði 39, 43
Balder hin Gode, leikrit eftir Oehlen-schläger 211
 Baldvin Einarsson (1801–1833), lög-fræðingur 197, 198
 Balios (Bleikur), hestur Akkillesar 90
 Balljökull 192

- Bandamanna saga* 71–72, 98, 99, 127, 128
- Barði Guðmundarson (Víga-Barði) í Ásbjarnarnesi 10
- Barn í lögum*, sjá *Tyro Juris*
- Barnafooss*, kvæði eftir Grím Thomsen 238
- Bate, Jonathan, bókmenntafræðingur 202
- Bausinger, Hermann 203
- Bárðar saga Snæfellsáss* 83
- Bárður snota Högnason, norskur lögmaður 41
- Bátsenda pundarinn*, kvæði eftir Grím Thomsen 248
- Becker, Hans (d. 1746), lögmaður í Brokey 145
- Behler, Ernst 199
- Benedikt Sveinbjarnarson Gröndal (1826–1907), skáld 221
- Beowulf* (*Bjólfskviða*) 76
- Berg, Nils, prófessor 75
- Berg-Önundur, sjá Önundur Þorgeirsson
- Bergen, sjá Björgvin
- Bergfinnur, stýrimaður 11
- Bergþóra*, kvæði eftir Grím Thomsen 245
- Bergþóra Skarphéðinsdóttir á Bergþórhvoli 245
- von Berlichingen, Götz (1480–1562), þýskur riddari 206
- Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* (*Berlingur*) 168, 169, 178, 186–190, 193, 196
- Berlín 205
- Bessastaðakirkja, Bessastaðaskóli, sjá Bessastaðir
- Bessastaðir á Álftanesi 145, 147, 167, 181, 215, 216, 238, 251, 256, 266
- Betlersken på Hittersøen*, kvæði eftir Conrad Nicolai Schwach 233
- de Béranger, Pierre Jean (1780–1857), franskt skáld 247
- Biarne Povelsen, sjá Bjarni Pálsson
- Biblíá* (Bibelen) 8, 103, 117, 206
- Birkibeinar í Noregi 114
- Bjarnar saga Hítælakappa* 7, 17
- Bjarni Einarsson, handritafræðingur 78
- Bjarni Halldórsson (1703–1773), sýslumaður á Þingeyrum 153
- Bjarni Pálsson (1719–1779), landlæknir 170
- Bjarni (Bjarne) Sturluson í Kalmans-tungu 171
- Bjarni Thorarensen (1786–1841), amtmaður og skáld 197–200, 211–216, 221, 235, 237, 249–251, 254–257, 263
- Bjarni Þorsteinsson (1781–1876), amtmaður 182, 250, 251
- Bjarni Þorsteinsson (1861–1938), prestur og hjóðlagasafnari 23
- Bjaskeria Dómr umm Kaup-manna Skulldir, sjá Býjaskerjadómur
- Bjelke, Henrik (1615–1683), höfuðsmaður 42
- Bjólfskviða*, sjá *Beowulf*
- Björg Pétursdóttir í Kirkjubæ 24, 26–29, 33
- Björgvin (Bergen) 37, 42
- Björgvinjarmenn 77
- Björn Hítælakappi Arngeirsson 10
- Björn Jónsson (um 1510–1550), prestur á Mel 249
- Björn Jónsson (um 1574–1655), lögréttumaður á Skarðsá 35, 42, 43, 46, 155
- Björn Magnússon Ólsen (1850–1919), prófessor 7, 9, 19, 22, 52
- Björn Pétursson á Öxl (Axlar-Björn) (d. 1596) 182
- Björn Stefánsson (um 1636–1717), prestur á Snæfuglsstöðum 191, 192
- Björn Þorleifsson (um 1407–1467), hirðstjóri á Skarði 248
- Björn K. Þórólfsson, skjalavörður 36
- Blákufl, Blákufla, hjóðsagnapersónur 181
- Blönduós 31
- Boberg, Inger M. 159
- Bogi Benediktsson (1771–1849), fræðimaður 25

- Bogi Th. Melsted (1860–1929), sagnfræðingur 178
- Boli, vættur 28
- Bolli prúði Bollason 94
- Bolli Þorleiksson 246
- Borg á Mýrum 11–13, 115
- Borgarfjörður (Borgarfjorden) 10, 12, 22, 170, 171, 174, 194
- Borgarmenn á Mýrum 14
- Borgfirðingar 193
- Borghildur, stjúpmóðir Sinfjötla 245
- Boucher, Alan, prófessor 161
- Boyer, Régis, prófessor 78, 155, 157
- Bótólfur, Hólabiskup (1238–1246) 38
- Brachij-kolpius (Grunnvíkingur), sjá Jón Ólafsson
- Bragagjöf, bragarháttur 36
- Bragi, guð 60
- Brandes, Georg (1842–1927), danskur bókmenntafræðingur 224, 226
- Brandur Jónsson (um 1205–1264), Hólabiskup 39
- Brávallabardagi 244
- Brávallarímur* 36
- Breiðabólstaður í Fljótshlíð 37
- Breiðafjörður 30
- Bremen, sjá Brimar
- Brennu-Njáls saga* 13, 95, 97–99, 105, 106, 108–111, 114, 118, 121, 127, 136, 245, 265
- Brentano, Clemens (1778–1842), þýskt skáld 223, 225
- Breta sögur* 77
- Bretagne (Bretaigne) á Frakklandi 7
- Bretland 49
- Brimar, sjá Adam úr Brimum
- Brjánsbardagi 111
- **Brjánsþáttur* 98
- Broddanes í Kollafirði 229
- Brot*, sjá *Fragmente*
- Brot af Sigurðarkviðu* 84, 85, 91, 93
- Brünhild, sjá Brynhildur Buðladóttir
- Brúará í Árnæssýslu 248
- Brúarfundur (1242) 38
- Brúðhjónaminni*, sjá *Fyrir brúðhjóna-*
minni Ólafs Finsens og Ingibjargar Ísleifsdóttur
- Bryngerðarljóð* 223
- Brynhildur Buðladóttir 81, 83–88, 93, 244, 246
- Bræðralag - Alþing 197, 198
- Brødrene Grimm, sjá Grimm-bræður
- Büchner, Karl 75, 96, 97, 100, 111, 121
- Bucolica*, sjá *Eclogae*
- Buffon á Frakklandi, sjá George Louis LeLerc
- Burck, Eric 120, 121
- Búðardalur á Skarðsströnd 39
- Búi Andriðsson á Esjubergi 241
- Búkefalos (Bukephalos), hestur Alexanders mikla 91
- Byron, George Gordon Noel (1788–1824), enskur lávarður og skáld 236
- Býjaskerjadómur um fátæka (1583) 145
- Bægisá í Öxnadal, sjá einnig Jón Þorláksson 180
- Bær undir Stafabrekku í Lórudal 117
- Calderón de la Barca, Don Pedro (1600–1681), spænskt skáld 201, 205, 206, 209, 210
- Camilla, volsk valkyrja 107, 119
- de Camões, Luis (1524–1580), portúgalskt skáld 201, 207, 209, 210
- Carthage, Carthago, sjá Karþagó
- de Cervantes Saavedra, Miguel (1547–1616), spænskt skáld 201, 206, 209, 210
- Chanson de Roland* (Rollantskvæði), hetjukvæði 119, 208, 210
- La chanson des saïnes*, sjá *Saxakvæði*
- de Chateaubriand, François-René (1768–1848), franskur greifi og sagnfræðingur 236–237
- Chatman, Seymour 155
- Christ, sjá Jesús Kristur
- Cicero (Marcus Tullius Cicero), rómverskur mælskufræðingur 77
- Cinq-Mars, Henri Coiffier de Ruzé (1620–1642), hertogi á Frakklandi 247

- Circlaere (Zirclaria) á Ítalíu, sjá Thomasin
 Clover, Carol J., prófessor 78, 95, 97–99
 Collège de France í París 237
Conjectures on Original Composition
 eftir Young 202
 Cook, Robert G., prófessor 20
 Corneille, Pierre (1606–1684), franskt
 skáld 201, 202, 209, 210
Corvinuspostilla 152
 Corynaeus, trúverskur prestur 82, 83
 Cromwell, Oliver (1599–1658) 242
 Cumae (Kyme), þorp í Campaníu á
 Ítalíu 82
 Curtius, Ernst Robert, prófessor 120
 Daði Guðmundsson (um 1495–1563),
 sýslumaður í Snóksdal 249
 Dagný Kristjánsdóttir, dósent 221
 Dalasýsla 30, 184
Danasaga Saxa hins málsþaka, sjá
Gesta Danorum
 Danir 65, 76, 111, 112, 139, 144, 145,
 147, 149, 150, 152, 153, 243, 251
Danish Grammar eftir Rask 184
 Danmörk 41, 65, 76, 90, 114, 156, 162,
 163, 167, 198, 211, 213, 236, 238
 Danskir, sjá Danir
 Dante Alighieri (1265–1321), ítalskt
 skáld 76, 201, 203, 204, 207, 208,
 210
 Daurus, konungur í Apuglia á Ítalíu
 104
 Davidson, Ellis 160
 Davíð Guðmundsson (1834–1905),
 prestur á Hofi 23
Davíðssálmar (Davids-salmane) 77
De arte honeste amandi (Listin að
elska) eftir Andreas Capellanus 15
De l'Allemagne eftir de Staël-Holstein
 230
De origine actibus Getarum (Um upp-
runa og sögu Gota) eftir Jordanes
 246
 Deiphobos, sonur Príamúsar 110
 Denmark, sjá Danmörk
Deo, regi et patriæ eftir Pál Vídalín 145
 Desiderius, Langbarðakonungur 112
 Dídó (Dido), drottning í Karþagó og
 ástmær Eneasar 76, 78–81, 83, 85–
 87, 89, 90, 92–94, 101–103, 105, 106,
 110–114, 119, 120, 122, 124, 125,
 128, 136
 Diðrik af Minden (d. 1539), fógæti 248
 Diðrik Pining, höfuðsmaður 43
 Dinganes á Jamtalandi 18
 Diøres, trúversk hetja 90, 125, 126
Disciplina clericalis (Klerkafræði) 15
Divina commedia eftir Dante 76, 210
 Dofrafjöll í Noregi 241
 Dofri, fóstri Haralds hárfagra 241
Don Quixote (Don Kíkóti frá Mancha)
 eftir de Cervantes Saavedra 206
 Donatus (Aelius Donatus), rómverskur
 málfræðingur 51, 52
 Drangey á Skagafirði 128
Drangey, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson
 222
 Duckworth, Georg 105–107
 Duff, William, enskt skáld 202
Dúðadurturkvæði 180, 181
 Dúðadurtur, vættur 181
 E. Olafssen, sjá Eggert Ólafsson
Eclogae (Bucolica), hjarðljóð eftir
 Virgil 76
 Edwards, Paul 155
Efst á Arnarvatnshæðum, kvæði eftir
 Jónas Hallgrímsson 222
 Egg (Egge), bær í Þrándheimi, sjá Ölvir
 á Eggju
 Eggert Hannesson (um 1518–1583),
 hirðstjóri og lögmaður 35
 Eggert Ólafsson (1726–1768), varalög-
 maður og skáld 29, 137, 140–141,
 143, 170, 177, 197, 228, 253
 Egill Skallagrímsson á Borg 7, 10, 13,
 19, 102, 115, 121, 123, 124
Egils saga (Egla) 7, 13, 19, 95, 102,
 107, 111, 115, 123, 136
 Ehlers Collegium í Kaupmannahöfn 255
 Eichendorff, Joseph (1788–1857), þýskt
 skáld 224

- Eigilsen, sjá Sveinbjörn Egilsson
Ein velmeint bænaráminning til G.M.,
kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 215
- Einar þambarskelfir Eindriðason 242
- Einar Sigurðsson (1538–1626), prestur
og skáld í Eyðölum 28
- Einar Skúlason, prestur og skáld 10
- Einar Ól. Sveinsson, prófessor 23, 24,
78, 95, 98, 106, 110, 183, 214, 215,
222, 223, 234
- Einar Þorbjarnarson, smali 109
- Einar Þorleifsson (um 1408– um 1452),
hirðstjóri 35
- Eindriða þáttur og Erlings* 242
- Eindriði böggull (böngull), hirðmaður 39
- Eindriði Einarsson þambarskelfis 242
- Eiríksjökull (Eiríksjökul) 175, 222
- Eiríksnef í Balljökli 192
- Eiríkstindur (Eiríksstinde) í Eiríksjökli 175
- Eiríkur (Erik), hellismaður 172, 175–177,
188, 190–192, 222
- Eiríkur formaður*, kvæði eftir Grím
Thomsen 238
- Eiríkur blóðöx Haraldsson, konungur
102, 115
- Eiríkur Hákonarson, jarl á Hlöðum 11,
16, 17, 19, 111, 112
- Eiríkur prestahatari Magnússon, Noregs-
konungur (1280–1299) 40, 44
- Eiríkur Laxdal (um 1743–1816), skáld
215
- Eitrem, Samson, prófessor 79
- Elísabet Erlingsdóttir, söngkona 30
- Ella (Ælla), konungur á Englandi 162
- Elverhøj*, leikrit eftir Heiberg 250
- Eneit (Eneide)*, ljóðsaga eftir Heinrich
von Veldeke 76
- Eneas (Áneas, Æneas), trúversk hetja
76, 78–83, 86, 88–91, 93, 94, 99–
105, 110–114, 116, 118–122, 129,
130, 136
- Eneasarkviða (Æneiden)* 76–79, 81,
83–94, 96–105, 107, 110–113, 115,
118, 119, 121, 124–127, 129, 136,
208
- Engel, Carlo, bókmenntafræðingur 225
- Engellændere, Engelskir, sjá Englend-
ingar
- England 65, 99, 242
- Englendingar 138, 148, 149, 201, 205
- Enni 179
- Enni, milli Kollafjarðar og Bitru 229
- Enskir, sjá Englendingar
- Erex, riddari 18
- Erex saga* 16, 17
- Erlendur sterki Ólafsson (d. 1312), lög-
maður 40, 41, 44–46
- Erlingur Álfsson, lendur maður í Noregi
40
- Erlingur Hákonarson, norskur jarlssonur
101
- Erlingur Skjálgsson, hersir á Sóla 98,
242
- Erpur Jónakursson 246
- Esjoberg á Kjalarnesi 741
- Essay on Original Genius* eftir Duff 202
- Etrúskar (Tyrrenar) á Ítálfu 119
- Europa, sjá Evrópa
- Euryalus, trúversk hetja 107, 120
- Evander (Euandrus), konungur í Pallan-
teum 114
- Evans, David A. H., lektor 65, 69, 70, 73
- Evrópa 11, 17, 75, 114, 119, 143, 167,
198, 204, 205, 207, 211, 236
- Ey, Eya, gælunöfn 25, 184
- Eyðalir (Heydalir) í Breiðdal, sjá Einar
Sigurðsson
- Eyjafjörður 125, 126, 186, 189
- Eyjólfur grái Þórðarson í Otradal 127
- Eyrbyggja saga* 102
- Eysteinn Erlendsson, erkebiskup í
Niðarósi (1161–1188) 76
- Eyvindur Jónsson (Fjalla-Eyvindur)
(um 1714– fyrir 1783) 182
- École Normale í París 237
- Ég bið að heilsa*, kvæði eftir Jónas
Hallgrímsson 234
- Fagradalur á Skarðsströnd 41
- Faraldur*, kvæði eftir Gísli Brynjólfs-
son 167

- Fatum (Fata), örlagagyðja 99, 100, 136
Faust, leikrit eftir von Goethe 206
 Faust, Georg (um 1480– um 1536) 207
 Fáfnir, dreki 103
 Fertram, þjóðsagnapersóna, sjá einnig
 Tristram 183, 184
Fertrams saga og Ísoddu 183, 184
Fíðlarinn, kvæði eftir Grím Thomsen
 239
 Fiðlu-Björn, skáld 215
 Finnur Árnason, jarl 243
 Finnur Jónsson (1858–1934), prófessor
 10, 52, 53, 78
 Finnur Þorsteinsson (1818–1888),
 prestur á Klyppsstað 181, 182
 Fire Lige, sjá Fjögramannamaki
Fitjaannáll 192
 Fitjungssynir 66, 67, 73
 Fjalla-Eyvindur, sjá Eyvindur Jónsson
Fjallið Skjaldbreiður, kvæði eftir Jónas
 Hallgrímsson 256
 Fjallkonan 197, 198, 238
 Fjósar í Laxárdal 69
 Fjögramannamaki, hellismaður 174
 Fjölnir, rógberi 243, 244
Fjölnir, tímarit 200, 216, 217, 221, 222,
 230, 233, 235, 254
 Fjölnisfundur 222
 Fjölnismenn 217
 Flagbjarnarholt í Landssveit 36, 41
Flateyjarannáll 43–45
Flateyjarbók 163, 164
 Fley, gælunafn 184
 Fljótsdalshérað 26
 Fljótsdalur 29
 Flosi Þórðarson á Svínafelli (Brennu-
 Flosi) 245
 Flóabardagi 38
 Flóð hið mikla (1234) 37
 Flugumýri í Blönduhlíð 38
 Fornfræðafélagið, sjá Hið konunglega
 norræna fornfræðafélag
Forni annáll 44
Fortællingen om Hulemændene, sjá
Hellismannasaga
- Fólkrín, ey í Naumdælafylki 242
Fóstbræðra saga 7, 125, 136, 163
 Fótbítur, sverð 108
Fragmente (Brot) 204, 205, 224, 226
 Frakkar 7, 149, 150, 153, 205, 208, 209,
 223, 236, 237, 247
 Frakkland 7, 89, 145, 201, 237, 247
 France, sjá Frakkland
 Frank, Roberta 201
 Frankar 93
 Frankrig, sjá Frakkland
 Franskir, sjá Frakkar
Frásögur um fornaldarleifar 266
 Frenzel, Herbert 208
 Freya, gælunafn 184
 Freyja, gyðja 246
Freyjukettirnir, kvæði eftir Bjarna
 Thorarensen 249
 Friðriks Eggerz (1802–1894), prestur í
 Skarðspingum 30
 Friðrik Þórðarson, háskólakennari 75
 Friðþjófur Húnþjófsson, konungur á
 Þelamörk 160, 161
 Friis, Friðrik, erindreki konungs 42
 Friður Dofradóttir 241
*Fyrir brúdhjónaminni Ólafs Finsens og
 Ingibjargar Ísleifsdóttur*, kvæði eftir
 Grím Thomsen 250
Fædrelandet 250
 Galdra-Loftur 207
 Gallia, sjá Frakkland
 Ganelo, svikari 247
Les garanties anglo-françaises 237
 Garborg, Arne (1851–1924), norskur
 þýðandi og skáld 129
 Garðar á Álfanesi 233
 Garðaríki 105, 117
 Gaston, bróðir Frakkakonungs 247
 Gauti Óðinsson, konungur á Gautlandi
 156–159
Gautreks saga 155–157, 159–161, 163,
 164, 166, 244
 Gautrekur mildi Gautason, konungur á
 Gautlandi 156, 157, 160–162, 166
 Geiraldstindur (Geiraldstinde) 174

- Geiraldur (Geirald) 174
 Geirmundur gnýr 108
 Geldingaholt í Skagafirði 38
 Germanicus (Julius Caesar), rómverskur sagnaritari 79
 Germanir, sjá Þjóðverjar
Gerusalemme liberata, kvæði eftir Tasso 208, 210, 211
Geschichte der alten und neuen Literatur eftir F. von Schlegel 204, 207
Gespräch über die Poesie eftir F. von Schlegel 204
Gesta Danorum (Danasaga Saxa hins málsþaka) 205, 211
 Gestur spaki Oddleifsson í Haga 105, 108, 109
 Gift-Refr, sjá Refur Rennisson
 Gilsbakkahraun í Hvítársíðu 192
 Gilsbakkamenn, sjá Gilsbekkingar
 Gilsbakki í Hvítársíðu 12, 14
 Gilsbekkingar í Hvítársíðu 12, 14
 Gissur Þorvaldsson (1208–1268), jarl 38, 39, 42, 43, 47
Gísla saga Súrssonar 7, 83, 103, 105, 108–110, 127, 129, 136
 Gísli Brynjólfsson (1794–1827), prestur í Hólum 167, 189
 Gísli Brynjólfsson (1827–1888), dósent og skáld 24–26, 33, 167–169, 178, 179, 181–186, 188–191, 193, 194, 196
 Gísli Konráðsson (1787–1877), sagnaritari 182
 Gísli Magnússon (Vísi-Gísli) (1621–1696), sýslumaður á Hlíðarenda 145
 Gísli Súrsson 103, 108–110, 119, 121, 127
Gjafa-Refs saga 155
 Gjafa-Refur, sjá Refur Rennisson
 Glámur, draugur 118
 von Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832), þýskt skáld 201, 203, 204, 206, 210–212
Goldenen Hörnen, sjá *Guldhornene*
 Gotar 244, 246
Gotneskt, kvæðabálkur eftir Grím Thomsen 246
Gottskálksannáll 36, 43, 44, 46, 48
 Gottsveinn gamli 182
 Grani, hestur 92
Grágás 13, 265
Grátur Jakobs yfir Rakel, kvæði eftir Gísli Brynjólfsson 167
 Gregoríus IX, páfi (1227–1241) 38
 Gregoríus X, páfi (1271–1276) 40
 Grenjaðarstaður í Aðaldal 180
 Grettir Ásmundarson 118, 128
Grettis saga 7, 9, 118, 128
 Grikkir 40, 102, 114, 116, 201, 252
 Grimm-bræður (Jacob og Wilhelm) 169, 186, 189
 Grimm, Jacob (1785–1863), þýskur málfræðingur 226
 Gríma á Spangareiði 244
 Grímhildur (Kriemhild), móðir Guðrúnar Gjúkadóttur 83, 84, 88, 90, 244
Grímnismál 63
 Grímsey 28, 37
 Grímsnes í Árnessýslu 191
 Grímur Jónsson (1785–1849), amtmáður á Möðruvöllum 236
 Grímur Thomsen (1820–1896), skáld 198–201, 204–212, 214, 216, 221, 222, 226, 227, 235–250, 256, 263
Gripisspá 84, 86, 245
 Gríshildur þolinmóða 185
 Grund við Blönduós 31
 Grund í Eyjafirði 186
 Grunnavík, sjá Jón Ólafsson
 Grýla (Grýlubörn, Grýlulið) 28, 29
Grýlukvæði eftir Eggert Ólafsson 29
Grýlukvæði eftir Stefán Ólafsson 29
 Grænkufli, Grænkufli, þjóðsagnapersónur 181
 Grænland (Grønland) 114
Grænlandinga saga 103
Gröftur Alreks, kvæði eftir Grím Thomsen 246
 Grønland, sjá Grænland
 Guðbjörg Jónsdóttir í Broddanesi 229

- Guðbrandur Vigfússon (1827–1889),
fræðimaður 182
- Guðbrandur Þorláksson (1541–1627),
Hólabiskup 151
- Guðmundar sögur biskups* 36, 46, 47, 48
- Guðmundur góði Arason (1161–1237),
Hólabiskup 36–38, 46, 47
- Guðmundur Bergþórsson (1657–1705),
rímnaskáld 219
- Guðmundur ríki Eyjólfsson á Möðru-
völlum 128
- Guðmundur Hallsson, prestur á Breiða-
bólsstað 40, 44
- Guðmundur Helgason Ísfold (1732–
1782), skrifari 141
- Guðmundur Pálsson (um 1684–1747),
prestur á Kolfreyjustað 28
- Guðmundur Sigurðarson, lögmaður 41
- Guðmundur Þorláksson (1852–1910),
magister 42
- Guðni Jónsson, prófessor 156
- Guðriður Gísladóttir Súrssonar 127
- Guðrún siglda 180
- Guðrún Gjúkadóttir 71, 83–85, 88, 90–
93, 246
- Guðrún Ása Grímsdóttir 42
- Guðrún Ingólfssdóttir, bókmenntafræð-
ingur 253
- Guðrún Ósvífursdóttir 93, 108, 121, 246
- Guðrún Ósvífursdóttir*, kvæði eftir
Grím Thomsen 246
- Guðrún Stefánsdóttir frá Möðruvöllum
26, 33, 167, 181, 189
- Guðrúnarhvöt* 88, 92
- Guðrúnarkviða fyrsta* 84, 85, 92, 93
- Guðrúnarkviða önnur* 89–90, 92
- Guðrúnarkviða þriðja* 92
- Guizot, François (1787–1874), franskur
sagnfræðingur 236, 237
- Gulapingsbók* 39
- Guldhornene*, kvæði eftir Oehlenschläger
211, 212
- Gunnar Gjúkason (Gunther) 83–85
- Gunnar Hámundarson á Hlíðarenda 13,
108, 109, 114, 118, 119, 235, 238
- Gunnar Pálsson (1714–1791), prófastur
í Hjarðarholti 141
- Gunnarshólmi*, kvæði eftir Jónas Hall-
grímsson 235, 245
- Gunnarsríma*, kvæði eftir Grím Thomsen
238, 245
- Gunnhildur konungamóðir Össurardóttir,
drottning 102, 115, 121
- Gunnlaugs saga ormstungu* 7–13, 17–
20, 22, 94, 109
- Gunnlaugshöfði í Gilsbakkahrauni 192
- Gunnlaugsnautur, skikkja 94
- Gunnlaugur, hellismaður 192
- Gunnlaugur ormstunga Hrómundarson,
á Gunnlaugsstöðum 12
- Gunnlaugur ormstunga (Gunnlög Orme-
tunge) Illugason, skáld 11–14, 16–
19, 22, 94, 171, 245, 246
- Gunther, sjá Gunnar Gjúkason
- Guro rysserova, vættur 83
- Guttormur Hjörleifsson (um 1739–1771),
sýslumaður 28
- Gæa*, danskt ársrit 199
- Göngu-Hrólfis rimur* 221
- Göngu-Hrólfur*, kvæði eftir Grím
Thomsen 247
- Hafnarbræður 182
- Hafnarháskóli, sjá Kaupmannahafnar-
háskóli
- Hagbarth og Signe*, leikrit eftir Oehlen-
schläger 211
- Hagen, sjá Högni
- Hakabragur, eins konar bragleysa 252
- Halland í Svíþjóð 38
- Hallberg, Peter, prófessor 162
- Halldór Halldórsson, prófessor 137, 139
- Halldór Hermannsson, prófessor 185
- Halldór Kiljan Laxness, rithöfundur
190, 235
- Halldór Sigfússon (1815–1846), stúdent
27
- Halldór Ármann Sigurðsson, prófessor
269
- Halldór Snorrason í Hjarðarholti 240,
241, 243, 248

- Halldór Snorrason*, kvæði eftir Grím Thomsen 243
- Halldórs þáttur Snorrasonar hinn síðari* 243
- Hallfreðar saga* 7
- Hallfreður vandræðaskáld Óttarsson 7, 19
- Hallgerður langbrók Höskuldsdóttir 108, 110, 238, 245
- Hallgrímur Eldjárnsson (1723–1779), prófastur og skáld á Grenjaðarstað 180, 181
- Hallgrímur Pétursson (1614–1674), prestur og skáld í Saurbæ 140, 153
- Hallgrímur Scheving (1781–1861), yfirkennari 180, 214, 216
- Hallgrímur Thorlacíus (1792–1859), prófastur á Hrafnagili 180
- Hallgrímur Þorsteinsson (1776–1816), prestur á Steinsstöðum 181
- Hallkell Hrosskelsson á Hallkelsstöðum 12
- Hallur Magnússon (d. 1601), rímna-skáld 219, 220, 252
- Hamborg á Þýskalandi 202
- Hamdir Jónakursson 246
- Hamdismál* 71
- Hamlet (Amlóði) 205
- Hamlet*, leikrit eftir Shakespeare 205
- Hannes Pétursson, skáld 235
- Hannes Þorsteinsson (1860–1935), þjóðskjalavörður 27
- Hannibal, púnverskur herforingi 102
- Haralds saga harðráða* 243, 249
- Haraldur blátönn Gormsson, Danakonungur 114, 243
- Haraldur grenski Guðröðarson, konungur í Noregi 107
- Haraldur hárfagri Hálfðanarson, Noregskonungur 107, 164, 241
- Haraldur harðráði Sigurðarson, Noregskonungur 162, 240, 241, 243, 248
- Harðar saga (Hardar saga)* 171, 194
- Harris, Joseph, prófessor 155, 160–162
- Hastfer, Frederik Wilhelm (1722–1766), barón 145
- Hauch, Johannes Carsten (1790–1872), danskt skáld 121
- Haugganga Hálfis konungs*, kvæði eftir Grím Thomsen 250
- Haukadalsmágar (Gísli og Þorkell Súrsynir, Vésteinn Vésteinsson og Þorgrímur Þorsteinsson) 105
- Haukadalur í Dýrafirði 109
- Haukdælir í Dýrafirði 109
- Hauksbók* 126
- Haukur Erlendsson (um 1260–1334), lögmaður 41
- Hákon gamli Hákonarson (1204–1263), Noregskonungur 12, 38, 39, 41, 42, 77
- Hákon jarl*, kvæði eftir Grím Thomsen 243
- Hákon háleggur Magnússon, Noregskonungur (1299–1319) 40, 41
- Hákon ríki Sigurðarson, jarl í Þrándheimi 16, 17, 101, 105, 130, 243
- Hálendingar á Skotlandi 216
- Hálfðanar rímur Brönufostra* 219
- Hálfðanar þáttur svarta* 164
- Hálfsrekkrar 244
- Hálfur Hjörleifsson, konungur 244
- Hárekur Eyvindarson í Þjóttu 98
- Háskólabókasafn í Kaupmannahöfn 178, 179
- Háskóli Íslands 31
- Háskólinn í Osló 75
- Háttatal Snorra-Eddu* 54, 252
- Hávamál* 63–70, 72, 73, 201
- Heddal á Þelamörk 83
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831), þýskur heimspekingur 236
- Hegranesþing í Skagafirði 41, 44
- Heiberg, Johan Ludvig (1791–1860), danskt leikskáld 250
- Heidelberg, borg á Þýskalandi 225–227
- Heidemann, Johan Christopher, landfógeti (1683–1693) 42
- Heiðarvíga saga* 10
- Heilög ritning*, sjá *Biblíu*
- Heimir í Hlymdölum 244

- Heimir. Krákumál en nýju*, kvæði eftir Grím Thomsen 244
- Heimskringla* 95, 97, 98, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 114, 115, 117, 130, 136, 211
- Heine, Heinrich (1797–1856), þýskt skáld 222–225, 234
- Heinrekur (Henrik, Hinrech) Kársson, Hólabiskup (1247–1260) 38, 39, 42
- Heinrich von Veldeke, þýskt skáld 76
- Heinze, Richard (1867–1929), prófessor 96, 99, 101, 111–113, 119, 121, 124
- Hekla, Heklufell 37, 41
- Hektor, riddari 90, 102, 118
- Hel (Helheimen) 86
- Helga fagra*, kvæði eftir Grím Thomsen 245, 246
- Helga Jóhannsdóttir, þjóðlagafraeðingur 23, 30
- Helga fagra Þorsteinsdóttir á Borg 12–14, 19, 94, 121, 245
- Helgafell í Helgafellssveit 77
- Helgi Grímsson (um 1622–1691), prestur á Húsafelli 191, 192
- Helgi Harðbeinsson 114
- Helgi Hjörvarðsson, hetja 160, 245
- Hellenar, sjá Grikkir
- Hellespontos, sjá Hellusund
- Hellisfitjar 194
- Hellismannasaga* 169, 171, 172, 178, 186–194, 196
- Hellismenn 168, 169, 171–177, 187, 191, 192, 194, 196, 222
- Hellusund (Dardanellasund) 91
- Helreið Brynhildar* 86
- Hemings flokkur Áslákssonar*, kvæði eftir Grím Thomsen 239–241
- Hemings þáttur Áslákssonar* 65, 240
- Hemingur, persóna í *Rúnaslag* 250
- Hemingur Ásláksson 240, 241
- Hemming, kanúki í Uppsölum 76, 100
- Henrik, sjá Heinrekur Kársson
- Hera, grísk gyðja 121
- Herder, Johann Gottfried (1744–1803), þýskur fræðimaður 202–204, 224
- Herðla (Herdla), eyja við Hörðaland 115
- Hermann Pálsson, prófessor 78, 155, 161, 162
- Hermes, grískur guð 79
- Hermundur Illugason á Gilsbakka 12, 13
- Hervarar saga* 161
- Hestklettur*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
- Heusler, Andreas, prófessor 78, 83
- Heydalir í Breiðdal, sjá Einar Sigurðsson
- Hið konunglega norræna fornfræðafélag 194
- Hildigunnur*, kvæði eftir Grím Thomsen 245
- Hildigunnur Starkaðardóttir í Ossabæ 245
- Hildiríðarsynir (Hárekur og Hrærekur) 108
- Hildur Markúsdóttir frá Upsum 179
- Hinrech, sjá Heinrekur Kársson
- Hirðstjóra annáll Jóns sýslumanns Árnasonar* 35
- Hirðstjóra annáll Jóns prófasts Halldórssonar* 41
- Historia de profectiōne Danorum in Hierosolymam* 76
- Hítardalur á Mýrum 191
- Hjaltabakki á Ásum, sjá Jón Þorgeirsson
- Hjaltadalur í Skagafirði 45
- Hjarðarholt í Laxárdal 124, 141
- Hjörleifur sterki Árnason (1760–1831) í Snotrunesi 25, 167
- Hlaðir í Prándheimi 11, 16, 17, 243
- Hlíðarendi í Fljótshlíð, sjá Gunnar Hámondarson
- Hlymdalir, sjá Heimir
- Hof í Hörgárdal 23
- Hof í Vopnafirði 28
- Holberg, Christian Ludvig (1684–1754), prófessor og skáld 144, 201, 207, 210
- Horn Rollands*, sjá *Oltfant*
- Hornbjarg*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
- Hólamenn í Hjaltadal 46

- Hólar (Holar) í Hjaltadal 36, 37, 39, 42, 45, 46, 77, 172, 187, 207
- Hólar (Vesturhópshólar) í Vesturhópi 39, 43
- Hólastaður, sjá Hólar í Hjaltadal
- Hólmar í Reyðarfirði 167, 189
- Hólmverjar (Holmverjer) 171
- Hómer (Homer, Homeros), grískt skáld 96, 99, 100, 103–105, 107, 115, 119, 121, 124, 127, 129
- Hómerskviður*, sjá einnig *Ilíonskviðu* og *Ódyseifskviðu* 201
- Hóras (Horats, Quintus Horatius Flaccus), rómverskt skáld 76
- Hrafn Oddsson (1226–1289), hirðstjóri 40, 42, 43
- Hrafn Önundarson (Skáld-Hrafn) 10, 11, 18, 19, 94
- Hrafnagil, sjá Jónas Jónasson
- Hrafnkels saga* 71, 109, 265
- Hrísar, bæjarnafn 69
- Hróa þáttur* 163
- Hróarstunga (Tunga, Tungur) 24, 26–28, 33
- Hrólf's saga Gautrekssonar* 155
- Hrólfur kraki Helgason, konungur í Hleiðru 162, 244
- Hrútur Herjólfsson í Kambsnesi 13, 105, 108
- Hugnun*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 231
- Hugsvinnsmál* 66, 68, 72, 73
- Hulemændene, sjá Hellismenn
- Hume, Kathryn 155
- Húnar 244, 246
- Húnavatnssýsla (Hunevandssýssel) 173
- Húsafell í Hálsasveit, sjá einnig Helgi Grímsson 192
- Húsafellsbók* 191
- Hvammur í Hvammssveit 37
- Hvammur (Kirkjuhvammur) á Vatnsnesi 39, 43
- Hvítársíða (Hvítarsíða) 12, 16, 172, 187
- Höfða-Þórir (Höfða Thord), sjá Þórður Bjarnarson
- Höfði í Höfðahverfi 37
- Höfn, sjá Kaupmannahöfn
- Högni (Hagen) 83, 84, 91, 92
- Hörðaland í Noregi 115
- Hörður (Hörð) Grímkelsson 171
- Hörgárdalur 23, 26, 33, 41, 167
- Höskuldur Dala-Kollsson á Höskuldurstöðum 105, 108
- Höskuldur Hvítanesgoði Þráinsson í Ossabæ 245
- Håkon Jarl hin Rige*, leikrit eftir Oehlen-schläger 211
- Idunna*, danskt tímarit 184
- Ilíonskviða (Iliaden)* 90, 92, 101–103, 116, 118, 129
- Illugi svarti (Illuge den Sorte) Hallkels-son á Gilsbakka 12, 14, 171
- Indíana, rímnapersóna 231, 232
- Indland 209
- Indriði, sjá Eindriði
- Ingibjörg, systir Sigríðar Eyjafjarðar-sólar 186
- Ingjaldshóll undir Jökli, sjá Jón Árnason
- Ingólfur fagri (Ingolf fra Vatnsdalen) Þorsteinsson á Hofi 173
- Innocentíus III, páfi (1198–1216) 266
- IPA (Association phonétique internationale) 272
- Íslænderne, sjá Íslendingar
- Italia, Italien, sjá Ítalía
- Itys, sonur Tereusar og Procnear 80
- Ísafold 197
- Ísland 10, 12, 35, 38–44, 46, 76, 77, 95, 108, 114, 115, 141, 144–147, 167, 169, 170, 172, 176, 178, 186, 198, 207, 211, 217, 221, 230, 235, 241, 254, 269
- Ísland*, kvæði eftir Bjarna Thorarensen 211, 213, 214, 254, 255
- Ísland*, kvæði eftir Eggert Ólafsson 197
- Ísland*, kvæði eftir Grím Thomsen 238, 256
- Ísland*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 230, 234
- Íslands minni*, kvæði eftir Bjarna Thorarensen 197, 211–214, 255, 256

- Íslandslýsing* eftir Odd Einarsson 252
 Ísleifur Einarsson (1765–1836), dóm-
 stjóri 198
Íslendinga saga eftir Sturlu Þórðarson
 47, 265
 Íslendingar 16, 17, 40, 43, 77, 139,
 144, 145, 150, 152, 153, 198, 199,
 212, 215, 222, 223, 227, 229, 234,
 237, 242, 249, 255, 269
Íslenskar konur frá söguöldinni, kvæða-
 flokkur eftir Grím Thomsen 245
 Íslenskir, sjá Íslendingar
Íslenskt mál, tímarit 269
 Ísodda, Ísól bjarta, Ísönd, þjóðsagna-
 persónur 12, 183, 184
 Ítalir 203, 207
 Ítalía 78, 79, 105, 122, 126, 127, 201, 208
 Ívar Ingimundarson, skáld 19
 Ívar Vigfússon Hólmur (d. 1371), hirð-
 stjóri 35
Ívens saga 12, 15
 Jaðar (Jæren) á Rogalandi, sjá Sigríður
 Erlingsdóttir
Jakobsgrátur, sjá *Grátur Jakobs yfir
 Rakel*
 Jansen, F. J. Billeskov 76
 Jansson, Sven B. F. 95
Jarlsníð, kvæði eftir Grím Thomsen 242
 Jason, grísk hetja 102
 Jaub, Hans Robert, bókmenntafræðingur
 8, 9, 22
 Járnsmiður 183
 Jean Bodel (d. 1210), franskt skáld 7
 Jena, borg á Þýskalandi 204, 225
 Jesús Kristur 25, 162
 Jones, Gwyn 161
 Jordanes (Jornandes), gotneskur sagna-
 ritari 246
 Jófríður Gunnarsdóttir á Borg 19
Jólnasumbl, kvæði eftir Grím Thomsen
 250
 Jónsborg 114
Jómsvíkinga saga 130, 243
 Jómsvíkingabardagi 101
 Jómsvíkingar 105, 114
 Jón, bróðir Sigríðar Eyjafjarðarsólar 186
 Jón rauði, erkibiskup í Niðarósi (1268–
 1282) 70
 Jón Arason (1484–1550), Hólabiskup
 249
 Jón Árnason (1666–1743), Skálholts-
 biskup 152
 Jón Árnason (1727–1777), sýslumaður
 á Ingjaldshóli 35
 Jón Árnason (Jon Arneson) (1819–
 1888), landsbókvörður og þjóð-
 sagnasafnari 25, 26, 170, 182, 184,
 188, 189, 192, 193, 222, 224
 Jón Einarsson (d. 1306), lögsögumaður
 og lögmaður 39–41, 43–46
 Jón Erlendsson (um 1600–1672), prest-
 ur í Villingaholti 155
 Jón Gereksson (um 1378–1433), Skál-
 holtsbiskup 248
 Jón Gíslason, póstmaður 192
 Jón Halldórsson (d. 1339), Skálholts-
 biskup 77
 Jón Helgason, prófessor 24, 213
 Jón Ívarsson, sjá Jón Rafnsson
 Jón Jóhannesson, prófessor 47
 Jón Jónsson (um 1747–1831), sýslu-
 maður og skrifari í Bæ 141
 Jón Loftsson (1124–1197), goðorðs-
 maður í Odda 15
 Jón Ólafsson úr Grunnavík (1705–1779)
 137–143, 154
 Jón Pálsson, prestur í Viðvík 45
 Jón Rafnsson, rímnaskáld 268
 Jón Sigurðsson (1811–1879) 44, 45,
 230, 231
 Jón refur Sigurðsson í Gröf í Grímsnesi
 248
 Jón Thoroddsen (1819–1868), sýslu-
 maður og skáld 167, 182
 Jón Þorgeirsson (1597–1674), prestur á
 Hjaltabakka 152
 Jón Þorkelsson (Thorhillius) (1697–
 1759), skólameistari 144
 Jón Þorkelsson (1859–1924), þjóð-
 skjalavörður 249

- Jón Þorláksson (1744–1819), prestur á Bægisá 214
- Jón Þórðarson, sjá Jón Thoroddsen
- Jónas Hallgrímsson (1807–1845), náttúrufræðingur og skáld 180, 181, 198, 200, 212, 214–223, 228–235, 237, 245, 250, 253, 255–257, 263
- Jónas Jónasson frá Hrafnagili, prestur 183
- Jónsbók* 40, 43, 148
- Júdíf Sigurðardóttir (f. um 1761) á Ljósa- vatni 28
- Júnó (Juno), rómversk gyðja 113, 121
- Júpiter (Jupiter, Jupitær), rómverskur guð 79, 99, 100, 145
- Jökull Búason 241
- Jökulsá á Sólheimasandi 248
- Jörmunreks-lok*, kvæði eftir Grím Thomsen 246
- Jörmunrekur, Gotakonungur 246
- Jörundur Þorsteinsson (um 1230–1313), Hólabiskup 39, 41
- Kalmanstunga 171, 172, 175–176, 187, 188
- Karkur þræll Hákonar jarls Sigurðarsonar 17, 130
- Karl mikli (Karlagnús, Karl den store) 112, 208
- Karlinn undir klöppinni, sjá Klapparkarlinn
- Karmel, fjall í Ísrael 117
- Karþagó (Karthago) 78, 79, 81, 82, 86, 89, 101, 105, 113, 114, 116, 122, 129
- Katla í Holti 102
- Kaupmannahafnarháskóli 24, 167, 236
- Kaupmannahöfn (Kaupinhavn) 24, 26, 145, 152, 167, 178, 180, 184, 185, 194, 197–199, 212–213, 216, 228, 231, 255
- Kálfafell í Fljótshverfi 152
- Kálfur Árnason, norskur höfðingi 98, 243
- Kálfur Árnason og Magnús góði*, kvæði eftir Grím Thomsen 243
- Kálfur Árnason og Sveinn Alfífuson*, kvæði eftir Grím Thomsen 243
- Ketill Þorláksson (um 1200–1273), lög- sögumaður og prestur 39
- Ketilsstaðir á Völlum 24–28, 179, 189
- Kirkjubær í Hróarstungu 24, 26–29, 33
- Kirkjuhvammur á Vatnsnesi, sjá Hvammur
- Kjalnesinga saga* 241
- Kjartan Ólafsson í Hjarðarholti 10, 108, 114, 119, 120, 124, 246
- Kjöler (Kjølen) í Noregi 117, 118
- Klapparkarlinn í Grímsey (Karlinn undir klöppinni), vættur 28
- Klassísk institutt í Oslóháskóla 75
- Klausturpósturinn* 212, 254
- Klerkafræði*, sjá *Disciplina clericalis*
- Klyppsstaður í Loðmundarfirði 28, 182
- Des Knaben Wunderhorn*, þýskt kvæða- safn 224–226
- Knokkelskjorte, sjá Valnastakkur
- Knútur ríki Sveinsson, Danakonungur 98–99, 114, 116, 163
- Kolbeinn ungi Arnórsson (1208–1245), goðorðsmaður á Víðimýri 45
- Kolbeinn Jökularskáld Grímsson 219
- Kolbeinslag* 219
- Kolfreyjustaður í Fáskrúðfirði 28
- Kong Valdemars Datter og Alkors Søn*, kvæði 184
- Det kongelige bibliotek, sjá Konungs- bókhlaða í Kaupmannahöfn
- Det kongelige nordiske oldskriftselskab, sjá Hið konunglega norræna forn- fræðafélag
- Konráð Gíslason (1808–1891), prófessor 168, 222, 229, 230, 234
- Kontinentet, sjá Evrópa
- Konungsannáll* 36, 41, 43, 45, 48
- Konungsbók Eddukvæða* 254
- Konungsbókhlaða í Kaupmannahöfn 24, 26, 178, 179
- Konungsbókhlaða í Stokkhólmi 191
- Konungsskuggsjá* 14, 71
- Kormáks saga* 7
- Kormákur Ögmundarson 7, 246
- Kólkumýrar á Ásum 188

- Kraggerud, Egil, prófessor 75, 101
Krákumál en nýju, sjá *Heimir*
 Kriemhild, sjá Grímhildur
Kristinn réttur Árna biskups Þorláks-sonar 13
 Kristín Sveinbjörnsdóttir 227
 Kristján, hagrýðingur á Ströndum 229
 **Kristni þáttur* 98
 Kristóforus (Christophorus) Vilhjálms-son (d. 1312), danskur riddari 40
 Kristur, sjá Jesús Kristur
 Kroppur (Stóri-Kroppur, Kropp) í Borgarfirði 171
 Krossbrekka í Valldal 117
 Krókálfur, sjá Álfur úr Króki
Kudrun, miðháþýskur kvæðabálkur 208
 Kuhn, Hans, prófessor 84
 Kveld-Úlfur Brunda-Bjálffason 107
 Kæi, riddari Artúrs konungs 15
Kötludraumur 170, 186
 Kálund, Kristian, bókavörður 155, 194
 Lafrentz, Joachim H., amtaður (1733–1744) 35
 Lagarfljót 25, 29
 Landeyðan, merki Haralds harðráða Sigurðarsonar 249
Landnáma, *Landnámabók* 95, 171, 173, 188, 190, 191, 194
Landslag, kvæði eftir Grím Thomsen 249
 Landsyfirrétturinn 197–198
 Langanes (Langenes) 177, 193
 Langbarðar 246
 Larsen, Sofus 103
 Latran (Lateran), höll í Róm 37
 Laufás í Eyjafirði 39
 Laugamenn í Sælingsdal 124
 Laugar í Sælingsdal 124
Laurentius saga biskups 36, 43, 44, 46, 48
 Lausus, sonur Mezentiusar 91, 119
 Lavinia, ástmær Eneasar 76
Laxdæla saga 93, 95, 97, 99, 108, 114, 121, 124, 136
 Laxdælir í Dölum 19
 Laxnes í Mosfellssveit 190
 Lárentíus (Laurentius) Kálfsson (1267–1330), Hólabiskup 77
 Lárentíusmessa (Laurentiusmessa, 10. ágúst) 40
 Lárus Gíslason frá Neðri-Mýrum 31
 Lehmann, Paul 77
Leiðarljóð til herra Jóns Sigurðssonar alþingismanns eftir Jónas Hallgrímsson 230
Leiðsla, kvæði eftir Grím Thomsen 238
 Leirubakki í Landssveit 37
 Lejay, R. 79
 Lelerc, George Louis (1707–1788), greifi af Buffon 227
 Leoncia, sjá Lyon
 Leppalúði, vættur 28
 Lesjar (Lesja), sveit í Guðbrandsdölum 116
 Lessing, Gotthold Ephraim (1729–1781), þýskur heimspekingur og skáld 202
 Lénharður (d. 1502), fógeti 248
 Lie, Hallvard, prófessor 78, 95
 Liestøl, Knut, prófessor 78
 Limafjörður á Jótlandi 116
 Lindow, John 157
 Livius (Titus Livius), rómverskur sagnaritari 77
Líkför Karls XII., kvæði eftir Grím Thomsen 247
 Ljósavatnssystur, sjá Júdit og Rut Sigurðardætur
Ljósvetninga saga 126
Ljúflingsljóð, hjóðkvæði 215
 Loðinn af Bakka, norskur lögmaður 41
 Loðmundarfjörður 28
Loflyginnar eftir Þorleif Halldórsson 252
 Loftur Þorsteinsson, skólapiltur á Hólum 207
 de Looze, Laurence 17
Lorelei, kvæði eftir Heine 225
 Lowe, Pardee 161
 Lóar (Lom), sveit í Guðbrandsdölum 117

- Lórudalur (Lordal) í Guðbrandsdöllum 117
- Lucanus (Lucan, Marcus Annaeus Lucanus), rómverskur sagnaritari 76, 100
- Lundur á Skáni 37
- Lyon (Leoncia) á Frakklandi 40
- Lögmansannáll 36, 41, 43–46, 48
- Lönnroth, Lars, prófessor 78, 95, 112
- M. Grímsson, M.G., sjá Magnús Grímsson
- Macpherson, James (1736–1796), skoskt skáld 216
- Macrobius 149
- Madelung, Margaret 95, 97, 106
- Magerøy, Hallvard, prófessor 79, 95
- Magnús Arason, sjá Magnús prúði Jónsson
- Magnús Erlingsson, Noregskonungur 77
- Magnús Gissurarson (um 1165–1237), Skálholtsbiskup 37, 38
- Magnús Grímsson (1825–1860), prestur á Mosfelli 169, 170, 178, 185, 188, 192, 193
- Magnús lagabætir Hákonarson, Noregskonungur (1263–1280) 39, 40, 43
- Magnús prúði Jónsson (um 1525–1591), sýslumaður í Bæ 145, 154
- Magnús Þór Jónsson, sjá Megas
- Magnús góði Ólafsson, Noregskonungur 238, 240, 243
- Magnús Stephensen (1762–1833), háyfirdómari 215, 217, 230, 254
- Magnúsarkviða* eftir Jónas Hallgrímsson 215, 230
- Malpirant, riddari 17, 18
- Mandom, mod och morske män, sænskt þjóðkvæði 250
- Margrét Eriksdóttir (d. 1209), norsk drottning 109
- Margrét Stefánsdóttir frá Möðruvöllum 185
- Maríumessa síðari (8. september) 39, 43
- Markús Magnússon (um 1685–1754), prestur á Upsum 179, 189
- Marteinsmessa (11. nóvember) 40
- Matteo Maria Boiardo (1441–1494), ítalskt skáld 208
- Mattheusarguðspjall* (*Matthæusevangeliet*) 117
- Matthías Jochumsson (1835–1920), prestur og skáld 198, 231
- Matthías Johannessen, ritstjóri 245
- Maurer, Konrad (1823–1902), prófessor 224
- Maxwell, Ian 95, 97, 98
- Málskrúðsfræði Ólafs hvítaskálds* 51
- Medea, konungsdóttir 80, 102
- Meðalland í Skaftafellssýslu 266
- Megas (Magnús Þór Jónsson), tónlistarmaður 30
- Mellomhavet, sjá Miðjarðarhaf
- Melur í Miðfirði 37, 39, 43
- Metamorphoses* (*Myndbreytingar*) eftir Ovidíus 80, 208
- Mezentius, etruskur konungur 91, 103, 118, 119
- Michelet, Jules (1798–1874), franskur sagnfræðingur 237
- Miðfjörður í Húnavatnssýslu 39, 43, 127
- Miðjarðarhaf 114
- Mikligarður 249
- Milroy, James 157, 159, 160
- Misenus, lúðurpeytari Eneasar 81–83, 88, 89
- Mjaðveig Mánadóttir 185
- Mjallhvít*, ævintýri 185
- Molière, Jean Baptiste Poquelin (1622–1673), franskt skáld 201, 209, 210
- Monkhouse, Cosmo, skáld 49
- Moor, Franz, persóna í *Ræningjunum* 207
- Móðuharðindin 255
- Móðurást*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 233
- Müller, Loðvík Kristján 217
- Murray, Penelope 201
- Múlaping 28
- Múshjón*, kvæði eftir Grím Thomsen 250

- Myndbreytingar*, sjá *Metamorphoses* 169, 186, 204, 211, 236, 244, 249,
 256
 Mýramenn 10
Möðruvallabók 125
 Möðruvellir í Eyjafirði 41, 44
 Möðruvellir í Hörgárdal 26, 33, 41, 167,
 179–181, 189
 Möður Valgarðsson á Hofi 127
 Mörike, Eduard (1804–1875), þýskt
 skáld 224
 Napóleonsstyrjaldir 213
 Napólífíói (Napoli-vika) 82
 Naust í Eyjafirði 125
 Nebo, fjall í Palestínu 117
 Neðri-Mýrar í Refasveit 31
 Neptúnus, rómverskur sjávarguð 105
 Neri Víkarsson, jarl í Noregi 156, 157,
 161, 162
Nibelungenlied (*Niflungaljóð*) 12, 76,
 83, 84, 88, 93, 118, 119, 136, 208
 Nið (Nidelva), á í Þrándheimi 123
 Niðarós (Trondheim) í Þrándheimi 76,
 77, 116
Niflungaljóð, sjá *Nibelungenlied*
 Nikulás (Nikolás) Árnason, biskup í
 Osló (1190–1225) 109
 Nisus, fylgdarmaður Eneasar 107, 120,
 130
 Nitchie, Elizabeth 76
 Níger (Niger), land í Afríku 49, 51, 53,
 54, 57, 60
 Njáll Þorgeirsson á Bergþórshvoli 109,
 121, 245
Njáls saga, sjá *Brennu-Njáls saga*
 Norden, sjá Norðurlönd
 Nordland, hérað í Noregi 98
 Nordlandet, sjá Norðurland
 Norðimbraland á Englandi 115
 Norðlendingadómur 128
 Norðlendingafjórðungur 39
 Norðmenn 18, 64, 77, 108, 123, 144,
 149
 Norðurálfa, sjá Evrópa
Norðurfari, tímarit 167
 Norðurland 46, 177
 Norðurlönd 14, 50, 76, 93, 95, 100, 149,
 169, 186, 204, 211, 236, 244, 249,
 256
 Norðvestur-Evrópa, sjá Evrópa
 Noregur 39–41, 44, 45, 76, 105, 108,
 114–117, 156, 160, 162, 211, 233,
 240, 243, 244
 Norway, sjá Noregur
Nótt, kvæði eftir Bjarna Thorarensen
 249
 Numanus Remulus, Rútúli 125
Núma rímur 217
 Númidíukonungur (Numidar-) í Norður-
 Afríku 111
 Núpur í Miðfirði 39, 43
 Ny kongelig Samling í Konungsbók-
 hlöðu í Kaupmannahöfn 178
 Nyerup, Rasmus (1759–1829), prófess-
 or 184
Ný félagsrit 200, 254
 Nýjaland, vestur frá Íslandi 40
 Oddaverjar á Rangárvöllum 39
 Oddeyrarþing í Eyjafirði 41, 44
 Oddi á Rangárvöllum 37
Oddrúnargrátur 86, 92
 Oddur Einarsson (1559–1630), Skál-
 holtsbiskup 252
 Oddur Ófeigsson á Mel 71, 128
 Oddur Þorsteinsson, vinnumaður á
 Möðruvöllum 180
Oddverjaannáll 43
 Odyssevs, sjá Ódysseifur
Odysséen, sjá *Ódysseifskviða*
 Oehlenschläger, Adam Gottlob (1779–
 1850), danskt skáld 201, 211, 212,
 236, 245
Olífant (*Horn Rollands*), kvæði eftir
 Grím Thomsen 216, 247
 Olúfjallið í Palestínu 117
Om den nyfranske Poesi eftir Grím
 Thomsen 199, 200, 205, 227, 236,
 237
Om digtekunsten, sjá *Um skáldskapar-
 listina*
Om Lord Byron eftir Grím Thomsen 236
 Oppermann, Hans 96

- Orkadalur (Orkedalen) í Þrándheimi 38
 Orlando furioso, sjá Rollant
Orlando furioso, kvæði eftir Ariosto 207, 208, 210
Orlando inammorato, kvæði eftir Matteo 208
Ormsbók Snorra-Eddu 52
 Ormur Ormsson (um 1241–1270), goðorðsmaður 39
 Ormur Snorrason (d. um 1401), hirðstjóri 35
 Ormurinn langi, skip 103, 112
 Oroles, trúversk hetja 103
Os Lusíadas, kvæði eftir de Camões 209
 Ossabær í Landeyjum, sjá Hildigunnur Starkaðardóttir
 Ossian, gelísk hetja 216
Ossianskvæði eftir Macpherson 216
 Ottadalen, sjá Óttudalur
 Ovidíus (Ovid, Publius Ovidius Naso) 80, 90, 208
Ódysseifskviða 101, 102, 121, 129, 241
 Ódysseifur, grísk hetja 102, 121, 241
 Óðinn, guð 60, 101, 156, 159–161, 163, 201, 244, 252
 Ófeigur Skíðason á Reykjum 127, 128
 Ókind, vættur 28, 29, 31, 32
Ókindarkvæði 23, 24, 26–31, 33
Ólafs saga helga (helgisagan, *Den legendariske saga*) 116, 118
Ólafs saga helga (í *Heimskringlu*) 101, 105, 112, 114–116, 118, 121
Ólafs saga helga hin sérstaka 98, 105, 114, 116, 118
Óláfs saga Tryggvasonar (í *Heimskringlu*) 101, 107, 112, 114, 130
Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta 164, 242
Ólafs saga Þórhallasonar eftir Eirík Laxdal 215
Ólafs sögur helga 118, 156, 163, 164, 242–244
 Ólafsmessa (29. júlí) 42
Ólafsvíkurenni, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
 Ólafur, Grænlandiabiskup (1246–1280) 39
 Ólafur, herkonungur 162
 Ólafur Briem, menntaskólaakennari 194
 Ólafur Davíðsson (1862–1903), þjóðsagnasafnari 23, 24, 28, 30, 31, 33, 181
 Ólafur sænski Eiríksson, Svíakonungur 19
 Ólafur helgi Haraldsson, Noregskonungur 98, 101, 105, 107, 112, 115–119, 121, 156, 164, 238, 243, 244
 Ólafur pái Höskuldsson í Hjarðarholti 108, 124
Ólafur liljurós, sagnadans 215
 Ólafur Tryggvason, Noregskonungur 103, 105, 111, 112, 114, 119, 164
 Ólafur hvítaskáld Þórðarson (um 1212–1259), lögsögumaður 9, 38, 51–53, 55, 56, 60
Ólufukvæði 250
 Ólympstindur á Grikklandi 203
 Ólöf Hallgrímsdóttir frá Bægisá 181
 Ólöf væna Kolladóttir 241
 Ólöf ríka Loftsdóttir á Skarði 248
 Óskar Halldórsson, dósent 194
 Óspakur Glúmsson 128
 Ótta, á í Guðbrandsdölum 117
 Óttar svartí, skáld 116, 122
 Óttudalur (Ottadalen) í Guðbrandsdölum 116
 Paasche, Fredrik 78
 Palínurus, fylgdarmaður Eneasar 105, 110
 Pallas, sonur Evanders 114
Palnatoke, leikrit eftir Oehlenschläger 211
 Pandion, konungur í Aþenu 80
 París 39, 236, 237, 239
Passio Olavi 76
 Patroklos, vinur Akkillesar 90, 103
 Paul, Hermann (1846–1921), prófessor 224
 Páll Högnason (um 1657–1738), prestur á Valþjófsstað 28

- Páll Jónsson (1155–1211), Skálholts-
biskup 265
- Páll Melsteð (1791–1861), sýslumaður
á Ketilsstöðum 25, 26, 178, 182,
189, 215
- Páll Pálsson (1806–1877), stúdent og
skrifari 140, 141
- Páll Vídalín (1667–1727), lögmaður í
Víðidalstungu 145, 182, 253
- Pálnatóki 243, 244
- Páls saga biskups* 15, 265, 267
- Pálsbók* 266
- Pegasus, skáldfákur 58
- Peleifur (Pelev, Pelevus), faðir Akkilles-
ar 90, 104, 126
- Penelópa (Penelope), kona Ódysseifs 102
- Petersen, Erik, bókavörður 178
- Pétur Brynjúlfsson, erkibiskup í Niðar-
ósi (1225–1226) 37
- Pétur Þorsteinsson (1720–1795), sýslu-
maður á Ketilsstöðum 27–28
- Pharsalia*, kvæði eftir Lucanus 100
- Philomela, dóttir Pandeons 80
- Plessis, F., franskur fræðimaður 79
- Plinius (Gaius Plinius Secundus), róm-
verskur rithöfundur 77
- Poestion, J. C., austurrískur fræðimaður
211
- Poetikk*, sjá *Um skáldskaparlistina*
- Poniatowski, Józef (1763–1813), pólsk-
ur fursti og herforingi 247
- Poniatowsky 1813*, kvæði eftir Grím
Thomsen 247
- Portúgal 201, 209
- Portúgalir 209
- Postilla*, sjá *Corvinuspostilla*
- Pouillon, Jean 155
- Povelsen, Biarne, sjá Bjarni Pálsson
- Pólotasvarf, gripdeild væringja í fjár-
hirsllum Miklagarðskeisara 249
- Pólverjar 247
- Priamus, konungur í Tróju 116
- Proba Betitia Faltonia, rómverskur rit-
höfundur 76
- Procne, kona Tereusar 80
- Provence, hérað á Frakklandi 211
- Prómeþeifur 203
- Prómeþeifur*, kvæði eftir von Goethe 203
- Pöschl, Viktor 79, 86, 122
- Racine, Jean (1639–1699), fransk skáld
201, 202, 209, 210
- Ragnar loðbrók Sigurðarson 244
- Ragnars saga loðbrókar* 244
- Randalín, drottning 244
- Randver Jörmunreksson 246
- Rangá 41
- Rangárvellir 36, 41
- Ranisch, Wilhelm, prófessor 155
- von Rantzau, Otto Manderup, stiftamt-
maður (1750–1768) 42
- Rask, Rasmus Kristian, málfraeðingur
184
- Die Räuber (Ræningjarnir)*, leikrit eftir
von Schiller 207
- Rauðkufl, Rauðkufla, þjóðsagna-
persónur 181
- Rauðrekur, ráðgjafi 231
- Rauðsfell, sjá Rauðsvöllur
- Rauðsvöllur í Orkadal 38, 45
- Recensus poetarum* eftir Pál Vídalín 253
- Recker, Hans Dieter 113
- Refasveit 31
- Refnefur, ráðgjafi Ólafs herkonungs 163
- *Refs þáttur* 162
- Refur 240
- Refur Rennisfífl Rennisson (Gjafa-Ref-
ur) 156, 157, 161–163, 166
- Reise igjennem Island*, eftir Eggert
Ólafsson og Bjarna Pálsson 170
- Reisebilder*, kvæði eftir Heine 222
- Rennir, faðir Refs 156
- Reyðarfjörður 167
- Reykir í Miðfirði 127
- Reykjadalur í Hreppum, sjá Þórður
Jónsson
- Reykjanes á Suðurnesjum 37, 38
- Reykjavík 170, 175, 231
- Reynines í Skagafirði 41
- Reynistaðarbræður (Bjarni og Einar
Halldórssynir) 182

- Rhaebus, hestur Mezentiusar 91
- Rhodos (Ródhos), eyja í Eyjahafi 96
- Richelieu, Armand-Jean du Plessis (1585–1642), franskur forsætisráðherra og kardínáli 201, 246
- Rimmon-Kenan, Shlomith 49
- Ríkarður annar*, leikrit eftir Shakespeare 242
- Ríkarður þriðji*, leikrit eftir Shakespeare 242
- Ríkarður þriðji, persóna í samnefndu leikriti 207
- Rímur af Búa Andriðssyni og Friði Dofradóttur*, kvæði eftir Grím Thomsen 216, 239, 241
- Rímur af Hjálmtý og Ólvi* eftir Árna Böðvarsson 253
- Rímur af Tistran og Indlönu* eftir Sigurð Breiðfjörð 216, 220, 221
- Roland, sjá Rollant
- Rollant (Roland), hetja 207, 208, 216, 247
- Rollantskvæði (Rolands-kvedet), sjá *Chanson du Roland*
- Rollantsrímur* eftir Þórð Magnússon 216
- Roma, sjá Róm
- Roman d'Enéas*, frönsk ljóðsaga 76
- Die Romantische Schule*, bókmenntasaga eftir Heine 225
- Rome, sjá Róm
- Roncevalles, sjá Rúnsíval
- Ronme, sjá Róm
- Rostochs Postilla*, sjá *Corvinuspostilla*
- Rotusumar hið mikla (1226) 37
- Rowe, Elizabeth 163
- Róm, Rómaborg (Roma, Rome) 7, 95, 102, 110, 156, 162, 246, 266
- Rómaríki, Rómaveldi (Romarríket, Ronme) 7, 79, 246
- Rómverjar (romarfolket, romarane) 80, 102, 103, 251, 252
- Rósamunda*, kvæði eftir Grím Thomsen 246
- Rósant Ívarsson 268
- Rósarímur* eftir Jón Rafnsson 268
- Rubow, Paul, danskur bókmenntafræðingur 78
- Rut Sigurðardóttir á Ljósavatni (f. um 1758) 28
- Rúnaslagur*, kvæði eftir Grím Thomsen 250
- Rúnsíval 208, 216
- Rússar 247
- Rútúlar (rutulane), þjóðflokkur á Ítalíu 106, 107, 119, 125, 130
- Ræningjarnir*, sjá *die Räuber*
- Saga, menntagyðja 239
- Saga, tímarit 265, 266
- Saga af Hellismönnum*, sjá *Hellismannasaga*
- Saga af Hrolfe Gautrekssyne*, sjá *Hrólfs saga Gautrekssonar*
- Saga af Sigríði Eyjafjarðarsól* 185, 186
- Saga af Tistran og Ísól björtu* 25, 184
- Saga af Þorbirni Kólka* 188–189
- Sagan af Járnsmið* 183
- Sagan af því hversu Þórisdalur er fundin* 192
- Sallustius (Gaius Sallustius Crispus, Sallust), rómverskur sagnaritari 77
- Sand, George (1804–1876), franskur rithöfundur 200
- Sandvetur (1227) 37
- Saxakvæði (La chanson des saignes)* eftir Jean Bodel 7
- Saxi hinn málsþaki (Saxo Grammaticus) 76, 161, 205, 211, 240
- Sámur Bjarnason í Laugarhúsum 71
- Scandinavia, sjá Skandinavía
- von Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (1775–1854), þýskur heimspekingur 236
- Schier, Kurt, próffessor 155
- von Schiller, Johann Christoph Friedrich (1759–1805), þýskt skáld 200, 201, 207, 210–212
- von Schlegel, August Wilhelm (1767–1845), þýskur bókmenntafræðingur 203–207, 209–211, 238
- von Schlegel, Friedrich (1772–1829),

- pýskur bókmenntafræðingur 203–211, 224, 226
- Schmidt, Paul Gerhard 75
- Schneider, Hermann 161
- Schneewitchen*, sjá *Mjallhvít*
- Schwach, Conrad Nicolai (1793–1860), norskt skáld 233
- Der Schweizer*, svissneskt þjóðkvæði 225
- Schöning, Gerhard (1722–1780), norskur sagnfræðingur 211
- Scott, Walter (1771–1832), skoskur rit höfundur 242
- Seelow, Hubert, prófessor 185
- Seifur, grískur guð 99, 129, 203
- Serkir 208
- Shakespeare (Shakspear), William (1564–1616), enskt leikskáld 201–207, 210, 211, 238, 242
- Sicilia, sjá Sikiley
- Siegfried, sjá Sigurður Fáfnisbani
- Sigfús Árnason (1790–1822), prestur 24, 25, 27, 28
- Sighvatur Þórðarson, skáld 238
- Sigmundur Völsungsson, faðir Sinfjötla 245
- Sigríður Eyjafjarðarsól á Grund 185, 186
- Sigríður Árnadóttir á Klyppsstað 26–28, 31–33
- Sigríður Erlingsdóttir á Sóla 242
- Sigríður Lárusdóttir 31
- Sigríður Ólafsdóttir á Hofi 23
- Sigríður Steinbjörnsdóttir, menntaskólakennari 31
- Sigríður stórráða Tóstadóttir, Svádrottning 107, 121
- Sigríður Þorlákssdóttir á Upsum 189
- Sigrín*, kvæði eftir Bjarna Thorarensen 249
- Sigrún Högnadóttir, valkyrja 245
- Sigurdrífa, valkyrja 86
- Sigurdrífumál* 86
- Sigurðarkviða hin skamma* 84–89, 93
- Sigurður Fáfnisbani (Siegfried) 83–88, 90–93, 120, 160, 244
- Sigurður Breiðfjörð (1798–1846), rímnaskáld 217–221, 231, 232, 250, 251
- Sigurður Guðmundarson, lögmaður 39, 41
- Sigurður sýr Hálfðanarson, konungur í Noregi 112
- Sigurður Nordal, prófessor 18, 78, 164, 248
- Sigurður Pétursson (1759–1827), sýslumaður og leikskáld 26, 28
- Sigurður Pétursson, lektor 76
- Sigvarður (Sigurður, Sivarður) Þéttmarsson, Skálholtsbiskup (1238–1268) 38, 39
- Sikiley (Sicilia) 82, 114, 122
- Sinfjötli*, kvæði eftir Grím Thomsen 245, 246
- Sinfjötli Sigmundarson 245
- Síðumenn 39
- Sínaf, fjall á Sínaískaga 117
- Síon, fjall í Palestínu 117
- Sjálfdeilur*, rímur eftir Hall Magnússon 219
- Skafnörtungur, bóndi 156–160
- Skafti Þóroddsson, lögsögumaður á Hjalla 72
- Skagafjörður 128
- Skalla-Grímur Kveld-Úlfsson á Borg 115
- Skandinavía 163
- Skard, Eiliv, prófessor 76
- Skarðsá í Sæmundarhlíð, sjá Björn Jónsson
- Skarðsárannáll* 43
- Skarðsþing í Dalasýslu 30
- Skálholt í Biskupstungum 38, 39, 77, 248, 265
- Skálholtsannáll* 45
- Skálholtsbiskupsdæmi 40, 266
- Skálholtskirkja, Skálholtsstaður, sjá Skálholt
- Skinflint, sjá Skafnörtungur
- Skírnir*, tímarit 75, 217
- Skjálgur Erlingsson á Sóla 242
- Skjöldunga saga* 161
- Skriðnesenni í Bitru 229

- Skrúðurinn – Austast fyrir öllu landi*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
- Skröggur, vættur 28
- Skuggamaður á glugga, barnafæla 28
- Skúlaskeið (Hestavísa)*, kvæði eftir Grím Thomsen 238
- Skúli Magnússon (1711–1794), landfógeti 145, 182, 248
- Skúli Þorsteinsson á Borg 10
- Smíðkell (Smidkel) 170, 171, 190, 194
- Snjálaug Hallgrímsdóttir frá Bægisá 180
- Snorra-Edda* 52, 60, 83–86, 211, 215, 252
- Snorri Markússon (Mela-Snorri) (d. 1313), lögmaður á Melum 41
- Snorri Sturluson, lögsögumaður og sagnaritari 10, 37, 42, 54–56, 58, 60, 75, 78, 98, 105, 112, 114, 116, 117, 121, 252
- Snóksdalur í Miðdölum, sjá Daði Guðmundsson
- Snæfuglsstaðir í Grímsnesi, sjá Björn Stefánsson
- Sogið*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
- Sommiale Danielis* 11
- Sorbonne, háskóli í París 237
- Sólarljóð* 66, 72
- Sólheimajökull 38, 39
- Sóli (Sola), bær á Jaðri 98, 242
- Sótt og dauði íslenskunnar*, kvæði eftir Eggert Ólafsson 137, 141
- Spangareiði í Noregi 244
- Spanierne, Spanskir, sjá Spánverjar
- Spánverjar 145, 149, 201, 205, 209
- St. Gallen, klaustur í Sviss 112
- Staður (Stad), höfði í Firðafylki 116
- Staður í Hrutafirði 39, 43
- Staður í Reyninesi (Reynistaður) 41
- de Staël-Holstein, Germaine (1766–1817), franskur rithöfundur 199, 230
- Stafabrekka (Stavbrækka) í Ljárdal í Guðbrandsdölum 117
- **Starkaðar saga* 161
- Starkaður*, kvæði eftir Grím Thomsen 244
- Starkaður gamli Stórvirksson, ógæfumaður 155, 156, 160, 161, 166, 244
- Stadius (Publius Papinius Stadius), rómverskt skáld 208
- Steblán-Kamenskij, Mihail Ivanovitsj, prófessor 254
- Stefán Einarsson, prófessor 25
- Stefán Karlsson, prófessor 47, 70
- Stefán Ólafsson (um 1618–1688), prestur og skáld í Vallanesi 28–30
- Stefán Stephensen (1767–1820), amtmaður á Hvítárvöllum 254
- Stefán Þórarinnsson (1754–1823), amtmaður á Möðruvöllum 167
- Stefánungar 254
- Steffens, Henrik (1773–1845), norskur heimspekingur 212, 213, 236, 255
- Steingerður*, kvæði eftir Grím Thomsen 246
- Steini, sjá Þorsteinn smíður
- Steinsstaðir í Öxnadal, sjá Hallgrímur Þorsteinsson
- Steinunn Markúsdóttir frá Upsum 179
- Stiklarstaðir (Stiklastaðir, Stiklestad) í Þrándheimi 99, 111, 114
- Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi 23, 30, 31, 185, 191, 266
- Stokkahlada (Stokkahláðir) í Eyjafirði 126
- Stokkhólmur 191
- Storm, Gustav, prófessor 35, 45, 46
- Strjúgur (Strjúgsstaðir) í Langadal, sjá Þórður Magnússon
- Studenterviser* 213, 255
- Sturla goði í Kalmanstungu 171
- Sturla Jónsson, herra 41, 45
- Sturla Þórðarson, lögsögumaður og sagnaritari 38–40, 47, 265
- Sturlunga saga* 42, 45, 46, 48, 83, 265
- Sturm und Drang 202, 203, 212
- Styrbjarnar þáttur Svíakappa* 163
- Styrmir fróði Kárason (d. 1245), lögsögumaður og próf 37
- Styx (Stygia), á 104
- Stærkodder*, leikrit eftir Oehlenschläger 211

- Stökur*, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 223
 Störkuður, sjá Starkaður
 Suðurland 170
Suðursveit, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 222
 Suhm, Peter Frederik (1728–1798), danskur sagnfræðingur 211
Sunnanpósturinn 230, 233
 Sunneva Markúsdóttir á Möðruvöllum 25, 26, 179–181, 189
 Sunnlendingafjórðungur 39
 Sunnmæri (Sunnmøre) í Noregi 117
 Surtshellir (Surtshulen) 170–173, 177, 187, 190–194
 Surtur (Surt), jötunn 170, 171
 Suttungur, jötunn 201
Svanhildur, kvæði eftir Grím Thomsen 246
 Sveinbjörn Beinteinsson, allsherjargoði 217
 Sveinbjörn Egilsson (1791–1852), rektor og skáld 52, 53, 214–216, 227, 251
 Sveinbjörn Rafnsson, prófessor 265–267
 Sveinn Alffuson (Knúttsson), Noregskonungur 243
 Sveinn tjúguskegg Haraldsson, Danakonungur 105, 163, 243
 Sveinn Pálsson (1762–1840), læknir í Vík 248
 Sveinn Sölvason (1722–1782), lögmaður á Munkaþverá 140, 151
 Sveinn Úlfsson, Danakonungur 65, 156, 162
 Sverige, sjá Svíþjóð
Sverrir konungur, kvæði eftir Grím Thomsen 247
 Sverrir Kristjánsson, sagnfræðingur 230
 Sverrir Sigurðarson (Sverre), Noregskonungur 77, 109, 232, 247
 Sverrir Tómasson 78, 201
Sverris saga 97, 109, 114, 136
 Svíakonungur 111, 112
 Svíaríki, Svíþjóð 76, 101, 118, 160
 Svöldur 103, 111, 114
 Sweden, sjá Svíþjóð
 Sychaeus, eiginmaður Dídóar 105, 120
 Sæla (Selja), eyja í Firðafylki 116
 Sæmundur Hólm (1749–1821), prestur á Helgafelli 182
Sögubrot af fornkonungum (*Sögubrot af nokkurum fornkonungum í Dana ok Svía veldi*) 244
Sögubrot af Sigríði Eyjafjarðarsól, sjá *Saga af Sigríði Eyjafjarðarsól*
 Sögufélag 265
 Sölvamannagötur í Hrutafirði 35
 Sønderlandet, sjá Suðurland
 Sörli Jónakursson 246
 Tacitus (Cornelius), rómverskur sagnaritari 77
 Tartarus (Tartaros), dvalarstaður illmenna í neðra 110
 Tasso, Torquato (1544–1595), ítalskt skáld 201, 207, 208, 210, 211
 Tegnér, Esaias (1782–1846), sænskt skáld 247
 Teitur Bersason (d. 1214), biskupsefni 37
 Teitur Einarsson (d. 1258), lögsögumaður 38
Teitur í Bjarnanesi og Þorvarður Loftsson, kvæði eftir Grím Thomsen 248
 Teitur Þorvaldsson (d. 1259), lögsögumaður og prestur í Bræðratungu 37, 38
 Telemark, sjá Þelamörk
 Tenedos, eyja í Eyjahafi 114
 Tereus (Terevs), konungur í Þrakíu 80, 90
 Teucrí, sjá Trójumenn
 Thalheim, Hans-Günther 225
Thebais, grískt söguljóð 208
 Theodoricus Monachus, norskur sagnaritari 76, 100
 Thierry, Augustin (1795–1856), franskur sagnfræðingur 236, 237
 Thiers, Adolphe (1797–1877), franskur sagnfræðingur 236, 237
 Thomasin frá Circlaere (Zirclaria), rithöfundur 15

- Thompson, Stith 158, 159
 Thorarinn, sjá Þórarinn Smiðkelsson
 Thorl. Gudm. Repp, sjá Þorleifur Guðmundsson Repp
 Thormod, sjá Þormóður hellismaður
 Thormodskjær, sjá Þormóðssker
 Thormodstinde, sjá Þormóðstindur
 Thorvald holbarke, sjá Þorvaldur holbarki
 Thorvaldsbakken, sjá Þorvaldsbakki
 Thyestes, konungur, bróðir Atréifs 80, 90
 Tieck, Ludwig (1773–1853), þýskt skáld 253
Til Jóns Sigurðssonar, kvæði eftir Matthías Jochumsson 231
Til Svövu, kvæði eftir Bjarna Thorarensen 249
 Tindastóll (Tindastol) 177
 Tistran, rímnapersóna, sjá einnig Tristram 231, 232
Tímarit Bókmenntafélagsins 242
 Títanir, grískt guðakyn 203
 Tjörn á Vatnsnesi 39, 43
 Tjötta, sjá Þjótta
 Torfi Arason (d. 1459), hirðstjóri á Ökrum 40, 43
 Torfi ríki Jónsson (d. um 1504), sýslumaður í Klofa 248
 Torfi (Torfe) Valbrandsson á Breiðabólstað 171, 194
 Tosti, sjá Tósti
Tóka þáttur Tókasonar 244
Tókastúfur, kvæði eftir Grím Thomsen 244, 248
 Tóki Tókason 244, 249
 Tómas Sæmundsson (1807–1841), prófastur á Breiðabólstað 217, 230, 253
Tómasarhagi, kvæði eftir Jónas Hallgrímsson 223
 Tósti tréspjót Guðnason, jarl á Englandi 65, 240
 Trakia, sjá Prakía
 Tristram, sjá einnig Fertram og Tistran 12
Tristrams saga 12
 Triton, grískur sjávargud 82
 Trondheimen, sjá Þrándheimur
 Trója (Troja), borg í Litlu-Asú 78, 80, 81, 102, 105, 110, 112, 114, 116, 126, 127
Trójumanna sögur 12, 77
 Trójumenn (trojanane) 80, 91, 102, 103, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 122, 129
 Trójustríð (trojanar-krigen) 113
 Tröllatunguhreppur í Strandasýslu 69
 Trøndelag, sjá Þrándalög
 Tunga, Tungur, sjá Hróarstunga
 Turnus, Rútúlakonungur 104, 107, 111, 118–120, 125, 136
 Tvídægja 38
 Tydskerne, sjá Þjóðverjar
Tyro Juris (Barn í lögum) eftir Svein Sölvason 140, 151
 Tyros (Tyriq, Sur), borg í Föníkú 79
 Tyrrenar, sjá Etrúskar
Tögdrápa 116
 Uhland, Ludwig (1787–1862), þýskt skáld 224
Um rímur af Tistrani og Indíönu orktar af Sigurði Breiðfjörð, ritdómur eftir Jónas Hallgrímsson 217, 231, 250
Um skáldskaparlistina eftir Aristóteles 94, 96
Um uppruna og sögu Gota, sjá *De origine actibus Getarum*
Umsátur Rómaborgar, kvæði eftir Grím Thomsen 246
 Universitetet í Oslo, sjá Háskólinn í Osló
 Universitetsbiblioteket í Kaupmannahöfn, sjá Háskólabókasafn í Kaupmannahöfn
 Upplönd í Noregi 118
 Uppsalar í Svíþjóð 76, 100
 Upsir á Upsaströnd 189
 Upsaströnd 189
 Urðarbrunnur 246
 Urður, skapanorm 239
 Vaabendal, sjá Vopnalág

- Vaðilshorn í Eyjafirði 126
 Vala, stjúpmdóðir 184
 Valhöll (Valhalla) 156, 160
 Valir (Frakkar?) 89
 Valland (Frakkland) 89
 Vallandsmenn, sjá Frakkar
 Vallanes á Völlum 28–30
 Valldalur (Valldalen) á Sunnmæri 117
 Valnastakkur, hellismaður 174
Valski gesturinn (Der wälsche Gast)
 eftir Thomasin frá Circlaere 15
 Valþjófsstaður í Fljótsdal 28
 Vandvik, Eirik, norskur þýðandi 90,
 103, 126, 129
 Vasco da Gama, portúgalskur sæfari 209
 Vatnsdalur (Vatnsdalen) 173
Vatnsdæla saga 173
 Váli (Vali), frændi Odds Ófeigssonar 128
 de Vega Carpio, Félix Lopé (1562–1635),
 spænskt skáld 201, 206, 209, 210
 Vellir á Fljótsdalshéraði 24, 26–28, 189
 Venus, rómversk ástargyðja 105
 Verðandimenn 198
 Vergilius (Publius Vergilius Maro,
 Vergil), (70–19), rómverskt skáld
 75–80, 85, 86, 91, 93–97, 99–101,
 104–107, 110–116, 118–122, 124–
 129, 136, 208
 Vestfirðingafjórðungur 39
 Vestfirðir 37, 44, 138, 145, 148
 Vestureyjar (Orkneyjar) 243
 Vesturhóphólar í Vesturhópi, sjá Hólar
 Vesturland (Vest-Island) 77
 Vésteinn Vésteinnsson 108–110, 129
 Vidén, Gunnild 76
 Viðey á Kollafirði 37, 248
Vilfríðar saga Völufegri 185
 Vilfríður Völufegri 184, 185
 Vilhjálmur, kardínáli af Sabina 42
 Vilhjálmur Þ. Gíslason 218, 220, 221
 Villemain, Abel François (1790–1860),
 franskur sagnfræðingur 236, 237
Vilmundar rímur yngri 220
 Vilmundarsteinn utan við Húsafell 192
 Vilmundur, hellismaður 192
 Vindland 114
 Virgil, sjá Vergilius
Virgilessrímur 77
Virgiliocentones eftir Proba Betitia
 Faltonia 76
 Virgílfus, Virgill, sjá Vergilius
 Víga-Barði, sjá Barði Guðmundarson
 Vígishellir 194
 Víkar Alreksson, konungur 156, 160,
 161
Víkarsbálkur 160, 161
Víkings skírn, kvæði eftir Grím
 Thomsen 247
 Vínarborg 204
 Vínheiði á Englandi 111, 123
 Vínland 114
 Vísburssynir (Gísl og Öndur) Vanlanda-
 sonar 102
Vísur Fiðlu-Bjarnar 215, 223
Vísur Íslendinga eftir Jónas Hallgríms-
 son 217
Volkslieder safnað af Johann Gottfried
 Herder 203, 224
 Vopnadómur Magnúsar Arasonar, sjá
 Vopnadómur Magnúsar prúða Jóns-
 sonar
 Vopnadómur Magnúsar prúða Jónsson-
 ar (1581) 145, 154
 Vopnafjörður 28
 Vopnalág 173, 174, 176, 192
Vorlesungen über dramatische Kunst
und Literatur eftir A. W. von Schlegel
 204, 207
Vorlesungen über schöne Literatur und
Kunst eftir A. W. von Schlegel 204
 de Vries, Jan, prófessor 161
 Vulcanus, rómverskur guð 104
Væringjahvöt, kvæði eftir Grím
 Thomsen 249
Völsa þáttur 160
Völsunga saga 83–88, 92, 93, 103, 245
 Völsungar 244
Várvindar friska, sænskt þjóðkvæði 250
Wallenstein, leikrit eftir von Schiller 207
 Weber, Gerd Wolfgang, prófessor 159

- Wilhelm Tell, svissnesk hetja 240
Wilhelm Tell, leikrit eftir von Schiller 207, 210
Woodstock, skáldsaga eftir Scott 242
 Xantos, hestur Akkillesar 90
Ynglinga saga 101, 102, 161
 Young, Edward (1683–1765), enskt skáld 202
Yrsa, leikrit eftir Oehlenschläger 211
 Zeus, sjá Seifur
 Zirclaria, sjá Thomasin af Circlaere
 Zumthor, Paul, prófessor 9
Þáttur Eindriða ok Erlíngs, sjá *Eindriða þáttur og Erlíngs*
 Þelamörk, hérað í Noregi 83
 Þey, gælunafn 25, 184
Þiðreks saga 83, 84, 93, 136
 Þingvellir við Öxará 256
 Þjóðólfur Arnórsson, skáld 123
 Þjóðrekur, konungur 92
 Þjóðskjalasafn Frakklands 237
 Þjóðskjalasafn Íslands 191
Þjóðvaldur (Theobald) Frakkakóngur við Benevent, kvæði eftir Grím Thomsen 247
 Þjóðverjar 138, 145, 148–150, 153, 201, 223, 226
 Þjórásá 39
Þjóóstólfur, kvæði eftir Grím Thomsen 245
 Þjóttá (Tjötta) á Hálogalandi 98
 Þorbjörn á Hóli í Hrafnkeldsdal 71
 Þorbjörn glaumur 128
 Þorbjörn kólka, landnámsmaður 188, 189
 Þorgeir Hávarsson 119, 125, 126, 136
 Þorgrímur goði Þorsteinsson 108, 109
 Þorkell Súrsson 108, 109
 Þorkell auðgi Þórðarson 108
 Þorláksmessa á sumri (20. júlí) 248
 Þorlákur Narfason (d. 1303), lögmáður 41
 Þorlákur Skúlason (1597–1656), Hólabiskup 45, 46
Þorleifs þáttur jarlsskálds 242
 Þorleifur Árnason (1630–1713), prestur á Kálfafelli 152
 Þorleifur jarlsskáld Ásgeirsson 242–243
 Þorleifur Björnsson (d. um 1486), hirðstjóri á Reykhólum 40, 43
 Þorleifur Guðmundsson Repp (1794–1857), málfræðingur 184, 216, 233
 Þorleifur Halldórsson (um 1683–1713), skólameistari á Hólum 252
 Þorleifur Hauksson, bókmenntafræðingur 212, 254, 255
 Þorleifur hreimur Ketilsson (d. 1289), lögsögumaður 39
 Þormóðssker 174
 Þormóðstindur í Þormóðsskeri 174
 Þormóður, hellismaður 174
 Þormóður Kolbrúnarskáld Bersason 163
 Þorpar á Gálmaströnd 69, 73
 Þorsteinn, smiður og hagyrðingur á Ströndum 229
 Þorsteinn Egilsson á Borg 11–14, 19
 Þorsteinn Eiríksson rauða 103
 Þorsteinn Hallgrímsson (1752–1791), prestur í Stærra-Árskógi 181
 Þorsteinn Helgason (1806–1839), prestur í Reykholti 214
 Þorsteinn Jónsson (1799–1827), aðstoðarprestur á Klyppsstað 28
 Þorvaldsbakki 174
 Þorvaldur holbarki Höfða-Þórðarson, skáld 170, 174, 192
 Þorvarðsstaðir (Þorvaldsstaðir) í Hvítársíðu 194
 Þorvarður (Þorvaldur?) Helgason 40
 Þorvarður Þórarinsson (d. 1296), hirðstjóri 39
 Þór, guð 160, 163, 244
 Þóra Hákonardóttir 90
 Þóra Stefánsdóttir á Valþjófsstað 28
 Þórarinn loftunga, skáld 116
 Þórarinn stuttfeldur, skáld 252
 Þórarinn Smiðkelsson á Þorvarðsstöðum 171, 194
 Þórarinn ofsi Þórðarson á Stokkahlöðum 125, 126, 136

- **Þórarins þáttur* 126
Þórðarþók Landnámu 191
 Þórður Bjarnarson (Höfða-Þórður, Höfða Thord), landnámsmaður í Höfða 170
 Þórður Hallsson (d. 1312), riddari á Möðruvöllum 40, 41, 44
 Þórður Jónsson (um 1609–1670), prestur í Hítardal 191
 Þórður Jónsson (1698–1776), prestur í Reykjadal 144
 Þórður Magnússon, skáld á Strjúgi 216
 Þórður Narfason (d. 1308), lögmaður á Skarði 41, 44
 Þórður kakali Sighvatsson 38, 41, 42, 47
 Þórhallur ölkofri, smiður og ölgerðarmaður 72
 Þórhallur Vilmundarson, prófessor 170, 194
 Þórir, bróðir Magnúss góða 240
 Þórir, hirðmaður Eiríks jarls 16
 Þórisdalsför (1664) 191
 Þórisdalur 192
 Þórormur víkingur 17
 Þórólfur Kveld-Úlfsson 107, 108
 Þórólfur Skalla-Grímsson 123
 Þórunn Guðmundsdóttir á Ketilsstöðum 28
 Þórunn Pálsdóttir á Kolfreyjustað 28
 Þórunn Valdimarsdóttir 167, 198
 Þrakía 80
 Þrándheimur 37, 40, 117
Þrír viðskilnaðir, kvæðaflokkur eftir Grím Thomsen 246
 Þrændalög 114
 Þrændir 98
 Þröstur Helgason, bókmenntafræðingur 253
 Þuríður dylla Gunnlaugsdóttir 12
 Þveráreyrar í Eyjafirði 38
 Þýskaland 189, 198, 204, 222
 Þýskir, sjá Þjóðverjar
 Ælla, sjá Ella
 Æneas, sjá Eneas
Æneiden, sjá *Eneasarkviða*
Ævi Guðmundar biskups, sjá *Guðmundar sögur biskups*
Ögmundar þáttur dytts og Gunnars helmings 155
 Ögmundur Pálsson (d. 1541), Skálholtsbiskup 152, 248
Ölkoфра þáttur 72
 Ölkofri, sjá Þórhallur ölkofri
 Ölvir á Eggju í Þrándheimi 98
 Önundur Þorgeirsson (Berg-Önundur) 115
 Örnólfur Thorsson, bókmenntafræðingur 9
 Öxará 198